

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

Vedecký časopis pre medzinárodné
politické, ekonomické, kultúrne
a právne vzťahy

Scientific journal of international
political, economic, cultural
and legal relations

Ročník IX. / Volume IX.

1/2011

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov
Ekonomickej univerzity v Bratislave

Journal of International Relations

Scientific journal of
international political, economic, cultural and legal relations
of the Faculty of International Relations
University of Economics in Bratislava

Medzinárodné vzťahy 1/2011, ročník IX.
Journal of International Relations 1/2011, Volume IX.

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Tel.: 00421 2 624 11 856
E-mail: lipkova@euba.sk

Hlavná redaktorka:

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Vítazoslav Balhar, CSc.
prof. Dr. Otmar Höll
prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.
prof. PhDr. Peter Kulašik, CSc.
doc. PhDr. Ján Liďák, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
Mgr. Boris Mattoš, PhD.
prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
doc. Ing. Pavel Nezval, PhD.
prof. Dr. Joachim Osinski
JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
prof. Ing. Dana Zadražilová, CSc.
doc. Mykola Palinčák, CSc.
doc. Mykola Sidak, DrSc.
doc. Mgr. Sergej Vojtovič, DrSc.

Výkonný redaktor:

Ing. Richard Woltemar, PhD.

Jazyková redaktorka:

PhDr. Katarína Strelková, CSc.

Vydavateľ:

Vydavateľstvo EKONÓM

Registračné číslo:

2761/2002

ISSN 1336 – 1562

Obsahové zameranie

Variability of Contents

Vedecké články

Scientific articles

Diskusie

Discussion

Názory

Opinions

Prehľady

Surveys

Informácie

Information

Tézy doktorandov

Doctorand's Thesis

Recenzie

Reviews

Obsah

Content

ZA PROFESOROM JUDR. ĽUDOVÍTOM TÓTHOM, CSC. (1935–2011) prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.	7
---	---

Vedecké články

QUO – VADIS, RUSSIA? THE QUESTION THAT REMAINS OPEN Jana Kovářová - Monika Mrlinová	8
---	---

KONŠTRUKTIVISTICKÉ PERSPEKTÍVY VÝSKUMU EUROPEIZÁCIE Ing. Veronika Fodorová	25
--	----

BEZPEČNOSTNÉ HROZBY V KONTEXTE MENIACEHO SA CHÁPANIA BEZPEČNOSTI PO ROZPADE BIPOLARITY Ing. Michaela Štefančíková	35
---	----

SVETOVÁ OBCHODNÁ ORGANIZÁCIA A OCHRANA HOSPODÁRSKEJ SÚŤAŽE Ing. Mgr. Ondrej Blažo, PhD.	53
---	----

Diskusie

TAX-SAVING, INNOVATIVE INCENTIVES FOR SMALL AND MEDIUM SIZED ENTERPRISES IN HUNGARY Rita Ambrus - Ilona Kaufman	77
---	----

FUTURE OF THE EUROPEAN SOCIAL MODEL Dr. Cezary Tomasz Szyjko	84
--	----

SNAHY O MÍROVÉ ŘEŠENÍ ETNICKÝCH KONFLIKTŮ V JIŽNÍ OSETII A ABCHÁZII V PŘEDVEČER RUSKO-GRUZÍNSKÉ VÁLKY (2008) PhDr. Emil Souleimanov, PhD.	97
---	----

Názory

PERSPEKTÍVY SMEROVANIA ANGLIČTINY – JAZYKA MEDZINÁRODNEJ KOMUNIKÁCIE V- V KONTEXTE VÝVOJA ĎALŠÍCH SVETOVÝCH JAZYKOV PhDr. Mária Bláhová, PhD.	110
---	-----

POROZUMĚNÍ ENERGETICKÝM VZTAHŮM MEZI EU A RUSKEM Mgr. et Mgr. Lukáš Tichý	121
---	-----

Prehľady

ČÍNSKY MODEL EKONOMICKÉHO RASTU V PROCESSE HOSPODÁRSKYCH REFORIEM Ing. Mária Fertal'ová	143
---	-----

K VYBRANÝM ASPEKTOM POSTAVENIA ROZVOJOVÝCH ŠTÁTOV VO SVETOVOM OBCHODNOM SYSTÉME	
Ing. Marek Csabay, PhD. _____	156

JEDNOTNÁ PREZENTÁCIA ŠTÁTU AKO NÁSTROJ VONKAJŠEJ KOMUNIKÁCIE KRAJINY – ČESKÁ REPUBLIKA	
Mgr. Boris Mattoš, PhD. _____	165

Informácie

MEDZINÁRODNÁ MIGRÁCIA – SÚČASNÉ TRENDY A EKONOMICKÉ KONCEPCIE	
Ing. Martin Grešš, PhD. _____	176

THE EUROPEAN COMMUNITY AND THE SECURITY CHALLENGES	
Dr. Szyjko Cezary Tomasz - PhDr.Daniela Hrehová, PhD _____	187

FOREX – HISTORICKÝ VÝVOJ , SÚČASNÝ STAV A PERSPEKTÍVY VÝVOJA NAJVÄČŠIEHO FINANČNÉHO TRHU SÚČASNOSTI	
JUDr. Ing. Jozef Portašík _____	199

Tézy doktorandov

DOHovor O PREPRAVNEJ ZMLUVE V MEDZINÁRODNEJ CESTNEJ NÁKLADNEJ DOPRAVE (CMR) Z ROKU 1956 A JEHO ZMENY	
JUDr. Katarína Harajdová _____	212

MEDZINÁRODNÉ FINANČNÉ ORGANIZÁCIE V KONTEXTE VŠEOBECNÉHO VYMEDZENIA MEDZINÁRODNÉHO EKONOMICKÉHO PRÁVA	
Mgr. Klaudia Pytel'ová _____	220

Recenzia

BORIS MATTOŠ: DIPLOMATICKÝ PROTOKOL SLOVENSKEJ REPUBLIKY (VYBRANÉ ASPEKTY)	
PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD. _____	231

ZA PROFESOROM JUDR. ĽUDOVÍTOM TÓTHOM, CSc. (1935 – 2011)

Osemnásteho februára 2011 postihla Fakultu medzinárodných vzťahov strata. Naplnil sa čas nášho váženého kolegu, iniciátora založenia Fakulty medzinárodných vzťahov profesora JUDr. Ľudovíta Tótha, CSc.

Prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc. sa narodil 7. septembra 1935 v Čakanovciach. V rokoch 1954 – 1959 študoval na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Po absolvovaní právnickej fakulty pracoval na Povereníctve školstva, Ministerstve zahraničného obchodu, ale ťažisko jeho profesionálneho pôsobenia bolo späté s Vysokou školou ekonomickou v Bratislave, resp. s jej nasledovníčkou Ekonomickou univerzitou v Bratislave.

Pôvodne sa jeho pedagogická a vedecko – výskumná činnosť zamerala na právne disciplíny. Bol priekopníkom vyučovania medzinárodného práva obchodného na Vysoké škole ekonomickej. Neskôr bolo jeho pedagogické a vedecko – výskumné pôsobenie spojené s problematikou svetovej ekonomiky.

Osobitný je prínos profesora Tótha pri rozvoji nového študijného predmetu hospodárska diplomacia, ktorý sa neskôr rozvinul, vďaka jeho iniciatíve, a bol rozšírený na študijný odbor hospodárska diplomacia, čím sa Obchodná fakulta a neskôr Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave stali priekopníkmi medzi slovenskými vysokými školami.

Počas niekoľkých desaťročí pôsobenia na akademickej pôde publikoval profesor Tóth desiatky vedeckých a odborných článkov a statí, desiatky študijných textov pre poslucháčov Ekonomickej univerzity. Osobitne prínosné sú jeho práce z oblasti hospodárskej diplomacie, ktoré zostanú navždy súčasťou zlatého fondu Ekonomickej univerzity v Bratislave.

Profesor Tóth nebol iba vynikajúcim, vysoko erudovaným odborníkom. Vyznačoval sa pozoruhodnými ľudskými vlastnosťami. Svojimi odbornými stanoviskami, ale i postojmi pri riešení každodenných úloh, sa zapísal do pamäte všetkých svojich spolupracovníkov ako rozvážny a múdry kolega.

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave stratila v profesorovi Tóthovi významnú osobnosť, ktorá bude mať vždy svoje miesto na prvých stránkach histórie fakulty.

Čeť jeho pamiatke

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.
dekanka

V Bratislave, 18. februára 2011

ABSTRACT

Russia belongs to the energy superpowers. It is a country rich on raw materials and self-sufficient state that possesses the largest gas reserves, second largest coal reserves and seventh largest oil reserves in the world. Raw materials and energy sources still form so-called backbone of the Russian economy because it contributes largely to the trade balance surplus, and represent the largest source of the federal budget revenues. On the other hand, they represent a major factor of Russia's unconscious and therefore greater weakness. The world prices development of energy inputs has a strong vagueness and unpredictability, which strongly threatens the smooth flow of income of the federal budget of Russia. Massive fall in world prices of fossil fuels in the context of the global financial and economic crisis caused a massive drop of the Russian GDP. The Russian dependence on exports of fossil fuels has been discussed for a long time, nevertheless only in 2009 a study by Ponomarev et al. (2009) was published, entitled "Modernization of Russia as the Building of a New State", which indicates that the potential direction of modernization of the Russian economy should be based on knowledge, innovation and investment. Based on this study an analysis of the Russian economy possibilities to rely on these three pillars was made. However, the end of the analysis clearly shows that the path that Russia still has to undergo will be more than difficult and painful.

Key words: Russia, energy inputs, modernization, knowledge, innovation, investment.

JEL Classification: E21; F14; O13

INTRODUCTION

Russia is the largest neighbor of the enlarged European Union (EU). The economy of the European Union and Russia are becoming more integrated through the increasing flow of goods, services and capital between these two partners.

Russia plays a key role for the EU as a supplier of energy and raw materials. The country is so rich on raw materials that it belongs among the biggest global exporters of fuels. Understanding the economy of this strategic economic partner is therefore a very important issue.

At the moment the raw materials form a so-called backbone of the Russian economy and are one of the largest sources of income for the federal budget. They are also an important instrument of Russian foreign policy towards other countries as well as means of political power. However, the rich resource base has become the source of its unconscious and therefore greater weakness. It is true that thanks to the enormous energy resources of the country the income of Russia raised significantly, the poverty in the country was reduced, the foreign exchange reserves increased and the foreign debt was also reduced, but on the other hand, other sectors of the economy in the last twenty years have stagnated. The energetic potential of the country has started to act as a brake, which did not allow an adequate growth of other sectors of the economy. Ten years of favorable

¹ VŠB – Technical University of Ostrava, Faculty of Economics, Sokolská třída 33, 701 21 Ostrava, Czech Republic, Email: jana.kovarova.st2@vsb.cz, monika.mrlinova@vsb.cz.

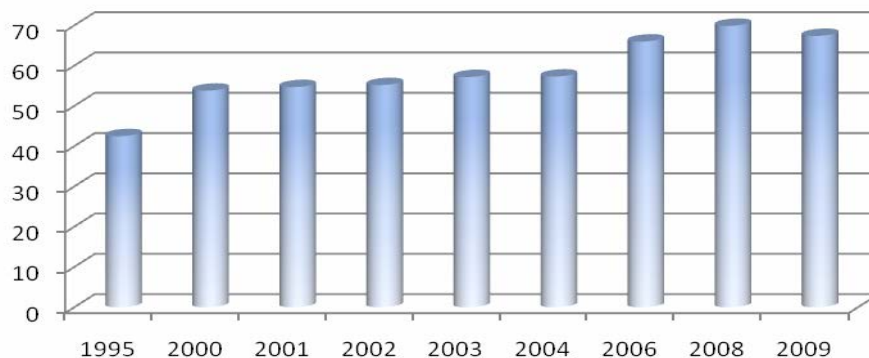
developments in prices on commodity markets and strategically formulated energy policy have become a sort of savior of the country, but only until the factors that stretched up the Russian economy started to decline. This situation occurred in the context of the global financial and economic crisis combined with a significant drop in oil prices, which caused a massive decline in the Russian economy. Štěpánek (2010) states, that oil and petroleum products belong among the commodities with the strongest and most frequent price fluctuations. This price instability then presents a significant risk to the economics dependent on their exports.

The aim of this paper is, based on qualitative and quantitative assessment of Russia's dependence on exports of fossil fuels, to analyze the possible scenarios of modernization of the Russian economy. Qualitative research is executed through the study of the Russian economy. As a tool for quantification, was chosen an econometric method of linear regression analysis of time series.

Qualitative assessment of Russia's dependence on the export of raw materials

Russia belongs among the countries that have a long-term trade balance in surplus (The Central Bank of the Russian Federation, 2011). The explanation of this long-term positive development is that Russia exports more than imports. The data of the Russian Statistical Office (Rosstat) shows that in the commodity structure of Russian export are heavily represented just exports of energy resources especially fossil fuels (authors note: the natural gas, oil and coal).

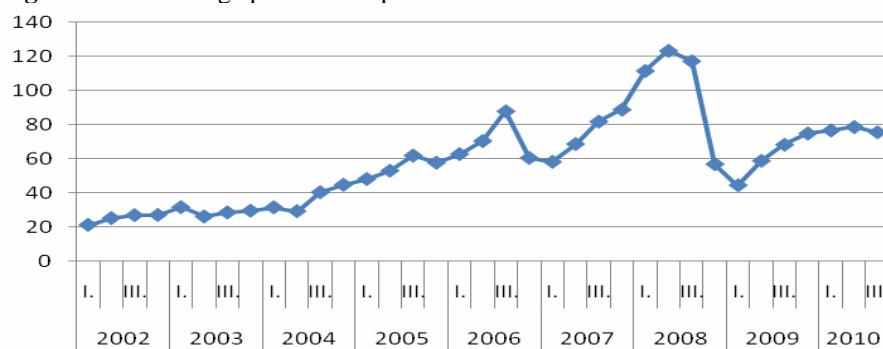
Figure 1: The percentage of exports of mineral resources in Russia's total exports

Source: Rosstat, 2010; self-elaboration.

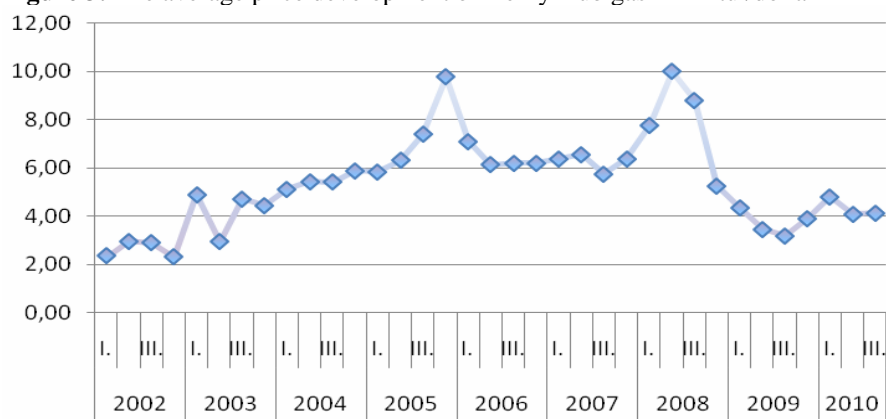
Figure 1 shows that since 1995, the minerals are increasingly represented in the country's total exports. The reason for the increasing representation of the raw materials in recent years has been highly favorable price development in the world commodity markets, as illustrated by Figures 2 and 3. In 2008, mineral exports represented almost 70 % of total Russian exports. In 2009 this proportion declined slightly due to the global financial and economic crisis, however even today the share of mineral exports in total exports of the country, have not decreased below 60 %.

Figure 2: The average price development of Brent oil USD/barrel

Source: U.S. Energy Information Administration, 2011; self-elaboration.

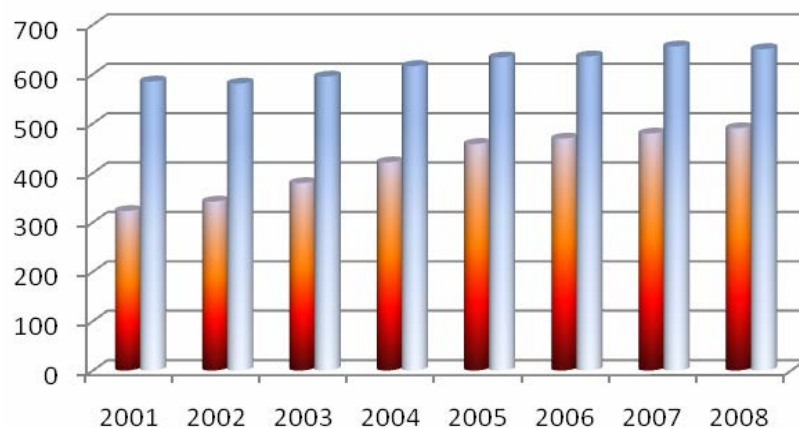
Figure 3: The average price development of Henry Hub gas MMBtu /dollar

Source: U.S. Energy Information Administration, 2011; self-elaboration.

Figure 4 shows the development of oil and natural gas production in Russia in 2001 - 2008. It is obvious that since 2001 the production of oil and natural gas has been steadily increasing. In 2001 the oil production was around 300 million tons, in 2008 around 480 million tons, which represented a growth of almost 44 % in comparison with 2001. The production of natural gas has increased over the period of approximately 15 %.

Figure 4: Production of oil and natural gas in Russia in years 2001 - 2008

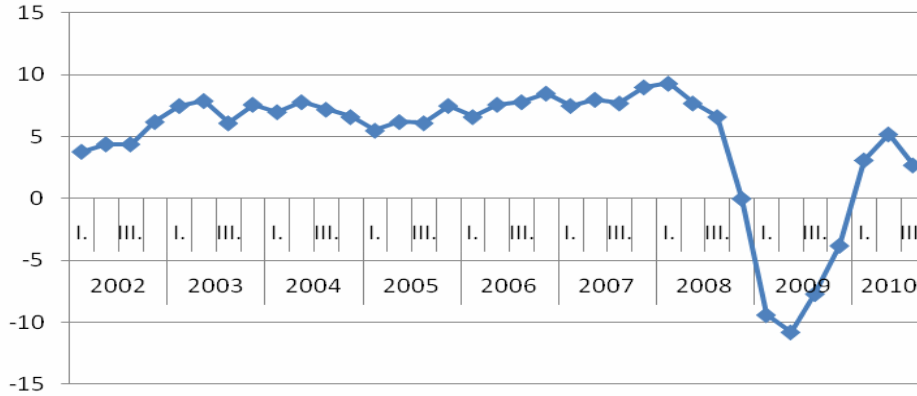
Note: the red column expresses the oil production in million tons; blue means the production of natural gas in billion cubic meters.

Source: Coburn, 2011; self-elaboration.

At the time when Putin first came to power (authors note: 31/12/1999), the price of Brent oil moved around 23 - 25 USD per barrel. In 2008 the price of Brent oil raised to a record of 125 USD per barrel. Cooper (2008) states, that Russia thanks to the favorable developments in commodity prices switched from a position of a debtor to the position of a holder of the third largest exchange reserves in the world and joined the fastest growing economies in the world. The high oil prices were a major factor in Russia's economic success, but the sudden collapse of world commodity prices² led to a massive fall of the Russian economy, as shown by Figure 5.

² Authors note: the price of Brent oil fell to 40 USD per barrel in early 2009.

Figure 5: The development of Russia's GDP growth rate from 2002 - 2010

Source: Rosstat, 2010; self-elaboration.

Quantitative assessment of Russia's dependence on the export of raw materials

The aim of the quantitative analysis is to determine to what extent do the prices of raw materials affect the trade balance of Russia, whether it is possible to identify the developments in world mineral prices as an explanatory factor of the surplus. The reason of analyzing the trade balance is that for Russia the services do not participate largely in the total foreign trade. Therefore, the focus is only on trade of industrial products i.e. the trade balance.

As a tool for quantitative assessment the selecting regression analysis was chosen. Econometric modeling process involves six phases.

In the first stage of the construction of the Classical Linear Regression Model (CLRM) an economic model is formulated, which defines the key economic variables. The world prices for oil and natural gas have been selected as the independent variables (exogenous, explanatory). The values of the Russian trade balance surplus represent the dependent variable (endogenous, explained). The basic functional relationship can be written in this format: the trade balance surplus of Russia (TB) is a function of the price of oil and natural gas.

Thus:

$$TBRussia = f(P_{Oil}, P_{Gas}) \quad (1)$$

In case of the world oil prices was used a stock price of Brent oil in USD per barrel. For natural gas was used the reference price of natural gas Henry Hub type in thousand cubic meters/USD.

In the second phase of the CLRM construction a mathematical model was constructed, which is deterministic, i.e. does not contain a random element. Mathematical functional regulation is as follows:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 \cdot X_{1i} + \beta_2 \cdot X_{2i} + \dots + \beta_k \cdot X_{ki} \quad (2)$$

By taking into account the risk factor, i.e. introducing a random element (random error) an econometric model is constructed, which is stochastic already.

$$Y = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 \cdot X_1 + \hat{\beta}_2 \cdot X_2 + \hat{u} \quad (3)$$

The vector of the unknown regression coefficients and stochastic parameters of the distribution of random elements in a linear model can be estimated by using Ordinary Least Square Method (OLS Method). Its advantages over other techniques are that it provides estimates with optimal properties even for small observation samples and the calculation procedure for determining the numerical values of estimated parameters is simple (Wooldrige, 2009). Table 1 shows the resulting estimated values of the best linear regression model.

Table 1: Estimated linear regression model using **least-squares**

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	R Square Change	Durbin-Watson
1	,846 ^a	,716	,702	1081,55756	,716	1,544

a. Predictors: (Constant), LAGS(Gas,4), LAGS(Oil,1)

b. Dependent Variable: TB

Note: the data calculated with using SPSS program version 18.

Source: self-elaboration.

The coefficient of the determination $R^2 = 0.716$ indicates that the change of the values of explained variable TB of Russia can be out of 71.6 % explained by the changes in the behavior of the explanatory variables, i.e. the world price of Brent oil delayed for one period and world prices for natural gas Henry Hub delayed for four seasons³.

In Table 2 is ANOVA and Table 3 contains the calculated values of regression coefficients.

Table 2: ANOVA

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1,209E8	2	6,043E7	51,657	,000 ^a
	Residual	4,796E7	41	1169766,761		
	Total	1,688E8	43			

a. Predictors: (Constant), LAGS(Gas,4), LAGS(Oil,1)

b. Dependent Variable: TB

Note: the data calculated with using SPSS program version 18.

Source: self-elaboration.

Table 3: The values of the estimated regression coefficients

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	906,558	1040,795		,871	,389
	LAGS(Oil,1)	104,137	13,259	,701	7,854	,000
	LAGS(Gas,4)	12,951	4,073	,284	3,180	,003

a. Dependent Variable: TB

Note: the data calculated with using SPSS program version 18.

Source: self-elaboration-

From Table 3, the estimated regression model equation can be derived:

$$TB_t = 906,558 + 104,137 \cdot Oil_{t-1} + 12,951 \cdot Gas_{t-4} + \hat{u}_t \quad (4)$$

The equation shows a positive correlation between Russia's trade surplus and the particular independent variables. The regression parameters can be interpreted as follows: if the price of Brent crude oil rises for 1 USD per barrel, then the excess balance will increase the TB by 104.137 million USD ceteris paribus. Further if the world price of Henry Hub natural gas increases by 1 USD/thousand m² the surplus balances of TB of Russia will increase by 12.951 million USD ceteris paribus. Improving Russia's trade surplus due to the rising oil prices will appear one month behind

³ The original estimate had to be adjusted. The best treatment appeared a delay of variable price of Brent crude oil for one month and also variable price of natural gas Henry Hub for four months. This time lag can be explained by the in forward contracted contracts between the buyers and sellers of crude oil and natural gas.

the schedule. Increasing gas prices will translate into the trade balance changes with a four-month delay.

Another econometric modeling phase involves a verification of the model, i.e. verifying the accuracy of the estimated model parameters with the default theoretical assumptions. The verification includes the statistical, economic and econometric verification of accuracy. From Tab. 3 and 2 results, that the T-tests and F-tests indicate the statistical accuracy. The econometric model verification is to determine whether the model does not suffer from autocorrelation, heteroskedasticity, multicollinearity, if it is properly specified and has a normal distribution. Tab. 1 shows that the result of the Durbin-Watson test is 1.544, which refers to the fact that the first-order autocorrelation is not present in the model. Regarding the heteroskedasticity, White's test did not confirm its presence, as well as the presence of the multicollinearity, using a pair correlation method of calculating the coefficients.

The last CLRM construction phase is the interpretation of the estimated regression model. The determination coefficient R^2 confirmed that the changes in the values of the explained variable thus the changes in the trade balance of Russia is from 71.6 % explained by changes in the behavior of the world prices of the Brent crude oil and the world prices for natural gas Henry Hub.

Dutch disease - a blessing or a curse of natural resources in Russia

For the first time in 1977 professor Nagasaka used the economic term a "Dutch disease" in The Economist magazine. It represents a correlation between the natural resources and an economic growth, which explains the negative impact of the discovery of the natural resources leading to de-industrialization of the economy. This phrase was used in connection with a massive natural gas discovery in the 60's of 20th century in the Netherlands. Today, the term "Dutch disease" is used not only in connection with the discovery of raw materials in the Netherlands, but also for other countries facing the same or similar issues. The classical economic model, which models the Dutch disease, was developed by W. Max Corden and J. Peter Neary in 1982. This model is built on the assumption of the existence of so-called non-tradable sector (services) and two tradable sectors, which are divided into a booming and declining. Booming sector is the sector of oil, natural gas, but it can also be the mining of gold, copper, diamonds, bauxite and a production of crops such as coffee, cocoa, tea, etc. Corden (1984). The declining sector is represented by the manufacturing sector and agriculture⁴. For the diagnosis of Dutch disease must then be fulfilled these conditions, the so-called symptoms of disease:

- the real exchange rate continually assesses in the affected countries,
- there is a slowdown in the production growth,
- a rapidly growing service sector,
- rising wages.

In the case of Russia it is stated that it holds the world's largest reserves of natural gas, the second largest coal reserves and about the seventh largest oil reserves. According to the International Energy Agency (2010), Russia was the largest producer and gas exporter in 2008, and second largest producer and exporter of oil in the world. The capacity of natural resources possessed by Russia may appear as beneficial at first glance. The primary source is one of the basic forms of capital and therefore the countries that have an access to them should have some competitive advantage over other countries that do not have access to them. Modern experience has stressed out that the opposite is true. The countries poor in natural resources, such as Japan, have reached much greater economic success than the countries rich in resources such as Angola, Nigeria or Brazil.

⁴ More details about the model of Dutch disease in two studies Spending Effect and Resource Movement Effect (Corden and Neary, 1982), Booming Sector and De-industrialization (Corden, 1984).

Usui (1997) considers in this context the fundamental question of whether the natural resources are truly a blessing or rather a curse. And is it possible to talk about the curse of the natural resources for Russia? To answer these questions, firstly the basis of the natural resource curse or Dutch disease has to be explained. The fundamental assumption is that countries rich in raw materials economically grow more slowly than those poor on materials. According to an analysis by Westin (2004) in 2003, Russia suffered from symptoms of Dutch disease, but an "illness" did not fully develop. This can be also found in a study by Rolland (2005). In 2005, the World Economic Forum was held in Moscow devoted to the discussion of Dutch disease. Sergei Guriev from the Center for Economic and Financial Research in Russia pointed out that the Dutch disease is a matter of policy for Russia, since Russia's policy is shaping the political strategies that are still based entirely on oil and therefore ignore any investment in other areas⁵.

Also, a credit rating agency Standard & Poor's warned that Russia is becoming a "classic victim of Dutch disease" because Russia's economic growth in 2000 - 2007 was only associated with increasing exports of raw materials and their favorable prices on the raw material markets. For this reason, the agencies have downgraded their ratings of the country from the original BBB + to BBB. A study by Oomes and Kalcheva (2007) called "Diagnosing Dutch Disease: Does Russia Have the Symptoms?" concludes that as the first symptom of the disease, i.e. appreciation of the real exchange rate, explains that higher oil prices led to a faster real appreciation, but no evidence of overstatement of the real exchange rate in relation to the natural resources have been proven. As for the second and third symptom it was found that the manufacturing sector is declining with respect to the service sector, but Oomes and Kalcheva explain that this may be due to the so-called crossover effect. Concerning the last factor - the growth of wages, the salaries actually rose in all sectors, but this can be explained by factors other than Dutch disease such as a labor productivity growth and a bounce of the country from the Russian crisis since 1998⁶.

Diversification and modernization of the Russian economy

Unidirectional orientation of the Russian economy is dangerous for a healthy, harmonious and progressive development and also presents a certain moral hazard of the state. For example, Židek (2007) asks what would economies rich on raw materials, whose essential source of income is an income from energy exports, do, if the neighboring countries stopped importing the material. And how would the state subsequently take care of its citizens, commitments and country?

The so-called modernization of Russia has been discussed for several years, but most of the real plans for modernization remained just rhetoric or presidential promises. Ponomarev et al. (2009) presented in 2009 a study entitled "Modernization of Russia as the Building of a New State". It states that the concept of modernization has become a key concept of the day, just as the word "democracy" before. Modernization is seen in measures that will help to overcome an economic and technological backwardness of Russia in comparison with the developed Western countries. Modernization itself should not consist of a single step, but it should be a sequence of several methods, while the basic elements should be a focus on knowledge, innovation, technological improvement and improvement of investment conditions in all directions. Another part of this paper therefore focuses on an assessment of knowledge, innovation and investment opportunities of Russia.

⁵ In 2007 published Durney, Guriev article The Resource Curse: A Corporate Transparency Channel. Available on the Web: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp07102.pdf> (February 6, 2011).

⁶ Further study on the natural resource curse can be found in the works by Nankana (1979), Ross (1999), Hausmann, Rigobon (2002), Robinson, Torvik, Verdier (2002), Roed Larsen (2003) Salti (2008).

Knowledge opportunities of Russia

In 2005 UNDP Russia published a study "Russia and a Knowledge Based Society", which analyzed the prospects for the development of new economic drivers of Russia. As the main obstacles that hinder the full development of the knowledge economy of Russia, have been identified: a natural resources preference, a focus on the short-term goals, a lack of appreciation, a protection and development of human capital, a lack of continuity in science and technology and a significant shortening of the military-industrial complex, which concentrates much of the high-tech industry (UNDP, 2004).

In early 2011, the World Economic Forum (2011) opened a stormy debate on Russian national objectives to build a new knowledge-based economy in the next decade. The knowledge based economy of Russia should be based on three pillars, namely: the so-called thinking for effective change, building a trust in business and government and a greater attention to foreign investment climate. In particular, the investment has been identified as a key for Russian side. The Russian government has decided that to support this objective, it is necessary to begin to address the issues of corruption and lack of transparency immediately, which both represent barriers to the foreign investment, and also for the development of human potential. For an effective development of the knowledge-based economy it is essential to pay particular attention to the human resources. For Russia was the technical prowess demonstrated mainly in the aviation industry, chemistry, metallurgy, cosmonautics, issues related to space and nuclear energy. The level of Russian scientists and technicians is well known, but the Russian government acknowledges that in recent years they have not given them the attention they deserve. According to the international standards, Russia possesses above-average educated labor force, since the average Russian citizen over 25 years devoted 10.5 years of life to education. Russia has also one of the highest proportions of population with the tertiary education that is more than 50 % of the population (Brookings Institution, 2006).

Also, Russian President D. Medvedev presented his vision of modernization of Russia at the World Economic Forum meeting in January 2011.⁷ This vision is formulated in ten points: the privatization of the large state-owned assets, sharing of an independent fund with foreign investments, development of the financial sector, Russia's accession into the World Trade Organization (WTO), opportunities for innovation, entrepreneurship and venture capital investments, energy sector as a basis for innovation, broadband Internet connection throughout Russia and improved working conditions to increase the achievements of citizens, greater technology transfers, investments in infrastructure and projects based on the public-private partnerships.

To create and develop the knowledge-based economy, it is crucial for the countries to support the research and development of the information and communication technologies. Therefore Tables 4 and 5 monitor the progress of the expenditure on science, research and development spending on information and communication technology as a percentage of GDP. Russia is compared with the politico-economic groupings BRIC⁸, which is itself a member.

⁷ Medvedev in 2010 published an article titled "Forward, Russia", which speaks of the need to modernize the country.

⁸ Acronym was created by O'Neill (2001), who first used it in his book "Building Better Global Economic BRICs" symbolize the shift in global economic power from the G7 industrialized economies to the developing world. According to empirical studies, Goldman Sachs, for example, see Wilson (2003) is the economic potential of these countries, so great that by 2050 should outstrip all developed economies in the world.

Table 4: Research and development expenditure (% of GDP)

	2000	2002	2004	2006	2007
Brazil	0,94	0,91	0,83	1,02	1,04
Russia	1,05	1,25	1,15	1,07	1,12
India	0,77	0,73	0,69	0,79	0,80
China	0,90	1,07	1,23	1,42	1,49

Source: WB, 2011; self-elaboration.

Tab. 4 shows that Russia spends more for science and research than India and Brazil, but less than China. Expenditures for science and research are important for improving not only the economic performance but also for increasing the productivity of the human capital. On the other hand, the results of the scientific research help to improve people's lives and enable to enhance the country's wealth through the technological and technical perfection.

For comparison, here are the numbers of spending on science and research in some European countries in 2007, for example in Finland 3.73 % of GDP, in Sweden 3.75 % of GDP. In other developed economies such as Japan 3.42 % of GDP or U.S. 2.77 % of GDP. It can therefore be concluded that the expenditure development on research and science not only in Russia but also throughout the BRIC group is significantly lower than in other developed countries.

Table 5: Information and communication technology expenditure (% of GDP)

	2003	2004	2006	2008	2009
Brazil	5,7	6,22	5,67	5,08	4,65
Russia	4,23	4,46	4,25	4,48	4,07
India	3,16	3,73	3,98	4,28	4
China	7,88	7,99	7,29	5,70	5,77

Source: WB, 2011; self-elaboration.

Tab. 5 monitors the development of expenditure on the information and communication technology as a percentage of GDP. The information and communication technologies include all technologies, tools and processes that allow the individuals to communicate and work with information. There are both fixed and mobile networks, as well as software (operating systems, word processing, etc.) and hardware (servers, computers, etc.) means for collecting and processing data. An availability and quality of the particular communication and information networks is one of the key demands of the knowledge society.

Until the global financial and economic crisis, spending on ICT in Russia increased between the years 2003 - 2008 by 0.25 % of GDP. However it did not reach such a level as Brazil or China. Again giving several examples for comparison, the ICT expenditure as percentage of GDP in the case of Great Britain in 2009 amounted to 7.9 % of GDP, Germany 5.4 % of GDP, from non-European countries for instance Japan 6.3 % of GDP or U.S. 6.6 % of GDP.

Innovative options of Russia

Russian Prime Minister Vladimir Putin at the 7th Valdai International meeting in Sochi 2010 spoke on economic modernization and diversification of the Russian economy, which should consist of modernizing the structures that will make the Russian economy fueled by innovation. Prime Minister Putin has stressed out the need for so-called innovative technological equipment, because the innovation in technology devices would allow to increase efficiency and rationality of production and thus strengthen the competitiveness of the Russian industry.

In 2010, in order to promote the innovation in Russia, Skolkovo Innovation Centre was established⁹, which aims to conduct research and development in five areas, namely: energy economy and its greater efficiency, nuclear, aerospace and medical technology, strategic computer and software. According to the consultant of the first president of the center Ponomariov, the main problem for the Russian economy to become an innovative economy is in the gap between education, science and the real economy. A lack of experience of businessmen who want to become entrepreneurs in the high-tech is also problematic. The effort to reduce the gap, a document on creating a business incubator was signed in 2011 by the rector of Moscow State Technical University. Its mission should be encouraging the innovation in universities, a support for entrepreneurial initiatives and promoting scientific and technological development with commercial potential¹⁰. In May 2011 Prime Minister Putin announced at a meeting of the Presidium of the Russian Government that the total aid from the federal budget for innovation activities of Russian universities in 2012 is planned at 39 billion rubles (ИПАЙМ-TASS, 2011a).

Another important milestone in the sphere of the innovation was the adoption of The Development Strategy of Science and Innovation in the Russian Federation until 2010 and The Politics in the Russian Federation in the Sphere of the Development of the Innovative System for the Period till 2010¹¹. The objectives and priorities for science and engineering for the industry to meet domestic market needs and directions for the development of productive forces were defined, further the need to increase exports and improve production efficiency and competitiveness of Russian industrial products were stressed out. The Development Strategy of Science and Innovation in the Russian Federation until 2010 monitored an attempt to create a national innovation system, which would lead to the effective use of the scientific and technological activities and also would develop an international cooperation on science and technology field. In May 2006, another strategy was presented, The Development Strategy of Science and Innovation in the Russian Federation until 2015¹². As priority areas were defined technology and equipment, which should lead to the development and modernization of the Russian national economy, social sphere and to promote the development of a healthy business environment.

For the first time in May 2010, the Innovation Forum was held between the EU and Russia¹³ where nine key initiatives related to innovation were agreed. As the first objective of this forum has been identified, a support for companies implementing projects on various topics monitoring the cooperation between both parties. The second target was presented in an effort to identify the best practices in innovation management by Russian and European Studies. The third goal was identified as possibilities of cooperation in energy efficiency and renewable resources, ICT and health. Innovation Forum is organized through a cooperation between the European and Russian participants, for example the European Business & Innovation Centre Network (EBN), the EU-Russia Industrialists' Round Table (IRT), a business platform together with the Russian Technology Transfer Network (RTTN), the Russian Union of Innovation Technology Centers (RUITC) and the Project of Gate2Rubin Zior (the Russian Agency for Small and Medium Enterprises Support).

⁹ The full text of the Act setting up the innovation center Skolkovo is available on the WWW: http://kpmg.ru/russian/supl/publications/periodicals/RussiaLegislativeNews/2010/12_RLN_10.pdf (2.6. 2011)

¹⁰ The document setting up the business incubator is available on the WWW: http://www.eureca-usrf.org/en/news/news/prof_news.php (2.6.2011).

¹¹ Both documents are available on the WWW: <http://www.miiis.ru/docs/politics.php?mplevel=11000&pplevel=2> (2. 6.2011).

¹² The full text of The Development Strategy of Science and Innovation in the Russian Federation until 2015 is available on the WWW: http://www.miiis.ru/docs/rtf/strat_1.rtf (2. 6. 2011).

¹³ Authors note: For more information on Innovative EU-Russia Forum are available on the WWW: <http://www.eurussiainnoforum.com/> (2. 6. 2011).

Gianella, Tompson (2007) in his study “Stimulating Innovation in Russia: the Role of Institutions and Policies” states, that the investments in Russia's public research and development is characterized by the mismatch in its primary innovation performance achieved. He concludes that Russia spends on inputs into knowledge creation processes more than most countries with the same level of GDP per capita, but the output compared to the input is very low. According to them, Russia has the best results of the international comparative innovation indices when they are weighted on input into research and development, but in terms of research and development outputs is among the countries with the worst results.

Ponomarev et al. (2009) states that the reason why the efficient use of the resources invested in science and research is not fully used is the lack of understanding of modernization, primarily the changing generations of technology which do not consider only the development itself, but lies in the existence of the social environment that is capable of reproduction, adoption and use of technology. Therefore, no matter how important the technology upgrades are, the society itself is very important. In this context a new type of society called a modern society has been introduced. The modernization itself lies in the process of building and development of modern society¹⁴.

Further they say that within the economic sphere of modernization it is necessary to focus the attention also on import and export of technologies, which they consider in the context of modern society as crucial. Tab. 6 shows that imports of high technology in Russia in recent years strongly stagnated. In period 2002-2008 exports fell by more than 13 %. In connection with the stagnation in 2010 the Russian government adopted a new Customs Code¹⁵, which simplifies customs procedures for export and import of high-tech equipment. The institute of authorized economic operation was newly established, to minimize the administrative burden associated with the customs procedures, while maintaining the quality and effectiveness of customs controls. The simplification considers also international trade and exchange of scientific specimens.

Table 6: High-technology exports (% of manufactured exports) in years 2002-2008

	2002	2004	2006	2007	2008
Brazil	16,92	11,59	12,09	11,95	11,97
Russia	19,98	13,17	7,70	6,94	6,52
India	4,82	4,93	5,00	5,28	5,69
China	23,31	29,81	30,3	29,68	28,66

Source: WB, 2011; self-elaboration.

Edler (2007) states, that according to the number of the granted patents the innovative potential of the country can be derived. The problem is the lack of knowledge of patent issues from the individual companies of the country which reduce the number of the patents granted. In 2010, the number of the granted patents clearly led Japan, with 44,814 granted patents won the first place in the world, then Germany with 12,363 patents and Great Britain with 4302 granted patents. As for the BRIC group, the number of the granted patents between the countries varies, as documented in Table 7. While most patents, 2657, in 2010 were granted in China, Russia in the same period had only 272 granted patents. However, on January 1, 2008 the fourth part of the RF Civil Code came into being, which systematized the laws in the legal protection of the results of an intellectual

¹⁴ In the social sciences has developed an extensive list of typological characteristics of modern society, among them the rationalization of public awareness, socio-demographic trends, specialization of labor, the increasing interconnectedness of society, rational bureaucracy, etc.

¹⁵ The full text of the Customs Code with effect from 29 12th 2010 is available on the WWW: <http://www.tsk.ru/news/law/2010/11/29/0003> (3. 6. 2011).

activity, with the purpose of acceleration and simplification of the process of patenting and enhance protection of the rights associated with the intangible rights.

Table 7: Number of patents granted in the years 2004-2010 in the BRIC countries

	2004	2006	2008	2009	2010
Brazil	106	121	101	103	175
Russia	169	172	176	196	272
India	363	481	634	679	1098
China	403	661	1225	1655	2657

Source: The Patent Technology Monitoring Team, 2010; self-elaboration.

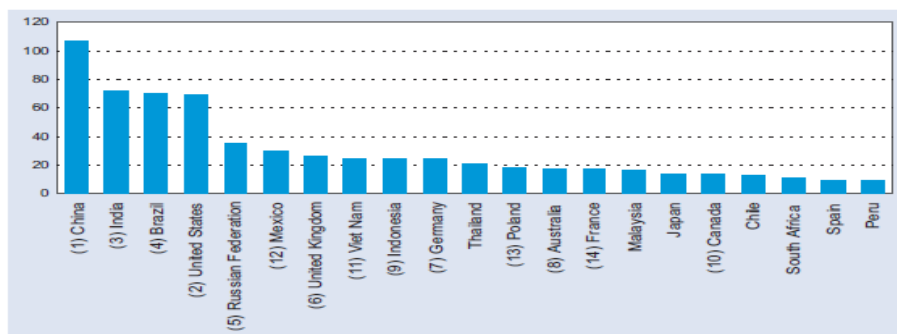
Russian Investment opportunities

Russia's investment climate is still characterized by certain unpredictability. In the framework of the OECD Roundtable (2002) the potential of Russia and Russia's unprecedented opportunities for foreign investments or capital was discussed, as it has a spectacular wealth in the form of exploitable natural resources, skilled manpower and, last but not least, with a large internal market demand. However, especially corruption and unpredictability of the economic policy were identified as the persistent problems of the country. According to the report of the World Economic Forum (2010), Russia is ranked at the 75th position of the 117 countries surveyed in terms of regulatory unpredictability. For comparison, China ranked 48th position, India 50th position and Brazil 65th position. This unpredictability is caused by an inconsistent and selective application of regulations, which have strong negative effects on the investment flows.

With awareness of the importance of the foreign investment for development and modernization of the Russian economy, the Russian government announced its "other" long-term goal of creating Moscow an international financial center, which will consist in promoting foreign investment. Therefore, it was established that lingering corruption and non-transparent administration must urgently be resolved, together with efforts to rid Russia of its unhealthy dependence on oil and natural gas (PIA Новости, 2010). Already in 2005, the special economic zones were created, which are subject to the specific business requirements. Currently, a Russian law defines these special economic zones (Invest in Russia, 2005): the industrial and development zones, the technology zones, since 2007 also the tourist - recreational areas and the port areas. Special economic zones were established to promote the development of quality investment climate in Russia, further reducing the red tape, to improve the economic conditions for the investors and for the more efficient fight against corruption.

In 2010, the United Nations Conference on Trade and Development ranked Russia in its study World Investment Prospects Study Survey (WIPS), among the top five host countries for the direct foreign investment for the period 2010-2012 (see Figure 6).

Figure 6: Top priority host economies for FDI for the 2010-2012 period

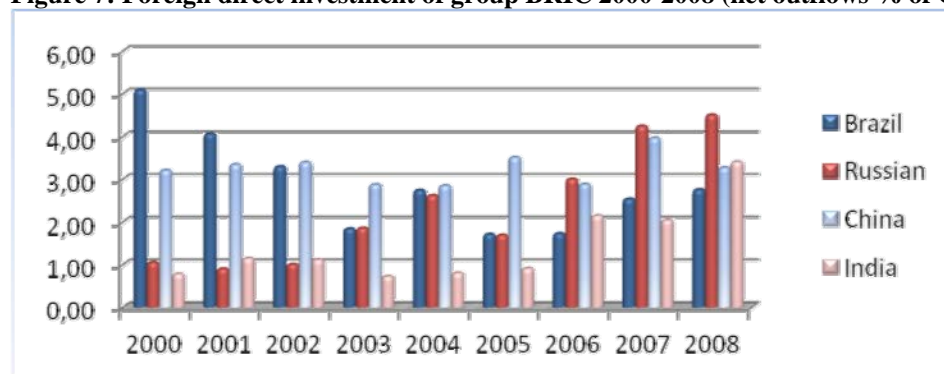
Source: UNCTAD survey.

Note: Rankings according to last year's survey are given in the parentheses before the name of each country. The countries without numbers were ranked outside the top 20 in the last year's survey.

Source: UNCTAD, *World Investment Perspectives Survey, 2010*.

In April 2011 a Russian private equity fund (RFPI) has been created to support further investment by the private investors in the Russian economy. Also Russian investors may invest in the fund, although it was not primarily intended for them. Into the RFPI should be invested over 10 billion USD within five years, for a 10 year period. It is estimated that this fund should attract 60-90 billion dollars in investment. The president of the Fund I. Dmitriev noted that the Fund won't invest in mining, but will focus on investments in the modernization of the aviation industry, further into the field of medicine, pharmacy and pharmacology, information and communication technologies. It is estimated that the average size of investment could be around 200-300 million USD (ПРАЙМ-TASS, 2011b).

Figure 7: Foreign direct investment of group BRIC 2000-2008 (net outflows % of GDP)

Source: *Trading Economics, 2011; self-elaboration*.

As shown in Figure 7 the net outflow of FDI in the case of Russia in 2000 to 2008 increased, year changes during this period were greater than 3.5% of GDP. Despite these positive aspects in the first half of 2009 a sharp decline in FDI in Russia by more than 40 billion USD could be seen, this decline was also characteristic for the second half of 2009. According to experts on the Russian economy may be the weakening in the investment climate in Russia caused by both global financial and economic crisis and the strong presence of corruption, an extensive bureaucracy with almost unlimited power, problems with enforcement of property rights, including intellectual property rights. These aspects reduce the motivation of the foreign investors to invest in the Russian market. Samsonyan (2009) in his study analyzes the weaknesses of the Russian market for foreign exporters and investors. He states that the Russian market has a wide range of specifics such as the diversity

of local market and the need of special knowledge for it to succeed, financial performance, which is associated with a strong administration to enter the Russian market, the random nature of the tax, customs, foreign exchange and other regulations, lack of awareness and lingering prejudices from the past, the lack of domestic capital equipment and a distrust in collaboration and underdevelopment in infrastructure. On the other hand, highlights the strengths of the Russian market for foreign investors, particularly the market size, the structure of the Russian demand and supply, a strong need to modernize the Russian economy and relatively cheap and skilled labor. In general, the economy, which succeeds in foreign investment agitation, is characterized as having a potential. In the case of the Russian economy, it is possible to believe that for the foreign investors is Russia an interesting and attractive place. On the other hand, it is not surprising that investors require the country to have good macroeconomic fundamentals, healthy and non-corrupt business environment characterized by stability and certain predictability. Even though Russia has some investment potential, it is not possible to say that thanks to the problems described above this potential will ever be fully realized.

CONCLUSION

The qualitative and quantitative assessment of Russia's dependence on exports of fossil fuels implies several important conclusions. According to official data of the Russian Statistical Office and the Russian Federal Bank, mineral reserves participated in the country's total exports in 2000 with more than 53 %. Another finding was that the proportion of the total country's exports steadily increased and in 2008 reached a level of 70 % of the total country's exports. The above regression analysis showed that the change in the net exports from Russia, 71.2 % can be explained by changes in the behavior of the world prices of raw materials. Concluded, the raw materials trade is a central and dominant pillar of the Russian economy.

Since 2000 Russia has experienced unprecedented economic growth, thanks to the positive evolution of prices on raw materials markets, but in the context of the global financial and economic crisis there was a strong correlation between the export earnings of Russia and the development of the world prices of mineral commodities. Therefore, it appeared rational to examine whether Russia's economy does not suffer from the so-called Dutch disease. The economic term "Dutch disease" represents the correlation between natural resources and economic growth, which explains the negative impact of the discovery of natural resources leading to de-industrialization of the economy. According to the analysis made by Westin (2004) Russia has suffered from the symptoms of Dutch disease, however, the disease has not fully expanded and therefore has not been diagnosed. The credit rating agency Standard & Poor's warned that the economic growth in 2000-2007 illustrates the fact, that Russia is becoming the victim of a classic Dutch disease. Studies by Olmes and Kalcheva (2007) conclude that Russia is not yet diagnosed with Dutch disease; nevertheless the danger persists if the necessary modernization and diversification of the economy won't be done.

Ponomarev et al. (2009) in 2009 in their study "Modernization of Russia as the Building of a New State" see the modernization in measures that would help to overcome the economic and technological backwardness of Russia in comparison with the developed Western countries, whereas the core elements of modernization would be knowledge, innovation, technological improvements and improved investment conditions in the country.

In the case of development of the knowledge-based economy, already in the World Economic Forum (2010) boisterous debates about its national goals took place, namely building a new knowledge-based economy in the next decade. The knowledge-based economy should be based on three pillars, respectively: the thinking for so-called effective change, building trust in business and government and greater attention to the foreign investment climate. Russia's spending on science and research move around 1% of GDP since 2002, which does not even reach the spending of Western countries.

In order to promote innovation in Russia "The Development Strategy of Science and Innovation in the Russian Federation until 2010" and "The Politics in the Russian Federation in the Sphere of the Development of the Innovative System for the Period till 2010" was adopted. In 2006 was presented

“The Development Strategy of Science and Innovation in the Russian Federation until 2015”. As priority areas were defined the technology and equipment, which should lead to the development and modernization of the Russian national economy, social sphere and to support the development of a healthy business environment. In 2010, in order to efficiently support innovation in Russia the Innovation Center Skolkovo was set up and also the first Innovation Forum between the EU and Russia took place. However, Gianella, Tompson (2007) in his study “Stimulating Innovation in Russia: the Role of Institutions and Policies” says that investment in Russia's public research and development is characterized by the mismatch between its primary innovation performance achieved. According to them, Russia has the best results of the international comparative innovation indices when are these indexes weighted on input into the research according to achieved level of GDP, but in terms of research and development belongs among the countries with the worst results. Russia's investment climate is still characterized by certain unpredictability. The potential of Russia and Russia's unprecedented opportunities for the foreign investment and capital was the topic of OECD Roundtable (2002) discussions. The year 2005 was the next major milestone for the promotion of investment, due to the creation of so-called special economic zones, which are subject to specific business requirements. Currently, Russian legislation defines industrial and development zones, technology zones, since 2007 tourist - recreational areas and port areas. These zones were established to promote the development of quality investment climate, further to reduce the red tape, to improve the economic conditions for investors and for more efficient fight against corruption. In April 2011 has been created the Russian Private Equity Fund (RFPI) to support further investment in the Russian economy. To the Fund may invest also Russian investors, although the Fund was not primarily intended for them. The RFPI should be granted over 10 billion USD within five years, for over 10 years. It is estimated that this fund should attract 60-90 billion dollars in investment. Samsonyan (2009) analyses in his study the strengths and weaknesses of the Russian market for the foreign exporters and investors. He states that the Russian market has a wide range of specifics such as the diversity of local market and a need of knowledge for it to succeed, capital industry which is associated with a strong administration to enter the Russian market, the random nature of the tax, customs, foreign exchange and other regulations, lack of awareness and lingering prejudices from the past, the lack of domestic capital equipment and distrust in collaboration and underdevelopment in infrastructure. As the strengths of the Russian market, he stresses: market size, structure of Russian supply and demand, a strong need to modernize the Russian economy and relatively cheap and skilled labor. In the case of the Russian economy, it is possible to believe that for the foreign investors, Russia is an interesting and attractive place, however, it is not perceived by the investors as an economy with good macroeconomic outcomes, with a healthy environment and not corrupt atmosphere.

BIBLIOGRAPHY

1. Brookings Institution. von (2006). *Russia's Innovation Gap*. Retrieved March 14, 2011 from http://brookings.edu/opinions/2006/10russia_desai.aspx.
2. COBURN L. von (2011, March 19). *Russian Energy: Past, Present, Future*. Retrieved June 2, 2011 from <http://iaee.org/en/publications/newsletterdl.aspx?id=120>.
3. COOPER., W. H. von (2008, November 5). *Russia's Economic Performance and Policies and Their Implications for the United States*. CRS Report for Congress. Retrieved June 3, 2011, from <http://fpc.state.gov/documents/organization/115956.pdf>.
4. CORDEN, W. M. (1984). “Booming Sector and Dutch Disease Economics: Survey and Consolidation”. *Oxford Economic Papers*. 36(11), pp. 359–80.
5. CORDEN, W. M.; NEARY, J.P. (1982). “Booming Sector and De-Industrialisation in a Small Open Economy,” *The Economic Journal*. 92(11), pp. 825–48.
6. EDLER, J. (2007). Demand-based Innovation Policy. *Manchester Business School Working Paper*. No 529 (ISSN 0954-7401).

8. GIANELLA CH.; TOMPSON, W. (2007). Stimulating innovation in Russia: the role of institutions and policies. *Economics Department Working Paper*. No 539. ECO/WKP(2006)67.
9. HAUSMAN, R.; RIGOBON, R. (2002). An Alternative Interpretation of the 'Resource Curse': Theory and Policy Implications 2002. *National Bureau of Economic Research, Working Paper*. No. 9424, December.
10. International Energy Agency. (2010). *World Energy Outlook 2010*. Paris: International Energy Agency (ISBN 978-92-64-08624-1).
11. Invest in Russia von (2005). *Special Economic Zones of the Russian Federation*. Retrieved March 7, 2011 from http://invest.gov.ru/en/government_support/privileges/.
12. ПРАЙМ-TASS von (2011a). *Международный экономический форум "Европа-Россия*. Retrieved February 12, 2011, from <http://prime-tass.ru/news/0%7BB38BCE35-D39D-4D91-AE61-3FE6358BC09A%7D.uif>
13. ПРАЙМ-TASS von (2011b). *Российский фонд прямых инвестиций в 2011 г привлечет 500 млн долл*. Retrieved February 12, 2011, from www.prime-tass.ru/.../%7BEB079232-D90F-4D9B-9904-0F07E105EB38%7D.uif
14. NANKANI, G. T. (1979). *Development Problems of Mineral Exporting Countries*, World Bank.
15. OECD. (2002). *Attracting Foreign Direct Investment for Russia's Modernization, Battling a Gainst the Odds*. OECD-Russia Investment Roundtable the 19. June 2002. Saint Petersburg, Russia.
16. O'NEILL, J. von (2011, May, 23). *Building Better Global Economic BRICs*. Retrieved June 2, 2011 from <http://www2.goldmansachs.com/ideas/brics/building-better-doc.pdf>
17. OOMES, N.; KALCHAVA, K. (2007). Diagnosing Dutch Disease: Does Russia Have the Symptoms? *IMF Working Paper*. WP/07/102.
18. РИА Новости. von (2010). *Превращение Москвы в международный финансовый центр*. Retrieved March 11, 2011, from <http://en.rian.ru/business/20110601/164372933.html>.
19. ПОНОМАРЕВ И ДР (PONOMAREV, ET. AL) (2009). *Modernization of Russia as the Building of a New State*. (МОДЕРНИЗАЦИЯ РОССИИ как построение нового государства). Независимый экспертный доклад. Москва.
20. ROBINSON, J.A.; TORVIK, R.; VERDIER, T. von (2011, May, 25). *Political Foundations of the Resource Curse*. Retrieved June 2, 2011, from <http://cepr.org/pubs/dps/DP3422.asp>, June.
21. ROED LARSEN, E. (2003). "Are Rich Countries Immune to the Resource Curse? Evidence from Norway's Management of Its Oil Riches". *Discussion Papers* No. 362, October.
22. ROLAND, G. (2005) "The Russian Economy in the Year 2005. Retrieved March 13, 2011, from http://emlab.berkeley.edu/users/groland/pubs/The_Russian_Economy_in_the_Year_2005.pdf.
23. ROSS, M. (1999). The Political Economy of the Resource Curse. *World Politics*. 51(2), pp. 297-322.
24. Rosstat (2010). *Russia in figures*. Moscow: Federal State Statistics (ISBN 978-5-89476-290-6).
25. SALTI, N. (2008). "Oil Greasing the Wheels: When do Natural Resources Become a Blessing?" In Selected Papers from the 14th Annual Conference Economic Research Forum, 2008. Egypt: Institutions and Economic Development.
26. SAMSONYAN, H. (2009). Rusko jako strategický trh pro české exportéry a investory. *Současná Evropa*. 14(2), pp. 85-111. ISSN 1804-12080.

27. ŠTĚPÁNEK, J. von (2010, December, 23). *Ceny energetických komodit – současnost a očekávaný vývoj. Zajímavosti ceny*. Retrieved June 2, 2011 from <http://www.pro-energy.cz/clanky9/4.pdf>.
28. The Central Bank of the Russian Federation. (2011). *Merchandise Trade of the Russian Federation*. Moscow: The Central Bank of the Russian Federation.
29. The Patent Technology Monitoring Team von (2010). *General Patent Statistics Reports 2010*. Retrieved March 12, 2011, from http://uspto.gov/web/offices/ac/ido/oeip/taf/cst_utl.htm.
30. TRADING ECONOMICS von (2011, March 25). *Foreign direct investment of Russia*. Retrieved June 4, 2011 from <http://tradingeconomics.com/russia/foreign-direct-investment-net-outflows-percent-of-gdp-wb-data.html>.
31. UNCTAD. (2010). *World Investment Perspectives Survey*. Switzerland: UNCTAD (ISBN 978-92-1-112806-2).
32. UNDP. von (2004). *Russia and a Knowledge Based Society*. Retrieved June 10, 2011 from [http://undp.ru/text.phtml?\\$88](http://undp.ru/text.phtml?$88)
33. USUI, N. (1997). "Dutch disease and policy adjustments to the oil boom: a comparative study of Indonesia and Mexico". *Resources Policy* , 23(4).
34. WESTIN, P. (2004). "Dutch Disease: Diagnosing Russia". Moscow: ATON Capital.
35. WILSSON D. von (2011, May, 23). *Dreaming with BRICs: The Path to 2050*. <http://antonioguilherme.web.br.com/artigos/Brics.pdf>
36. WOOLDRIGE, J.M.(2009). *Introductory Econometric : A Modern Approach*. South-Western Cengage Learning: Mason.
37. World Databank. (2011). *Database of World Bank*. Washington: World Bank.
38. WORLD ECONOMIC FORUM. (2010). *Global Copetitiveness Report 2010-2011*. Switzerland: World economic forum. (ISBN-13: 978-92-95044-87-6).
39. ŽÍDEK, L. (2007). Globální ekonomika, interdependence a globální energetické vztahy. In: Dančák, B., Závěšický J.(ed.), *Energetická bezpečnost a zájmy České republiky*. Brno: Masarykova univerzita.

CONTACT

Ing. Jana Kovářová, Ing. Monika Mrlinová
 Faculty of Economics
 Technical University of Ostrava
 E-mail: jana.kovarova.st2@vsb.cz , monika.mrlinova@vsb.cz

ABSTRAKT

Jedným z aspektov determinujúcich napredovanie, spomalenie alebo zastavenie európskej integrácie európska identita. Legitimita konania politických elít je spojená s predstavou voličov o presadzovaní ich záujmov tak na národnej, ako aj európskej úrovni. Europeizáciou rozumieme výsledok vplyvu európskych inštitúcií, ideí a noriem, ktoré socializovaní aktéri vnášajú na domácu scénu a v určitom časovom horizonte spôsobujú preberanie identity EÚ na národnú úroveň. Vzhľadom na tieto aspekty ovplyvňujúce realizáciu konceptov politik, ako aj ich verejnú podporu, si v texte tohto článku kladieme za cieľ priblížiť konštruktivizmus ako teoretický koncept a zároveň poukázať na jeho silné a slabé stránky z perspektívy výskumu európskej integrácie.

Kľúčové slová: teórie európskej integrácie, konštruktivizmus, európska integrácia, identita, europeizácia

ABSTRACT

The European identity concept presents one of the aspects of significant impact on the European integration's slow down, acceleration or stagnation in the future. There is a narrow connection between the legitimacy of power of political elites and electorate expecting the fulfilment of pre-election program related to the national and European political sphere as well. The term Europeanisation indicates the outcome of European Union institutions' influence on national identity. Following above mentioned points the aim of this paper is to focus on the theoretical base of constructivism and to deal with its weakness and its advantages.

Key words: Theories of European integration, constructivism, european integration, identity, europeisation

JEL KLASIFIKÁCIA: F50, Y51

ÚVOD

V prípade teoretických východísk európskej integrácie je možné konštatovať, že mnoho z teórií európskej integrácie vychádza, resp. predstavuje spätnú syntézu dovedajších udalostí, alebo sú dovedajšie udalosti aspoň z časti inšpiráciou k vzniku konkrétnych teórií. Nové, resp. modifikované teoretické perspektívy sa tiež objavujú v čase zvýšenej intenzity teoretického diškurzu ohľadom konkrétnej teórie opäť podmienenom aktuálnym dianím. Teória sa však neobmedzuje len na retrospektívne hodnotenie udalostí. Aplikácia teoretického aparátu na opis kauzálnych vzťahov poskytuje významný impulz v tvorbe politiky a ovplyvňovaní jej budúceho smerovania.

Hlavné diskusie v rámci teórií európskej integrácie prebiehajú medzi prístupmi zdôrazňujúcimi úlohu európskych inštitúcií a úlohou zvrchovaných štátov na strane druhej. Vplyv liberalizmu na jednotlivé teoretické koncepcie spočíva v prítomnosti „neviditeľnej ruky“ trhu nad akoukoľvek medzinárodnou inštitúciou. Protipól liberalizmu predstavuje konzervatívny smer vyzdvihujúci národné identity, ktoré suverenitu štátu bránia. Teoretická debata sa taktiež odvíja od názoru, či sa štát v záujme zabezpečenia mieru a prosperity mal zbaviť časti svojej suverenity, alebo naopak, len jej posilnením, či pretrvaním rozšíri svoj vplyv i na ostatné štáty.

Konstruktivizmus patrí, spolu s konceptmi medzinárodných režimov, medzinárodnej kooperácie, ako aj bezpečnostných spoločenských, k súčasným teóriám medzinárodných vzťahov a teóriám európskej integrácie. Z perspektívy procesov globalizácie a regionalizácie je tiež prístupom, ktorý sa snaží analyzovať determinanty posilnenia postavenia ako aj udržateľnosť regionálnych integrácií.

Predstavuje spojenie teórie medzinárodných vzťahov s dlhodobým záujmom sociológov o sociálnu konštrukciu reality. V nasledujúcom texte sa budeme zaoberať jeho postavením v rámci klasifikácie už spomenutých konceptov, predmetom a prístupom k výskumu európskej integrácie.

1 Charakteristika konštruktivizmu ako metateórie

Konstruktivizmus pôvodne vznikol v sociológii v polovici šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia a v rámci teórie medzinárodných vzťahov sa začal vyvíjať koncom osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia v súvislosti s pádom bipolárneho sveta, a po tom, čo v teórii medzinárodných vzťahov prestali dominovať práce analyzujúce vtedy nastolenú realitu. V tomto období jeden z najvýznamnejších predstaviteľov konštruktivizmu, Alexander Wendt,¹⁶ prezentoval konštruktivizmus ako ontologicko-sociálnu teóriu nie ako teóriu medzinárodných vzťahov. David Campbell analyzoval americkú zahraničnú politiku ako politiku tvorby a udržiavania americkej politickej identity a teda konštruktivistický prístup spájal predovšetkým s takými kategóriami akou je identita. Neskôr sa Nicholas Onuf¹⁷ v súvislosti s európskou integráciou a konštruktivizmom prikláňa k tej téze, podľa ktorej konštruktivizmus ako taký nie je vedeckou teóriou, a preto by nebolo správne stavať ho na úroveň európskych integračných teórií, i keď s niektorými z týchto teórií zdieľa podobný predmet skúmania (ako napr. procesy socializácie, transfer lojality a redefiníciu záujmov).¹⁸

Keďže v konštruktivizme absenteje základný text, z ktorého by vychádzali jeho teoretici, je pokladaný za nekonzistentný. Základ tejto konštruktivisticko-epistemologickej nekonzistentnosti vyplýva z chápania epistemologického a ontologického vplyvu aktéra na ním konštruovanú realitu. Zatiaľ čo v konštruktivistickom realizme je aktérom konštruované iba poznanie, na bytie a existenciu sveta tento aktér vplyv nemá, resp. bytie a existencia sveta sú od aktéra nezávislé. Konštruktivistický idealizmus vníma oba vplyvy rovnocenne. Konštruktivistická nekonzistentnosť je vnímaná tak pozitívne, ako aj negatívne. V pozitívnom zmysle je vnímaný priamy prechod k aplikácii na skúmaný problém bez toho, aby bol pred tým vytvorený zložitý teoretický aparát. Konštruktivizmus *per se* neponúka alternatívu substantívnym teóriám medzinárodných vzťahov alebo európskej integrácii, preto nemôže byť testovaný v komparácii s realistickými, liberálnymi, inštitucionálnymi alebo neofunkcionálnymi hypotézami.¹⁹ Jednotlivé smery konštruktivizmu²⁰ teda vznikli

¹⁶ Teoretik nemeckého pôvodu, jeden zo zakladateľov sociálneho konštruktivizmu a jeden z najcitovanejších konštruktivistov. Medzi Wendtove najvýznamnejšie konštruktivistické diela patria *Anarchy is what states make of it : the social construction of power politics* (1992) a *Social Theory of International Politics* (1999).

¹⁷ Nicholas Onuf je považovaný za prvého predstaviteľa konštruktivizmu prácou *World of our Making* (1989). In: Weber, C.: *International relations theory: A critical introduction*. 2001. s.77

¹⁸ Fiala, V.: *Teoretické a metodologické problémy evropské integrace*. 2007. s. 180

¹⁹ Risse, T. – Wiener, A. : 'Something rotten and the social construction of social constructivism a comment on comments. 1999. In : *Journal of European Public Policy*. s. 778

²⁰ Množstvo konštruktivistických smerov odráža rôzne prístupy k predmetu výskumu, ako aj nejednotnosť metodiky kategorizácie konštruktivizmu vyplývajúcej z diškurzu týkajúceho sa jeho zaradenia k teóriám medzinárodných vzťahov. Ted Hopf rozlišuje **konvenčný a kritický konštruktivizmus**. V literatúre sa môžeme stretnúť s **radikálnym (reflektivistickým) konštruktivizmom** vychádzajúcim z prác francúzskych filozofov Michela P. Foucaulta a Jacquesa Derrida; **moderným konštruktivizmom**, ktorého autori nadväzujú na práce Karla Deutscha a Michela P. Foucaulta; a **umierneným (soft) konštruktivizmom** vychádzajúcim z teórie racionálnej voľby a rozvíjajúcim sa začiatkom dvadsiateho prvého storočia. Zároveň v rámci

z príspevkov jednotlivých výskumníkov bez toho, aby vychádzali zo základného dokumentu, tak ako je tomu v iných teóriách európskej integrácie. Díez a Wiener vzhľadom na vplyv konštruktivismu na skúmanie európskej integrácie preto rozdeľujú integračné teórie (na rozdiel od ostatných teoretikov zaoberajúcich sa touto problematikou klasifikujúcich teórie európskej integrácie na základe chronológie ich vzniku) do troch fáz – explanačné teórie, teórie zaoberajúce sa vládnutím a konštrukciou EÚ. Ich prehľad a základné výskumné otázky poskytuje nasledovná schéma.

Schéma 1 Tri fázy integračných teórii

fáza	obdobie	hlavné témy
Objasňovanie integrácie	1960- súčasnosť	Ako možno vysvetliť dôsledky európskeho integračného procesu?
		Prečo sa európska integrácia vôbec začala a prečo trvá?
Analýza vládnutia	1980 - súčasnosť	Aký typ politického systému predstavuje EÚ?
		Ako možno charakterizovať politické procesy v rámci EÚ?
Konštruovanie EÚ	1990 - súčasnosť	Ako funguje regulačná politika EÚ?
		Ako a s akými sociálnymi a politickými dôsledkami je integrácia spojená?
		Ako sú integrácia a vládnutie konceptuálne prepojené? Ako by mali byť?

Prameň: Wiener, A. – Díez, T. : *Integrationstheorien aus vergleichender Perspektive*. 2003. [cit. 2009-14-12]. Dostupné na internete: <<http://www.uni-muenster.de/Politikwissenschaft/Doppeldiplom/docs/Integrationstheorien.pdf>> s.12

Východiskom konštruktivismu je, že vytváranie konceptov predchádza pozorovaniu a že význam empirických faktov závisí od predstavy, do ktorej tieto fakty premietneme. Sociálno-politický svet (medzinárodná realita) je konštruovaný ľudskou – sociálnou interakciou,²¹ pričom

konštruktivismu identifikujeme jeho tri školy: **anglická škola**, **kodaňská škola** a **sociologický inštitucionalizmus**. Emanuel Adler identifikuje **modernistický**, **modernisticko-lingvistický**, **radikálny** a **kritický** konštruktivismus. James Chcekel definuje tri typy tohto smeru líšiace sa metódou, nie základnou ideou: **konvenčný** (vyvinul sa v USA; zdôrazňuje úlohu noriem a identity v medzinárodných vzťahoch), **interpretatívny** (zameriava sa na úlohu, typ a jazyk diskusie a interpretáciu reality) a **kritický/radikálny** konštruktivismus (okrem zamerania sa na jazyk sa orientuje i na vplyv interpretovaných záverov na ich ďalší vývoj). Ďalšie klasifikácie konštruktivismu podávajú John Ruggie (**konvenčný**, **kritický**, **postmoderný**), ako aj Ernst Haas, ktorého klasifikácia je pokladaná za najprepracovanejšiu i vzhľadom na porovnanie jednotlivých smerov s neofunkcionalizmom – **systematická škola**, **normatívna a kultúrna škola** a **umiernená racionalistická/organizačná škola** (In: Fiala, V.: *Teoretické a metodologické problémy evropské integrace*. 2007. s.181-198.). Christiansen et al. upozorňujú na **sociologický konštruktivismus** pokladajúci konštruktivismus za výskumný program zameraný na vplyv noriem na identitu aktérov, záujmy a správania; a „**Wittgensteinovský**“ **konštruktivismus** hľadajúci odpovede na otázku, akým spôsobom je svet konštruovaný. „Konštrukcia“ podľa nich zahŕňa viac než symbolické konanie onemených aktérov, a preto navrhujú zaradiť jazyk k ich konaniu (In: Christiansen, T. et al.: *The social construction of Europe*. 1999. In: *Journal of European Public Policy*, s. 535).

²¹ Kubalkova, V. – Onuf, N. - Kowert, P.: *International Relations in a Constructed World*. 1998. s. 20

jeho ideové faktory nie sú závislé od času a priestoru. Konštruktivismus, podobne ako pozitivistické smery teórie medzinárodných vzťahov, obhajuje názor, že poznanie skutočnosti je možné a že realita môže byť vysvetľovaná, resp. konštruovaná pomocou konceptov a teórií. Podľa Adlera, poznanie vychádza z každodenného vytvárania sociálnej reality jednotlivcami, ale aj z konceptov, teórií, významov a symbolov, ktorými vedci interpretujú sociálnu realitu.²² Konštruktivistickí „aktéri, pravidlá, inštitúcie či zákony nemajú objektívny a nadčasový charakter, ale ide o výsledky určitej intersubjektívnej dohody, ktorá sa v priebehu času mení.“²³ Konštruktivismus teda predstavuje „dynamickejší pohľad na medzinárodné vzťahy, pretože pre neho žiadna z vyššie uvedených charakteristík nie je nemenná, ale neustále je (re)konštruovaná alebo nahradzovaná odlišnými konceptmi.“²⁴ Axiómou konštruktivismu ako reflexie spoločenskej reality teda je, že medzinárodná politika je sociálnou (re)konštrukciou.

Christiansen, Jorgensen a Wiener²⁵ definovali päť kľúčových faktorov konštruktivismu, resp. „slabín“ konštruktivistického nekonzistentnosti nasledovne:

1. sociálna filozofia nemôže poslúžiť ako plnohodnotná teória európskej integrácie. Považujú za chybu komparovať konštruktivismus s takými teóriami európskej integrácie ako je neofunkcionalizmus. Napriek tomu však vidia prienik týchto dvoch teórií v procese socializácie, učenia sa, transfere lojality a redefinícii záujmov;
2. podstata konštruktivistického sociálnej reality spočíva v ľudskej dohode, je teda ľahko meniteľná a diskutabilná. Zároveň má jej aplikácia lokálny, nie globálny charakter a je viazaná na časové ohraničenie;
3. predmetom konštruktivismu sú príliš rozličné ontologické fenomény ako intersubjektívne významy, normy, pravidlá, inštitúcie, diskusie, formovanie kolektívnych identít a zaužívané praktiky;
4. tak z pohľadu konštruktivistického realizmu, ako aj idealizmu vyplývajú tieto otázky: Prispievajú teoretici efektívne k európskym štúdiám? Resp. môže Európa existovať bez existencie množstva literatúry analyzujúcej jej vývoj? Neprispievajú teoretici úzko spojení s prostredím tvorby európskej politiky k vytváraniu objektu, ktorý má byť cieľom ich skúmania?
5. Konštruktivismus ako sociálna teória má množstvo možností aplikácie na rôzne disciplíny – medzinárodné vzťahy, komparatívnu politiku, ako aj európske štúdiá.

Na rozdiel od racionalistických koncepcií, ktoré kladú dôraz na materiálne statky, sú konštruktivisti viac idealistickí. Konštruktivisti sa v rámci „logiky vhodnosti“ pokúšajú nájsť správnu cestu, čo je nadradené materiálnemu úžitku. Jednotlivec je tak v konštruktivistickom ponímaní *homo economicus*. Konštruktivismus spája idey s materiálnymi faktormi a inštitúciami, ktoré sú predmetom záujmu tradičných integračných prístupov, kde anarchia, suverenita, či identita aktérov sú statické otázky spoločenskej reality. Na rozdiel od nich sú konštruktivistická anarchia, suverenita a identita dynamické. Pre konštruktivistov sú teda pre vývoj spoločnosti (na rozdiel od pozitivistických smerov) v štruktúre sociálnej reality významné idey. Sociologický konštruktivismus, resp. sociologický inštitucionalizmus pokladá inštitúcie EÚ za nositeľa európskych ideí, ktoré prostredníctvom nich prechádzajú do identít národných štátov. Vzťahy európskych ideí a identít národného štátu postavené do rôznych vzťahov tak vytvárajú rôzne prístupy k európskej integrácii. Konštruktivisti tiež dávajú dôraz i na pravidlá a normy, pričom okrem administratívnych a legislatívnych postupov, resp. judikatúry Súdneho dvora („*integrácia prostredníctvom právnych aktov*“), venujú priestor i nepísaným administratívnym procedúram

²² Fiala, V.: *Teoretické a metodologické problémy evropské integrace*. 2007. s. 179

²³ Druhá, P.: *Evropská integrace a její šíření jako přenos institucí*. 2000. In: *Mezinárodní vztahy*. s.7

²⁴ Kratochvíl, P.: *Konstitucionální fáze evropské integrace*. 2005. In: *Acta Oeconomica Pragensia*. s. 17

²⁵ Christiansen, T. et al.: *The social construction of Europe*. 1999. In: *Journal of European Public Policy*, s. 530-531

tvorby európskych politík, interinštitucionálnym dohodám a neformálnym metódam správania, rokovania, či komunikácie.²⁶ Výskumnými metódami konštruktivistov sú tak kvantitatívne výskumy (zhoda s racionalistickými prístupmi), ako aj kvalitatívne (empirické, interpretatívne) výskumy.

Odborníci diskutujú o otázke postavenia konštruktivismu v rámci teórií medzinárodných vzťahov, t.j. či je konštruktivismus kompromisom medzi kánonom racionalistických a reflektivistických teórií, resp. je tretím metateoretickým prístupom (v tomto zmysle sa o konštruktivizme v literatúre hovorí ako o „staviteľovi mostov“). Konštruktivisti sami seba „umiestňujú“ na „tretí vrchol“ trojuholníka teórií medzinárodných vzťahov. Zároveň vyzdvihujú svoju filozofickú pozíciu v teórii medzinárodných vzťahov a práve z tohto dôvodu ho označujú i ako meta-teóriu, čo je tiež faktorom vyššie spomenutej konštruktivistickej nekonzistentnosti.

Podľa Smitha, v rámci reflektivismu existuje omnoho „širší pojem politiky“. Reflektivismus vie „lepšie preniknúť“ do otázok identity a vládnutia, inklúzie a exklúzie, povahy vzťahu štát - spoločnosť, do otázok demokracie a konštrukcie inakosti. Na druhej strane postmoderná perspektíva sa môže podľa Diéza zmeniť a „bolo by absurdné ju definovať“ (Ward). Konštruktivisti by ale namietali, že reflektivismus nemá odpovede na krucióne otázky spojené s európskou integráciou, keďže sa nezaobrá normami a ideami.²⁷ Konštruktivismus je preto z nášho pohľadu prehľadnejšie definovať *ex negativo*, teda odkázaním na to, čím nie je.

V roku 1999 vyšlo špeciálne číslo časopisu *Journal of European Public Policy*,²⁸ ktorého editori Christiansen, Joergensen a Wiener si stanovili cieľ koncipovať prvú celostnú konštruktivistickú zbierku z oblasti európskej integrácie hľadaním odpovede na otázku „Čím konštruktivistická teória prispela k sociálno-vedeckému chápaniu EÚ?“ Na toto číslo nadviazala publikácia *The Social Construction of Europe* z roku 2001. Od konca deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia v konštruktivistickom výskume (*la construction européenne*) dominuje európska integrácia (analýza tvorby a zmeny politík EÚ prostredníctvom pravidiel a noriem, postojov inštitúcií, členských štátov, či záujmových skupín; zmena podstaty politického systému EÚ, národných záujmov, otázky identity, kultúry, medzinárodných noriem, jazyka v integračnom procese) v „nemateriálnom“ - sociálnom kontexte. Podobne ako iné teórie európskej integrácie, aj konštruktivismus sa v tomto smere snaží zodpovedať otázku „prečo“ a „ako“ sa Európa integrovala do súčasnej podoby, resp. ako aktéri (ľudskou činnosťou) prispeli k zmene reality. Skúmajú vplyv intersubjektivity a sociálny kontext prebiehajúcich procesov európskej integrácie. Konštruktivisti tvrdia, že európska integrácia má transformačný vplyv na štruktúru a charakter integrovanej Európy, ako aj jej členských štátov. Charakter integrácie v Európe sa od jej začiatku zmenil. Zmenila sa tiež identita jej aktérov, čomu sa prispôsobili aj ich záujmy a správanie.²⁹ Christiansen *et al.* hovoria o troch spôsoboch, ako môže konštruktivismus prispieť k európskym štúdiám: (1) vývoj teórií, ktoré nebudú síce tvoriť jednu komplexnú teóriu európskej integrácie, ale (2) môžu poskytnúť rámec pre analýzu jednotlivých aspektov európskej integrácie a (3) otvoriť tak nové možnosti výskumu na miestach, kde doterajšie teórie svoj výskum obmedzovali.³⁰

²⁶ duálny charakter supranacionalizmu (Weiler, 1986) vyplývajúci z právnej a politickej vedy. Zjednocujúca sa Európa vychádza z právneho základu *acquis communautaire*. Vzhľadom na sui generis charakter EÚ, resp. vzhľadom na aktívnu úlohu jej inštitúcií v jej vývoji hovoríme i o zarytom (z angl. embedded) *acquis communautaire*. (Wiener 1998).

²⁷ Christiansen, T. et al.: *The social construction of Europe*. 1999. In: *Journal of European Public Policy*, s. 532

²⁸ Podľa editorov tejto publikácie (Thomas Christiansen, Knud Erik Joergensen a Antje Wiener) „má proces európskej integrácie silný transformačný vplyv na systém európskych štátov a jeho konštitučné jednotky, a preto je možno predpokladať, že v priebehu tohto procesu [procesu európskej integrácie] dochádza k zmenám identity štátov a ich záujmov.“ In: Fiala, V.: *Teoretické a metodologické problémy evropské integrace*. 2007. s.199

²⁹ Christiansen, T. et al.: *The social construction of Europe*. 1999. In: *Journal of European Public Policy*, s. 528-529

³⁰ Christiansen, T. et al.: *The social construction of Europe*. 1999. In: *Journal of European Public Policy*, s. 538

2 Konštruktivismus a európska integrácia

Predmetom konštruktivistického výskumu európskej integrácie je transformácia vzájomných vzťahov členských krajín EÚ so samotnou EÚ prostredníctvom interakcie rôznych záujmových a odborných skupín v rámci inštitucionálnej štruktúry EÚ.³¹ Konštruktivisti sa teda pokúšajú analyzovať otázky súvisiace s (re)konštrukciou európskej a národnej identity, myšlienkou európskeho zjednotenia a spôsobu, akým táto myšlienka prispela k vývoju európskeho vládnutia (*governance*); formovaním európskeho politického spoločenstva, europeizácie, úlohy ideí a eurojazyka³² v procese „budovania Európy,“ viacúrovňového vládnutia, či procesom prijímania rozhodnutí.³³ Skúma postavenie ideí a identít v medzinárodnej politike, ich vzájomné vymedzenie, časovú podmienenosť a ich vplyv na prijímanie politických rozhodnutí a konanie politických aktérov, čo je hlavným odlišovacím znakom od realistického pojmu moci (vo vzťahu k aktérom medzinárodnej politiky). Identita sa v rámci hodnotovej paradigmy istej kultúry, ktorej nositeľom môže byť geograficky vymedzený celok, teda aj suverénny štát, môže v priebehu dejín meniť. Je teda dynamická, podlieha neustálemu zápasu o pretrvanie, prispôbuje sa požiadavkám a mení sa. Z krátkodobého hľadiska je stabilná, z dlhodobého premenlivá. Posilnenie spolupráce realizujúcej sa na základe určitých pravidiel môže podľa konštruktivistov v priebehu času viesť k transformácii chápania ich identity a ich postavenia v medzinárodnom systéme. Spolupráca s viacerými aktérmi na rôznych úrovniach vedie k akceptácii iných identít, prípadne ich osvojeniu – akceptujú viacvrstvovú identitu. Zároveň otázka identity úzko súvisí s národnosťou a európskym občianstvom a európskym občianskym spoločenstvom. Konštruktivisti skúmajú identitu z troch hľadísk. Z hľadiska:

1. charakteru potenciálnej európskej identity;
2. rekonštrukcie národných identít vplyvom integračného procesu;
3. vzhľadom na predošlé dve, možnosti plurality národných identít a kultúr a miery, do akej sa európske politické spoločenstvo alebo politická kultúra môžu vyvinúť, vzhľadom na rôznorodé východiská.

Zámerom a výzvou konštruktivistického prístupu je preskúmať otázku, či nehomogénna Európa (v zmysle existujúcej diverzity národných identít) môže vytvoriť „spoločenstvo Európanov“. Formovanie „Európy“ nie je nezávislé od paralelného formovania východo-, juho- a západo-europanstva v minulosti a konštruovania, vytvárania a „vynájdenia“ európskej identity.³⁴

Thomas Risse bol vedúcim tímu zaoberajúceho sa motívmi prijatia, resp. odmietnutia vstupu do Európskej menovej únie Nemeckom, Francúzskom a Veľkou Britániou. Záverom výskumu nebolo obhajovanie tradične uvádzaných ekonomických a geopolitických motívov integrácie, ale analýza vzťahu eura s národnou a európskou identitou.³⁵ U tých jednotlivcov, ktorí bez pochybností (odhliadnuc od ekonomických rizík) prijali novú menu za svoju, sa prejavuje premisa stotožnenia s európskou identitou. Odporcovia meny vidia v eure zrieknutie sa národnej identity v prospech nejasného európanstva. Nemecká marka bola v povojnovom období spájaná s negatívne vnímanou nacionalistickou a nacistickou minulosťou a euro bolo akýmsi oddelením odsúdeniahodnej politiky

³¹ V rámci tejto schémy odborníci identifikujú tri procesy: sociálne prispôsobovanie, sociálne interakcie a socializáciu.

³² Pod pojmom eurojazyk, resp. „élite communication“ rozumieme vytváranie terminológie používanej na opis a tvorbu politiky a reality EÚ, ako napr. asymetrická integrácia, variabilná geometria, opt-out, flexibilná endogénna a exogénna integrácia, Európa sústredných kruhov, posilnená spolupráca, pilierová štruktúra EÚ, viacrýchlostná Európa, princíp regaty, demokratický deficit, princíp partnerstva, atď.

³³ Fiala, V.: *Teoretické a metodologické problémy evropské integrace*. 2007. s. 178

³⁴ Christiansen, T. et al.: *The social construction of Europe*. 1999. In: *Journal of European Public Policy*, s. 540-541

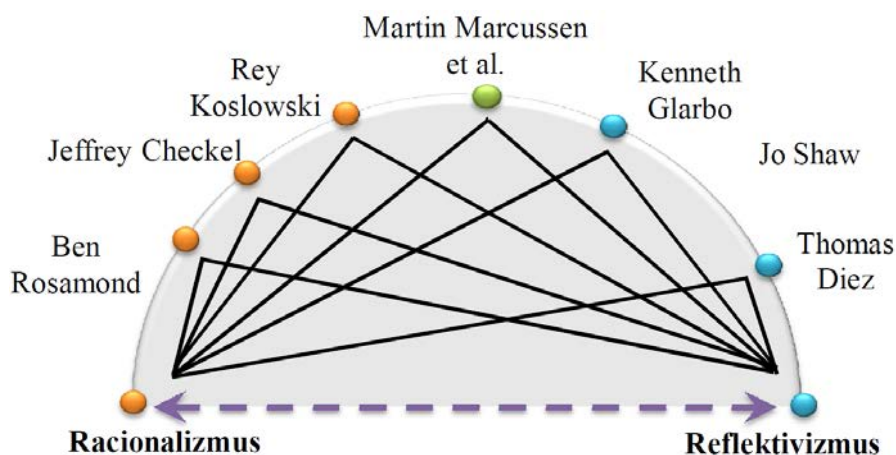
³⁵ Risse, T.: *The Euro between national and European identity*. 2003. In: *Journal of European Public Policy*. s. 487-505

a deklarácie európskych hodnôt, i keď si počas svojho zavádzania vysúdilo pomenovanie „teuro.“ Pre Francúzsko bolo symbolom akéhosi víťazstva presadenia tradičnej „mission civilisatrice“³⁶, ktorá má predigovať budúce európskemu vývoju francúzsky vzor. Veľkú úlohu pri rozhodnutí o prijatí európskej meny zohrala zmena orientácie socialistov, ktorých snahou bolo získať si po nepopulárnom nástupe k moci späť svoju priazeň. V tomto prípade bola európska identita v súlade s politickým rozhodnutím. Naopak Veľká Británia, geograficky vzdialenejšia od kontinentálnej Európy, vždy presadzovala vlastnú národnú identitu a hodnoty, preto euro vníma ako prípadné oslabenie svojej hodnotovej paradigmy.

Ako sme už naznačili, konštruktivisti sa dištancujú od oboch „extrémnych“ pólov medzinárodných vzťahov – racionalizmu a reflektivismu. Rôzne pozície rôznych konštruktivistických autorov preto môžeme znázorniť ich umiestnením na, resp. nad oblúk spájajúci tieto dva smery. Epistemologickú pozíciu znázorňuje základňa pomyselného trojuholníka, pričom analytický prístup konštruktivismu je vyjadrený pozíciou na polkruhu. Nasledovná schéma znázorňuje vymedzenie tých konštruktivistov, ktorí sa ako prví pokúsili prispieť k zasadeniu konštruktivismu do teórie medzinárodných vzťahov v rámci už spomenutého špeciálneho vydania časopisu *Journal of European Public Policy*.

Rosamond sa sústreďuje na zámernú činnosť aktérov ovplyvniť vývoj integračného procesu. Checkel zdôrazňuje význam procesu osvojovania (*learning*) pozmenených domácich noriem vzhľadom na zmenu supranacionálnych noriem. Koslowski prispel ku konštruktivistickej reinterpretácii federálnej teórie, naopak Marcussen *et al.* sa zamerali na od noriem závislých záujmov, identít a správania sa aktérov a vplyv jazyka na ich zmenu. Predmetom záujmu Glarba bol význam intersubjektívneho porozumenia. Vzhľadom na právnický, a teda normatívny uhol pohľadu Shawho spracovania problematiky, sa tento autor nezaraďuje do línie predstavujúcej prelínanie konštruktivismu skôr s racionalizmom alebo reflektivismom. Diez sa zameril na interpretatívnu epistemológiu a úlohu aktéra pri tvorbe reality prostredníctvom jazyka.

Schéma 2 Pozícia konštruktivismu v teóriách medzinárodných vzťahov

Prameň: Christiansen, T. et al.: The social construction of Europe. 1999. In: *Journal of European Public Policy*, s. 542

Jedným z kritikov konštruktivismu je Andrew Moravcsik. Podľa neho „konštruktivisti prispeli omnoho menej k teoretickému a empirickému pochopeniu európskej integrácie ako

³⁶ Princíp francúzskej kolonizácie koncom 19. a začiatkom 20. storočia na spôsob „westernizácie“, predstava presadiť asimiláciu so západoeurópskou kultúrou v krajinách s inou kultúrou.

naznačujú ich metateoretické predpoklady, určite omnoho menej než existujúce alternatívy.³⁷ Steve Smith, zástupca reflektivistického prúdu, zdôrazňuje presvedčujúcu argumentáciu konštruktivismu v súvislosti s európskou integráciou. Konštruktivismu Moravcsik vyčíta absenciu empirického skúmania a komparácie východísk s inými teóriami, obavu z nepotvrdenia „vykonštruovaných“ hypotéz, ako aj jeho abstraktný charakter. Z pohľadu konštruktivistov však cieľom špeciálneho vydania nebolo testovanie hypotéz, ale poukázanie na možnosti konštruktivistického výskumu v oblasti európskej integrácie. Vychádzajúc z vyššie uvedeného špeciálneho čísla *Journal of European Policy* vyvodil Moravcsik dve konštruktivistické východiská:³⁸

1. vládne elity si vyberajú špecifické politiky, politické myšlienky, stratégie a konkrétne záujmy pretože tieto korešpondujú so všeobecnejšími, hlbšími a kolektívne zdieľanými myšlienkami a diskurzmi;
2. fundamentálne myšlienky a diskusie sa menia iba zriedka, a to v kritických situáciách, ktoré vznikli ako reakcia na politickú krízu.

Moravcsik hovorí o abstrahovaní konštruktivismu od toho, že záujmy vychádzajú z historickej skúsenosti a sociálnej interakcie. Tento argument Risse a Wiener vyvracali tvrdením, že európska integrácia je silným sociálnym procesom. Podľa Koslowskeho je prínosom konštruktivismu hlbšie pochopenie európskej integrácie akým sú sociálne a historické procesy. Socializácia sa dotýka tak prijatých politických rozhodnutí, rozvíjaných politík a pochopenia jednotlivých konceptov.³⁹ Zároveň je podľa neho diskutabilné, či aktéri nekonajú na základe materiálneho záujmu. Konštruktivisti by mali špecifikovať mechanizmus výberu vhodnej politiky a záujmov. V súvislosti s druhou premisou je nevyhnutné vysvetliť, ktoré politické krízy vedú k zmene ktorých myšlienok a za akých okolností, s čím súhlasia i Risse a Wiener, ktorí otázku vplyvu kritickéj situácie na politiku pokladajú za jednu z budúcich výziev konštruktivistickéj výskumnej agendy.⁴⁰ Moravcsik odmieta možnosť existencie takej teórie, ktorá by dokonale vysvetlila zmeny a skutočnosti medzinárodných vzťahov. Konštatuje, že metateória nie je riešením, ale problémom. Naproti tomu Risse a Wiener nepokladajú konštruktivismus za teóriu, ale za metateóriu, ktorá disponuje veľkým počtom východísk.⁴¹

ZÁVER

Teória i politika si kladú za cieľ vysvetliť ako udržať, zveľadiť, či akcelerovať úžitky, ktoré európska integrácia prináša. Teória tohto procesu by sa však viac ako na to, prečo vôbec vznikla a ako sa vyvíjala, mala sústreďovať na to, kam by mal jej vývoj ďalej smerovať. Je už potom v kompetencii politikov, či aplikáciu rôznych teórií budú uplatňovať len vo vzťahu členských krajín, alebo i na okraji integračného celku, prípadne i zaň, z čoho politickí predstavitelia vyvodzujú nasledovné otázky: „kam má siahať európska integrácia?“, „existuje taká stratégia európskej integrácie, ktorá zaručuje z nej plynúce prínosy?“ V tejto súvislosti je vhodné poukázať na problém geografického kritéria európskej integrácie, ktorého interpretácia je predmetom sporov a účelových variácií obsahu pojmu Európa. Po rozšírení EÚ o bývalé krajiny „východného bloku“ a na základe zmlúv, ktoré EÚ podpísala s Tureckom, sa v európskej spoločnosti i medzi politickými predstaviteľmi vedie diskurz o zastavení rozširovania EÚ, resp. forme partnerstva s okolitými

³⁷ Moravcsik, A.: Is something rotten in the state of Denmark? : Constructivism and European integration. 1999. In: *Journal of European Public Policy*, s. 670

³⁸ Moravcsik, A.: Is something rotten in the state of Denmark? : Constructivism and European integration. 1999. In: *Journal of European Public Policy*, s. 670-671

³⁹ Risse, T. – Wiener, A. : ‘Something rotten’and the social construction of social constructivism a comment on comments. 1999. In : *Journal of European Public Policy*. s. 774-776

⁴⁰ Risse, T. – Wiener, A. : ‘Something rotten’and the social construction of social constructivism a comment on comments. 1999. In : *Journal of European Public Policy*. s. 780

⁴¹ Risse, T. – Wiener, A. : ‘Something rotten’and the social construction of social constructivism a comment on comments. 1999. In : *Journal of European Public Policy*. s. 776

krajinami. Ďalšou otázkou je polemika o Európe predstavujúcej „zjednotenie“ európskych kultúr s možnosťou ohrozenia pretrvania pôvodných národných kultúr, keďže sama je „systémom“ vytvárajúcim svoju kultúru. Práve konštruktivistický prístup k skúmaniu európskej integrácie by prostredníctvom vzťahov súvisiacich s posilňovaním európskej identity mohol predstavovať ten koncept, ktorý by viedol k akcelerácii tohto procesu. Avšak či by realizácia europeizácie ako politiky bola pre heterogénnu Európu prínosom, ukáže prax. V každom prípade môžeme konštatovať, že Európska únia prostredníctvom podpory vzdelávania v oblasti európskej integrácie, realizáciou projektov namierených na zvýšenie povedomia o európskom kultúrnom dedičstve, finančnej podpory výskumných centier orientujúcich sa na výskum tejto problematiky, sa európsku identitu snaží podporovať. V prípade negatívneho postoja k spomenutým aktivitám však treba brať do úvahy, že podobne ako občianstvo EÚ, aj európska identita bude pravdepodobne v strednodobom horizonte naďalej dopĺňať identitu národnú.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. BAYLIS, John – SMITH, Steve. 2004. *The Globalization Of World Politics : An introduction to international relations*. 3.vyd. Oxford : Oxford University Press, 2004. 811 s. ISBN 0-19-927118-6.
2. BOOTH, Ken – SMITH, Steve. 2003. *Současné teorie Mezinárodních vztahů*. 1.vyd. Brno : Barrister & Principal 2003. 209 s. ISBN 80-85947-69-2 .
3. CABADA, Ladislav – KUBÁT, Michal a kol. 2004. *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemie, 2004. 494 s. ISBN 80-86432-63-7.
4. DOLNÁ, Ludmila. 2009. *Neofunkcionalizmus a konštruktivizmus v teóriách európskej integrácie*. In: Almanach : aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. ISSN 1337-0715, 2009, roč. 4, č. 2, s. 98-107. Dostupné na internete: <http://fmv.euba.sk/files/Almanach_2-2009_0710.pdf>
5. DRULÁK, Peter. 2000. *Evropská integrace a její šíření jako přenos institucí*. In: Mezinárodní vztahy, roč.35, 2000, č.4, s. 5-16.
6. DRULÁK, Peter. 2000. *Vývoj teorií evropské integrace*. In: Acta oeconomica Pragnesia, roč.8, č.5, 2000, s.115-130.
7. FIALA, Vlastimil a kol. 2007. *Teoretické a metodologické problémy evropské integrace*. 1.vyd. Olomouc: Periplum, 2007. 343 s. ISBN 978-80-86624-37-2.
8. HEYWOOD, Andrew. 2004. *Politologie*. 3.vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. 482 s. ISBN 80-86432-95-5.
9. FABER, A.-WESSELS, W. [s.a.]. *Wider Europe, Deeper Integration?* [online]. [s.a.]. [cit.2007-05-05]. Dostupné na internete: <http://www.eliamep.gr/eliamep/files/Faber_Widening_Deepening.pdf>
10. CHRISTIANSEN, Thomas - JORGENSEN, Knud Erik - WIENER, Antje. 1999. *The social construction of Europe*. In : Journal of European Public Policy. ISSN 1466-4429, 1999, roč. 6, č. 4, s. 528-544.
11. KEOHANE, Robert O. 1984. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. 1.vyd. Princeton : Princeton University Press, 1984. 290s. ISBN 0-691-02228-3.
12. KRATOCHVÍL, Petr. 2008. *Teorie evropské integrace*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-467-0.
13. KRATOCHVÍL, Petr. 2005. *Konstitucionální fáze evropské integrace : Teoretická reflexe*. In: Acta oeconomica Pragnesia, roč.13, č.7, 2005, s.11-23.
14. KREJČÍ, Oskar. 2007. *Mezinárodní politika*. 3.vyd. Praha: Ekopress, 2007. 743 s. ISBN 978-80-86929-21-7.

15. KUBALKOVA, Vendulka – ONUF, Nicholas – KOWERT, Paul. 1998. *International Relations in a Constructed World*. Armon., New York : M. E. Sharpe, 1998. 214 s. ISBN 978-0765-602985.
16. LAURSEN, Finn. 2002. *Theories of European Integration*. In: *Tamkang University Chuch-Sheng Memorial Library*. [online]. March 2002. [2008-05-01]. Dostupné na internete: <<http://www.lib.tku.edu.tw/libeu/eulecture/Theories%20of%20European%20Integration.pdf>> 19 s.
17. MORAVCSIK, Andrew. 1999. *Is something rotten in the state of Denmark? Constructivism and European integration*. In : *Journal of European Public Policy*. ISSN 1466-4429, 1999, roč. 6, č. 4, s. 669-681.
18. RISSE, Thomas – WIENER, Antje. 1999. *'Something rotten' and the social construction of social constructivism a comment on comments*. In : *Journal of European Public Policy*. ISSN 1466-4429, 1999, roč. 6, č. 5, s. 775-782.
19. RISSE, Thomas. 2003. *The Euro between national and European identity*. In : *Journal of European Public Policy*. ISSN 1466-4429, 2003, roč. 10, č. 4, s. 487-505.
20. SORENSEN, Georg. 2005. *Stát a mezinárodní vztahy*. Praha : Portál, s.r.o.. 2005. 240 s. ISBN 80-7178-910-0.
21. ŠKVRNDA, František et al. 2010. *Medzinárodné politické vzťahy*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2010. 229 s. ISBN 978-80-225-2918-1.
22. WALLACE, Helen - WALLACE, William – POLLACK, Mark A. 2005. *Policy-Making in the European Union*. 5. vyd. Oxford : Oxford university Press, 2005. 570 s. ISBN 0-19-927612-9.
23. WIENER, Antje – DIEZ, Thomas. 2003. *Integrationstheorien aus vergleichender Perspektive*. [online]. 2003. [cit. 2009-14-12]. Dostupné na internete: <<http://www.uni-muenster.de/Politikwissenschaft/Doppeldiplom/docs/Integrationstheorien.pdf>> 76 s.
24. WALTZ, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. 1. vyd. San Francisco : McGraw-Hill, 1979. 251s. ISBN 0-07-554852-6.
25. WEBER, Cynthia. 2001. *International relations theory: A critical introduction*. Oxon : Routledge. 2001. 200 s. ISBN 0-415-34208-2.

KONTAKT

Ing. Veronika Fodorová
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 E-mail: veronika.fodorova@euba.sk

ABSTRAKT

Nové javy a procesy v politickej, ekonomickej i sociálnej rovine medzinárodných vzťahov v druhej polovici a predovšetkým v závere dvadsiateho storočia viedli k zmene pohľadu na bezpečnosť, ktorá bola dovtedy chápaná predovšetkým v kontexte vojny a mieru. Do popredia vystúpili nové bezpečnostné hrozby prevažne nevojenskej povahy, ktoré si vyžadujú zmenu prístupu k zaisteniu bezpečnosti. Článok predstavuje štatistickú evidenciu závažnosti (v kvantitatívnom vyjadrení) súčasných bezpečnostných hrozieb, pričom sa zameriava na ich priame implikácie na život človeka. V danej súvislosti staviame do kontrastu hrozbu ozbrojených konfliktov (tradičná vojenská bezpečnostná hrozba) a nevojenské hrozby.

Kľúčové slová: vojenské a nevojenské bezpečnostné hrozby, ozbrojené konflikty, ľudská bezpečnosť

ABSTRACT

New phenomena and processes in political, economic and social dimensions of international relations in the second half and especially at the close of the twentieth century have led to a change in the understanding of security, which has been previously understood mainly in terms of war and peace. New security threats (mainly of non-military nature) have gained higher significance. Moreover they demand a different approach in order to ensure security. The article presents some statistical evidence of current security threats and their implications on human life. Furthermore we analyze the nature and prevalence of current armed conflicts (traditional military security threat) on one hand and severe non-military threats to human life on the other.

Key words: military and non-military security threats, armed conflicts, human security

JEL KLASIFIKÁCIA: F51, F52

ÚVOD

Po skončení studenej vojny sa pozornosť v oblasti bezpečnosti presunula od súperenia veľmocí v bipolárnom usporiadaní sveta smerom k zdrojom (ne)bezpečnosti v rozvojových štátoch tzv. *Juhu*. Pozorujeme presun ťažiska chápania medzinárodnej bezpečnosti z roviny *Východ – Západ* do roviny *Sever – Juh*⁴². Súčasne dochádza k rekonceptualizácii bezpečnosti predovšetkým vo vyspelých štátoch, kde výrazne pokleslo riziko tradičných vojenských hrozieb, avšak do

⁴² Delenie štátov na *Sever* a *Juh* predstavuje politické a sociálno-ekonomické rozlišovanie medzi bohatými vyspelými štátmi a chudobnými rozvojovými štátmi. Pojmy *Sever* a *Juh* používame na označenie bohatých (podľa hrubého národného príjmu p. c.) vyspelých štátov (*Sever*) a chudobných rozvojových štátov (*Juh*). Pojmy sú bežne používané u medzinárodných organizácií ako napríklad **Konferencia** Organizácie Spojených národov o obchode a rozvoji (UNCTAD). Pozri napr. UNCTAD. *New developments in international economic relations*. 2004. [cit.15.01.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.unctad.org/>>

popredia vystúpili hrozby nového typu, ktoré si vyžadujú novodobé prístupy eliminácie.⁴³ Hrozby nového typu navyše „[...] neprichádzajú zvonku od iného subjektu, ale sú spojené s procesmi, ktoré prebiehajú v samotnom subjekte. Vytvárajú fenomén sivej zóny, v ktorej sa stierajú nielen rozdiely medzi vnútornou a vonkajšou bezpečnosťou, ale aj medzi vojenskou a kriminálnou formou používania ozbrojeného násillia.“⁴⁴

1 Bezpečnostné hrozby

Bezpečnostné hrozby sú ústrednou kategóriou vymedzenia a charakteristiky bezpečnosti. František Škvrnda ich definuje ako „udalosti, javy a procesy spravidla súhrnného, viacstranného charakteru, ktoré pôsobia relatívne dlhodobo a môžu negatívne vplývať na sociálne subjekty, najmä na ich moc a bohatstvo, destabilizovať ich a spôsobiť im škody“⁴⁵.

Súčasnú bezpečnostnú hrozbu treba vnímať v kontexte postupujúcich globalizačných procesov a vývoja tzv. postmodernej spoločnosti. Chápanie bezpečnostných hrozieb by malo zohľadňovať ich komplexnosť, nedeliteľnosť a asymetrické pôsobenie. Svet sa zmenšil a zrýchlil a jeho dynamika sťažuje náčrt dlhodobých prognóz stavu a vývoja bezpečnostných hrozieb. Vzájomná bezpečnostná závislosť sveta je posilňovaná procesmi globalizácie, ktorá celoplošnou projekciou kapitalistického hospodárstva prispieva k otvorenosti národných ekonomík suverénnych štátov, a tým zvyšuje ich zraniteľnosť vonkajšími vplyvmi. Vplyvy globalizácie naplňajú svet vyšším počtom porazených ako víťazov.⁴⁶ Od toho sa odvíja i asymetrické pôsobenie bezpečnostných hrozieb, ktorými zväčša najmenej trpia tí, ktorí ich z veľkej časti vytvárajú.

Bezpečnostné hrozby je možné klasifikovať na základe rozličných kritérií (teritoriálny rozsah, nositeľ hrozby, čas/sektor/charakter ich pôsobenia, vývojové tendencie, či mechanizmus ich vzniku a pôsobenia). V súčasnom vysoko diverzifikovanom a dynamicky sa vyvíjajúcom bezpečnostnom prostredí⁴⁷ je však náročné (resp. nemožné) bezpečnostné hrozby identifikovať v čistej podobe, pretože pôsobia v zložitých formách prepojení, ich dopady môžu destabilizovať veľmi široké prostredie a navyše sú zložito vnútorne diferencované. Ich dosah môže mať až globálny rozmer a najmä v počiatočnom štádiu pôsobenia sú tieto hrozby ťažko rozpoznateľné.⁴⁸

Prevažný prúd súčasných prístupov k problematike bezpečnosti sa zhoduje v dvoch základných rysoch chápania bezpečnosti v relácii k aktuálnym bezpečnostným hrozbám a k spôsobom ako im čeliť. V prvom rade stále viac do popredia vystupuje presvedčenie (ktoré sa však zatiaľ vo výraznej miere nepremietlo do praxe), že vojenské prostriedky sú pri riešení širokej škály súčasných bezpečnostných hrozieb neefektívne a treba ich nahradiť nevojenskými a politickými opatreniami. Druhou výraznou črtou je uvedenie si globálnej povahy bezpečnosti, čo si v mnohých prípadoch zároveň vyžaduje globálne postupy pri riešení bezpečnostných problémov. Ide nielen o problémy globálnych rozmerov, ako napríklad zhoršujúci sa stav životného prostredia a potenciálne ohrozenie biosféry, ale aj bezpečnostné problémy pôvodne lokálneho charakteru ako napríklad vnútroštátne konflikty, ktoré vedú k masovej emigrácii (a iným javom, ktoré môžu destabilizovať širšie okolie) alebo zlé/slabé vládnutie, ktoré umožňuje rozvoj nelegálnych aktivít akými je obchod s drogami a terorizmus, ktoré môžu dosiahnuť medzinárodný rozmer a negatívne ovplyvniť bezpečnostnú situáciu nielen v susedných, ale aj vo vyspelých štátoch sveta.

⁴³Sköns, E. *Financing security in a global context*. [cit. 2011-30-3]. Dostupné na internete: <<http://www.sipri.org/yearbook/2005/07>> s. 285

⁴⁴Škvrnda, F. – Pawera, R. – Weiss, P. *Medzinárodná bezpečnosť*. 2008. s. 26

⁴⁵Ibid., s. 26

⁴⁶Schreier, F. *Trends and Challenges in International Security : An Inventory*. 2010. s. 16

⁴⁷Bezpečnostné prostredie predstavuje najširší pojem, ktorý je súhrnným a koncentrovaným prejavom bezpečnostnej situácie v určitom čase a priestore. Vyjadruje objektívne sa utvárajúci a existujúci stav bezpečnosť v okolí subjektu. cccccccccccccc

⁴⁸Škvrnda, F. – Pawera, R. – Weiss, P. *Medzinárodná bezpečnosť*. 2008, s. 7- 42.

Predovšetkým ekonomická a environmentálna bezpečnosť a organizovaný zločin majú silnú transnacionálnu dimenziu.⁴⁹

Moderné prístupy k chápaniu bezpečnosti umiestňujú ťažisko *skutočných* hrozieb do nevojenských oblastí ľudskej existencie. Richard Ullman tvrdí, že tradičný sklon štátov prioritizovať vojenské hrozby, vedie k falošnému obrazu reality, čo spôsobuje, že štáty sa viac koncentrujú na vojenské hrozby a ignorujú iné možno oveľa závažnejšie ohrozenia⁵⁰. Iracionálne uprednostňovanie vojenských hrozieb podľa neho navyše prispieva k výraznej militarizácii medzinárodných vzťahov, ktorá v dlhodobom meradle môže iba zvýšiť globálnu nebezpečnosť.⁵¹ Koncept ľudskej bezpečnosti zahŕňa veľmi široké spektrum bezpečnostných hrozieb, nakoľko rieši komplexné otázky ľudskej existencie v zmysle presvedčenia, že „[...] *ľudská bezpečnosť je dieťa, ktoré nezomrie, ochorenie, ktoré sa nerozšíri, pracovné miesto, ktoré nezanikne, etnické napätie, čo neprerastie do násilného konfliktu, je disident, ktorý nebol umlčaný. Ľudská bezpečnosť sa nezaobera zbraňami, ale ľudským životom a dôstojnosťou.*“⁵²

Naopak tradičné bezpečnostné štúdie stavajú do centra pozornosti hrozby vojenského charakteru. Skutočnosť, že v prípade výskytu týchto hrozieb, by tieto mohli mať fatálne následky, do istej miery ospravedlňuje vysokú sústredenosť pozornosti a zdrojov v oblasti obrany. Ide o širokú škálu vojenských a zmiešaných hrozieb ako šírenie ZHN, terorizmus, či konvenčnú vojnu širokého rozsahu.⁵³

Karin Fierkeová nesúhlasí s prílišnou pozornosťou, ktorú v súčasnosti medzinárodná bezpečnosť venuje hrozbe terorizmu. Tvrdí, že udalosti z 11. septembra 2001 a následne 7. júla 2005 vyvolali pocit, že treba koncentrovať maximálne úsilie na boj s terorizmom. Environmentálne hrozby, hlad a chudoba tým boli výrazne zatlačené do úzadia. Až katastrofálne následky vlny Tsunami v Juhovýchodnej Ázii v roku 2004 opätovne zvýšili záujem svetovej verejnosti o nevojenskú bezpečnostnú problematiku.⁵⁴ Bezpečnostný diskurz vníma ako konkurenčný boj vojny proti terorizmu na jednej strane a klimatických zmien spolu s hladom a chudobou na strane druhej.⁵⁵

Kodanská škola bezpečnosti sa v spore prioritizácie vojenských verzus nevojenských bezpečnostných hrozieb snaží analyzovať proces úspešnej a neúspešnej (de)sekuritizácie, pričom nehodnotí význam/závažnosť hrozieb z objektívneho hľadiska. Buzan pristupuje k bezpečnostným hrozbám ako k témam, ktoré sa bezpečnostnými stávajú až po úspešnom argumentovaní, že ich význam je vyšší ako význam iných tém, a je preto nevyhnutné, aby im bola priznaná absolútna priorita. Bezpečnostnú tému navyše podmieňuje prívlastkom existenčná hrozba, pretože stupeň ohrozenia v tomto prípade vytvára presvedčenie, že všetko ostatné by v prípade zlyhania bolo

⁴⁹ Sköns, E. *Financing security in a global context*. [cit. 2011-30-3]. Dostupné na internete: <<http://www.sipri.org/yearbook/2005/07>> s. 285

⁵⁰ Pojem *ohrozenie* terminologicky vyjadruje prejav nebezpečenstva – bezpečnostnej hrozby. Bezpečnostné hrozby rozdeľujeme na *riziká* (potenciálne hrozby) a *ohrozenia* (aktuálne pôsobiace hrozby). Vývoj bezpečnosti sa pohybuje po osi od rizík k ohrozeniam – bezpečnostné riziká by mali zákonite predchádzať vzniku ohrození. Hlbší terminologický rozbor bezpečnostných hrozieb v práci nepredkladáme, nakoľko nie je nevyhnutný pre stanovené ciele práce.

⁵¹ Dannreuther, R. *International Security : The Contemporary Agenda*. 2007. s. 2

⁵² UNDP. *Human Development Report 1994 : New Dimensions of human security*. [cit. 2011-15-5]. Dostupné na internete: <<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/chapters/>> s. 3.

⁵³ Sköns, E. *Analysing risks to human lives*. 2007. s. 265.

⁵⁴ Ničivá vlna Tsunami v roku 2004 mala za následok okolo 200 000 úmrtí, v roku 2005 zomrelo v dôsledku teroristických útokov približne 14 600 ľudí a takmer tretina úmrtí ročne (cca 18 miliónov) je spojená s chudobou. In Fierke, K. M. *Critical Approaches to International Security*. 2007. s. 30

⁵⁵ Fierke, K. M. *Critical Approaches to International Security*. 2007. s. 30

nepodstatné, a teda bezpečnostná situácia⁵⁶ oprávňuje aktéra sekuritizácie k nasadeniu všetkých potrebných mimoriadnych, spravidla neštandardných opatrení.⁵⁷ Buzan, Wæver a de Wilde vymedzujú špecifickú logiku hrozieb a zraniteľností samostatne v každom z piatich sektorov, pričom nevyklúčujú interdependenciu a vzájomnú podmienenosť hrozieb medzi jednotlivými sektormi.

Iné prístupy poukazujú na súčasné bezpečnostné problémy ako na bežné bezpečnostné výzvy, pri ktorých si musíme uvedomiť, že niektoré z nich môžu byť vyriešené iba spoluprácou, a že ekonomické zdroje a domáce kapacity chudobných štátov nepostačujú na to, aby ich tieto štáty mohli samostatne efektívne riešiť. Bohatšie vyspelé štáty by podľa zástancov tohto prístupu mali investovať prostriedky do pomoci týmto štátom s cieľom efektívne týmto hrozbám čeliť, nakoľko v súčasnom prepojenom svete je to aj v ich záujme. Ide o jedno z možných zdôvodnení teórie *globálnych verejných statkov*, ktorých výhody ako aj zlá, prekračujú hranice a často nikomu konkrétnemu nepatria, avšak nie sú ani ničou výlučnou zodpovednosťou a náklady na ne väčšinou prevyšujú individuálne možnosti jednotlivých štátov.⁵⁸

Fred Schreier rozdeľuje súčasné bezpečnostné problémy na tri časti – (1) závažné problémy veľkého rozsahu, ktoré si vyžadujú dlhodobé riešenia a ktorých zmeny nemôžeme očakávať v priebehu niekoľkých rokov, (2) pretrvávajúce bezpečnostné problémy, ktoré sa nám zatiaľ nepodarilo efektívne eliminovať a (3) záležitosti, ktoré budeme musieť v blízkej budúcnosti riešiť. Do prvej kategórie zaraďuje oblasť demografického vývoja, ekonomiky, energetických zdrojov, potravy, pitnej vody, klimatických zmien a prírodných katastrof, konfliktov, vojen a budúcnosti ozbrojených síl a vesmíru. V druhej kategórii sa nachádzajú korupcia, terorizmus, šírenie zbraní hromadného ničenia (ZHN), organizovaný zločin, pirátstvo, únosy a vydieranie, migrácia a integrácia a parlamentná kontrola a dohľad. V rámci tretej kategórie uvádza problémy spojené s globalizáciou, s pozíciou národného štátu v globalizovanom svete, so zlyhávajúcimi štátmi, s budovaním národa(ov), s právami jednotlivcov v kontradikcii s kolektívnou bezpečnosťou, s efektívnym multilaterálnym rozvojom v spolupráci, medzinárodnou koordináciou v oblastiach spoločného záujmu (ako napríklad odstraňovanie následkov prírodných katastrof), s multilaterálnym donorstvom verus lokálnym vlastníctvom, s výskytom pandémie, kyberpriestorom, technologickým pokrokom a inováciami a s problematikou verejno-súkromného partnerstva.⁵⁹

Škvrnda rozlišuje tri typy bezpečnostných hrozieb – vojenské, nevojenské a zmiešané, pričom vychádza zo spôsobu, akým proti nim zasahuje štát. Nasadenie ozbrojených síl je deliacou čiarou medzi vojenskými a nevojenskými hrozbami. Zložitosť a dynamika súčasného vývoja pôsobi na vznik situácií, keď nie je možné hrozbu zaradiť ani do jednej z kategórií – v danom prípade hovoríme o zmiešanom type bezpečnostnej hrozby.⁶⁰ Pre potreby tejto práce sa v súlade s touto klasifikáciou venujeme bližšie iba vojenským bezpečnostným hrozbám a najmä jednej z nich – ozbrojeným konfliktom. Bezpečnostné hrozby nevojenského charakteru vzťahujeme predovšetkým na ich vojenské prejavky v kontexte ľudskej bezpečnosti, osobitne sa nevenujeme ich klasifikácii a podrobnejšej analýze.⁶¹

⁵⁶ Bezpečnostná situácia vyjadruje konkrétny stav bezpečnosti daného subjektu. In: Novotný, A. 2004. *Slovník mezinárodných vztahov*. 2004. s. 28.

⁵⁷ Buzan, B. – Wæver, O. – Wilde, J. *Bezpečnost : Nový rámec pro analýzu*. 2005. s. 35.

⁵⁸ Pozri Kaul, I. a kol. *Providing Global Public Goods : Managing Globalization*. 2003. Myšlienka je zohľadnená aj správou Vysokého panelu OSN o hrozbách, výzvach a zmene – *A more secure world : our shared responsibility*. 2004. Dostupné na internete: <<http://www.un.org/ga/59/documentation/list5.html>>

⁵⁹ Schreier, F. *Trends and Challenges in International Security : An Inventory*. 2010. s. 2.

⁶⁰ Škvrnda, F. – Pawera, R. – Weiss, P. *Medzinárodná bezpečnosť*. 2008. s. 32

⁶¹ Otázkou bezpečnostných hrozieb sa zaoberá mnoho autorov. Pre ďalšie prístupy k problematike bezpečnostných hrozieb pozri napr. Eichler, J. *Mezinárodní bezpečnostní vztahy*. 2004. , Murdza, K. *Bezpečnosť a bezpečnostná orientácia v globálnej rizikovej spoločnosti*. 2005., Macsweeney, B. *Security, identity and Interests : A Sociology of International Relations*. 1999., Newman, E. *Human*

2 Vojské bezpečnostné hrozby

Vojské bezpečnostné hrozby sú spojené s reálnym alebo potenciálnym použitím organizovaného ozbrojeného násillia v rôznych oblastiach spoločenského života. Tradične sú vojské hrozby členené na vonkajšie a vnútorné, podľa toho, či je štát (z pohľadu tradičných prístupov k bezpečnosti chápaný ako základný referenčný objekt bezpečnosti) ohrozený vonkajším aktérom (druhým štátom alebo skupinou štátov) alebo zvnútra (vnútroštátny konflikt). V súčasnosti sa podľa niektorých teoretikov k štátom ako pôvodcom vojských hrozieb pridávajú aj transnacionálne subjekty – ako je väčšina teroristických skupín a mnohé subjekty organizovaného zločinu.⁶²

Po skončení studenej vojny vonkajšie ohrozenie štátnej suverenity a význam teritoriálnej obrany v klasickom zmysle výrazne klesá (neprejavuje sa však vo výraznom znižovaní prostriedkov, ktoré sú naň určené). Boli ukončené preteky v zbrojení medzi *Západom* a *Východom*, ktoré predstavovali výrazné ekonomické zaťaženie priemyselne vyspelých štátov, prevládli politiky postupného odzbrojovania a dochádzalo k znižovaniu vojských výdavkov a ku konverzii vojských kapacít s cieľom nevojsky využiť. Tieto procesy mali z ekonomického hľadiska priniesť hospodársky zisk, označovaný ako *dividenda mieru*.

V centre pozornosti vojskej bezpečnosti naďalej ostali ZHN, avšak v zmysle pokračujúcej jadrovej hrozby, a to v prípade, ak by boli získané alebo vyvinuté v tzv. *rebelských* štátoch alebo nadobudnuté nejakou teroristickou skupinou. Booth však poukazuje na paradox zvyšovania bezpečnosti vo svete, v ktorom rastie počet štátov vlastníacich ZHN a na protirečivý význam dôrazu, ktorý tradičné veľmoci kladú na vlastnú oprávnenosť vlastníť ZHN argumentujúc ich kľúčovou úlohou v pozícii garantov medzinárodnej bezpečnosti.⁶³

Napriek tomu, že hrozba jadroveho konfliktu veľmocí bola eliminovaná, snahy o vyváženie mocenskej nerovnováhy výrazne naklonenej v prospech Spojených štátov podľa Bootha povedú k rozličným formám spojenectiev a môžu vyústiť do nevedomelých, príležitostných vojen. Bezpečnostné dilemy najbližších desaťročí budú podľa neho spočívať v provokácii plynúcej z rozmiestňovania balistických rakiet Spojených štátov a militarizácii kozmu, v hrozbe studenej vojny medzi Čínou⁶⁴ a USA, v posunutí Indie do pozície superveľmoci, v oživení asertívnejšieho charakteru vystupovania Ruskej federácie najmä s ohľadom na jej energetický potenciál, v šírení ZHN v rámci protivníkov existujúcich v prostredí dlhodobých konfrontácií (ako napr. Kórejský polostrov, Blízky východ a pod.), v šírení medzinárodného terorizmu, v stúpajúcom počte zlyhávajúcich štátov v dôsledku etnických konfliktov, genocídy, či masovej migrácie a v lokálnych konfliktoch zameraných na špecifické teritórium odvíjajúce sa od rastúcej súťaže v oblasti neobnoviteľných energetických zdrojov a vzácnosti vody.⁶⁵

Druhou vojskou hrozbou v popredí sú ozbrojené konflikty (predovšetkým vnútroštátne), ktorých dosahy majú často širší ako len národný alebo regionálny rozmer, a preto boli v mnohých prípadoch označené ako hrozby pre medzinárodný mier a bezpečnosť (rezolúcie BR OSN povoľujúce vojské humanitárne intervencie). V oboch prípadoch sa však začínajú uplatňovať a rozvíjať nevojské stratégie ich redukcie a eliminácie, minimálne ako komplementárny prvok k vojským riešeniam.

Medzinárodná kooperácia v oblasti teritoriálnej vojskej obrany, ktorá zohrávala v čase studenej vojny veľmi významnú úlohu, do veľkej miery stratila svoje opodstatnenie. V súčasnosti je

Security and Constructivism. 2005. In *International Studies Perspectives*. S. 239-251., Buzan, B. *People, States & Fear*. 1983. s.112-140.

⁶² V rámci analýzy venujeme pozornosť iba organizovanému násilliu štátov proti štátom alebo iným organizovaným skupinám (povstalecké národooslobodenecké hnutia a pod.). Problematikou terorizmu ani organizovaného zločinu sa v práci nezaobráame.

⁶³ Booth, K. *Theory of World Security*. 2007. s. 178.

⁶⁴ Krejčí naopak tvrdí, že čínske vojské výdavky nepotvrdzujú úvahy o tom, že vznikajúca superveľmoc má globálne vojské ambície. In: Krejčí, O. *Mezinárodní politika*. 2007. s. 454.

⁶⁵ Booth, K. *Theory of World Security*. 2007. s. 154.

NATO s ohľadom na kapacity, štruktúru a organizáciu jedinou organizáciou tohto typu. Spolupráca štátov v oblasti nových úloh zaisťovania vojenskej bezpečnosti nemá rozmery tradičných bezpečnostných aliancií. Peacekeepingové operácie v rámci OSN z hľadiska zdrojov ani rozsahu zatiaľ nedosahujú úroveň klasickej bezpečnostnej spolupráce. V súčasnosti ich však v rastúcej miere dopĺňa škála mierových operácií, ktoré realizujú/pomáhajú realizovať iné medzinárodné organizácie ako NATO, EÚ, AÚ a ECOWAS.⁶⁶

Medzinárodné odpovede na vnútroštátne konflikty sa čoraz intenzívnejšie zameriavajú na výzvy budovania štátu a praktík vládnutia. To je výsledok súčasného dôrazu na ekonomickú dynamiku konfliktu a štrukturálneho prístupu k pochopeniu pretrvávania vnútroštátnych konfliktov. Tento štruktúrálnejší prístup, ktorý sa zameriava na nedostatočnú schopnosť štátu poskytnúť základnú úroveň bezpečnosti a blahobytu svojim občanom viedol k zvýšenej pozornosti venovanej vzťahu bezpečnosti a rozvoja a oprávnenosti vonkajšej intervencie do procesov budovania štátu.⁶⁷

Prístup k riešeniu vnútroštátnych konfliktov, ktoré zahŕňali masové zabíjanie a porušovanie ľudských práv, a ktoré boli BR OSN uznané za hrozby pre medzinárodný mier a bezpečnosť zastrelil v priebehu 90-tych rokov *koncept humanitárnej intervencie*. Koncept je však výrazne kritizovaný ako nehumánny, a teda sporný už vo svojej samotnej podstate. Vo všeobecnosti sa väčšina štátov k vojenským zásahom na osnove humanitu stavia opatrne. Myšlienka oprávnenia použitia sily v medzinárodných vzťahoch z humanitárnych dôvodov dominovala v bezpečnostnej politike vyspelých štátov (predovšetkým *Západu*) v priebehu 90-tych rokov. Po teroristických útokoch na svetové obchodné centrum v New Yorku v roku 2001 sa náplň bezpečnostnej agendy v súvislosti s použitím silových prostriedkov presunula smerom k hrozbe transnacionálneho terorizmu. USA do svojej národnej bezpečnostnej stratégie zahrnuli preventívne útoky mimo svojich hraníc s cieľom zabrániť splneniu hrozby národnej bezpečnosti (príkladom je útok na Afganistan a invázia do Iraku).⁶⁸ Národné bezpečnostné stratégie stále zdôrazňujú význam teritoriálnej obrany, ku ktorej boli v súčasnosti pridané bezpečnostné úlohy v geograficky vzdialených lokalitách.

2.1 Vývoj ozbrojených konfliktov – štatistický súhrn

Od konca druhej svetovej vojny (1946-2009) prebehlo podľa Upsalského programu pre výskum konfliktov (UCDP) vo svete 244 ozbrojených konfliktov. Ich množstvo v druhej polovici dvadsiateho storočia nerovnomerne rástlo a dosiahlo strop v roku 1992, keď vo svete simultánne prebiehalo 52 ozbrojených konfliktov. V druhej polovici 90-tych rokov počet ozbrojených konfliktov prudko klesal, tento trend sa však od začiatku nového tisícročia výrazne zmiernil (pokles takmer o 50% do roku 2003) a od roku 2004 nabral opäť mierne rastúci sklon. V posledných rokoch počet ozbrojených konfliktov neklesol pod 30⁶⁹ (*graf 1*). V dôsledku relatívne krátkeho časového obdobia je ťažké určiť, či ide o stabilný obrat v trende poklesu ozbrojených konfliktov.

Nárast počtu ozbrojených konfliktov začiatkom 90-tych rokov bol spôsobený predovšetkým vznikom relatívne vysokého množstva konfliktov malého rozsahu. V 90-tych rokoch vypuklo v porovnaní s 80-tyimi rokmi dvojnásobné množstvo ozbrojených konfliktov. Situácia bola

⁶⁶ Sköns, E. *Financing security in a global context*. [cit. 2011-30-3]. Dostupné na internete: <<http://www.sipri.org/yearbook/2005/07>> s. 288.

⁶⁷ *Ibid.*, s. 293.

⁶⁸ Cieľom vojny v Afganistane bol boj proti terorizmu, oficiálnym cieľom vojny v Iraku bolo predísť útoku s použitím ZHN. Keď sa však preukázalo, že šlo o neexistujúcu hrozbu, cieľ bol preformulovaný na zmenu režimu a demokratizáciu. Austrália, Spojené kráľovstvo a rad ďalších malých aj veľkých štátov tiež preukázali pripravenosť vojensky zasiahnuť, avšak iba v operáciách pod vedením USA, ako tomu bolo v prípade Iraku.

⁶⁹ Najviac ozbrojených konfliktov v druhej polovici 20. storočia prebiehalo v roku 1992 (52). Odvtedy počet konfliktov klesal až do roku 2003 (29). Od roku 2004 ich počet opäť rastie. In: UCDP. *Definitions*. [cit. 15.01.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/>>

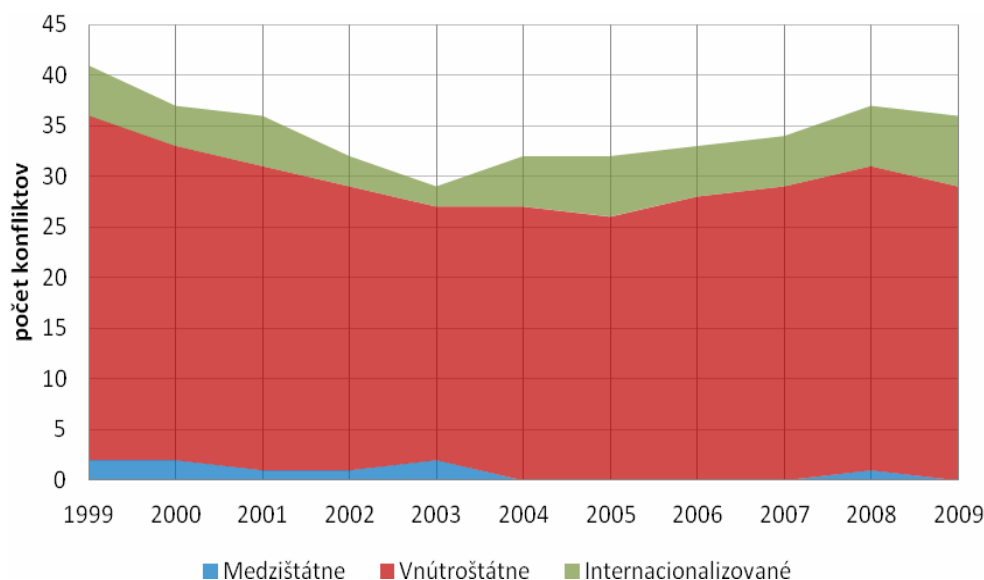
dôsledkom nestability spôsobenej koncom studenej vojny. Celkový počet konfliktov však v druhej polovici 90-tych rokov klesol, nakoľko počet ukončených konfliktov v tomto desaťročí prvýkrát od 50-tych rokov prevýšil množstvo začatých konfliktov.⁷⁰ Tento trend pokračuje aj v novom tisícročí. Medzi rokmi 2000-2003 došlo k ukončeniu 29-ich konfliktov a začatiu 19-ich.

Počet konfliktov veľkého rozsahu (vojen) od konca studenej vojny vykazuje prudký ale nerovnomerne klesajúci trend. V období 2000-2009 prebiehalo vo svete v priemere približne 34 ozbrojených konfliktov ročne, z toho 16 veľkého rozsahu. Šesť konfliktov dosiahlo v roku 2009 úroveň vojny.⁷¹ Počet vojen vo svete sa tak oproti roku 2007 zvýšil o dve. Stále však ide o tri štvrtiny menej vojen v porovnaní s rokom 1984 (24 – strop) a takmer o polovicu menej vojen v porovnaní s rokom 1999 (14).⁷²

Vo všeobecnosti sa znižuje aj priemerná dĺžka trvania ozbrojených konfliktov. Štvrtina konfliktov, ktoré sa začali v 70-tych rokoch trvala minimálne 10 rokov. Oproti tomu iba 10% konfliktov, ktoré sa začali v 90-tych rokoch, malo 10-ročné trvanie.⁷³

Nemení sa len množstvo a intenzita ale aj typ ozbrojených konfliktov. V súčasnom svete prevažujú vnútroštátne konflikty. Po skončení druhej svetovej vojny sa na celkových konfliktoch podieľali niečo vyše polovicou, v poslednom desaťročí tvoria 95% až 100% všetkých ozbrojených konfliktov. Ich absolútny počet sa v priebehu 90-tych rokov (1991 – 2003) znížil na polovicu, od roku 2004 však opätovne stúpa (graf 1).⁷⁴

Graf 1 Počet ozbrojených konfliktov podľa druhu, 1999-2009

⁷⁰ Human Security Report Project. *Human Security Report 2009/2010 : Trends in Human Insecurity*. [cit.15.01.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/20092010/text.aspx>>

⁷¹ V súvislosti s bojmi prišlo počas roku 1999 o život viac ako 1000 ľudí.

⁷² Human Security Report Project. *Trends in the Number of Wars, 1946-2008*. [cit. 2011-24-4]. Dostupné na internete: <<http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/20092010/graphs-and-tables.aspx>>

⁷³ Ibid.

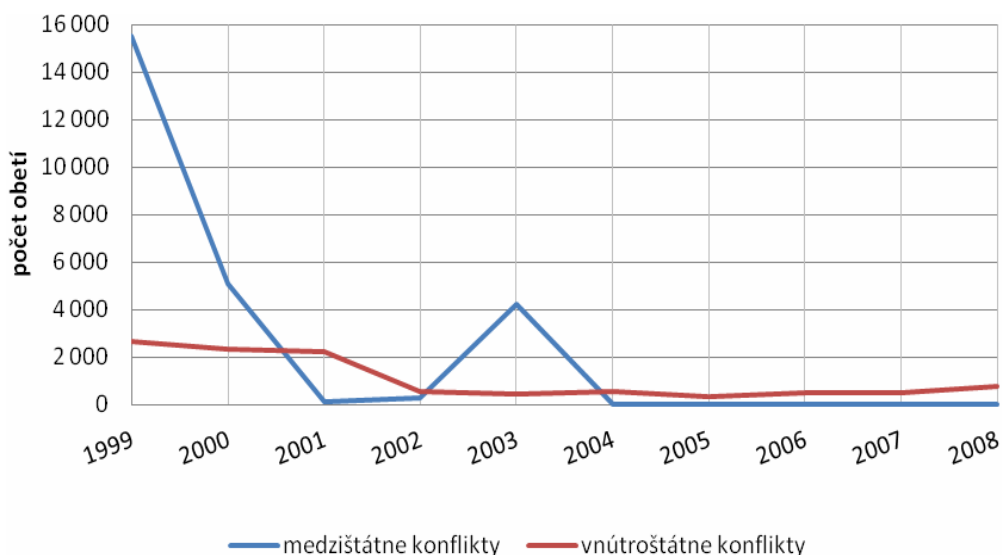
⁷⁴ Human Security Report Project: *Trends in Human Insecurity*. [cit.15.01.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/20092010/text.aspx>>

Prameň: Spracované autorkou podľa údajov Human Security Report Project. *Trends in State-Based Armed Conflicts by Type, 1946-2008* [cit. 2011-24-4]. Dostupné na internete: <<http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/20092010/graphs-and-tables.aspx>> a Uppsala Universitet – Department of Peace and Conflict Research. *Ongoing armed conflicts*. [cit. 2011-24-2]. Dostupné na internete: <<http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/faq/>>

Vnútroštátne konflikty so zahraničnou účasťou alebo tzv. internacionalizované konflikty sa vyskytujú v relatívne zriedkavo. V prvom desaťročí po skončení druhej svetovej vojny sa vyskytli iba dva konflikty tohto typu. V poslednom desaťročí (od roku 1999) ich počet variuje od dvoch (2003) po sedem (2009). Na celkovom množstve konfliktov majú síce veľmi nízky podiel, avšak nakoľko zahŕňajú účasť zahraničných ozbrojených síl a vojenskej techniky, počet obetí týchto konfliktov je v priemere vyšší v porovnaní s vnútroštátnymi konfliktami bez zahraničnej vojenskej intervencie. Príkladom takéhoto konfliktu je konflikt v Afganistane.⁷⁵

Medzištátne konflikty s vysokým počtom obetí sú od konca druhej svetovej vojny veľmi zriedkavé. V roku 2003 došlo k dvom medzištátnym konfliktom – medzi Indiou a Pakistanom a invázia USA, Veľkej Británie a Austrálie do Iraku. V období 2004 – 2007 sa vo svete nevyskytol ani jeden medzištátny konflikt. V roku 2008 došlo k malému pohraničnému konfliktu medzi Eritreou a Džibutskom.⁷⁶

Graf 2 Obete bojov v ozbrojených konfliktoch : medzištátne a vnútroštátne konflikty

Prameň: Spracované autorkou podľa údajov Human Security Report Project. *Trends in Reported Battle Deaths from State-Based Armed Conflicts, 1946-2008*. [cit. 2011-24-2]. Dostupné na internete: <<http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/20092010/graphs-and-tables.aspx>>

Trend poklesu obetí ozbrojených konfliktov pokračoval aj v novom tisícročí. V 50-tych rokoch dochádzalo približne k 20 000 úmrtiam v boji ročne. Od začiatku tisícročia to bolo v priemere menej ako 3 600 obetí ročne. Výrazné zníženie pozorujeme v rokoch 2004 až 2008, keď sa počet obetí ozbrojených konfliktov v porovnaní s prelomom a začiatkom nového milénia (1999-2003) znížil viac ako desaťnásobne (v priemere na približne 550 obetí ročne). Pokles je

⁷⁵ Human Security Report Project: *Trends in Human Insecurity*. [cit.15.01.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/20092010/text.aspx>>

⁷⁶ Ibid.

pravdepodobne dôsledkom toho, že v rokoch 2004 – 2008 došlo vo svete iba k jednému medzištátnemu konfliktu, ktorý trval počas jedného roka (2008), pričom v predchádzajúcom období (1999-2003) prebiehali vo svete kontinuálne jeden až dva medzištátne konflikty ročne. Medzištátne konflikty sa vo všeobecnosti vyznačujú oveľa vyšším množstvom obetí v porovnaní s vnútroštátnymi konfliktami (graf 2 uvedený vyššie). V období 1999 – 2008 bolo 70% všetkých obetí bojov usmrtených v medzištátnych a 30% vo vnútroštátnych konfliktoch. Priemerný ročný počet obetí medzištátnych konfliktov v období 1999 – 2008 (v rokoch keď sa vyskytol medzištátny konflikt) predstavuje približne 4200 obetí, čo je takmer štyrikrát viac ako v prípade vnútroštátnych konfliktov v tom istom období (približne 1100).⁷⁷

Závažným problémom je nízka stabilita ukončenia konfliktov. Kým v 50-tých rokoch sa obnovilo menej ako 20% z ukončených konfliktov, začiatkom 90-tých rokov počet obnovených konfliktov presahoval 40% a začiatkom nového milénia 60% ukončených konfliktov. Stabilita uzavretia ozbrojených konfliktov sa líši v závislosti od spôsobu ukončenia násillia (mierová dohoda, prímerie, víťazstvo, iné). Kým do začiatku 80-tých rokov bola väčšina konfliktov ukončená víťazstvom jednej z bojujúcich strán, v súčasnosti spadá väčšina spôsobov ukončenia do kategórie *iné*.⁷⁸ Podiel konfliktov ukončených prímerím alebo mierovou dohodou na celkovom počte ukončených ozbrojených konfliktov fluktoval, ale vždy bol relatívne nízky. Mierové dohody nikdy neprevýšili 23%-ný podiel na všetkých ukončených konfliktoch v žiadnom zo sledovaných období.⁷⁹

Mierové dohody sú jedinou formou ukončenia konfliktov, ktorá v novom miléniu dosiahla vyšší stupeň trvácnosti dosiahnutého mierového stavu. Zo siedmich konfliktov, ktoré boli ukončené mierovou dohodou medzi rokmi 2000-2003 došlo k obnoveniu iba jedného z nich.⁸⁰ Víťazstvo bolo najtrvácnejšou formou ukončenia konfliktov v období 1950-2003, v súčasnosti stabilita víťazstiev klesá. Najvyššiu nestabilitu mieru dosahujú štáty, v ktorých došlo k ukončeniu konfliktu spôsobom *iné* pričom množstvo tohto druhu ukončení sa v novom tisícročí zvýšilo.⁸¹

1.2 O hrozbách v oblasti ľudskej bezpečnosti

Ozbrojené konflikty sú závažnou vojenskou bezpečnostnou hrozbou, ktorá ohrozuje nie len štáty ale aj život a rozvoj ich obyvateľov. Ako sme však uvádzali už vyššie, ich príčiny a následky treba chápať v oveľa širších ako len vojenských súvislostiach. Na tomto mieste sa k nim nebudeme vracaať, ale v kvantitatívnom vyjadrení sa skôr zameriame na priame hrozby pre ľudský život, v rámci ktorých na ozbrojené konflikty pripadá v porovnaní s inými život ohrozujúcimi faktormi iba nepatrná časť. Prístup považujeme za posun smerom k ľudskej bezpečnosti⁸² (konkrétne troch jej

⁷⁷ Vypočítané podľa údajov Human Security Report Project. *Trends in Reported Battle Deaths from State-Based Armed Conflicts, 1946-2008*. [cit. 2011-24-2]. Dostupné na internete:

<<http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/20092010/graphs-and-tables.aspx>>

⁷⁸ Prevažne ide o vyradenie konfliktu z databázy aktívnych konfliktov, keď počet obetí bojov v danom roku klesne pod hranicu 25 obetí.

⁷⁹ Human Security Report Project. *Human Security Report 2009/2010 : Trends in Human Insecurity*. [cit. 15.01.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/20092010/text.aspx>>

⁸⁰ Išlo o mierovú dohodu z roku 2003, ktorá ukončila ozbrojený konflikt v Konžskej demokratickej republike. Konflikt znovu vypukol v roku 2006.

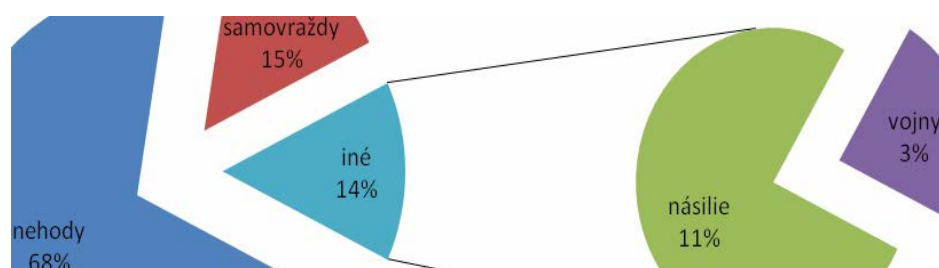
⁸¹ Human Security Report Project. *Human Security Report 2009/2010 : Trends in Human Insecurity*. [cit. 15.01.2010]. Dostupné na internete: <<http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/20092010/text.aspx>>

⁸² Koncepcia ľudskej bezpečnosti bola definovaná v správe UNDP z roku 1994. Správa zdôrazňuje nevyhnutnosť posunu bezpečnostnej koncepcie z dvoch hľadísk: (1) od výlučného zameriavania sa na teritoriálnu bezpečnosť k väčšiemu dôrazu na ľudskú bezpečnosť, (2) a od bezpečnosti prostredníctvom zbrojenia k bezpečnosti prostredníctvom udržateľného ľudského rozvoja. Ide o bezpečnostný koncept orientovaný na človeka (*people-centred*). UNDP definuje ľudskú bezpečnosť ako *stav bez pôsobenia chronických hrozieb* ako hlad, ochorenia, kriminalita, útlak, a *ako ochranu pred náhlymi udalosťami*, ktoré zasiahnu do bežného každodenného života, či už

zložiek – zdravotnej, potravinovej a environmentálnej a ich vzájomných prepojení) a jej prelínaniu sa a zároveň kontrastnému vymedzeniu voči tradičnej vojenskej bezpečnosti v zmysle hrozby ozbrojených konfliktov pre ľudský život.⁸³

Ozbrojené konflikty zodpovedajú za veľké množstvo predčasných úmrtí, avšak najväčší počet úmrtí je vo svete spôsobený radom infekčných a neinfekčných ochorení. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) definovala 10 hlavných faktorov, ktoré ohrozujú život súčasného človeka, a ktorým pripisuje viac ako tretinu svetových úmrtí, a síce: podvýživu, nechránený pohlavný styk, vysoký krvný tlak, aktívne a pasívne fajčenie, alkohol, kontaminovanú vodu, nedostatočnú sanitáciu a hygienu, chudokrvnosť, výpary z pevných palív v domácnostiach, vysokú hladinu cholesterolu, nadváhu a obezitu.⁸⁴

Graf 3 Úmrtia v dôsledku zranení, 2004

Prameň: Spracované autorkou podľa údajov World Health Organization. *Global Health Observatory Database : Mortality and burden of disease*. [cit. 2011-18-1]. Dostupné na internete: <<http://apps.who.int/ghodata/>>

Na základe údajov databázy WHO zomrelo v roku 2004 58,7 miliónov ľudí, z toho 35 mil. na následky neinfekčných chorôb; 17,9 mil. na následky infekčných chorôb a 5,8 mil. na následky zranení. Z celkového množstva zranení – 3,9 mil. (67,5%) tvorili úmrtia spôsobené neúmyselnou činnosťou, ako napr. dopravné nehody, otravy, požiare a pod., 1,6 mil. (28,4%) úmrtí bolo spôsobených násilnou ľudskou činnosťou – obrátenou voči sebe samému/ej (samovražda), alebo voči druhým (násilná činnosť s následkom smrti, vojna a občianske konflikty – graf 3). Úmyselné a neúmyselné zranenia mali na celkovom počte úmrtí iba približne 10%-ný podiel. Úmrtia v dôsledku vojny a občianskych konfliktov (zastrešujeme ich pod pojmom obeť ozbrojených konfliktov) sa na nich podieľali 3%-ami, čo predstavuje približne 0,3%-ný podiel úmrtí v dôsledku ozbrojených konfliktov na celkovom množstve úmrtí v roku 2004 (graf 3).

Najvyšší počet obetí ozbrojených konfliktov bol v štátoch s nižším príjmom (myslíme štáty s nižším stredným a nízkym príjmom). V roku 2004 na tieto dve príjmové skupiny štátov pripadalo

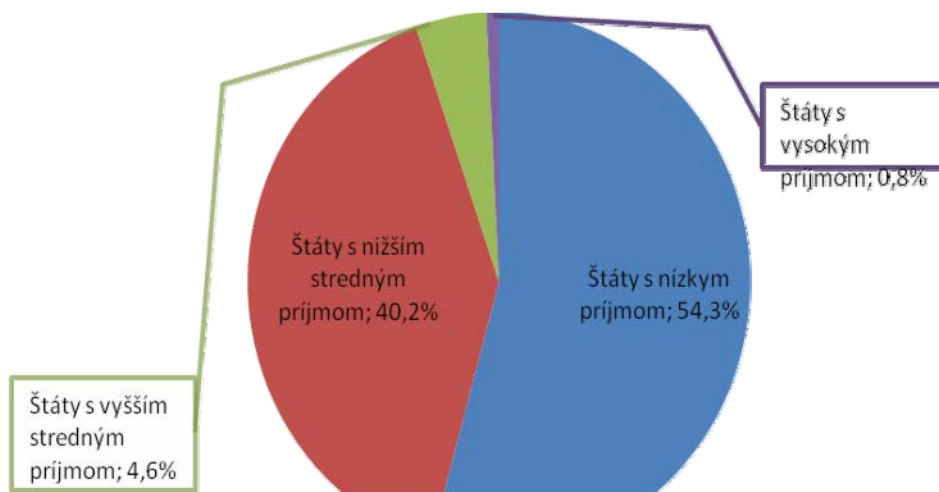
doma, v práci, v komunite, kde žijeme, alebo v našom okolí. Tieto hrozby sú prítomné na všetkých úrovniach národného príjmu a rozvoja. Pozri UNDP. *Human Development Report 1994 : New Dimensions of human security*. [cit. 2011-15-5]. Dostupné na internete: <<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/chapters/>>

⁸³ UNDP. *Human Development Report 1994 : New Dimensions of human security*. [cit. 2011-15-5]. Dostupné na internete: <<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/chapters/>> s. 3

⁸⁴ Sköns, E. *Analysing risks to human lives*. 2007. s. 244-266.

takmer 95% obetí ozbrojených konfliktov (graf 4). Napriek tomu, že krajiny s nižším príjmom sa vyznačujú vysokým podielom na celkovom počte obetí ozbrojených konfliktov, relatívny význam týchto úmrtí na celkovej úmrtnosti obyvateľov týchto krajín nie je markantný (je minimálny). V krajinách s nízkym príjmom zodpovedajú vojnové konflikty iba za 0,4% celkových úmrtí, pričom infekčné ochorenia, materská a perinatálna úmrtnosť spôsobujú viac ako polovicu úmrtí (viac ako 13,5 mil. úmrtí v roku 2004). V krajinách s nižším stredným príjmom sa ozbrojené konflikty podieľajú na príčinách smrti rovnakým podielom (0,4%), avšak najvyšší podiel na príčinách smrti v týchto krajinách majú neinfekčné ochorenia, ktorých následkom zomiera viac ako 70% ľudí. Podiel úmrtí spôsobených násilnou ľudskou činnosťou a špecificky v dôsledku prebiehajúceho ozbrojeného konfliktu je nízky u všetkých príjmových skupín štátov. Vyššie príjmové skupiny štátov majú však vyšší podiel úmrtnosti v dôsledku neinfekčných chorôb, pričom miera úmrtia z dôvodu iných faktorov (infekčné ochorenia, materská, perinatálna úmrtnosť, podvýživa a zranenia) sa znižuje.

Graf 4 Obete ozbrojených konfliktov v štátoch podľa príjmových skupín, 2004

Prameň: Spracované autorkou podľa údajov World Health Organization. *Global Health Observatory Database : Mortality and burden of disease*. [cit. 2011-18-1]. Dostupné na internete: <<http://apps.who.int/ghodata/>>

Hladina predčasných úmrtí v štátoch s nízkym príjmom vysoko prevyšuje svetový priemer. Veľká časť úmrtí by tam mohla byť eliminovaná za cenu relatívne nízkych nákladov, nakoľko sú prevažne následkom prenosných chorôb, ktorým moderná medicína vie relatívne ľahko predísť, resp. ich liečiť. Štáty s nízkym príjmom sa vyznačujú zároveň veľmi vysokou koncentráciou rizík spojených s hrozbami pre život človeka – hladom, environmentálnou degradáciou a chudobou.

Hlad predstavuje vysoké riziko vzniku ochorení. V roku 2000 došlo k 1 z 15 úmrtí v dôsledku podvýživy. FAO uvádza, že 10 mil. ľudí ročne umrie od hladu, resp. na následky ochorení súvisiacich s hladom. V období od roku 2000-2003 bolo vo svete 854 mil. podvyživených ľudí, z toho 820 mil. v rozvojových krajinách, 25 mil. v tranzitívnych a 9 mil. vo vyspelých krajinách.⁸⁵ Pritom iba 10% *hladných* trpí akútnym hladom, 90% z nich trpí chronickou podvýživou

⁸⁵ World Food Programme (WFP). *Faces of the hungry*. 2007, [cit. 2011-18-1]. Dostupné na internete: <http://www.wfp.org/aboutwfp/introduction/hunger_who.asp>

vyplývajúcou z konštantného nedostatku a obmedzeného prístupu k potrave.⁸⁶ Paradoxne 7,4% ľudí vo vyspelých štátoch umiera následkom nadváhy a obezity. Vo svete je dostatok potravinových zdrojov na nasýtenie celej jeho populácie, problémom je nedostatok ekonomických prostriedkov u veľkej časti obyvateľstva na nákup alebo produkciu potravín. Svetový potravinový program⁸⁷ identifikoval päť faktorov, ktoré zvyšujú riziko hladu – chudobu, zlú resp. nedostatočnú poľnohospodársku infraštruktúru, drancovanie životného prostredia, prírodné katastrofy a ozbrojené konflikty.⁸⁸

Výraznou mierou k celoplošnému zhoršovaniu zdravia vo svete prispievajú faktory zhoršujúceho sa životného prostredia. V globále je 24% chorôb a 23% z celosvetového počtu úmrtí pripisovaných environmentálnym faktorom.⁸⁹ V oblasti Subsaharskej Afriky sa negatívny dopad životného prostredia prejavuje až v 35%-ách ochorení, pričom hlavnými príčinami je kontaminovaná voda, nedostatočná sanitácia, dym v domácom prostredí, či znečistené ovzdušie v prostredí mestských aglomerácií. Klimatické zmeny napr. v roku 2000 zapríčinili 6% ochorení malárie. Chudoba tiež predstavuje závažnú bezpečnostnú hrozbu, nakoľko komplexne zhoršuje podmienky života. U ľudí žijúcich z jedného amerického dolára na deň je dva- až trikrát vyššia pravdepodobnosť narodenia podvyživených detí ako u ľudí žijúcich z dvoch amerických dolárov na deň.⁹⁰

Na vysoký podiel iných ako násilných príčin smrti na celkovej mortalite poukazujú aj najnovšie výsledky výskumu HSRP, ktorý sledoval vplyv ozbrojených konfliktov na mieru úmrtnosti detí do päť rokov. Podľa ich zistení úroveň detskej úmrtnosti paradoxne aj v čase ozbrojených konfliktov a vojen klesá. V 78% prípadov v období 1970-2008 bola na konci ozbrojeného konfliktu úroveň mortality detí do päť rokov v štátoch Subsaharskej Afriky nižšia ako na jeho začiatku. Trend je ešte výraznejší v prípade vojen (t.j. v dôsledku bojov došlo k minimálne 1000 obetiam za jeden rok), počas ktorých úmrtnosť detí do päť rokov poklesla až v 90% štátov. Z 52 štátov, v ktorých v období 1970-2008 prebehla vojna, iba v ôsmich (15% prípadov) došlo k zvýšeniu úmrtnosti detí do päť rokov (v priebehu vojny).⁹¹ Podľa štúdie Svetovej banky z roku 2008 sa tento trend netýka iba detskej úmrtnosti. Výsledky tejto štúdie preukazujú, že v priebehu vojen simultánne klesá i úmrtnosť dospeléj populácie.⁹² Uvedené zistenia neznamenajú, že vojna pôsobí na pokles miery úmrtnosti v štáte – poukazujú však na nízky vplyv priamych obetí konfliktov na celkovú mortalitu a význam opatrení na zníženie pôsobenia iných ako vojenských a násilných príčin smrti. Pokles hladiny úmrtnosti bol pravdepodobne dôsledkom komplementárneho pôsobenia viacerých faktorov.

V súčasných ozbrojených konfliktoch dochádza k oveľa nižšiemu počtu obetí v porovnaní s minulosťou. V novom tisícročí zomrie počas ozbrojeného konfliktu v priemere o 90% menej ľudí ako v 50-tych rokoch. Ide z väčšej časti o následok zmeny charakteru súčasných ozbrojených konfliktov. V porovnaní s obdobím studenej vojny relatívne nízky počet súčasných konfliktov je

⁸⁶ Sanchez, P. a kol. UN Millenium Project, Task Force on Hunger. *Halving Hunger : It Can be Done*. 2005. [cit. 2011-18-1]. Dostupné na internete: <http://www.unmillenniumproject.org/reports/tf_hunger.htm>

⁸⁷ Z angl. *World Food Programme*.

⁸⁸ World Food Programme (WFP). *Why does Hunger Exists?* 2007, [cit. 2011-18-1]. Dostupné na internete: <http://www.wfp.org/aboutwfp/introduction/hunger_causes.asp>

⁸⁹ Prüss-Üstün, A. and Corvalán, C., *Preventing Disease through Healthy Environments: Towards an Estimate of the Environmental Burden of Disease*. 2006. [cit. 2011-18-1]. Dostupné na internete: <http://www.who.int/quantifying_ehimpacts/publications/preventingdisease/en/>, p. 9.

⁹⁰ WHO. *The World Health Report 2002: Reducing Risks, Promoting Healthy Life*. cit. [2011-18-1]. Dostupné na internete: <<http://www.who.int/whr/2002/en/>>, Overview, s. 50

⁹¹ Human Security Report Project. *Human Security Report 2009/2010 : The Shrinking Costs of War*. [cit. 2011-15-1]. Dostupné na internete: <<http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/20092010/text.aspx>>

⁹² Pozri Chen, S. – Loazya, N. V. – Reynal-Querol, M. *The Aftermath of Civil War*. 2008. In: World Bank Economic Review 22. s. 63-85.

spojených s intervenciou veľmocí alebo dlhotrvajúcim zapojením armád disponujúcich ťažkou vojenskou technikou.⁹³ Vojny sú do veľkej miery lokalizované⁹⁴, čo tiež prispieva k zníženiu obetí na životoch. Nedávna štúdia jedenástich konfliktov v Subsaharskej Afrike preukázala, že v priemere je iba 12% územia štátu (zapojeného do ozbrojeného konfliktu) postihnutých ozbrojenými zrážkami bojujúcich strán.⁹⁵ Veľkosť armád je v priemere oveľa menšia ako v čase studenej vojny a rebelantské skupiny v občianskych vojnách majú zriedka schopnosť uplatňovať svoju vojenskú silu na väčšie vzdialenosti.⁹⁶

Medzinárodné úsilie zvýšiť úroveň zdravia v rozvojových krajinách viedlo k postupnému zníženiu úrovne úmrtnosti, a to nielen v čase mieru. Kľúčovým faktorom zníženia detskej úmrtnosti v posledných desaťročiach bolo všeobecné zvýšenie počtu očkovaných detí, ktoré sú po vypuknutí konfliktu menej náchylné k chorobám. Úmrtnosť detí do päť rokov je v chudobných štátoch postihnutých konfliktom dvojnásobne vyššia v porovnaní s deťmi v iných chudobných štátoch. Zníženie miery úmrtnosti detí do päť rokov v konfliktných zónach malo preto výrazný vplyv na hladinu celkových úmrtí.⁹⁷ Tretím významným faktorom, ktorý prispel k zníženiu úmrtnosti v rozvojových štátoch, bolo zvýšenie a zefektívnenie humanitárnej asistencie.⁹⁸ Objem pomoci na vysídlenú osobu vo vojnu postihnutej krajine sa za posledné dve desaťročia viac ako stonásobil. Humanitárna asistencia sa koncentrovala na štyri oblasti ochorení: akútne zápaly dýchacích ciest, hnačkové ochorenia, maláriu a osýpky, ktoré sú najčastejšími ochoreniami spôsobujúcimi smrť v čase vojny. Všetkým sa dá predchádzať a/alebo sú liečiteľné pri veľmi nízkych nákladoch. K zníženiu úmrtnosti prispievajú aj programy na zníženie podvýživy a zlepšenie podmienok v utečeneckých táboroch.⁹⁹

Na druhej strane existuje rozsiahla evidencia, ktorá naopak poukazuje a zdôrazňuje nepriame negatívne pôsobenie ozbrojených konfliktov na celkové zdravie a podmienky pre život a rozvoj obyvateľstva v konfliktných štátoch. Napríklad správa Geneva Declaration Secretariat *Global Burden of Armed Violence* tvrdí, že na každú obeť vojny medzi rokmi 2004-2007 pripadajú ďalšie štyri obete, ktoré umreli na následky podvýživy a na následky vojnou rozšírených ochorení.¹⁰⁰ Podľa štúdie o dopadoch vojny v Iraku na mieru úmrtnosti v krajine po invázii USA (marec 2003) zomrelo do júla 2006 v Iraku približne o 655 000 viac ľudí, ako by tomu bolo bývalo

⁹³ Pozri Lacina, B. – Gleditsch, N. P. – Russett, B. *The Declining Risk of Death in Battle*. 2006. In: *International Studies Quarterly* 50. s. 673 - 680.

⁹⁴ V zmysle – nezasahujú rozsiahle geografické územie, nemajú viacero bojových centier.

⁹⁵ Raleigh, C. *Population size, concentration, and civil war. A geographically disaggregated analysis*. 2009. s. 36

⁹⁶ Human Security Report Project. *Human Security Report 2009/2010 : The Shrinking Costs of War*. [cit. 2011-15-1]. Dostupné na internete: <<http://www.hsr.org/human-security-reports/20092010/text.aspx>>

⁹⁷ Pozri WHO. *Ten Facts of Immunization*. 2009. [cit. 2011-15-1]. Dostupné na internete: <<http://www.who.int/features/factfiles/immunization/en/index.html>>, UNICEF. *Immunization Fact Sheet*. 2009. [cit. 2011-15-1]. Dostupné na internete: <http://www.unicef.org/media/media_46851.html>

⁹⁸ Pozri Keely, Ch. B. – Reed, H. E. – Waldman, R. J. *Understanding Mortality Patterns in Complex Humanitarian Emergencies*. In: Reed, H. E. – Keely, Ch. B. *Forced Migration and Mortality*. [cit. 2011-15-1]. Dostupné na internete: <http://books.nap.edu/openbook.php?record_id=10086&page=1>

⁹⁹ Pozri Reed, H. E. – Keely, Ch. B. *Forced Migration and Mortality*. [cit. 2011-15-1]. Dostupné na internete: <http://books.nap.edu/openbook.php?record_id=10086&page=1>

¹⁰⁰ Geneva Declaration Secretariat. *Global Burden of Armed Violence*. 2008. cit. [2011-2-2]. Dostupné na internete: <<http://www.genevadeclaration.org/fileadmin/docs/Global-Burden-of-Armed-Violence-full-report.pdf>>

v čase mieru. Násilná príčina smrti bola stanovená v 601 000 prípadoch.¹⁰¹ FAO, ako sme už spomínali vyššie, považuje ozbrojený konflikt za jeden z faktorov, ktorý zvyšuje riziko hladu. 8% z 10 mil. ľudí, ktorí ročne umrú od hladu, sa do stavu núdze dostalo v dôsledku prírodných katastrof alebo vojen.¹⁰² Podiel hladových kríz v dôsledku ľudskej činnosti akou sú ozbrojené konflikty, či hospodárske zlyhania vzrástol od roku 1992 z 15 na 35%.¹⁰³ UNESCO upozorňuje na skrytú hrozbu ozbrojených konfliktov, ktorá spočíva v narušení vzdelávacieho procesu detí a školskej infraštruktúry v štátoch postihnutých ozbrojeným konfliktom. Podľa ich údajov až 28 miliónov detí v chudobných štátoch, ktoré postihol ozbrojený konflikt, nechodí do školy (42% z ich celosvetového počtu). Tieto štáty zároveň vykazujú nižšiu úroveň gramotnosti mladých ľudí. Kým gramotnosť mladých ľudí v chudobných štátoch dosahuje 93%, v prípade chudobných štátov postihnutých konfliktom je to iba 79%.¹⁰⁴

Hrozby pre život človeka nemôžeme analyzovať samostatne, keďže majú multifunkčné pôsobenie a vzájomne sa podmieňujú. Podľa Skönsovej by eliminácia hladu, chudoby a environmentálnych problémov mohla zachrániť nie len veľké množstvo životov v krátkodobom horizonte, ale zlepšenie celkových podmienok a kvality života vo veľkej časti rozvojového sveta by v dlhodobom meradle mohlo mať pozitívny efekt v podobe rastúcej kvality globálneho bezpečnostného prostredia, a to v súvislosti s hrozbou organizovaného zločinu a terorizmu, ktorých pôsobenie a vývoj úzko súvisia so stavom a vývojom ekonomického, sociálneho a environmentálneho prostredia, v ktorom pôsobia.¹⁰⁵ Dôraz by mal byť preto podľa nej kladený na sociálno-ekonomickú podmienenosť bezpečnostných hrozieb. Nepriaznivé sociálno-ekonomické podmienky ohrozujú život jednotlivca obmedzením resp. znemožnením jeho rozvoja a teda vnímania jeho/jej vlastnej bezpečnej existencie. Dlhodobá mizéria vytvára *pôdu* pre konflikt a dáva priestor používaniu ozbrojeného násillia ako prostriedku riešenia negatívneho *statusu quo* za účelom dosiahnutia vlastných cieľov.

Prírodné a ľudskou činnosťou podmienené rizikové faktory majú tendenciu sa vzájomne posilňovať smerom k vytvoreniu komplexných kríz. Prítomnosť a vývoj kvalitatívne nových bezpečnostných hrozieb, tak vojenského ako i nevojenského charakteru, by preto mali viesť k novým prístupom a novým reakciám vo sfére ich redukcie resp. eliminácie. Bezpečnostné stratégie by mali byť chápané v kontexte ľudskej bezpečnosti – v rámci prelínania snáh oslobodiť sa od núdze (*freedom from want*) – a oslobodiť sa od *strachu* (*freedom from fear*). V kontexte prieniku týchto slobôd by sa zlepšenie šance na prežitie jednotlivcov malo nepriamo prejaviť aj v posilnení medzinárodnej bezpečnosti.

ZÁVER

Relatívny význam tradičných vojenských bezpečnostných hrozieb klesá. Na základe nášho zistenia je povaha prevažujúcich bezpečnostných hrozieb, ktoré v súčasnosti najväčšmi ohrozujú ľudský život - nevojenská a tieto bezpečnostné hrozby nie je možné eliminovať vojenskými prostriedkami. Ozbrojené konflikty sa na celkovej mortalite svetovej populácie podieľajú len nepatrne. Ich percento je minimálne aj v rámci úmrtí spôsobených úmyselnou ľudskou činnosťou. V porovnaní s množstvom obetí ozbrojených konfliktov, oveľa viac ľudí ročne spácha samovraždu

¹⁰¹ Burnham, G. a kol. *Mortality after the 2003 invasion of Iraq : a cross-sectional cluster sample survey*, 2006. In: The Lancet. cit. [2011-18-1]. Dostupné na internete:

<<http://www.brussellstribunal.org/pdf/lancet111006.pdf>>

¹⁰² World Food Programme (WFP). *Faces of the hungry*. 2007, [cit. 2011-18-1]. Dostupné na internete: <http://www.wfp.org/aboutwfp/introduction/hunger_who.asp>

¹⁰³ WHO a UN Environment Programme. Health and Environment Linkages Initiative (HELI). *Priority Risks : the human toll*. [cit. 2011-25-2]. Dostupné na internete: <<http://www.who.int/heli/risks/en/>>

¹⁰⁴ Bokova, I. *Education for All : EFA Global Monitoring Report 2011*. [cit. 2011-22-4]. Dostupné na internete: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001907/190743e.pdf>> s. 10

¹⁰⁵ Sköns, E. *Analysing risks to human lives*. 2007. s. 254

alebo sa stane obeťou vraždy. Ľudský život však najvyššou mierou ohrozujú rôzne ochorenia, ktoré súvisia predovšetkým so zhoršujúcim sa stavom životného prostredia, hladom a chudobou. Hrozby pre ľudský život majú charakter komplexných kríz a ozbrojené konflikty sú závažným, no iba jedným z negatívnych faktorov, ktoré zhoršujú podmienky pre život a rozvoj súčasného človeka.

Charakter súčasných ozbrojených konfliktov sa mení – prevažujú vnútroštátne konflikty s výrazne nižším počtom obetí i rozsahu územia, ktoré zasahujú. Na druhej strane náklady ozbrojených konfliktov sú v dôsledku rastúcej interdependencie sveta vyššie – presahujú hranice štátov, regiónov a v niektorých aspektoch dosahujú globálny rozmer. Zároveň prevláda názor zdôrazňujúci nevojenské zdroje vojenských bezpečnostných hrozieb. Kľúčovým prvkom je sociálno-ekonomická istota a riešením trvalo udržateľný rozvoj. Pri zaisťovaní ekonomických a sociálnych podmienok pre rozvoj sú vojenské prostriedky nepostačujúcim hoci v niektorých prípadoch dôležitým komplementárnym prvkom. Ale ako v danej súvislosti poznamenáva Mary Kaldorová, ak majú byť vojenské sily podporou pre rozvoj a udržanie mieru je treba zmeniť základné princípy, na ktorých sú založené, pričom prvým a najdôležitejším a pravdepodobne aj najzložitejším je nasadenie ozbrojených síl, ktorých primárnym cieľom je ochrana ľudského života a víťazstvo prichádza až ako druhoradé.¹⁰⁶ Napriek uvedenému je spor morálky a vyšších politických cieľov stále aktuálny, navyše akákoľvek regulácia správania je vo vojne komplikovaná až nemožná.

Spojujúcim podporným elementom bezpečnostných hrozieb je nízky príjem. Môžeme konštatovať, že intenzita pôsobenia vojenských i nevojenských bezpečnostných hrozieb je vyššia v štátoch s nižším príjmom. Prevažná väčšina ozbrojených konfliktov je sústredená v chudobných štátoch, vo vyspelých štátoch sa takmer nevyskytujú.

POUŽITÁ LITERATÚRA

Knižné publikácie, odborné štúdiá a vedecké články

1. BAYLIS, J. - SMITH, S. 2005. *The Globalization of World Politics*. 1. vyd. New York : Oxford University Press Inc., 2005. 611 s. ISBN 0-19-927118-6.
2. BOOTH, K. 2007. *Theory of World Security*. 1. vyd. New York : Cambridge University Press Inc., 2007. 470 s. ISBN 978-0-521-54317-0.
3. BREMER, S. A. 1992. Dangerous Dyads: Conditions Affecting the Likelihood of Interstate War, 1816-1965. In: *Journal of Conflict Resolution*. ISSN 00220027, 1992. No.2, Vol. 36, s. 309-341.
4. BUZAN, B. 1983. *People, States and Fear*. 2. vyd. Boulder : Lynne Rienner Publishers, 1991. 382 s. ISBN 1-55587-282-4.
5. BUZAN, B. - HANSEN, L. 2009. *The Evolution of International Security Studies*. 1. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 368 s. ISBN-13 978-0-521-69422-3.
6. BUZAN, B. - WAEVER, O. - WILDE, J. 2005. *Bezpečnosť : Nový rámec pro analýzu*. 1. vyd. Brno : Centrum strategických studií, 2005. 267 s. ISBN 80-903333-6-2.
7. COLLIER, P. a kol. 2003. *Breaking the Conflict Trap : Civil War and Development Policy*. 1. vyd. Washington : World Bank a Oxford University Press, 2003. 221 s. ISBN 9780821354810.
8. DANNREUTHER, R. 2007. *International Security : The Contemporary Agenda*. 1. vyd. Cambridge : Polity Press, 2007. 247 s. ISBN-13: 978-07456-3540-8.
9. FIERKE, K.M. 2007. *Critical Approaches to International Security*. 1. vyd. Cambridge : Polity Press, 2007. 206 s. ISBN-13: 978-07456-3292-6.

¹⁰⁶ Kaldor, M. 2006. *Human Security as a New Strategic Narrative. Online lecture*. [cit. 2011-15-4]. Dostupné na internete: <http://www.watsoninstitute.org/events_detail.cfm?id=826>

10. HARBOM, L. - WALLENSTEEN, P. 2010. *Patterns of major armed conflicts, 2000 - 2009*. In *SIPRI Yearbook 2010 : Armaments, Disarmament and International Security*. 1. vyd. New York : Oxford University Press, 2010. s. 61-76. ISBN 978-0-19-958112-2.
11. KAHLER, M. - WALTER, B. F. 2006. *Territoriality and Conflict in an Era of Globalization*. 1. vyd. New York : Cambridge University Press, 2006. 334 s. ISBN-13 978-0-521-67503-1.
12. KAUL, I. 2003. *Providing global public goods : managing globalization*. 1. vyd. Oxford : Oxford University Press, 2003. 646 s. ISBN 9780195157413.
13. KENT, G. 2010. *Structural Violence*. In *Experiments with Peace : A Book Celebrating Peace on Johan Galtung's 80th Birthday*. 1. vyd. Oxford : Pambazuka Press, 2010. 381 s. ISBN: 978-0-85749-091-3.
14. KNIGHT, W. A. 2006. *Conclusion : Peacebuilding Theory and Practice*. In *Building Sustainable Peace*. 2. vyd. New Delhi : Academic Foundation, 2006. 415 s. ISBN 81-7188-500-4.
15. KREJČÍ, O. 2007. *Mezinárodní politika*. 1. vyd. Praha : Ekopress, 2007. 743 s. ISBN 978-80-86929-21-7.
16. LACINA, B – GLEDITSCH, N. P. – RUSSETT, B. 2006. The Declining Risk of Death in Battle. In: *International Studies Quarterly*. ISSN 0020-8833, 2006. No.3, Vol. 50, s. 673 - 680.
17. LIĐÁK, J. 2000. *Medzinárodné vzťahy- Medzinárodná politika*. 1. vyd. Bratislava : SOFA, 2000. 180 s. ISBN 80-85752-70-0.
18. SKÖNS, E. 2007. *Analysing risks to human lives*. In *SIPRI Yearbook 2007 : Armaments, Disarmament and International Security*. 1. vyd. New York : Oxford University Press, 2007. s. 244-266. ISBN 978-0-19-923021-1.
19. STEWART, F. 2002. *Root causes of violent conflict in developing countries*. In: *British Medical Journal*. ISSN 0959-8138, 2002. s. 342-345.
20. ŠKVRNDA, F. 2005. *Svetová politika : Úvod do teórie*. 1. vyd. Bratislava : Ekonóm, 2005. 100 s. ISBN 80-225-2035.
21. ŠKVRNDA, F. - PAWERA, R. - WEISS, P. 2008. *Medzinárodná bezpečnosť*. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2008. 134 s. ISBN 978-80-225-2527-5.
22. VASQUEZ, J. A. 2000. *What Do We Know About War?* 1. vyd. Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2000. 419 s. ISBN 0-8476-9926-9.
23. WILLIAMS, P. D. 2008. *Security Studies : An Introduction*. 1. vyd. New York : Routledge, 2008. 540. s. ISBN 978-0-415-42561-2.

Internetové pramene

1. BOERMA, T. – ABOUZAHAR, C. 2010. *World Health Statistics 2010*. [online] "Department of Health Statistics and Informatics of the Information, Evidence and Research Cluster, World Health Organization," 2010. 168 s. [cit. 2011-25-2]. Dostupné na internete: <http://www.who.int/whosis/whostat/EN_WHS10_Full.pdf> ISBN 978 92 4 156398 7.
2. BOKOVA, I. 2011. *Education for All : EFA Global Monitoring Report 2011*. [online] UNESCO Publishing, 2011. [cit. 2011-22-4]. Dostupné na internete: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001907/190743e.pdf>>
3. BURNHAM, G. a kol. 2006. *Mortality after the 2003 invasion of Iraq : a cross-sectional cluster sample survey*. [online] [cit.2011-25-2] Dostupné na internete: <<http://www.brussellstribunal.org/pdf/lancet111006.pdf>>
4. COLLIER, P. - HOEFFLER, A. 2004. *Greed and Grievance in Civil War*. [online] Copenhagen Consensus Challenge Paper. [cit. 2011-20-1]. Dostupné na internete: <<http://www.copenhagenconsensus.com/Default.asp?ID=221>>
5. COMMISSION ON HUMAN SECURITY. 2003. *Human Security Now*. [online] New York : Commission on Human Security, 2003. 168 s. [cit. 2011-15-1]. Dostupné na

- internete: <<http://www.humansecurity-chs.org/finalreport/English/FinalReport.pdf>> ISBN 0-9471108-0-9.
6. DABLA-NORIS, E. a kol. 2010. *FDI Flows to Low-Income Countries : Global Drivers and Growth Implications*. [online] International Monetary Fund. 2010. [cit. 2011-25-4]. Dostupné na internete: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10132.pdf>>
 7. ENGELMAN, R. a kol. 2009. *State of World Population 2009 : Facing a Changing World : Women, Population and Climate*. [online] United Nations Population Fund, UNFPA, 2009. 104 s. [cit. 2010-29-2]. Dostupné na internete: <http://www.unfpa.org/webdav/site/global/shared/documents/publications/2009/state_of_world_population_2009.pdf>.
 8. HUMAN SECURITY REPORT PROJECT. 2010. *Human Security Report 2009/2010*. [online] Human Security Report Project, 2010. [cit. 2011-15-1]. Dostupné na internete: <<http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/20092010/text.aspx>>
 9. INSTITUTE FOR ECONOMICS & PEACE. 2010. *Global Peace Index : 2010 Discussion paper : Peace, Wealth and Human Potential*. [online] Institute for Economics & Peace, 2010. 94 s. [cit. 2011-5-2]. Dostupné na internete: <<http://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/PDF/2010/2010%20GPI%20Discussion%20Paper.pdf>>
 10. ROSAS, M. C. 2005. *Latin America and the Caribbean: security and defence in the post-cold war era*. [online] In SIPRI Yearbook 2005: Armaments, Disarmament and International Security. Stockholm International Peace Research Institute. 2005. s. 252 - 282. [cit. 2011-26-3]. Dostupné na internete: <<http://www.sipri.org/yearbook/2005/files/SIPRIYB0506.pdf>>
 11. SANCHEZ, P. a kol. 2005. *Halving Hunger : It Can be Done*. 2005. [online] UN Millenium Project, Task Force on Hunger. 2005. [cit. 2011-18-1]. Dostupné na internete: <http://www.unmillenniumproject.org/reports/tf_hunger.htm>
 12. SECRETARIAT OF THE UNITED NATIONS. 2008. *Assesment of Member States' contributions to the United Nations regular budget for the year 2009* [online] United Nations, 2008. 7 s. [cit. 2011-17-1]. Dostupné na internete: <http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=ST/ADM/SER.B/755>
 13. SKÖNS, E. 2005. *Financing security in a global context*. [online] In SIPRI Yearbook 2005: Armaments, Disarmament and International Security. Stockholm International Peace Research Institute. 2005. s. 285 - 306. [cit. 2011-30-3]. Dostupné na internete: <<http://www.sipri.org/yearbook/2005/07>>
 14. UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME. 1994. *Human Development Report 1994 : New Dimensions of human security*. [online] United Nations Development Program. 1994. [cit. 2011-15-5]. Dostupné na internete: <<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/chapters/>>
 15. UPPSALA CONFLICT DATA PROGRAM. *Definitions*. [online] Uppsala University, Department of Peace and Conflict Research, [cit. 2011-10-1]. Dostupné na internete: <<http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/>>
 16. WORLD FOOD PROGRAMME. 2007. *Faces of the hungry*. [online] [cit. 2011-18-1]. Dostupné na internete: <http://www.wfp.org/aboutwfp/introduction/hunger_who.asp>
 17. WORLD FOOD PROGRAMME. 2007. *Why does Hunger Exists?* [online] [cit. 2011-18-1]. Dostupné na internete: <http://www.wfp.org/aboutwfp/introduction/hunger_causes.asp>
 18. WORLD HEALTH ORGANIZATION. 2002. *The World Health Report 2002 : Reducing Risks, Promoting Healthy Life*. [online] World Health Organization. 2002. [cit. 2010-15-1]. Dostupné na internete: <<http://www.who.int/whr/2002/en/>>

Štatistické údaje

1. INTERNATIONAL MONETARY FUND. *World Economic Outlook Database : October 2010 Edition. 2010.* [online databáza.] [cit. 2011-12-2]. Dostupné na internete: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/index.aspx>>
2. UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME. *HDR 2010 Statistical Tables.* [cit. 2011-15-1]. Dostupné na internete: <<http://hdr.undp.org/en/statistics/data/>>
3. UPPSALA UNIVERSITET – DEPARTMENT OF PEACE AND CONFLICT RESEARCH – PEACE RESEARCH INSTITUTE OSLO. *UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset version 4-2009.* [online databáza.] <http://www.prio.no/CSCW/Datasets/Armed-Conflict/UCDP-PRIO/Armed-Conflicts-Version-X-2009/>

KONTAKT

Ing. Michaela Štefančíková
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: michaela.stefancikova@euba.sk

ABSTRAKT

Napriek tomu, že právny rámec Svetovej obchodnej organizácie (WTO) neobsahuje ucelený komplex pravidiel hospodárskej súťaže, cieľom článku je analyzovať možnosti využitia tohto rámca na účely ochrany hospodárskej súťaže v globálnom meradle. Článok poukazuje na niektoré princípy a ustanovenia GATT, GATS, TRIPS, Referenčného dokumentu o základných telekomunikačných službách ako aj iných medzinárodných právnych predpisoch uplatňovaných na pôde WTO, ktoré obsahujú niektoré prvky pravidiel ochrany hospodárskej súťaže, pričom je skúmaná aj rozhodovacia prax v súvislosti s analyzovanými pravidlami. V závere článok prináša výhľad do budúcnosti možného zavedenia pravidiel hospodárskej súťaže do právneho rámca WTO, teoretické návrhy a výsledky rokovaní orgánov WTO. V rámci mapovania teoretických úvah o možnom súťažnom rámci WTO v článku je stručne analyzovaný návrh medzinárodného antitrustového kódexu (DIAC).

Kľúčové slová: Hospodárska súťaž, medzinárodné právo, WTO, GATT, GATS, TRIPS, Referenčný dokument o základných telekomunikačných službách telekomunikácie, Telmex, Fotografický papier, štátne podniky, obchodné obmedzenia, zákaz diskriminácie, DIAC

ABSTRACT

Although the legal framework of the World Trade Organization (WTO) does not contain fully established structure of rules of economic competition, the presented article is aimed at analysis of possibilities of using this framework for the purpose of protection of economic competition globally. The article highlights some of the principles and provisions of the GATT, the GATS, the TRIPS, the Reference paper on basic telecommunications as well as other international law applicable within the WTO, which contain some elements of the rules of the protection of economic competition, and also decision-making practice in relation to such rules. Finally the article provides an outlook into possible future introduction of competition rules within the WTO legal framework, theoretical proposals and the results of discussion within the WTO bodies. The mapping of theoretical proposals for the possible future competition framework within the WTO contains a brief analysis of the Draft International Antitrust Code (DIAC).

Key words: Competition, international law, WTO, GATT, GATS, TRIPS, Reference paper on basic telecommunications, telecommunications, Telmex, Photographic paper, state undertakings, business restriction, prohibition of discrimination, DIAC

JEL KLASIFIKÁCIA: K21, F53

ÚVOD¹⁰⁷

Vzhľadom na globalizáciu medzinárodného obchodu, ako prirodzeného ekonomického javu, je potrebné, aby na túto skutočnosť reagovalo aj medzinárodné právo. Na jednej strane by malo byť úlohou práva odstrániť prekážky medzinárodného obchodu, a teda umožniť jeho rozvoj,

¹⁰⁷ Článok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0895/11.

a na druhej strane úlohou práva by mala byť ochrana obyvateľstva, ako aj jednotlivých podnikateľov pred negatívnymi následkami globalizácie obchodu.

Liberalizácia obchodu a odstránenie prekážok zo strany štátov je predmetom mnohostranných alebo bilaterálnych medzinárodných obchodných zmlúv, ktorých cieľom býva najčastejšie vytvorenie zón voľného obchodu (FTA), ale najmä viac-menej globálnej zmluvy, ktorou je Všeobecná dohoda o clách a obchode (GATT) a na ňu nadväzujúce dohody (napríklad Všeobecná dohoda o obchode so službami – GATS, Dohoda o obchodných aspektoch práv duševného vlastníctva – TRIPS, Dohoda o obchodných aspektoch investičných opatrení – TRIMs), vrátane vytvorenia Svetovej obchodnej organizácie (WTO). Takáto medzinárodná politika býva označovaná ako obchodná politika (trade policy) a jej medzinárodnoprávna reglementácia postihuje obmedzenia obchodu zo strany štátov, ktoré spočívajú najmä v tarifných obmedzeniach (najmä clá) vrátane antidumpingu a v kvantitatívnych obmedzeniach obchodu. Politika ochrany hospodárskej súťaže (*competition policy*) je namierená proti opatreniam zo strany súkromných podnikateľov (*private business restrictive practices*), ktoré obmedzujú alebo môžu obmedzovať medzinárodný obchod. Ako vidno, vzťah medzi medzinárodnou obchodnou politikou a medzinárodnou súťažnou politikou je zrejмый, a v širšom zmysle slova možno za súčasť obchodnej politiky, teda medzinárodnej politiky namierenej proti akémukoľvek obmedzovaniu medzinárodného obchodu, považovať aj súťažnú politiku (obmedzenia zo strany súkromných subjektov), a zvyšnú časť opatrení tvorí obchodná politika v užšom zmysle (obmedzenia zo strany štátu). K prelínaniu týchto oblastí dochádza vtedy, keď je obmedzovanie zo strany súkromných subjektov podporované alebo tolerované zo strany štátu.

D. Rosenthal a P. Nicolaidides identifikujú päť faktorov spočívajúcich v národných právnych úpravách a hospodárskych politikách, ktoré ohrozujú národnú a globálnu hospodársku súťaž:

1. protekcionistické obchodné opatrenia,
2. opatrenia zamerané na prilákanie alebo vylúčenie istých skupín zahraničných investorov,
3. úpravy týkajúce sa neprihraničných oblastí, ktoré prinášajú súťažné výhody lokálnym firmám a producentom,
4. priemyselné politiky zamerané na podporu „národných šampiónov“ a zachovanie zamestnanosti,
5. neprimeraná ochrana práv duševného vlastníctva, ktorá má za následok oslabenie snahy o inovácie a súťaže nezahŕňajúcej priemyselné pirátstvo.¹⁰⁸

Z právneho hľadiska je podstatným rozdielom medzi obchodnou politikou v užšom zmysle a súťažnou politikou to, že v prípade obchodnej politiky medzinárodná právna úprava ukladá práva a povinnosti štátom, v prípade súťažnej politiky je nevyhnutné ukladať práva a povinnosti neštátnym subjektom, a teda aj metóda právnej úpravy musí byť odlišná.

Globálnu úroveň existencie hospodárskej súťaže možno považovať za determinovanú niekoľkými faktormi:

1. existencia hospodárskej súťaže s cudzím prvkom:
 - a. na národných trhoch súťažia podniky inej národnosti,
 - b. obchodné aktivity prekračujú hranice daného štátu,
 - c. prichádza k fúziám, koordinácii, alebo kooperácii subjektov z rôznych štátov,
2. globalizácia obchodu, teda nejde o obchod iba vo vnútri uzatvorených regionálnych zoskupení.

Východiskom reglementácie hospodárskej súťaže na globálnej úrovni by malo byť prijatie globálnej politiky hospodárskej súťaže, ktorá by bola podkladom pre príslušnú právnu úpravu. Dokonca však ani existencia politiky hospodárskej súťaže nemusí automaticky znamenať zavedenie „všeobecného“ medzinárodného práva hospodárskej súťaže. V súvislosti s touto politikou môže byť totiž prijatý konsenzus, že ochrana hospodárskej súťaže bude spadať výlučne do sféry národného práva. Ďalšou možnosťou je, že ochrana hospodárskej súťaže sa stane predmetom bilaterálnych

¹⁰⁸ ROSENTHAL, D.E. – NICOLAIDES, P.: Harmonizing Antitrust: The Less Effective Way to Promote International Competition. In: RICHARDSON, J. D. – GRAHAM, E. M.: Global Competition Policy. Institute for International Economic: Washington : 1997. s. 357.

zmlúv, a napokon tretím riešením je mnohostranná zmluva zahŕňajúca všetky štáty, alebo aspoň ich podstatnú časť.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že extrateritoriálny princíp aplikácie súťažného práva, teda testovanie účinku konania na trh danej krajiny (*effect test*) môže byť riešením v globalizovanom svete obchodu. Rovnako môže byť riešením aj „altruistický“ prístup štátov, ktorým budú chrániť hospodársku súťaž kdekoľvek na svete pred konaním vlastných príslušníkov. Takéto prístupy sú síce na jednej strane praktické a nie je potrebné uzatvárať podrobné osobitné medzinárodné zmluvy, avšak majú množstvo praktických nedostatkov a medzier, ako aj môžu trpieť nedostatkom legitimity.¹⁰⁹

Vzhľadom na to, že formovanie nových medzinárodných pravidiel je náročný proces, jednou z možností, ako reglementovať hospodársku súťaž v medzinárodnom meradle, je využitie existujúcich pravidiel. Odhliadnuc od diskusií o existencii medzinárodných obyčajových pravidiel v oblasti hospodárskej súťaže¹¹⁰, predmetom skúmania sú ďalej platné medzinárodné zmluvy, teda či uzatvorené medzinárodné zmluvy neobsahujú pravidlá vhodné na ochranu hospodárskej súťaže v globálnom meradle.

Ako najbližšie vhodné pravidlá sa javia obchodné pravidlá WTO. V prospech pravidiel hovoria dve skutočnosti: po prvé, obchodná politika a súťažná politika majú k sebe vsutku blízko, po druhé, početné členské zastúpenie WTO predurčuje kvázi-globálny charakter tejto organizácie¹¹¹. Tento článok je zameraný práve na analýzu možností uplatňovania súťažných pravidiel v rámci WTO.

1 Vývoj od ITO k WTO

Pokiaľ máme skúmať príspevok WTO k rozvoju medzinárodného súťažného práva, nemožno opomenúť OSN a jej predchodkyňu – Spoločnosť národov. Už v roku 1926 parížsky profesor W. Oualid navrhol, aby boli pravidlá namierené proti súkromným protisúťažným aktivitám zahrnuté do regulačného rámca Spoločnosti národov¹¹². Návrh na prijatie medzinárodnej úpravy obmedzujúcich obchodných praktík bol prerokovávaný Priemyselným výborom na Medzinárodnej hospodárskej konferencii v roku 1927 konanej na pôde Spoločnosti národov. Tento návrh spočíval v unifikácii národných súťažných zákonov prostredníctvom multilaterálnej konvencie a táto konvencia mala medzinárodné priemyselné zmluvy obmedzujúce obchod, ktoré neboli notifikované Spoločnosťou národov, považovať za nezákonné.¹¹³ Na základe tejto konvencie mala vzniknúť aj medzinárodná inštitúcia vyšetrojúca protisúťažné praktiky, ako aj zavedenie medzinárodných procedúr a systém sankcií voči obmedzujúcim obchodným praktikám. Medzi jednotlivými krajinami však nepanoval ani len konsenzus v tom, či sú kartely škodlivým ekonomickým elementom, alebo nie, keďže niektoré štáty považovali kartelizáciu za želateľnú a racionálnu efektívizáciu hospodárskej štruktúry (napríklad Nemecko). Vzhľadom na uvedené rozpory snahy o zavedenie svetového súťažného poriadku stroskotali (rovnako ako aj celý projekt Spoločnosti národov).

¹⁰⁹ Podrobnejšie napríklad FOX, E. M.: Can we solve the antitrust problems of globalization by extraterritoriality and cooperation? Sufficiency and legitimacy. In: Antitrust Bulletin, summer 2003. s. 355-371

¹¹⁰ Napríklad WALLER, S. W.: An International Common Law of Antitrust. In: New England Law Review, Vol. 34:1. s.168., LIANOS, I.: The Contribution of the United Nations to the Emergence of Global Antitrust Law. In: Tulane Journal of International and Comparative Law, Vol. 15, 2007. s 34-41.

¹¹¹ Hoci je zrejmé, že v tomto smere sa WTO nemôže vyrovnáť OSN a globálny charakter WTO môže oslabovať aj to, že Ruská federácia nie je jej členom.

¹¹² HEINEMANN, A.: La Necesité d'un Droit Mondial de la Concurrence. In: Revue Internationale de Droit Économique, 2004, s. 295.

¹¹³ LIANOS, I.: The Contribution of the United Nations to the Emergence of Global Antitrust Law. In: Tulane Journal of International and Comparative Law, Vol. 15, 2007. s 4-5.

Už čoskoro po vzniku OSN sa objavili na pôde OSN snahy o medzinárodnú antitrustovú úpravu. Práve na pôde OSN bola zorganizovaná Konferencia OSN o obchode a zamestnanosti v Havane na prelome rokov 1947 a 1948, kde bola prijatá Havanská charta, a teda bola založená línia rokovaní a medzinárodných zmlúv týkajúcich sa medzinárodného obchodu, ktorým bol vytvorený osobitný subsystém medzinárodného práva s osobitnými organizáciami (vrcholiaci vo vytvorení WTO), ktorý sa oddelil od línie antitrustových prác OSN, ktoré nie sú predmetom skúmania tohto článku.

Po druhej svetovej vojne totiž vznikol istý konsenzus v prijímaní zákonov potláčajúcich súkromné protisúťažné praktiky¹¹⁴ a v tejto atmosfére bol na Konferencii OSN o obchode a zamestnanosti v Havane (21.11.1947 – 24.3.1948) prijatý záverečný akt, ku ktorému bola pripojená Havanská charta o Medzinárodnej obchodnej organizácii a táto charta bola predložená vládam.

Havanská charta v kapitole V (čl. 46 – 54) obsahuje explicitné súťažné pravidlá. Základný imperatív obsahuje čl. 46 ods. 1, podľa ktorého „[k]aždý člen je povinný prijať vhodné opatrenia a spolupracovať s Organizáciou, aby zabránil, bez ohľadu na to, či sa to týka súkromných alebo verejných obchodných spoločností, obchodným praktikám ovplyvňujúcim medzinárodný obchod, ktoré bránia súťaži, obmedzujú vstup na trh, podporujú monopolistickú kontrolu, vždy, keď tieto praktiky majú škodlivý vplyv na rozvoj produkcie alebo obchodu a narušajú dosiahnutie niektorého z cieľov stanovených v článku 1“¹¹⁵ Uvedené všeobecné hmotnoprávne pravidlo bolo doplnené o katalóg zakázaných praktík, avšak iba na procesné účely. V prípade sporov členských štátov Havanská charta stanovila konzultačnú procedúru a vyšetrovaciu procedúru.

Konzultačná procedúra¹¹⁶ sa mohla uplatňovať vždy v prípade, ak niektorý člen prišiel k záveru, že existuje praktika s účinkami podľa čl. 46 ods.1 Havanskej charty. Tieto konzultácie sa mohli uskutočniť priamo, alebo mohla byť požiadaná ITO, ktorá takéto konzultácie sprostredkovala, respektíve mohla poskytnúť pomoc a podporu pri týchto konzultáciách.

Vyšetrovaciu právomoc ITO bola daná čl. 46 ods. 2, avšak bola obmedzená vecne aj procesne. ITO nebola oprávnená začať vyšetrovanie ex offio, ale iba na základe sťažnosti člena konajúceho vo svojom vlastnom záujme, alebo v záujme iného členského štátu, alebo v záujme akejkoľvek dotknutej osoby, podniku alebo organizácie v jeho jurisdikcii.¹¹⁷ V prípade sťažnosti proti verejnoprávnej obchodnej spoločnosti konajúcej nezávisle, alebo akéhokoľvek iného podniku,

¹¹⁴ LIANOS, I.: The Contribution of the United Nations to the Emergence of Global Antitrust Law. In: Tulane Journal of International and Comparative Law, Vol. 15, 2007. s 5.

¹¹⁵ Havanská charta v čl. 1 stanovuje nasledujúce ciele:

1. Zabezpečiť veľký a stále rastúci objem reálneho príjmu a efektívneho dopytu, zvýšenie produkcie, spotreby a výmeny tovarov, a tak prispieť k vyváženému a rastúcemu svetovému hospodárstvu.
2. Podporovať a napomáhať priemyselnému a všeobecnému hospodárskemu rozvoju, osobitne v tých krajinách, ktoré sú stále v počiatočných štádiách priemyselného vývoja, a povzbudzovať medzinárodný tok kapitálu na produktívne investície.
3. Podporovať, na základe spravodlivých podmienok, využívanie všetkými krajinami prístup na trhy, k výrobkom a výrobným zariadeniam, ktoré sú nevyhnutné pre ich hospodársku prosperitu a rozvoj.
4. Podporovať, na recipročnej a vzájomne výhodnej báze, zníženie ciel a iných bariér obchodu a elimináciu diskriminačného zaobchádzania v medzinárodnom obchode.
5. Umožniť krajinám zvýšením možností pre ich obchod a hospodársky rozvoj, aby sa zdržali opatrení, ktoré by narušali svetový obchod, znižovali produktívnu zamestnanosť alebo spomaľovali hospodársky pokrok.
6. Uľahčenie, prostredníctvom vzájomného porozumenia, konzultácií a spolupráce, riešenia problémov vo vzťahu k medzinárodnému obchodu na poliach zamestnanosti, hospodárskeho rozvoja, obchodnej politiky, obchodných praktík a komoditnej politiky.

¹¹⁶ Havanská charta, čl. 47.

¹¹⁷ Havanská charta, čl. 46 ods. 2 a čl. 48 ods. 1.

mohol člen podať sťažnosť len vo svojom záujme a len po predchádzajúcich konzultáciách.¹¹⁸ Ďalšou podmienkou právomoci bolo, aby podniky mali individuálne alebo kolektívne efektívnu kontrolu nad obchodom medzi niekoľkými štátmi v prípade jedného alebo viacerých produktov.¹¹⁹

Z ustanovenia čl. 46 ods. 2 písm. b) Havanskej charty jednoznačne vyplýva, že sa týka konania súkromných alebo verejných obchodných spoločností, a to tak jednostranných konaní, ako aj dohôd alebo iných dojednaní medzi podnikmi. V ustanovení čl. 46 ods. 3 je daný uzavretý katalóg praktík, ktorých sa mala týkať vyšetrovacía právomoc ITO:

- a) stanovovanie cien, podmienok alebo požiadaviek, ktoré majú byť rešpektované pri obchodovaní s inými pri nákupe, predaji alebo nájme akéhokoľvek produktu,
- b) vylučovanie podnikov z účasti, pridelovanie alebo rozdeľovanie na akomkoľvek teritoriálnom trhu alebo poli obchodnej aktivity, alebo pridelovanie zákazníkov, stanovovanie predajných kvót alebo nákupných kvót,
- c) diskriminácia voči určitému podniku,
- d) obmedzovanie produkcie alebo stanovovanie produkčných kvót,
- e) bránenie dohodou vo vývoji alebo aplikácii technológií alebo vynálezov, bez ohľadu na to, či sú patentované alebo nie,
- f) rozširovania práv vyplývajúcich z patentov, ochranných známkov alebo autorských práv priznaných niektorým členom na záležitosti, ktoré podľa zákonov a nariadení nespádajú do rozsahu priznaných práv, alebo na produkty, alebo podmienky produkcie, použitie alebo predaj ktoré rovnako nespádajú do rozsahu priznaných práv,
- g) akékoľvek iné podobné praktiky, ktoré ITO môže vyhlásiť dvojtretinovou väčšinou prítomných a hlasujúcich členov za obmedzujúce obchodné praktiky.

Ustanovenia čl. 46 ods. 2 až 10 Havanskej charty upravujú procedúru vyšetrovania a čl. 50 povinnosti členských štátov v súvislosti s bránením praktík s účinkom podľa čl. 46 ods. 1 Havanskej charty a podporou a pomocou ITO v tejto súvislosti.

Na základe výsledkov vyšetrovania mala ITO vydať rozhodnutie o tom, či sú splnené procesné podmienky podľa čl. 46 ods. 2 a 3 a či má skúmaná praktika účinky podľa čl. 46 ods. 1 Havanskej charty a o tomto rozhodnutí a jeho dôvodoch oboznámiť všetkých členov ITO. Na základe tohto rozhodnutia mal byť každý dotknutý členský štát povinný prijať potrebné nápravné opatrenia a ITO by mohla odporučiť aj opatrenia, ktoré má člen na základe svojej národnej legislatívy prijať.

Hoci sa uvedené ustanovenia Havanskej charty vzťahujú na obchod s tovarom, v čl. 53 sú stanovené osobitné procedúry pre niektoré služby. Členské štáty v Havanskej charte mali uznávať, že určité služby, ako doprava, telekomunikácie, poistenie a komerčné služby bánk sú podstatnými elementmi medzinárodného obchodu a preto akékoľvek obmedzujúce obchodné praktiky týkajúce sa týchto aktivít v medzinárodnom obchode môžu mať škodlivé následky podobné tým, ktoré sú uvedené v čl. 46 ods. 1 charty.¹²⁰

V prípade možného narušenia hospodárskej súťaže v súvislosti s uvedenými službami, bola stanovená procedúra v nasledujúcom poradí:

1. dotknutý štát sa obráti so žiadosťou na štát, ktorého subjekty sa mali dopustiť obmedzujúcej obchodnej praktiky a tento členský štát tento podnet „citlivo zváži“ a navrhne riešenia, respektíve sa uskutočnia konzultácie, s cieľom dosiahnuť uspokojivé riešenie; v opačnom prípade sa štáty mali obrátiť na ITO
2. ITO mala danú vec posúdiť, a v prípade potreby
 - a. postúpiť vec vhodnej medzivládnej organizácii,
 - b. ak o to členovia požiadali vydať na základe čl. 72 ods. 1 písm. c) odporúčania a navrhnúť vhodnú medzinárodnú zmluvu o nápravných opatreniach.

Vzhľadom na to, že Havanskú chartu neratifikoval dostatočný počet štátov a ratifikovať ju odmietli aj USA, ako dočasné riešenie na preklenutie obdobia do konečnej ratifikácie Havanskej

¹¹⁸ Havanská charta, čl. 48 ods. , in fine.

¹¹⁹ Havanská charta, čl. 46 ods. 2 písm. c).

¹²⁰ Havanská charta, čl. 53 ods. 1.

charty bola ako jedna zo súčastí bretton-woodskeho medzinárodného ekonomického systému prijatá v roku 1947 GATT, ktorá mala oproti Havanskej charte značne obmedzený obsah, nezakladala medzinárodnú organizáciu a neobsahovala žiadne explicitné súťažné ustanovenia.

Z formálneho hľadiska je GATT síce medzinárodnou zmluvou nezakladajúcou medzinárodnú organizáciu, avšak pre niektoré prvky jej aplikácie (nástroje urovnávania sporov, organizovanie kôl rokovania, sekretariát so sídlom v Ženeve) sa jej činnosť podobala činnosti medzinárodnej organizácie.

Toto provizórium trvalo až do 15. apríla 1994, kedy na základe výsledkov rokovania Uruguajského kola bola v Marrakéši uzatvorená Dohoda o založení WTO a 1. januára 1995 začala fungovať WTO ako medzinárodná organizácia. WTO do svojho zmluvného rámca zahrnula aj obsah GATT, ktorá sa ako GATT 1994 stala jednou z mnohostranných obchodných dohôd.¹²¹

Hoci pokrok v liberalizácii obchodu s tovarom a službami od GATT k WTO je nepochybný, súčasťou Dohody o založení WTO sa nestali komplexné ustanovenia o ochrane hospodárskej súťaže, ako mala Havanská charta. Zmluvný systém WTO však obsahuje isté súťažné prvky. Hoci od vzniku WTO sa objavujú návrhy a snahy politikov a teoretikov o zavedenie súťažných pravidiel do systému WTO, v tomto smere aj po rokovaníach zostal zmluvný systém nezmenený.

2 GATT a súvisiace dohody

Najstaršou medzinárodnou zmluvou tvoriacou rámec medzinárodnej obchodnej politiky WTO je GATT z roku 1947. Táto zmluva neobsahuje žiadne výslovné pravidlá hospodárskej súťaže, avšak predmetom skúmania je, či takéto pravidlá nie sú v tejto zmluve dané aspoň implicitne.

2.1 Všeobecné pravidlá GATT

Ustanovenie čl. II ods. 4 GATT požaduje od zmluvných strán, aby v prípade, ak zmluvná strana zriadi, udržuje, dovoľí zriadiť, či už formálne, alebo fakticky, dovozný monopol akéhokoľvek výrobku, ktorého sa týkajú prílohy GATT, neboli účinky tohto monopolu také, aby poskytovali v priemere vyššiu ochranu, ako je stanovená v prílohách GATT, pokiaľ sa zmluvné strany nedohodnú inak. Uvedené ustanovenie tak spája trhovú štruktúru vo vnútri krajiny s jej obchodnými medzinárodnými záväzkami. Zodpovednosť štátu je daná nielen za trhové štruktúry, ktoré vytvára (štátne monopoly), ale aj za štruktúry, ktoré toleruje a neobmedzuje, a teda aj bez toho, aby ich formálne autorizoval. Z uvedeného vyplýva, že ustanovenie čl. II ods. 4 GATT môže byť vskutku vykladané tak, že môže pokrývať akékoľvek vytvorenie monopolistických štruktúr, či už verejných alebo súkromných, obmedzujúcich nad rámec GATT import tovarov, pokiaľ prijmete predpoklad, že pokiaľ štát nezakročí voči určitému spoločenskému javu, tak s ním de facto súhlasí a potvrdzuje ho.

Aplikáciu uvedeného ustanovenia na súťažnú problematiku obmedzuje fakt, že sa týka len importu tovaru, a nie distribúcie.

Podľa prílohy ku GATT treba čl. II ods. 4 vykladať v súvislosti s čl. 31 Havanskej charty, bez ohľadu na to, že nenadobudla účinnosť. Podľa čl. 31 ods. 5 Havanskej charty nemajú importné monopoly obmedzovať dodávané množstvo, aby bol dostatočne uspokojený domáci dopyt po importovanom tovare.

Čl. III ods. 2 GATT upravuje národné zaobchádzanie s výrobkom pochádzajúcim z územia jednej zmluvnej strany dovezeným na územie inej zmluvnej strany, a to pokiaľ ide „o všetky zákony, úpravy a predpisy týkajúce sa ich predaja, ponuky na predaj, dopravy, distribúcie alebo používania na vnútornom trhu.“ Toto antidiskriminačné opatrenie môže byť na jednej strane vykladané ako záväzok strán zaviesť určité súťažné podmienky pre importované výrobky vo vzťahu

¹²¹ Mnohostranné obchodné dohody (GATT 1994, GATS, TRIPS, DSU, TPRM) sú záväzné pre všetkých členov WTO, viacstranné obchodné dohody sú záväzné len pre tých členov, ktorí ich prijali.

k domácim produktom¹²², na druhej strane je však otázne, či pod „zákonmi, úpravami a predpismi“ možno rozumieť aj pravidlá hospodárskej súťaže, a či sú pravidlá hospodárskej súťaže pravidlami týkajúcimi sa distribúcie, predaja, dopravy a ponuky na predaj.¹²³ Ak by aj boli súťažné pravidlá považované za také, ktoré spadajú pod čl. III GATT, neznamenalo by toto ani povinnosť zaviesť súťažné pravidlá, ani ochranu pred súkromnými reštriktívnymi aktivitami, ale iba povinnosť aplikovať všetky predpisy, vrátane súťažných, nediskriminačne. Napokon uvedené ustanovenie sa týka iba tovaru vo vzťahu k jeho pôvodu, ale nie konania hospodárskych subjektov.

V rámci systému WTO je problematika dumpingu riešená v čl. VI GATT 1994 a v Dohode o uplatňovaní článku VI Všeobecnej dohody o clách a obchode 1994. Ustanovenie čl. VI GATT odsudzuje dumping¹²⁴ ako zavrhnuteľný a umožňuje podľa čl. VI. ods. 2 GATT uvaliť antidumpingové clo, pričom uvedené clo je jedinou „sankciou“ za dumping a čl. VI GATT a Dohoda o uplatňovaní čl. VI GATT 1994 upravujú príslušné procedurálne otázky.

V prípade *Antidumpingový zákon*¹²⁵ podali Európske spoločenstvá sťažnosť proti americkému antidumpingovému zákonu¹²⁶, v ktorej namietali, že takýto zákon je potrebné v plnom rozsahu podriadiť režimu čl. VI. GATT, a teda USA nemôžu zavádzať ďalšie nástroje proti dumpingu¹²⁷. USA sa okrem iného bránili tým, že uvedené ustanovenia nie sú colnými ustanoveniami, ale antitrustovým, ktorých cieľom je ochrana pred predátorskými cenami. Porota WTO aj Odvolací orgán WTO potvrdili opodstatnenosť žiadosti a vyslovili záver, že antidumpingový zákon z roku 1916 je nezlučiteľný so záväzkami USA vyplývajúcimi z dohôd WTO, najmä preto, že obsahuje opatrenia na odstránenie dumpingu ako napríklad náhradu škody v trojnásobnej výške, pokuty a väzbu, nijaké z nich však nie je povolené v zmysle GATT 1994 alebo v zmysle Dohody o uplatňovaní článku VI Všeobecnej dohody o clách a obchode 1994. Ak bol teda Antidumpingový zákon z roku 1916 súčasťou súťažného práva, táto oblasť súťažného práva sa podriaďuje pod režim čl. VI GATT. Porota sa síce vyjadrila, že jej závery sa vzťahujú iba na Antidumpingový zákon z roku 1916, avšak Odvolací orgán v tejto otázke mlčí a otvára tak cestu, aby všetky protisúťažné správania, ktorých cieľom alebo výsledkom sú predátorské ceny v medzinárodnom obchode, boli výlučne postihované podľa čl. VI GATT a vykonávacej dohody.

Ustanovenie čl. XI GATT zakazuje kvantitatívne obmedzenia na vývoz a dovoz výrobkov medzi zmluvnými stranami GATT. Uvedené ustanovenie hovorí nielen o zákaze kontingentov, vývozných a dovozných povolení, ale zakazuje aj akékoľvek iné nepomenované spôsoby s obdobným účinkom, a zároveň zakazuje takéto opatrenia nielen zavádzať, ale aj udržiavať. V kauze japonského obchodu s polovodičmi bolo toto ustanovenie GATT vysvetlené tak, že nezávisí na právnej povahe predmetného opatrenia, a v danom prípade pokiaľ opatrenie nebolo ani formálne právne záväzné, nemenilo to nič na podstate, že bolo vykonávané rovnakým spôsobom,

¹²² Panel Report on United States Taxes on Petroleum and Certain Imported Substances (Superfund), 1987, BISD 34S/136.

¹²³ Organization for Economic Cooperation and Development: Competition Elements in International Trade Agreements: A Post-Uruguay Round Overview of WTO Agreements. OECD, February 1999....., 1999, s. 8.

¹²⁴ Predaj tovaru jednej krajiny na trh tovaru druhej krajiny za cenu nižšiu ako je jej normálna hodnota, ak pôsobí alebo hrozí spôsobiť škodu výrobe existujúcej na území druhej zmluvnej strany alebo keď citeľne zabraňuje vytvoreniu domácej výroby.

¹²⁵ *Antidumpingový zákon (1)* – Report of the Panel on United States – Anti-Dumping Act of 1916 (WT/DS136/R)

Antidumpingový zákon (2) – Report of the Appellate Body on United States – Anti-Dumping Act of 1916 (WT/DS162/AB/R)

¹²⁶ Antidumping Act (15 U.S.C. §72).

¹²⁷ Antidumpingový zákon z roku 1916 ustanovuje občianske a trestné konania a pokuty proti dumpingu akéhokoľvek tovaru, ktorý sa zavádza s úmyslom zničiť alebo poškodiť priemysel USA, alebo zabrániť rozvoju priemyslu v USA, alebo obmedziť či monopolizovať niektorú zložku obchodu týkajúcu sa takéhoto tovaru v USA.

ako by bolo záväzné.¹²⁸ V tomto smere je potom daná možnosť, aby sa aj neformálne obmedzenia exportu považovali za kvantitatívne obmedzenie podľa čl. XI GATT, pokiaľ sú tolerované štátom.

V súvislosti so súťažnou problematikou, jedna z námietok Európskych spoločenstiev proti nariadeniu, ktoré umožňovalo prítomnosť zástupcov ADICMA¹²⁹ v exportom konaní týkajúcom sa hovädzích koží, spočívala v prípade *Hovädzie kože*¹³⁰ v tom, že prístup uvedených zástupcov k dôverným informáciám prostredníctvom kartelu v kožiarskom priemysle, predstavuje exportné obmedzenie hovädzích koží. Porota požadovala, okrem štandardného dôkazného bremena, od Európskych spoločenstiev dôkaz o existencii kartelu, a to tak, že malo byť preukázané, že daná obmedzujúca praktika sa vyskytuje, a že nie sú žiadne rozumné alternatívy, ktoré by spochybňovali existenciu praktiky. Keďže Európske spoločenstvá neboli schopné predložiť takýto dôkaz (vzhľadom aj na to, že k praktike malo prichádzať mimo ich právomoci), porota považovala súvislosť medzi súkromnou praktikou, nariadením a akýmkoľvek exportným obmedzením za nepreukázanú, a preto nemohla konštatovať porušenie čl. XI GATT. Na druhej strane však porota prišla k záveru, že „je možné, že medzi kožiarmi funguje kartel“¹³¹ a že „je možné, že sa dopustili kolúzie na stanovenie ceny“, avšak to by samo o sebe neznamenal, že sporné nariadenie by predstavovalo obmedzenie exportu, pretože Európske spoločenstvá by museli preukázať skôr kauzálnu súvislosť medzi kartelom obmedzujúcim export a sporným opatrením, a nie len náhodnú súvislosť.^{132 133}

Na doplnenie všeobecného rámca pravidiel GATT je potrebné ešte pripomenúť, že uplatňovanie všeobecných výnimiek podľa čl. XX GATT je podmienené tým, že dané opatrenie nesmú byť uplatňované spôsobom, ktorý by bol

1. nástrojom ľubovoľnej alebo neospravedliteľnej diskriminácie medzi štátmi, v ktorých prevládajú tie isté podmienky, alebo
2. zastreným obmedzovaním medzinárodného obchodu.

Okrem iných výnimiek, podľa čl. XX písm. (d) GATT táto nebráni tomu, aby členské štáty vykonávali opatrenia potrebné na to, aby sa zaistilo zachovávanie zákonov a nariadení, ktoré nie sú v rozpore s touto dohodou a sú potrebné na prevádzkovanie monopolov podľa čl. II ods. 4 a čl. XVII GATT.

2.2 Pravidlá pre štátne podniky

Štátnemu podniku alebo podniku, ktorému štát udelil určité výsady alebo privilégiá, nemôže zmluvná strana dovoliť správať sa diskriminačne pre jeho nákupy a predajoch zahŕňajúcich dovoz alebo vývoz, a takýto podnik musí postupovať v súlade so všeobecnými zásadami o nediskriminačnom zaobchádzaní stanovenými pre vládne opatrenia v GATT, ktoré sa vzťahujú na dovoz alebo vývoz súkromnými obchodníkmi [čl. XVII ods. 1 (a) GATT]. Toto je podľa čl. XVII ods. 1 (b) GATT potrebné vykladať tak, že sa požaduje, aby takéto podniky vykonávali akékoľvek nákupy a predaje výlučne podľa obchodných úvah, teda s ohľadom na cenu, akosť, množstvo, ktoré je k dispozícii, predajnosť, dopravu a iné podmienky nákupu alebo predaja, a aby poskytovali podnikom iných zmluvných strán primeranú príležitosť v súlade s bežnou obchodnou praxou tak, aby mohli súťažiť v účasti na takýchto nákupoch a predajoch. Z uvedeného ustanovenia je zrejмый súťažný kontext, avšak je výslovne daný len pre štátne a štátom privilegované podniky, a teda v konečnom dôsledku sú tieto podniky len „predĺženou rukou“ štátu, a teda ustanovenie čl. XVII zapadá do rámca GATT, ktorá reglementuje obchodnú politiku štátov.

¹²⁸ Panel Report on Japanese Trade in Semi-conductors, 1988, BISD 35S/116.

¹²⁹ La Asociación de Industrias de Cuero, sus Manufacturas, y Afines (Združenie kožiarskeho priemyslu, jeho výrobcov a súvisiacich produktov).

¹³⁰ *Hovädzie kože* – Report of the Panel on Argentina – Measures Affecting the Export of Bovine Hides and the Import of Finished Leather (WT/DS155/R)

¹³¹ *Hovädzie kože*, ods. 11.49.

¹³² *Hovädzie kože*, ods. 11.54.

¹³³ Porota napokon prišla k záveru, že sporné nariadenie je v rozpore s čl. X ods. 3 písm. a) GATT, keďže podľa nej mala Argentína porušiť povinnosť nestranného a spravodlivého colného konania.

Ustanovenie čl. XVII ods. 1 (c) GATT je pozoruhodné v tom, že nezakladá povinnosť súťažného správania, či podporu hospodárskej súťaže, ani zákaz protisúťažného správania, ale len zakazuje štátom, aby bránili akýmkoľvek podnikom pod ich právomocou, aby konali v súlade s vyššie uvedenými pravidlami uvedenými v pododsekoch (a) a (b). Ani uvedené ustanovenie, hoci by sa tak na prvý pohľad mohlo zdať, nemôže byť považované za nejakú rámcovú úpravu súťažnej politiky, keďže

1. ukladá štátnym podnikom správať sa trhovo, avšak nie súťažne na území zmluvného štátu, a teda sa umožňuje štátom kontrolovaný monopol, pričom určujúcim kritériom je zákaz diskriminácie,
2. súťažné správanie sa požaduje iba voči podnikom iných zmluvných strán,
3. iným ako štátnym podnikom len nemôže byť zakázané správať sa trhovo a súťažne, avšak takéto správanie nemožno od nich požadovať.

2.3 Možnosti uplatňovania súťažných pravidiel prostredníctvom procesných ustanovení GATT

GATT obsahuje ustanovenia o riešení sporov medzi zmluvnými stranami, ktoré môžu vzniknúť v súvislosti s liberalizáciou medzinárodného obchodu. Ustanovenie č. XXIII ods. 1 uvádza tri situácie, kedy môže zmluvná strana iniciovať mechanizmus riešenia sporov na základe toho, že dospela k názoru, že bola zrušená alebo zmenšená akákoľvek výhoda plynúca priamo alebo nepriamo z GATT, alebo, že bolo dosiahnutie cieľov GATT sťažené tým, že:

- a) niektorá zmluvná strana neplní svoje záväzky podľa GATT („*violation complaint*“), alebo
- b) niektorá zmluvná strana prijíma opatrenia, ktoré môžu, ale nemusia byť v rozpore s GATT („*non-violation complaint*“),
- c) vznikne akákoľvek iná situácia („*situation complaint*“).

Vzhľadom na to, že GATT neobsahuje žiadne explicitné záväzky štátov smerujúce k ochrane hospodárskej súťaže, ustanovenie čl. XXIII ods. 1 písm. a) sa nemôže uplatniť na protisúťažné správanie súkromnoprávných subjektov, pretože tieto nemôžu *per se* porušiť žiadne ustanovenie GATT.¹³⁴ Na druhej strane však A. Alvarez-Jiménez¹³⁵ poukazuje na prípady so súťažným charakterom, kedy štáty poukazovali na porušenie GATT¹³⁶. Tu však išlo o situáciu, kedy protisúťažné správanie ako také nebolo GATT zakázané, avšak jeho následky porušovali ustanovenia GATT.

Vo vzťahu k súkromnoprávnym aktivitám je zaujímavé preskúmať toto ustanovenie vo vzťahu k čl. XXIX ods. 1 GATT, podľa ktorého majú zmluvné strany GATT do doby ratifikácie Charty Medzinárodnej obchodnej organizácie (Havanskej charty) zachovávať v najväčšom rozsahu výkonnej moci všeobecné zásady návrhu tejto charty, a teda aj zásady kapitoly V Havanskej charty venované súkromnoprávnym protisúťažným praktikám. Vzhľadom na to, že bolo zrejmé, že Havanská charta nevstúpi do platnosti, zmluvné strany sa dohodli v roku 1955 na zrušení čl. XXIX GATT, avšak jedna zo zmluvných strán neratifikovala tento protokol. Hoci tak ustanovenie čl. XXIX zostalo súčasťou GATT, judikatúra GATT potvrdila, že zmluvné strany GATT nie sú viazané kapitolou V Havanskej charty.¹³⁷

¹³⁴ HOEKMAN, B. M. – MAVROIDIS, P. C.: Competition, Competition Policy and the GATT. In: The World Economy, Volume 17, Issue 2, 1994. S. 137.

¹³⁵ ALVAREZ-JIMÉNEZ, Alberto: Emerging WTO Competition Jurisprudence and its Possibilities for Future Development. In: Northwestern Journal of International Law & Business, Winter 2004, 24, 2, s. 441-511.

¹³⁶ *Antidumpingový zákon (1), (2) a Hovädzie kože.*

¹³⁷ Podrobnejšie HOEKMAN, B. M. – MAVROIDIS, P. C.: Competition, Competition Policy and the GATT. In: The World Economy, Volume 17, Issue 2, 1994. S. 137-139.

Z výkladu ustanovenia čl. XXIII GATT vyplýva, že ustanovenie čl. XXIII ods. 1 písm. c) GATT by sa malo vzťahovať najmä na výnimočné okolnosti, respektíve krízové situácie, avšak žiadna porota doposiaľ nedala výklad tohto ustanovenia a nie je ani v praxi využívané¹³⁸.

Za jediný možný rámec pre prerokovávanie súkromných protisúťažných praktík sa zvykne v literatúre považovať sťažnosť podľa XXIII ods. 1 písm. b) GATT, keďže účelom tohto ustanovenia je zabezpečiť efektivitu medzinárodnej zmluvy a zabezpečenie dosiahnutia jej cieľa v súlade s čl. 18 Viedenského dohovoru o zmluvnom práve a vykonávanie medzinárodnej zmluvy v dobrej viere v súlade s čl. 26 Viedenského dohovoru o zmluvnom práve. Na aplikáciu tohto ustanovenia je však nevyhnutné kumulatívne splnenie nasledujúcich podmienok:

- a) opatrenie musí byť používané zmluvnou stranou,
- b) musia sa meniť súťažné podmienky stanovené dohodnutými tarifnými záväzkami,
- c) opatrenie nemohlo byť predpokladané v čase, kedy boli negociované tarifné výhody.

Spornými otázkami sú, do akej miery musí byť dotknuté opatrenie spojené s činnosťou štátu, či sa požaduje aktívne konanie, alebo postačuje len pasívna tolerancia, miera predvídateľnosti v čase negociácie, ako aj prepojenie s tarifnými koncesiami.

Vzhľadom na to, že GATT hovorí o používaní (aplikácii) opatrenia¹³⁹, je zrejmé, že nepostačuje iba pasívna tolerancia k obmedzujúcim obchodným praktikám, a teda sa vyžaduje minimálne „aktívna“ tolerancia, teda že štát prijme opatrenie, na základe ktorého sa tolerujú určité obmedzujúce obchodné praktiky. Ak by sme aj prijali flexibilnejší výklad tohto ustanovenia¹⁴⁰, podstatným obmedzením aplikácie čl. XXIII ods. 1 písm. b) GATT je požiadavka, aby obmedzujúce obchodné praktiky súviseli s colnými výhodami. Vzhľadom na to, že GATT sa vzťahuje len na importné tarify, a nie na exportné tarify, nie je možné aplikovať uvedené ustanovenie na situácie, keď má obmedzujúca obchodná praktika extrateritorálne účinky. Z uvedeného vyplýva, že možno podať sťažnosť iba proti praktikám, ktoré upierajú možnosť vstupu na domáci trh.

Vzhľadom na to, že musí byť preukázaná kauzalita medzi sporným opatrením a zmenšením výhody vyplývajúcej z GATT a nasledujúcich výhod¹⁴¹, a teda je v podstate irelevantný dopad na hospodársku súťaž, pokiaľ nie je fakticky dotknutá výhoda podľa GATT a nasledujúcich dohôd, systém WTO sa ukazuje ako obmedzený na systematické, cieľavedomé a komplexné uplatňovanie politiky ochrany hospodárskej súťaže.

V súvislosti s rozumnými očakávaniami rozsah tejto ochrany stanovila rozhodovacia činnosť porôt GATT tak, že vyrovnanosť tarifných výhod je najvyšším pravidlom, ktoré musí byť chránené proti legálnym aj nelegálnym konaniam narušujúcim rovnováhu a zároveň zmluvné strany môžu rozumne očakávať, že táto rovnováha nebude zrušená alebo zmenšená, pokiaľ sa nedokáže opak.¹⁴² Z uvedeného vyplýva, že je vždy daná domnienka rozumnosti očakávaní, a teda dôkazné bremeno je na zmluvnej strane, ktorá mala spôsobiť narušenie rovnováhy výhod podľa GATT, aby preukázala, že také rozumné očakávanie nie je namieste. Z pohľadu vzťahu hospodárskej súťaže a pravidiel WTO/GATT, osobitne vzhľadom na problematiku rozumných očakávaní, sú zaujímavé závery poroty WTO vo veci *Fotografický papier*.^{143 144} Porota WTO priznala, že USA nemusia

¹³⁸ JUNG, Y.: Modelling a WTO Dispute Settlement Mechanism in an International Antitrust Agreement. An Impossible Dream? In: Journal of World Trade Vol 34(1), 2000. s. 93.

¹³⁹ Vzhľadom na to, že GATT hovorí o opatrení, je irelevantný ich právny charakter, teda môže ísť o zákony, administratívne akty, ako aj iné úkony vyjadrujúce vôľu vlády (zmluvy, licencie), a podobne.

¹⁴⁰ HOEKMAN, B. M. – MAVROIDIS, P. C.: Competition, Competition Policy and the GATT. In: The World Economy, Volume 17, Issue 2, 1994. S. 141.

¹⁴¹ *Fotografický papier*, ods. 10.41.

¹⁴² HOEKMAN, B. M. – MAVROIDIS, P. C.: Competition, Competition Policy and the GATT. In: The World Economy, Volume 17, Issue 2, 1994. S. 142.

¹⁴³ *Fotografický film* – Report of the Panel on Japan – Measures Affecting Consumer Photographic Film and Paper (WT/DS44/R)

¹⁴⁴ V danom prípade USA podali sťažnosť proti Japonsku, pretože spoločnosť Kodak sa cítila byť znevýhodňovaná na japonskom trhu fotografických filmov a papiera voči spoločnosti Fuji tým, že

preukázať, že by Japonsko porušilo pravidlá WTO, ale postačuje, aby preukázali, že súčasná japonská hospodárska politika má neprímeraný dopad na súťaž pri dovoze a je v rozpore s rozumnými očakávaniami USA v čase rokovania o colných ústupkoch, a v takomto prípade by mohlo byť Japonsko požiadané na dohodnutie úpravy spolu s USA. Na základe predchádzajúcich rozhodnutí porôt GATT možno navrhnúť dve paradigmy na definovanie pojmu „rozumné očakávanie“:

1. princíp prekážky prísľubu (*promisory estoppel*), ktorý zabezpečuje, že štáty budú rešpektovať svoje prísľuby vyjadrené nimi samými, alebo ich zástupcami, pokiaľ sa javí, že tieto prísľuby vyvolali rozhodujúcu dôveru počas tarifných rokovaní;
2. uznáva sa rozumné očakávanie toho, že štáty nebudú prijímať politiky ktoré systematicky vyvažujú (*systematically offset*) ich predchádzajúce tarifné ústupky.¹⁴⁵

Možno len súhlasiť s P. Hansenovou, že princíp *promisory estoppel* bude sotva využiteľný pri medzinárodných antitrustových sporoch v rámci WTO¹⁴⁶, a to jednoducho vzhľadom na obdobie, kedy bola dohodnutá GATT, pretože v danom období mal súťažnú legislatívu len mizivý počet štátov a zároveň uplatňovanie súťažnej legislatívy sa postupom času skôr stupňovalo a sprísňovalo.¹⁴⁷ Uplatnenie tohto princípu by bolo teda teoreticky v dnešnej dobe možné len vtedy, keby v niektorom členskom štáte prišlo k demontáži trhovej hospodárskej sústavy, a teda k tomu, že štát by prestal uplatňovať i tie pravidlá, ktoré mal v roku 1947, respektíve 1994, či v období keď sa štát stával zmluvnou stranou/členským štátom.¹⁴⁸

Na druhej strane porota priznala, že štát môže rozumne očakávať, že druhá zmluvná strana/členský štát nebude prijímať také opatrenia a politiky, ktoré by mali disproporčný dopad na import, a teda pojem systematických trhových bariér, ktoré by vyvažovali tarifné ústupky, sa nevzťahuje len na finančné subvencie. Zmluvná strana môže rozumne očakávať, že druhá zmluvná strana nebude viac uplatňovať všeobecné politiky a opatrenia, ktoré by vyvažovali dojednané tarifné ústupky, hoci by aj boli v platnosti a známe v čase pristupovania k GATT/WTO. Ďalej možno podľa stanoviska poroty vysloveného v prípade *Fotografický papier* spochybňovať akúkoľvek špecifickú politiku, ktorá nebola zverejnená v čase začiatku tarifných rokovaní.

Porota v prípade *Fotografický papier* priznala možnosť, že protisúťažné politiky môžu byť napadnuté ako systematické prekážky obchodu, avšak súčasne stanovila tri prekážky uplatnenia nárokov:

1. porota považuje za extrémne náročné spochybnenie na prvý pohľad neutrálnych marketingových obmedzení, najmä pokiaľ tieto opatrenia umožňujú zahraničným obchodníkom nejaký prístup k významným kanálom distribúcie a propagácie,
2. porota nepovažuje vyvolanie neistoty za postačujúce na porušenie rozumných očakávaní,
3. porota prijala stanovisko, že politiky, ktoré podporujú súkromné subjekty v praktikách, ktoré systematicky poškodzujú medzinárodnú hospodársku súťaž, nemôžu narúšať rozumné očakávanie, okrem prípadu, že tieto praktiky by sa bez štátnej podpory neobjavili.¹⁴⁹

V prípade *Fotografický papier* Spojené štáty americké pridali vo svojej argumentácii ďalšiu paradigmu pre definovanie rozumných očakávaní – vláda neprijme žiadnu politiku so subjektívnym úmyslom odňať predchádzajúce tarifné ústupky. Porota však odmietla túto teóriu, a hoci priznala, že dôkaz o neprijateľnej motivácii zmluvnej strany môže byť dôležitým faktorom pri analýze prípadu,

Fuji uzatvorila exkluzívne vzťahy so štyrmi najväčšími veľkoobchodníkmi s fotografickým materiálom v Japonsku (*tokuyakuten*).

¹⁴⁵ HANSEN, P. I.: Antitrust in the Global Market: Rethinking „Reasonable Expectations“. In: Southern California Law Review, vol. 72, 1999. s. 1626.

¹⁴⁶ HANSEN, P. I.: Antitrust in the Global Market: Rethinking „Reasonable Expectations“. In: Southern California Law Review, vol. 72, 1999. s. 1628.

¹⁴⁷ V prípade *Fotografický papier* sa USA napokon ani neodvolávali na *promisory estoppel*.

¹⁴⁸ Podrobnejšie k hraničným relevantným dátumom pozri *Fotografický papier*, ods. 10.81

¹⁴⁹ HANSEN, P. I.: Antitrust in the Global Market: Rethinking „Reasonable Expectations“. In: Southern California Law Review, vol. 72, 1999. s. 1663.

je skôr potrebné prihliadať na to, či štát skutočne spôsobil poškodenie importu, ako na to, že to mal v úmysle.¹⁵⁰ Napokon sa porota obmedzila na skúmanie, či prijaté opatrenia mali výlučne protekcionistický charakter.

Ako následok rozhodnutia vo veci *Fotografický papier*, ktoré Japonsko interpretovalo tak, že jeho trh je otvorený a súťažný, a USA sa proti nemu neodvolali vyhlásiac, že budú presadzovať súťažnú politiku mimo rámca WTO, P. Hansenová upozorňuje, že súčasné WTO dohody vytvárajú nebezpečný paradox: „Neexistencia špecifických pravidiel pre súťažnú politiku predstavuje vážne ťažkosti pre medzinárodné tribunály snažiace sa vyriešiť spory týkajúce sa tejto politiky. Avšak vládna tolerancia obmedzujúcich obchodných praktík môže spôsobiť, že prijaté záväzky do značnej miery strácajú na význame, a povzbudzujú práve také jednostranné opatrenia, proti ktorým boli vytvorené pravidlá WTO. V každom prípade, budúcnosť medzinárodného obchodného systému je v ohrození.“¹⁵¹

3 Dohoda o ochranných opatreniach

Dohoda o ochranných opatreniach je jednou z ďalších mnohostranných dohôd o obchode s tovarom, ktoré sú pripojené k Dohode o založení medzinárodnej obchodnej organizácie a jej účelom je upraviť pravidlá pre uplatňovanie ochranných opatrení podľa čl. XIX GATT 1994. Táto dohoda tiež obsahuje určité prosúťažne orientované ustanovenia. Už v samotnej preambule sa okrem iného uvádza, že členovia uznávajú dôležitosť štrukturálnych zmien a potrebu skôr zvýšiť, ako obmedziť konkurenciu na medzinárodných trhoch. Podľa čl. 11 ods. 1 písm. b) sa člen nesmie usilovať uplatniť, prijímať alebo udržiavať akékoľvek dobrovoľné vývozné obmedzenia, marketingové dohovory alebo akékoľvek iné podobné opatrenia v oblasti vývozov alebo dovozov. Podľa vysvetľujúcej poznámky sú príkladmi podobných opatrení nasledujúce opatrenia: zmiernenie vývozu, monitorovacie systémy vývozných alebo dovozných cien, dohľad nad vývozmi alebo dovozmi, povinné dovozné kartely a schémy dovozných a vývozných licencií, ak ktorékoľvek z uvedených opatrení poskytuje ochranu. Ustanovenie čl. 11 ods. 3 vytvára väzbu medzi zodpovednosťou členského štátu a konaním podnikateľa, keď podľa tohto ustanovenia členovia nebudú napomáhať alebo podporovať, aby verejné alebo súkromné podniky prijímali alebo udržiavali mimovládne opatrenia rovnocenné s opatreniami uvedenými v čl. 11 ods. 1. V tejto súvislosti je však opäť otázne, či pojmy napomáhanie a podpora zahŕňajú iba aktívne konanie členského štátu, alebo tieto pojmy zahŕňajú aj pasívnu toleranciu¹⁵².

4 GATS a súvisiace dohody

GATS obsahuje viacero ustanovení s prosúťažným charakterom so všeobecným charakterom bez ohľadu na typ služby, ako aj osobitné ustanovenia pre jednotlivé služby.

V prvom rade je potrebné uviesť, že GATS v čl. II ods. 3 písm. a) výslovne uvádza, že za konanie členského štátu sa nepovažuje len konanie centrálnych vládnych inštitúcií, ale aj konanie akéhokoľvek subjektu, teda aj súkromného, na ktorý boli delegované právomoci.

Ustanovenie čl. VII GATS smeruje k tomu, aby povolenia, licencie a osvedčenia pre dodávateľov služieb neboli prekážkou vstupu na trh¹⁵³, avšak nestanovuje normatívnu povinnosť uznávania licencií, kvalifikácií a podobne, ale skôr len vyzýva členské štáty, aby uzatvárali zmluvy

¹⁵⁰ *Fotografický papier*, ods. 10.87

¹⁵¹ HANSEN, P. I.: Antitrust in the Global Market: Rethinking „Reasonable Expectations“. In: Southern California Law Review, vol. 72, 1999. s. 1641.

¹⁵² Organization for Economic Cooperation and Development: Competition Elements in International Trade Agreements: A Post-Uruguay Round Overview of WTO Agreements. OECD, February 1999. s. 12.

¹⁵³ Organization for Economic Cooperation and Development: Competition Elements in International Trade Agreements: A Post-Uruguay Round Overview of WTO Agreements. OECD, February 1999. s. 13.

o uznávaní, pričom vyzýva štáty aby vypracovali mnohostranne dohodnuté kritériá uznávania. V každom prípade čl. VII ods. 3 GATS zakazuje vykonávať uznávanie spôsobom, ktorý by znamenal diskrimináciu medzi krajinami alebo skryté obmedzenie obchodu so službami.

Zo znenia čl. VIII GATS vyplýva, že toto ustanovenie dohody nemá na mysli každý monopol, ale iba „inštitucionalizované“ monopoly, teda subjekty, ktorým bol verejnou mocou poskytnutý monopol na výkon určitej činnosti. Pod tieto pravidlá spadajú aj tzv. výhradní dodávatelia služieb, keď člen právne alebo fakticky poverí alebo zriadi malý počet dodávateľov služieb a podstatným spôsobom bráni súťaži medzi týmito dodávateľmi na svojom území. V každom prípade však GATS takéto monopoly nezakazuje, ale členský štát má :

1. zabezpečiť, aby žiadny monopolný dodávateľ služby na jeho území nekonal pri dodávke monopolnej služby na príslušnom trhu spôsobom, ktorý sa nezlučuje so záväzkami tohto člena podľa čl. II GATS (doložka najvyšších výhod) a so špecifickými záväzkami.¹⁵⁴
2. zabezpečiť, aby takýto dodávateľ nezneužil svoje monopolné postavenie na území členského štátu na konanie nezlučiteľné s špecifickými záväzkami člena v prípadoch, keď monopolný dodávateľ člena konkuruje priamo alebo prostredníctvom pridruženej spoločnosti v dodávke služby mimo rozsahu svojich monopolných práv.¹⁵⁵

V prípade pochybností o tom, či člen neporušuje pravidlá týkajúce sa monopolných služieb, GATS stanovuje postup konzultácií prostredníctvom Rady pre obchod so službami.

Za najvýraznejšie prosúťažné ustanovenie GATS možno zrejme považovať ustanovenie čl. IX, podľa ktorého „[č]lenovia uznávajú, že určité obchodné praktiky dodávateľov služieb okrem tých, ktoré obsahuje článok VIII, môžu obmedzovať súťaž, a tým aj obchod so službami.“ Toto ustanovenie však neobsahuje žiadny, ani len demonštratívny, katalóg zakázaných praktík. Posúdenie, ktoré praktiky a správanie bude členský štát zakazovať, obmedzovať, či inak kontrolovať, je na zodpovednosti daného členského štátu, avšak závisí aj od toho, ako budú tieto praktiky posudzovať iné členské štáty. Ustanovenie čl. IX ods. 2 GATS totiž stanovuje mechanizmus povinných konzultácií, keď každý člen na žiadosť ktoréhokoľvek iného člena začne konzultácie s cieľom odstrániť sporné praktiky. Oslovený člen „v plnej miere a s pochopením“ posúdi takúto žiadosť a má spolupracovať tak, že poskytne verejne prístupné nedôverné informácie podstatné v danej veci. Dôverné informácie je oslovený členský štát povinný poskytnúť len vtedy, ak to umožňuje jeho domáci právny poriadok a ak sa uzavrie uspokojivá dohoda o ochrane dôverného charakteru informácií so žiadajúcim členom.

5 Finančné služby

V oblasti finančných služieb bolo umožnené účastníkom Uruguajského kola prevziať špecifické záväzky vo finančných službách podľa GATS podľa Dohovoru o záväzkoch vo finančných službách. Podľa časti B ods. 1. prostredníctvom dodatku k čl. VIII GATS každý člen zapíše do svojej listiny, ktorá sa týka finančných služieb, existujúce monopolné práva a bude sa snažiť ich odstrániť alebo znížiť ich rozsah. Ďalej podľa ods. 10 a 11 sa má každý člen usilovať odstrániť alebo obmedziť akékoľvek významné nepriaznivé vplyvy na dodávateľov finančných služieb ktoréhokoľvek iného člena, ktoré sa týkajú a) nediskriminačných opatrení, ktoré bránia dodávateľom finančných služieb ponúkať na území člena formou stanovenou členom, všetky finančné služby povolené členom; b) nediskriminačných opatrení, ktoré obmedzujú rozšírenie aktivít dodávateľov finančných služieb na celé územie člena; c) opatrenia člena, keď takýto člen uplatňuje tie isté opatrenia na dodávky ako bankových služieb, tak i služieb v oblasti cenných papierov a dodávateľ finančnej služby ktoréhokoľvek iného člena sústreďuje svoju činnosť na poskytovanie služieb v oblasti cenných papierov a d) iných opatrení, ktoré, aj keď rešpektujú ustanovenia GATS, nepriaznivo ovplyvňujú schopnosť dodávateľov finančných služieb ktoréhokoľvek iného člena, aby pracovali, súťažili alebo vstupovali na trh člena; za predpokladu, že by akékoľvek opatrenie prijaté podľa tohto odseku nespravodlivo diskriminovalo dodávateľa

¹⁵⁴ GATS, čl. VIII, ods. 1.

¹⁵⁵ GATS, čl. VIII, ods. 2.

finančných služieb člena, ktorý takéto opatrenie prijíma. V prípade opatrení uvedených pod a) a b) sa členovia majú snažiť neobmedziť alebo nelimitovať súčasný stupeň trhových príležitostí a výhod, ktoré už na území člena majú dodávatelia finančných služieb všetkých ostatných členov ako skupina za predpokladu, že tento záväzok nebude mať za následok nespravodlivú diskrimináciu dodávateľov finančných služieb člena uplatňujúceho takéto opatrenia. Časť C ods. 2 Dohovoru rieši problematiku vstupu na trh, keď má členský štát zabezpečiť, aby dodávateľom finančných služieb majúcim sídlo na území ktoréhokoľvek iného člena bolo poskytnuté národné zaobchádzanie zo strany takých subjektov, ako sú samoregulujúce orgány, burzy, alebo trh cenných papierov alebo termínovaných obchodov, zúčtovacia agentúra, alebo akákoľvek iná asociácia alebo organizácia, pokiaľ členstvo, účasť alebo prístup k takémuto subjektu je potrebné na to, aby dodávateľia finančných služieb ktoréhokoľvek iného člena dodávali finančné služby na rovnakom základe ako dodávatelia finančných služieb člena, alebo ak člen priamo alebo nepriamo poskytuje takýmto subjektom výsady alebo výhody pri dodávaní finančných služieb.

6 Telekomunikačné služby

Ďalším sektorom, na ktorý sa vzťahujú osobitné ustanovenia sú telekomunikácie. Podľa Prílohy týkajúcej sa telekomunikácií priloženej ku GATS majú členské štáty povinnosť zabezpečiť, aby mal ktorýkoľvek dodávateľ telekomunikačných služieb iného člena možnosť získať prístup a mal možnosť využiť verejnú telekomunikačnú prenosovú sieť a služby v rámci primeraných a nediskriminačných podmienok s cieľom zabezpečiť dodávky služieb zahrnutých v príslušnej listine záväzkov člena, pričom sa toto týka aj súkromne prenajatých okruhov.¹⁵⁶ Takýmto opatrením sa teda v súlade s podmienkami stanovenými v tejto prílohe stanovuje možnosť vstupu na trh, ako aj eliminuje istá forma zneužitia dominantného postavenia prostredníctvom tzv. unikátneho zariadenia. Ďalej ide ešte Referenčný dokument o základných telekomunikačných službách (*Reference paper on basic telecommunications*), ktorého obsah prijalo 82 štátov ako záväzky¹⁵⁷, vrátane USA a EÚ¹⁵⁸, a ktorého cieľom je ďalšie zlepšenie možnosti vstupu na telekomunikačný trh. P. Marsden považuje Referenčný dokument za detailnejší, ako akékoľvek multilaterálne „súťažné“ pravidlo WTO a za najdôležitejší obchodný záväzok týkajúci sa súťaže v rámci WTO¹⁵⁹.

Hospodárskou súťažou sa priamo zaoberá čl. 1 Referenčného dokumentu s názvom „Súťažné ochranné opatrenia“. Podľa prvého odseku majú byť zachovávané opatrenia, ktoré zabraňujú dodávateľom, ktorí samostatne alebo spoločne, sú významnými dodávateľmi, aby používali, alebo pokračovali v používaní protisúťažných praktík. Za významného dodávateľa považuje referenčný dokument dodávateľa, ktorý má schopnosť materiálne ovplyvňovať podmienky účasti (vo vzťahu k cene a dodávkam) na relevantnom trhu základných telekomunikačných služieb, a to na základe kontroly unikátneho zariadenia¹⁶⁰, alebo využitia pozície na trhu. Referenčný dokument poskytuje aj demonštratívny katalóg praktík, ktoré považuje za protisúťažné praktiky:

1. využívanie protisúťažných krížových podpôr,
2. používanie informácií získaných od konkurentov s protisúťažnými následkami,
3. neposkytnutie včasných technických informácií o unikátnych zariadeniach a obchodne relevantných informácií, ktoré sú potrebné pre poskytovanie služieb inými dodávateľmi týmto dodávateľom služieb.

¹⁵⁶ GATS, Príloha týkajúca sa telekomunikácií, ods. 5.

¹⁵⁷ http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/telecom_e.htm (28.10.2009)

¹⁵⁸ MARS DEN, P.: WTO decides first competition case – with disappointing results. In: Competition Law Insight, máj 2004. s. 4

¹⁵⁹ MARS DEN, P.: WTO decides first competition case – with disappointing results. In: Competition Law Insight, máj 2004. s. 4

¹⁶⁰ Podľa referenčného dokumentu sa za unikátne zariadenie považuje zariadenie verejnej telekomunikačnej prenosovej siete alebo služba, ktorá je výlučne alebo prevažne poskytovaná jediným, alebo obmedzeným počtom dodávateľov, a nemôže byť vhodne ekonomicky alebo technicky nahradená pre poskytovanie predmetnej služby.

Referenčný dokument sa ďalej podrobne venuje problematike vzájomného prepojenia (čl. 2) vzhľadom na to, že prístup k verejným prenosovým telekomunikačným sieťam a súvisiacim službám je nevyhnutný na vstup na trh. Z uvedeného dôvodu musí významný dodávateľ poskytnúť prepojenie za nediskriminačných podmienok a cenu a v nie v menej uspokojivej kvalite, ako poskytuje služby sám, alebo s ním spriaznené podniky. Zakazuje sa viazanie poskytnutia prepojenia na iné služby, odplaty musia byť primerané a nákladovo orientované.¹⁶¹ Uvedený článok tiež požaduje transparentnosť a verejnosť podmienok i uzatvorenia zmlúv, ako aj právo dodávateľa služby obrátiť sa na národný regulačný orgán v prípade sporu týkajúceho sa prepojenia.

Práve poskytovania základných telekomunikačných služieb sa týkal prípad *Telmex*¹⁶², ktorý je považovaný za prvý skutočný súťažný prípad v rámci WTO¹⁶³, a v ktorom po prvý krát vo vzťahu k WTO prevážila politika hospodárskej súťaže nad striktným znením obchodných zmlúv, vrátane Referenčného dokumentu¹⁶⁴. Mexiko totiž namietalo, že Referenčný dokument neuvádza zákaz kartelov. Porota však v danom prípade uviedla, že zoznam uvedený v čl. 1.2 Referenčného dokumentu nie je vyčerpávajúci a obsahuje tie praktiky, ktoré sú osobitne relevantné v sektore poskytovania telekomunikačných služieb.¹⁶⁵ Porota poukázala na to, že zo znenia čl. 1.1 vyplýva, že dotknuté ustanovenie zakazuje aj horizontálnu koordináciu („... samostatne alebo spoločne...“)¹⁶⁶. Ďalej sa porota zaoberala tým, aké praktiky sú zakázané. Poukázala na to, že obsah tohto pojmu môže byť štátom zrejmý z národnej legislatívy, Havanskej charty, Súboru mnohostranne uznávaných spravodlivých princípov a pravidiel na kontrolu obmedzujúcich obchodných praktík prijatého OSN, z výstupov práce Pracovnej skupiny WTO pre vzťah medzi obchodnou a súťažnou politikou, prípadne z odporúčania Rady OECD týkajúceho sa efektívneho postupu proti tvrdým kartelom, a teda obom členom v danom prípade muselo byť zrejmé, že kartely sú najjednoduchšie škodlivým druhom porušenia súťažného práva.¹⁶⁷ Na základe uvedeného porota prišla k záveru, že pojem „protisúťažné praktiky“ podľa čl. 1 Referenčného dokumentu zahŕňa okrem praktík podľa čl. 1.2 aj horizontálne praktiky vzťahujúce sa na stanovovanie cien a na dohody o rozdelení trhu.¹⁶⁸ Praktiky podnikateľov je potrebné považovať za protisúťažné aj vtedy, ak sú vyžadované národnou legislatívou¹⁶⁹, pretože prosúťažné záväzky podľa čl. 1 Referenčného dokumentu neumožňujú členskému štátu uplatňovať protisúťažné opatrenia.^{170 171}

7 TRIPS

V prípade rokovania o TRIPS sa prejavila kontradiktórnosť záujmov rozvinutých a rozvojových krajín, keď rozvojové krajiny sa snažili upriamiť pozornosť na negatívne následky

¹⁶¹ Podrobnejšie – Referenčný dokument, čl. 2.2.

¹⁶² V danom prípade USA obvinili Mexiko, že umožnilo spoločnosti *Telmex* prevádzkovať kartel, stanovovať ceny a obmedzovať dodávky základných telekomunikačných služieb.

¹⁶³ MARS DEN, P.: WTO decides first competition case – with disappointing results. In: *Competition Law Insight*, máj 2004. s. 3

¹⁶⁴ LIANOS, I.: The Contribution of the United Nations to the Emergence of Global Antitrust Law. In: *Tulane Journal of International and Comparative Law*, Vol. 15, 2007. s 37.

¹⁶⁵ *Telmex*, ods. 7.232.

¹⁶⁶ *Telmex*, ods. 7.234.

¹⁶⁷ *Telmex*, ods. 7.236.

¹⁶⁸ *Telmex*, ods. 7.238.

¹⁶⁹ *Telmex*, ods. 7.245.

¹⁷⁰ *Telmex*, ods. 7.244.

¹⁷¹ Je potrebné pripomenúť, že v prípade posudzovania protisúťažného správania firmy, neporuší svoje povinnosti firma, ktorá sa správa v súlade s národnou legislatívou, ale členský štát, ktorý jej to umožnil, alebo jej takéto správanie prikázal.

protisúťažných praktík vo vzťahu k právam duševného vlastníctva, rozvinuté krajiny prejavovali málo záujmu o to, aby boli takéto pravidlá zahrnuté do TRIPS.¹⁷²

Podľa čl. 8 ods. 2 TRIPS sa môžu prijať primerané opatrenia, pokiaľ sú v súlade s ustanoveniami dohody, na predchádzanie zneužitia práv duševného vlastníctva zo strany majiteľov práv alebo na uchýľovanie sa k praktikám, ktoré nevhodne obmedzujú obchod alebo nepriaznivo ovplyvňujú medzinárodný prevod technológií. Inak povedané, toto uvedené ustanovenie umožňuje obmedziť práva duševného vlastníctva v záujme ochrany pred ich zneužitím, medzinárodného obchodu a medzinárodného prevodu technológií.¹⁷³ Ustanovenie čl. 8 ods. 2 TRIPS možno síce aplikovať na jednostranné konania, i na obmedzujúce dohody, avšak nie je možné ho aplikovať na praktiky, ktoré by boli zjavne protisúťažné, avšak neviažu sa priamo na práva duševného vlastníctva (napríklad fúzie a akvizície)¹⁷⁴. Text „pokiaľ sú v súlade s ustanoveniami dohody“ môže byť interpretovaný skôr tak, že znenie čl. 8 TRIPS je potvrdením a rámcovou úpravou postupov uvedených v iných článkoch dohody (napríklad čl. 31, 40, 48¹⁷⁵)¹⁷⁶.

Jedným z *lex specialis*, k čl. 8 ods. 2 je ustanovenie čl. 40, osobitne ods. 2. Podľa čl. 40 ods. 1 TRIPS „Členovia súhlasia s tým, že niektoré licenčné praktiky alebo podmienky vzťahujúce sa na práva duševného vlastníctva, ktoré obmedzujú hospodársku súťaž, môžu mať nepriaznivé účinky na obchod a môžu prekážať pri prevode alebo rozšírení technológií.“ Toto ustanovenie nepredstavuje povinnosť prijať žiadne konkrétne opatrenia, a teda je len uznaním voľnosti a zodpovednosti členských štátov za vyváženie práv duševného vlastníctva a ochrany hospodárskej súťaže. V rovnakom duchu je aj znenie čl. 40 ods. 2 TRIPS, podľa ktorého „Žiadne ustanovenie v tejto dohode nebude brániť členom, aby vo svojom právnom poriadku stanovili licenčné praktiky alebo podmienky, ktoré môžu v špecifických prípadoch predstavovať zneužitie práv duševného vlastníctva, ktoré má nepriaznivý účinok na hospodársku súťaž na príslušnom trhu. Na základe už uvedeného člen môže prijať v súlade s ostatnými ustanoveniami tejto dohody primerané opatrenia na zabránenie alebo kontrolu takých praktík, ktoré môžu zahŕňať napríklad výlučne podmienky spätného prevodu, podmienky zabraňujúce spochybneniam platnosti a vynútené súhrnné licencie s

¹⁷² NGUYEN, T. T. – LIDGARD, H. H.: WTO Competition Law Revisited: From TRIPS Competition Flexibilities and Singapore Issues to the WTO Agenda of a Post-Doha Round. Legal Research Paper 2009:51, Lund University.s. 5.

¹⁷³ Ustanovenie čl. 8 ods. 1 TRIPS umožňujú členským štátom obmedziť práva duševného vlastníctva na ochranu verejného zdravia a výživy obyvateľstva a na podporu verejných záujmov v oblastiach životného významu svojho sociálno-ekonomického a technického rozvoja.

¹⁷⁴ NGUYEN, T. T. – LIDGARD, H. H.: WTO Competition Law Revisited: From TRIPS Competition Flexibilities and Singapore Issues to the WTO Agenda of a Post-Doha Round. Legal Research Paper 2009:51, Lund University.s. 5-6.

¹⁷⁵ Článok 48

Odškodnenie odporcu

1. Súdne orgány budú mať právomoc nariadiť strane, na ktorej žiadosť sa opatrenia prijali a ktorá zneužila konanie na dodržiavanie práv, aby poskytla strane, ktorej bolo nesprávne uložené konat' alebo nekonať, primeranú náhradu škody, ktorá vznikla v dôsledku takejto zneužitia. Súdne orgány budú mať tiež právomoc nariadiť žiadateľovi uhradiť odporcovi výdavky, ktoré môžu zahŕňať aj príslušný advokátsky poplatok.

2. Pokiaľ ide o vykonávanie akéhokoľvek zákona, ktorý sa týka ochrany alebo dodržiavania práv duševného vlastníctva, členovia vylúčia verejné orgány a úradníkov zo zodpovednosti za príslušné nápravné opatrenia len vtedy, keď v rámci vykonávania takejto zákona konajú alebo majú úmysel konať.

¹⁷⁶ Organization for Economic Cooperation and Development: Competition Elements in International Trade Agreements: A Post-Uruguay Round Overview of WTO Agreements. OECD, February 1999, s. 14-15.

prihliadnutím na príslušné zákony a predpisy.“ Rovnako ako v prípade GATS, aj TRIPS stanovuje konzultácie v súvislosti s ochranou hospodárskej súťaže, a to konkrétne v čl. 40 ods. 3¹⁷⁷ a 4¹⁷⁸.

Vzťah TRIPS k hospodárskej súťaži, ktorý je vo všeobecnosti postavený na možnosti prelomenia ochrany práv duševného vlastníctva prosúťažnými opatreniami dokumentuje znenie čl. 31 ods. k) TRIPS. V čl. 31 TRIPS sú stanovené podmienky, za ktorých môže byť patent použitý bez súhlasu vlastníka, avšak dohoda v ods. k) upúšťa od niektorých podmienok stanovených na ochranu majiteľa patentu stanovených v ods. b)¹⁷⁹ a f)¹⁸⁰, a to v prípadoch, „ak je takéto použitie povolené na účel nápravy konania, o ktorom sa v súdnom alebo v správnom konaní rozhodlo, že je protikonkurenčné. V týchto prípadoch sa pri určení výšky náhrady môže zohľadniť nutnosť napraviť protikonkurenčné konanie. Príslušné orgány budú mať právo odmietnuť vypovedanie súhlasu, ak sa okolnosti, ktoré k takémuto súhlasu viedli, môžu opakovať“. V tomto prípade tak TRIPS uznáva nútené poskytnutie licencie na patent ako nápravné opatrenie v prípade narušenia súťaže, avšak v žiadnom prípade nestanovuje povinnosť štátu takéto nápravné opatrenia uplatňovať.

8 Iné právne dokumenty

Odkazy na prosúťažné správanie sa nachádzajú aj v ďalších právnych inštrumentoch WTO, napríklad:

- Dohoda o technických prekážkach obchodu požaduje aj od mimovládnych subjektov, také správanie, ktoré nie je viac obmedzujúce, ako je nevyhnutné,
- Dohoda o kontrole pred odoslaním požaduje od orgánov vykonávajúcim kontrolu pred odoslaním, aby konali transparentne a nediskriminačne.
- Dohoda o subvenciách a vyrovnávacích opatreniach odkazuje na posúdenie konkurencie medzi domácimi a dovážanými produktmi pri výpočte ujmy (čl. 15),

¹⁷⁷ Každý člen uskutoční na požiadanie konzultácie s ktorýmkoľvek iným členom, ktorý sa odôvodnene domnieva, že majiteľ práva duševného vlastníctva, ktorý je občanom člena alebo má uňho sídlo, ktorý bol požiadaný o konzultácie, uskutočňuje praktiky, ktoré porušujú zákony člena, ktorý predložil žiadosť v záležitosti, na ktorú sa vzťahuje táto sekcia, a ktorý požaduje, aby sa zabezpečilo dodržiavanie týchto právnych predpisov, nepoškodiac nijaké postupy, ktoré by mohol akýkoľvek člen uskutočniť v súlade s právom, a svojou plnou voľnosťou prijať konečné rozhodnutie. Oslovený člen poskytne celkové a objektívne posúdenie žiadosti a zabezpečí primeranú príležitosť na konzultácie s požadujúcim členom a bude spolupracovať poskytovaním verejne dostupných nedôverných informácií, podstatných v predmetnej záležitosti, a iných informácií, ktoré má člen k dispozícii s výnimkou domácej legislatívy a uzatvorenia vzájomne výhodných dohôd, ktoré sa týkajú ochrany ich dôvernej povahy zo strany požadujúceho člena.

¹⁷⁸ Členovi, proti ktorého občanom alebo osobám majúcim uňho sídlo vedie iný člen konanie, ktoré sa týka údajného porušovania právnych predpisov tohto iného člena vzťahujúcich sa na predmet tejto sekcie, bude na požiadanie tohto iného člena poskytnutá možnosť konzultácií za rovnakých podmienok, ako sú podmienky ustanovené v odseku 3.

¹⁷⁹ „... takéto použitie sa môže povoliť, iba ak sa pred takýmto použitím navrhovaný užívateľ usiloval získať súhlas od majiteľa práva za primeraných obchodných podmienok a termínov a ak sa toto úsilie skončilo v primeranom čase bez úspechu. Člen sa môže zrieknuť takejto požiadavky v prípade výnimočného stavu alebo za iných mimoriadne naliehavých okolností, alebo v prípadoch verejného neobchodného použitia. V situáciách výnimočného stavu alebo za iných mimoriadne naliehavých okolností však bude majiteľ práva upovedomený, len čo sa to bude dať rozumne uskutočniť. Ak v prípade verejného neobchodného použitia vláda alebo zmluvná strana bez uskutočnenia patentového prieskumu vedie alebo majú preukázateľné dôvody vedieť, že platný patent je alebo bude použitý vládou alebo pre vládu, držiteľ patentu bude informovaný okamžite...“

¹⁸⁰ „... na akékoľvek takéto použitie bude daný súhlas hlavne na zásobovanie domáceho trhu člena, ktorý na takéto použitie dá súhlas...“

- TRIMs v čl. 9 stanovuje revíziu dohody v lehote 5 rokov, kde má Rada pre obchod s tovarom zväziť, či majú byť do dohody aj ustanovenia týkajúce sa investičnej politiky a súťažnej politiky.

V Dohode o obchode v civilnom letectve (1979) uzatvorenej v rámci GATT však zmluvné štáty na jednej strane uznávajú, že pravidlá čl. VI, XVI a XXIII GATT sa vzťahujú na obchod v civilnom letectve a opatrenia štátov musia byť v súlade s pravidlami GATT týkajúcimi sa subvencií a vyrovnávacích opatrení, na druhej strane však štáty uznávajú osobitné faktory, ktoré sa uplatňujú v leteckom sektore, najmä rozšírené štátne podpory v tejto oblasti, medzinárodné hospodárske záujmy a túžba výrobcov zo všetkých signatárskych štátov zúčastniť sa na rozvoji svetového trhu civilného letectva.¹⁸¹ Popri relatívnej otvorenosti leteckého priemyslu Dohoda o obchode v leteckom priemysle zavádza pravidlá pre stanovovanie cien v danom odvetví, a teda hoci nezakazuje protisúťažné praktiky, môže viesť k postihnutiu následkov zneužitia trhovej sily prostredníctvom neprímeraných cenových podmienok, vrátane predátorských cien. Dohovor stanovuje, že ceny majú byť založené na primeraných predpokladoch kompenzácií všetkých nákladov, vrátane nenávratných nákladov na programy, identifikovateľné a úmerne rozdelené náklady na vojenský výskum a vývoj lietadiel, ich komponentov a systémov, ktoré sa následne uplatňujú vo výrobe takých civilných lietadiel, priemerné výrobné náklady, a finančné náklady¹⁸².

9 Zhrnutie

Súčasne platný zmluvný systém WTO neobsahuje ucelený systém pravidiel ochrany hospodárskej súťaže. Pravidlá uplatniteľné v súvislosti s ochranou hospodárskej súťaže možno rozdeliť nasledujúcim spôsobom:

1. implicitné prosúťažné pravidlá – rôzne obchodné pravidlá, pri ktorých aplikácii možno za určitých okolností požadovať určité prosúťažné konanie, respektíve zakazovať protisúťažné konanie (napríklad ustanovenia GATT);
2. explicitné prosúťažné pravidlá – pravidlá priamo odkazujúce na ochranu hospodárskej súťaže:
 - a. povinné pravidlá zakazujúce protisúťažné praktiky – členský štát má povinnosť brániť svojim subjektom správať sa protisúťažne, porušenie tejto povinnosti môže byť predmetom sporu pred WTO DSB (Orgán na urovnávanie sporov) (napríklad čl. VIII GATS, čl. 1 Referenčného dokumentu o základných telekomunikačných službách)
 - b. prosúťažné ustanovenia – člen WTO má zabezpečiť, aby sa jeho subjekty správali prosúťažne, porušenie tejto povinnosti môže byť predmetom sporu pred WTO (napríklad oddiel 5 Prílohy o telekomunikačných službách, čl. 2 Referenčného dokumentu o základných telekomunikačných službách)
 - c. diskrečné ustanovenia brániace protisúťažným aktivitám – nie je stanovený presný súbor povinností člena a je na uvážení člena, ktoré praktiky bude považovať za protisúťažné a ako ich bude eliminovať, spor pred WTO DSB sa môže týkať iba zneužitia diskrečnej právomoci a tým porušenia iného ustanovenia pravidiel WTO (napríklad čl. 8 ods. 2, 31 ods. k) a čl. 40 TRIPS)¹⁸³.

¹⁸¹ Dohoda o obchode v civilnom letectve (1979), čl. 6 ods. 1.

¹⁸² Dohoda o obchode v civilnom letectve (1979), čl. 6 ods. 2.

¹⁸³ NGUYEN, T. T. – LIDGARD, H. H.: WTO Competition Law Revisited: From TRIPS Competition Flexibilities and Singapore Issues to the WTO Agenda of a Post-Doha Round. Legal Research Paper 2009:51, Lund University.s. 4-5; ALVAREZ-JIMÉNEZ, A.: Emerging WTO Competition Jurisprudence and its Possibilities dor Future Development. In: Northwestern Journal of International Law & Business, Winter 2004, 24, 2, s. 488-494

Ako aj vyplýva z predchádzajúceho textu, analýza ustanovení zmluvného systému WTO nepredstavuje len akademické úvahy, ale v rámci systému riešenia sporov bolo riešených niekoľko prípadov, ktoré tak spolu môžu tvoriť základ „súťažnej judikatúry“ WTO. Tieto prípady možno roztriediť podľa toho, či malo prísť porušeniu pravidiel WTO samotnou legislatívou členského štátu, alebo určitým správaním, ako aj podľa vyššie uvedenej typológie pravidiel:¹⁸⁴

Typ pravidla a porušenia	Legislatíva porušujúca pravidlá WTO	Určité správanie porušujúce pravidlá WTO
Porušenie prosúťažného ustanovenia	<i>Telex</i> (Dôkazné bremeno: Existencia legislatívy brániacej požadovanej súkromnej súťažnej aktivite, pričom je potrebné, aby bola legislatíva mandatórna.).	<i>Telex</i> (Dôkazné bremeno: existencia správania súkromného podniku na území členského štátu a toto správanie nezodpovedá niektorému prosúťažnému ustanoveniu, pričom priama účasť členského štátu na správaní súkromného subjektu je irelevantná)
Porušenie povinného pravidla zakazujúceho protisúťažné praktiky	<i>Telex</i> (Dôkazné bremeno: 1. existencia legislatívy umožňujúcej súkromným subjektom správanie spôsobom, ktorý WTO zakazuje; 2. existencia legislatívy výslovne oprávňujúcej súkromné subjekty správať sa spôsobom, ktorý WTO zakazuje; 3. neexistencia legislatívy, ktorá by odsudzovala správanie výslovne zakázané pravidlami WTO)	<i>Telex</i> (Dôkazné bremeno: existencia správania s súkromného podniku na území členského štátu a toto správanie zodpovedá niektorej zakázanej praktike, pričom priama účasť členského štátu na správaní súkromného subjektu je irelevantná)
Porušenie implicitného prosúťažného pravidla	<i>Antidumpingový zákon</i> (Dôkazné bremeno: preukázanie, že protisúťažné správanie je postihované pravidlom WTO)	- pravidlá zamerané na eliminovanie obmedzujúcich praktík – <i>Hovädzie kože</i> (Dôkazné bremeno: 1. existencia obchodnej obmedzujúcej praktiky, 2. účasť štátu na praktike, 3. narušenie obchodu, 4. príčinná súvislosť medzi 2.a 3.

¹⁸⁴ Porovnaj ALVAREZ-JIMÉNEZ, A.: Emerging WTO Competition Jurisprudence and its Possibilities dor Future Development. In: Northwestern Journal of International Law & Business, Winter 2004, 24, 2, s. 510–511.

		- ustanovenia na zmiernenie dopadov obmedzujúcich praktík na obchod – <i>Hovädzie kože</i> - v danom prípade bolo využité iné pravidlo WTO na zmiernenie následkov protisúťažného konania, keďže sa nepodarilo uniesť dôkazné bremeno ako je uvedené vyššie
Neporušenie implicitného prosúťažného pravidla	<i>Fotografický film</i> (Dôkazné bremeno: 1. daná praktika je opatrením štátu, 2. opatrenie sa týka rozumne očakávaných benefitov vychádzajúcich z predchádzajúcich tarifných ústupkov narušením súťažného vzťahu medzi importovanými a domácimi produktmi, 3. výhody vyplývajúce pre sťažujúceho sa člena boli zrušené alebo znížené skúmaným opatrením)	

9. 1 Rokovania o postavení hospodárskej súťaže v rámci WTO

Nádej v súvislosti so zaradením uceleného systému ochrany hospodárskej súťaže predstavovala Singapurská ministerská deklarácia prijatá 13. decembra 1996¹⁸⁵, kde na návrh Európskej únie bol prijatý návrh na:

- vytvorenie pracovnej skupiny pre preskúmanie vzťahu medzi obchodom a investíciami, a
- vytvorenie pracovnej skupiny na štúdium problémov prednesených členmi k vzťahu medzi obchodom a hospodárskou súťažou, vrátane protisúťažných praktík, aby sa identifikovali oblasti, ktoré by mohli byť predmetom ďalšieho skúmania v rámci WTO.¹⁸⁶

V tomto smere sa pokračovalo na rokovaníach na 4. ministerskej konferencii v Dohe, kde podľa čl. 25 Ministerskej deklarácie z Dohy zo dňa 14. novembra 2001¹⁸⁷ sa mala Pracovná skupina pre vzťah medzi obchodom a súťažou do doby piatej konferencie sústrediť na objasnenie

- základných princípov, vrátane transparentnosti, nediskriminácie a procesnej spravodlivosti,
- ustanovení o „tvrdých“ karteloch (*hard core cartels*),
- možnosti dobrovoľnej spolupráce,
- podpory progresívneho posilnenia súťažných inštitúcií v rozvojových krajinách prostredníctvom budovania kapacít.

Pri rokovaníach o týchto bodoch mala byť venovaná osobitná pozornosť rozvíjajúcim sa a málo rozvinutým členom a mal byť zachovaný dostatočne flexibilný prístup k nim. Ministri na tejto schôdzke tiež uznali význam multilaterálneho rámca pre príspevok politiky hospodárskej súťaže a potrebu technickej pomoci a budovania kapacít pre rozvíjajúce sa krajiny a málo rozvinuté krajiny.¹⁸⁸

¹⁸⁵ http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min96_e/wtodec_e.htm

¹⁸⁶ Singapurská ministerská deklarácia, ods. 20.

¹⁸⁷ http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm

¹⁸⁸ Ministerská deklarácia z Doha, ods. 23 a 24.

Počas tohto obdobia Pracovná skupina pre vzťah medzi obchodom a súťažou vypracovala niekoľko materiálov a štúdií¹⁸⁹ a súhrnnú správu „Štúdia o otázkach týkajúcich možného mnohostranného rámca pre súťažnú politiku“ z 19.5.2003¹⁹⁰, ktorá obsahovala konkrétne návrhy pre WTO a jej členov týkajúce sa jednotlivých oblastí zadefinovaných Ministerskou deklaráciou z Dohy.

Rokovanie 5. ministerskej konferencie v Cancúne v roku 2003 sa však skončilo na mŕtvom bode a konferencia sa skončila sa bez akýchkoľvek záverov, keď ministri vo svojom stanovisku len potvrdili svoju predchádzajúcu deklaráciu z Dohy¹⁹¹. Totálny kolaps snáh o vytvorenie multilaterálneho rámca WTO pre politiku hospodárskej súťaže predstavuje Rozhodnutie prijaté Generálnou radou dňa 1. apríla 2004¹⁹² v ktorom rada súhlasila, že otázky uvedené v Ministerskej deklarácii z Dohy uvedené v odsekoch 22 až 22, 23 až 25 a 26 nebudú viac súčasťou pracovného programu stanoveného deklaráciou, a preto sa už neuskutočnia žiadne práce o týchto otázkach v rámci WTO počas kola z Dohy. Po prijatí tohto rozhodnutia prestala pracovať Pracovná skupina pre vzťah medzi obchodom a súťažou a ďalší osud súťažného práva vo WTO je neurčitý.¹⁹³

V obmedzenej miere bola otázka hospodárskej súťaže otvorená z podnetu Brazílie na pôde Rady TRIPS, kde bola vyslovená potreba technickej podpory a budovania kapacít pre rozvíjajúce sa krajiny vo vzťahu k otázkam hospodárskej súťaže súvisiacej s právami duševného vlastníctva.¹⁹⁴

9.2 Vybrané návrhy úpravy ochrany hospodárskej súťaže v rámci WTO

Viacero autorov navrhuje riešenie otázky ochrany hospodárskej súťaže na pôde WTO . Táto medzinárodná organizácia sa javí ako vhodnou platformou vzhľadom na jej početné členstvo a aj charakter jej činností.

Napríklad profesor H. Hausner a R. Schoene nepovažujú za potrebné vytvorenie hmotnoprávných medzinárodných antitrustových pravidiel¹⁹⁵, pretože na obmedzujúce praktiky pri exporte sa uplatní národné právo dotknutej krajiny a importné praktiky môžu byť postihnuté pravidlami WTO (tolerancia týchto praktík bude považovaná za ich toleranciu). Na účely zabezpečenia takejto aplikácie Hausner a Schoene navrhujú uzatvoriť medzinárodnú zmluvu, ktorá by mala byť zahrnutá do systému WTO a mala by obsahovať nasledujúce body:

- konsenzus o tom, že pravidlá GATT budú vykladané tak, že zakazujú vládnu podporu obmedzujúcich obchodných praktík súkromnými subjektmi,
- vzájomné uznanie doktríny účinku (*effect doctrine*) v antitrustových záležitostiach,

¹⁸⁹ Synthetic Paper on the Relationship of Trade and Competition Policy to Development and Economic Growth (18.9.1998), The Fundamental WTO Principles of National Treatment, Most-Favoured-Nation Treatment and Transparency (14.4.1999), The Fundamental Principles of Competition Policy (7.6.1999), Exceptions, Exemptions and Exclusions Contained in Members' National Competition Legislation (6.7.2001), Information Note on the Impact of Cross-Border Mergers and Acquisitions on Domestic Companies, Particularly Small and Medium-Sized Enterprises (28.9.2001), Modalities for Voluntary Cooperation (28.6.2002), Support for Progressive Reinforcement on Competition Institutions in Developing Countries Through Capacity Building (7.4.2002), Provisions on Hardcore Cartels (20.6.2002), Core Principles, including Transparency, Non-Discrimination and Procedural Fairness (19.9.2002).

¹⁹⁰ WT/WGTC/W/228

¹⁹¹ http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min03_e/min03_14sept_e.htm.

¹⁹² WT/L/579

¹⁹³ NGUYEN, T. T. – LIDGARD, H. H.: WTO Competition Law Revisited: From TRIPS Competition Flexibilities and Singapore Issues to the WTO Agenda of a Post-Doha Round. Legal Research Paper 2009:51, Lund University.s. 15.

¹⁹⁴ NGUYEN, T. T. – LIDGARD, H. H.: WTO Competition Law Revisited: From TRIPS Competition Flexibilities and Singapore Issues to the WTO Agenda of a Post-Doha Round. Legal Research Paper 2009:51, Lund University.s. 16.

¹⁹⁵ HAUSER, H. – SCHOENE, R. E.: Is There a Need for International Competition Rules? In: Aussenwirtschaft, II/II, 1994, s. 217.

- možnosť súťažných autorít prinútiť zahraničné firmy, aby predložili požadované údaje a informácie počas konania,
- možnosť súťažných autorít vymôcť svoje rozhodnutia voči zahraničným firmám,
- vytvorenie medzinárodného tribunálu, ktorý by urovnával spory
 - o nediskriminačnej aplikácii súťažného práva na zahraničné a domáce firmy,
 - v súvislosti s prípadmi, kedy protisúťažné správanie nie je rozdeliteľné medzi národné trhy.

Iným singnifikantným počinom bolo vypracovanie uceleného protimonopolného kódexu, ktorý sa mal uplatňovať v rámci medzinárodnej obchodnej organizácie.¹⁹⁶ Práce na Návrhu Medzinárodného antitrustového kódexu (*Draft International Antitrust Code – DIAC*) sa začali v roku 1990 z iniciatívy mníchovského profesora W. Fikentschera, ktorá vyplývala z identifikovanej medzery v prijímaní medzinárodných kódexov, či ich návrhov, ako aj z akademickej analýzy. Výsledky práce takzvanej Mníchovskej skupiny boli v roku 1993 predložené generálnemu riaditeľovi GATT a predstavené verejnosti na konferencii na pôde Inštitútu Maxa Plancka v Mníchove.

Členovia pracovnej skupiny nemali žiadny oficiálny mandát od žiadneho štátu, či medzinárodnej organizácie, avšak DIAC navrhli ako viacstrannú obchodnú dohodu v rámci GATT, pretože systém GATT považovali za najvhodnejší rámec na realizovanie súťažnej politiky, respektíve v rámci mnohostrannej obchodnej organizácie, o založení ktorej sa na pôde GATT v tom čase rokovalo¹⁹⁷.

Princípy DIAC¹⁹⁸ sú uvedené v oddieli VI. jeho úvodu. Profesor W. Fikentscher poukazuje na skutočnosť, že pri koncipovaní právnej povahy navrhovaného antitrustového kódexu boli vzorom Parížska konvencia a revidovaná Bernská únia.

Prvý princíp vychádza zo skutočnosti, že kódex nemal predstavovať unifikáciu národného práva a ani harmonizáciu národného práva. V prvom rade by sa teda malo aplikovať národné súťažné právo (medzinárodný antitrustový kódex by predstavoval doplnok k národnému súťažnému právu).

Druhým princípom je národné zaobchádzanie a tento princíp je uznávaným princípom v rámci GATT/WTO.

Tretím princípom je princíp zavedenia minimálnych štandardov. Podľa Fikentschera by sa tak národné právo skladalo z dvoch úrovní súťažného práva. Jednu úroveň by predstavovali minimálne štandardy ochrany hospodárskej súťaže prijaté v súlade s kódexom a druhú úroveň by predstavovali špecifické národné úpravy, ktoré by mohli ísť nad rámec medzinárodného kódexu a poskytnúť väčšiu ochranu pred ohrozením hospodárskej súťaže.

Štvrtý princíp vychádza z originálneho spôsobu ochrany hospodárskej súťaže na medzinárodnej úrovni, ktorý bol vytvorený v DIAC, vzhľadom na to, že sa neuznáva samovykonateľnosť GATT. Tento princíp autori DIAC nazvali „princíp medzinárodnej procesnej iniciatívy“ (podrobnejšie čl. 19 DIAC).

Piatym princípom je, že navrhovaná dohoda by mala postihovať len prípady s medzinárodným (cezhraničným) rozmerom.

Hoci DIAC nebol nikdy prijatý vo forme medzinárodnej zmluvy a ani si ho ako návrh neosvojila žiadna medzinárodná organizácia, v každom prípade predstavuje z vedeckého a intelektuálneho pohľadu významný počin, ktorý môže ukazovať smer cesty riešenia uplatňovania súťažných pravidiel v medzinárodnom priestore.

Problém daného dokumentu je z hľadiska jeho ďalšieho právneho „života“ v tom, že je orientovaný na medzinárodnú obchodnú organizáciu, avšak WTO v súčasnej dobe neplánuje prípravu medzinárodne záväzného dokumentu takéhoto charakteru.

¹⁹⁶ V čase vzniku návrhu nebol proces vytvorenia WTO zavŕšený.

¹⁹⁷ Na základe výsledkov Uruguajského kola bola zriadená WTO.

¹⁹⁸ Text DIAC bol niekoľkokrát publikovaný, napríklad FIKENTSCHER, W.: Competition Rules for Private Agents in the GATT/WTO System. In: Aussenwirtschaft, 49, II/III, 1994, s. 310-325.

Ak by aj DIAC bol prijatý ako medzinárodná zmluva, DIAC nerieši zásadnú otázku, ktorá je nevyhnutná pre spustenie navrhovaného systému ochrany hospodárskej súťaže, ktorou je výmena informácií a ochrana obchodného tajomstva, dôverných informácií a iných utajovaných skutočností. Bez zabezpečenia takejto ochrany a stanovenia štandardov výmeny informácií je uplatňovanie ochrany hospodárskej súťaže neefektívne, keďže na jednej strane sa príslušné orgány nemusia dostať k potrebným informáciám a na druhej strane jednotlivé subjekty z obavy pred nedostatočnou ochranou budú mať obavy poskytnúť takéto informácie.

ZÁVER

V súčasnej dobe, kedy bola v rámci WTO odmietnutá ďalšia spolupráca v oblasti hospodárskej súťaže na zmluvnom základe, možno sotva očakávať prijatie v tomto svetle až utopických projektov v podobe svetových protimonopolných kódexov. Na druhej strane možno očakávať pribúdanie prípadov riešených v rámci zmluvného rámca WTO, ktoré budú poukazovať na súťažné problémy. Je teda otázne, dokedy bude udržateľné takéto roztváranie nožníc medzi neriešením problémov vyplývajúcich z narušania hospodárskej súťaže na jednej strane a neexistenciou komplexnej úpravy na druhej strane, a preto je možné, že bude WTO nútená sa neskôr k tejto otázke vrátiť. Vzhľadom na to, že bude potrebné dosiahnuť politický konsenzus, budú takéto rokovania nepochybne náročné, najmä z obáv pred stratou „suverenity“ nad vlastnými podnikateľmi a zároveň pre snahu o ochranu „národných šampiónov“.

Z uvedených dôvodov je otvorená skôr cesta „malých krokov“, a to najmä prostredníctvom vytvárania pravidiel hospodárskej súťaže v rámci regionálnych zoskupení, kde je obchod najintenzívnejší a zároveň koordinácia a spolupráca najvýznamnejších ekonomík sveta. Na medzinárodnom poli by bolo nepochybne veľkým počinom už uzatvorenie dohovoru o delbe právomoci a výmene informácií, a teda aj vyriešenie otázky extraterritoriálneho alebo altruistického prístupu. Do uzatvorenia takýchto zmlúv, ako aj vytvorenia svetového systému ochrany hospodárskej súťaže, sa javí ako vhodné podporovať „soft“ harmonizáciu súťažných pravidiel prostredníctvom porovnávania a výmeny skúseností (napríklad v rámci International Competition Network alebo Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj), čo však na druhej strane nepochybne nepredstavuje konečné uspokojivé riešenie.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. ALVAREZ-JIMÉNEZ, A.: Emerging WTO Competition Jurisprudence and its Possibilities for Future Development. In: *Northwestern Journal of International Law & Business*, Winter 2004, 24, 2, s. 441-511.
2. FIKENTSCHER, W.: Competition Rules for Private Agents in the GATT/WTO System. In: *Aussenwirtschaft*, 49, II/III, 1994, s. 310-325.
3. FOX, E. M.: Can we solve the antitrust problems of globalization by extraterritoriality and cooperation? Sufficiency and legitimacy. In: *Antitrust Bulletin*, summer 2003. s. 355-371
4. HANSEN, P. I.: Antitrust in the Global Market: Rethinking „Reasonable Expectations“. In: *Southern California Law Review*, vol. 72, (1998/99), p. 1601-1649.
5. HAUSER, H. – SCHOENE, R. E.: Is There a Need for International Competition Rules? In: *Aussenwirtschaft*, II/II, 1994, s. 205-222.
6. HEINEMANN, A.: La Necesité d'un Droit Mondial de la Concurrence. In: *Revue Internationale de Droit Économique*, 2004, s. 293-324
7. HOEKMAN, B. M. – MAVROIDIS, P. C.: *Competition, Competition Policy and the GATT*. In: *The World Economy, Volume 17, Issue 2, 1994, s. 121-150*.
8. JUNG, Y.: Modelling a WTO Dispute Settlement Mechanism in an International Antitrust Agreement. An Impossible Dream? In: *Journal of World Trade* Vol 34(1), 2000. S. 89-110.
9. LIANOS, I.: The Contribution of the United Nations to the Emergence of Global Antitrust Law. In: *Tulane Journal of International and Comparative Law*, Vol. 15, 2007. s 34-41.

10. MARSDEN, P.: WTO decides first competition case – with disappointing results. In: Competition Law Insight, máj 2004. 9 s.
11. NGUYEN, T. T. – LIDGARD, H. H.: WTO Competition Law Revisited: From TRIPS Competition Flexibilities and Singapore Issues to the WTO Agenda of a Post-Doha Round. Legal Research Paper 2009:51, Lund University. 25 s. Prístupné online na SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1455366>
12. RICHARDSON, J. D. – GRAHAM, E. M.: Global Competition Policy. Institute for International Economic: Washington : 1997. 614 s.
13. Organization for Economic Cooperation and Development: Competition Elements in International Trade Agreements: A Post-Uruguay Round Overview of WTO Agreements. OECD, February 1999
14. UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND EMPLOYMENT: Final Act and Related Documents. Lake Success, New York, 1948. 126 s.
15. WALLER, S. W.: An International Common Law of Antitrust. In: New England Law Review, Vol. 34:1. s.168.
16. Dohoda o založení Svetovej obchodnej organizácie (oznámenie Ministersrtva zahraničných vecí Slovenskej republiky č. 152/2000 Z.z.)
17. Vládní vyhláška 59/1948 Sb. kterou se uvádí v prozatímní platnost Všeobecná dohoda o clech a obchodu ze dne 30. října 1947
18. Report of the Appellate Body on United States – Anti-Dumping Act of 1916 (WT/DS162/AB/R)
19. Report of the Panel on United States – Anti-Dumping Act of 1916 (WT/DS136/R)
20. Report of the Panel on Argentina – Measures Affecting the Export of Bovine Hides and the Import of Finished Leather (WT/DS155/R)
21. Report of the Panel on Argentina – Measures Affecting the Export of Bovine Hides and the Import of Finished Leather (WT/DS155/R)
22. Panel Report on Japanese Trade in Semi-conductors, 1988, BISD 35S/116.
23. Dokumenty WTO prístupné online <http://www.wto.org>

KONTAKT

Ing. Mgr. Ondrej Blažo, PhD.
 Ústav medzinárodných vzťahov a právnej komparatistiky
 Právnická fakulta
 Univerzita Komenského v Bratislave
 E-mail: ondrej.blazo@flaw.uniba.sk

TAX-SAVING, INNOVATIVE INCENTIVES FOR SMALL AND MEDIUM- SIZED ENTERPRISES IN HUNGARY

Rita Ambrus - Ilona Kaufman

ABSTRACT

The small-and medium-sized enterprises in the Hungarian economy have been playing a decisive role. Among the difficulties they face during their activities one of the most serious is to raise funds for their labour costs. They try to reduce their tax wedge burden, which is regarded one of the highest in Europe, in various ways. In order to keep the adequate workforce they can provide fringe benefits supplementing to wages and salaries. The cautious application of the referring acts enables companies to motivate workforce and reduce the tax and contribution burdens at the same time. Our research aimed to find an answer how SMEs take these advantages and what factors support or hinder the use of the system.

Keywords: labour costs, benefits, tax optimisation, motivation.

JEL CLASSIFICATION: D24, M52

INTRODUCTION

In recent years, the fundamental structural characteristics of SMEs have undergone only a small change in most areas. Due to the high labour costs and low capital investments, they do not operate with the appropriate efficiency. In Hungary almost two-thirds of the employees belong to this sector. SMEs contribute to the GDP by nearly 50%. 40% of their revenues are realised by large corporations, 20% by medium-sized companies, and a further 40% by small and micro enterprises. The business structure of the Hungarian economy is similar to that of the developed market economies. However, the performance of the domestic SMEs seriously lags behind the EU average. By strengthening they could have a considerable stabilising function in the national economy.

The problems of employment

The rate of employment by far lags behind the European average. The small activity of the labour market is influenced by a lot of factors. They include the low employment level of people over 55, women (especially with small children), those living in small settlements and/ or in regions with disadvantage, people with low educational level, as well as, first of all, due to the extension of study periods, people under 25.

It is also a common problem that employers reduce their labour costs, which are regarded quite high in comparison with other countries, by decreasing the working hours – mostly on paper. Analysing data from recent years the national tax wedge is one of the highest [Borsi B. - Farkas L. - Udvardi A. - Viszt E., 2009]. The tax wedge shows the proportion of taxes and contributions in relation to the total labour costs, therefore this ratio can be a decisive factor in terms of competitiveness. For example, in Austria only incomes over 7,500 euro have a larger burden than in Hungary [Ambrus Attiláné, 2010]. The supporters of the tax reform for reducing the tax and contribution burdens argue for its beneficial effect on the employment, although the relation of cause and effect is more complex. SMEs lacking capital are on an inescapable path, therefore - in addition to a weak attitude toward taxation -, a part of employers reacts in a peculiar way: they get the necessary staff from the grey or black economy. Their employment “policy” is fundamentally determined by the fact that they are not able to or willing to take the excess burdens, thus they declare fewer employees than they have in reality, in lower working hours and/or at lower wage.

A special group of labour costs: the cafeteria

For employers there is a legal solution to supplement wages in a cost-effective way, with the implementation of which employers may give several fringe benefits to workers from the available resources.

Cafeteria is an English word meaning self-service restaurant. In Hungarian technical jargon its meaning can be best described by the following definition: it refers to the flexible system of fringe benefits that can be chosen. In practice, eligibility and the flexibility of the system do not always prevail. Employers and employees, first of all, prefer those possibilities which require less tax and contribution.

The 4 most important factors affecting fringe benefits [Poór J., 2007] include:

- Legal regulation
- Social aspects
- Management aspects
- Tax regulation

The social so-called income supplement function may play a role in sectors offering lower wages, (as it is not a benefit in proportion to wages, it “compensates” people with lower incomes). In the Hungarian practice it has a more decisive effect on tax optimisation and loyalty.

Cafeteria has been an organic part of the Hungarian wage system since 1996. First, it was used for replacing and modernising in-kind benefits, among which payments into voluntary pension funds had utmost importance. Its application was largely affected by legal regulation: the Act on Personal Income Tax Section 69, Clause 1 Paragraphs d)-e) provided tax exemption for employees with 400,000Ft maximum wage per annum. Compared with the previous system, a great advantage of cafeteria was the fact that it enabled employees to choose within the limits of the ensured sum as opposed to the inflexible in-kind contributions [Kovács P., 2009].

When launching the cafeteria system companies did not use any additional resources; they ensured coverage for the individual limit amounts by regrouping the existing benefit expenses. However, the possibility of choice in itself meant a positive change for the employees.

The application of the cafeteria system also enabled companies to differentiate among workers. Groups can be formed according to the type of the labour contract (for definite or indefinite time), full or part-time employment, or the actual state (being active, on long-lasting sick-leave, unpaid holiday, or child-care leave).

In general, the cafeteria system is set by employers in a way that they remain within the limits exempt from taxation. The more complicated systems also consist of 8-10 elements and operate in a flexible way, although the majority of companies cannot afford them. Among the currently used models the most popular is to choose from packages due to the easier administration compared to other ones. The more simple versions comprise fewer elements and are determined in the same way for each employee concerning both the amount and type of benefit.

Tendencies of using cafeteria in practice

In spite of the fact that a large proportion of companies' expenses is made up of wages and their contributions, approximately 50% of companies take advantage of the cafeteria system.

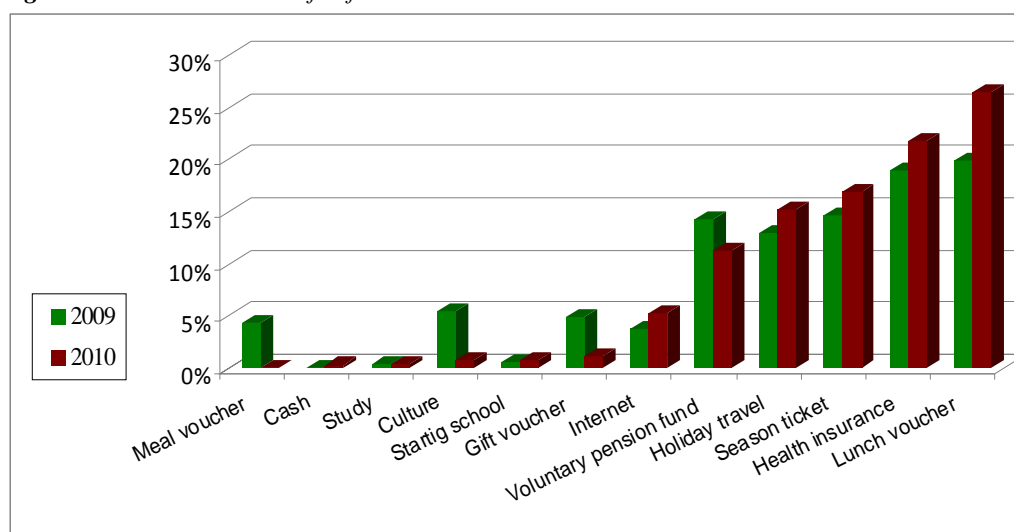
One of the largest problems is missing information. In 2010 Hungarian companies were questioned about it¹⁹⁹. By examining their answers we have known they need advising very much [Kaufman, 2011].

Among fringe benefits the supporters of the cafeteria system explain its introduction by cost efficiency, tax optimisation and motivation. Adapting to the changes in the 2010 tax regulations clearly indicates that among the above listed factors efforts to reduce tax have a leading role. Companies reacted to the changes by reducing the amount, transferring the increased tax burdens (at least partly) to the employees, and regrouping the “package”, of course, by increasing the proportion

¹⁹⁹ TÁMOP 4.2.1.B-09/1/KONV-2010-0006 Szellemi, szervezeti és K+F infrastruktúra fejlesztés a Nyugat-magyarországi Egyetemen című projekt keretében folyó kutatás

of benefits with more favourable tax conditions. Figure 1 shows a fall in elements and other facilities the tax and contribution burden of which is higher than it was the previous year. Only those companies took on the excess burden as a result of changes in law where cafeteria is regarded as a tool for motivation [Ambrus Attiláné, 2010].

Figure 1: The distribution of cafeteria elements within the annual limit

Source: Survey by NEXON Kft.²⁰⁰

The statistics of the survey made by NEXON Kft. in 2011 shows that compared to 2010 the average cafeteria limit amount has decreased by 10%; it hardly exceeds the 2009 amount.²⁰¹ The fall is often due to the fact the employer reduced the amount of fringe benefits when deciding on keeping the workforce. However, a part of companies is reluctant to use the cafeteria system, first of all, due to the related administration burden and their costs. There are also benefit elements with little administration which can be used efficiently [Fata L., 2008]. The launch of fringe benefits is also made difficult by the fact that the exact knowledge of the terms and conditions requires great care and the complex study of several acts and governmental regulations. A key to the successful introduction of cafeteria is IT background closely related to the system. Companies developing and trading with office management software – being aware of the possibilities – are constantly enlarging their choice. As based on experience, cafeteria is, first of all, based on reducing tax, the dynamic change in the legal background forces software users constantly supplement and renew these at additional costs. Companies can choose from different construction according to their needs and on the basis of their resources: renting, leasing, outsourcing or the so-called cloud hosting service.

Adapting to the constant change in tax regulations is not an easy task for companies. No doubt, the strict conditions also hinder the spread of cafeteria systems. In 2010 the different taxation of cold and warm meal vouchers caused some problem; the actual measures affect the holiday vouchers. Favourable taxation cannot be implemented for holiday vouchers issued after 1st October 2011, thus if the employer is not willing to pay excess tax, it has to change the cafeteria limit. The Széchenyi Recreation Card (SZÉP Card) replacing the holiday voucher will provide not only holidays but also health preserving services and it can also be used instead of the previous culture voucher (e.g. theatre ticket, entrance fees into museums).

²⁰⁰ http://hvg.hu/kkv/20100427_melegetel_udulesicsekk_egeszsegzntar

²⁰¹ <http://www.nexon.hu/cafeeteria-tendenciak>

According to experts the main obstacle to the spread of the card is the fact that paper-based vouchers may be used in more places by employees. Employers would not mind its use; therefore service-providers accepting the card are continuously widening their choice.

Based on the above mentioned facts, it is actually clear why more SMEs do not join the circle of the users, in spite of the fact that for them it would be utmost important to take advantage of the benefits of cafeteria. For investigating the relationships primary research has been carried out, whose findings will be detailed in the following chapters.

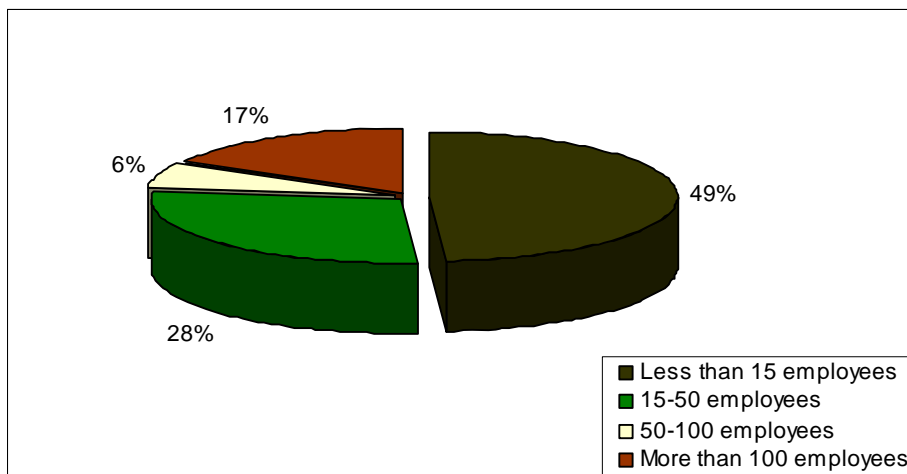
Research method

Following the secondary research a survey based on questionnaire was made in the 4thQ of 2010 in which Hungarian companies were questioned about their cafeteria systems and the factors affecting them.

751 companies were involved in the survey (based on the national mailing list). With the help of the Lymesurvey programme the link of the questionnaire was sent out to the e-mail addresses. The responses were processed by SPSS, software for statistical analysis. The survey can be regarded representative, because out of the contacted companies 156 filled in the questionnaire, out of which 141 could be evaluated. Approximately 60% of the respondents use the cafeteria system.

92% of the responding companies were established 5 years ago; only 2% were founded within a year. 32% of the companies had the same revenue, 34% reported about an increase and the same percent about a decrease in revenues.

Figure 2: The number of employees at responding companies

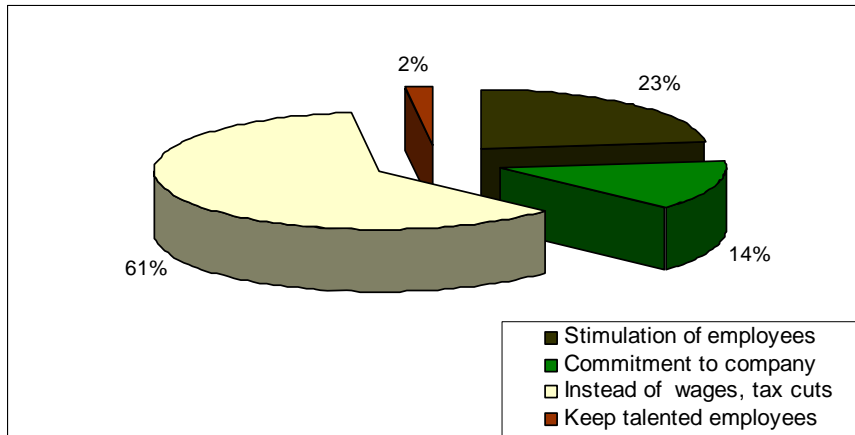
Source: Primary research, survey with questionnaire

Regarding the number of employees the responding companies reflect the national distribution (Figure2). 33% stated that they had reduced the number of their employees in the past 3 years, while 20% had raised it.

The findings of primary research

Cafeteria benefits are provided by respondents instead of pay rise due to more favourable taxation. According less than 25% of the respondents regarded it as an aim to motivate workers, 14% as an aim to increase commitment.

Figure 3: The most characteristic aim of cafeteria at the responding companies

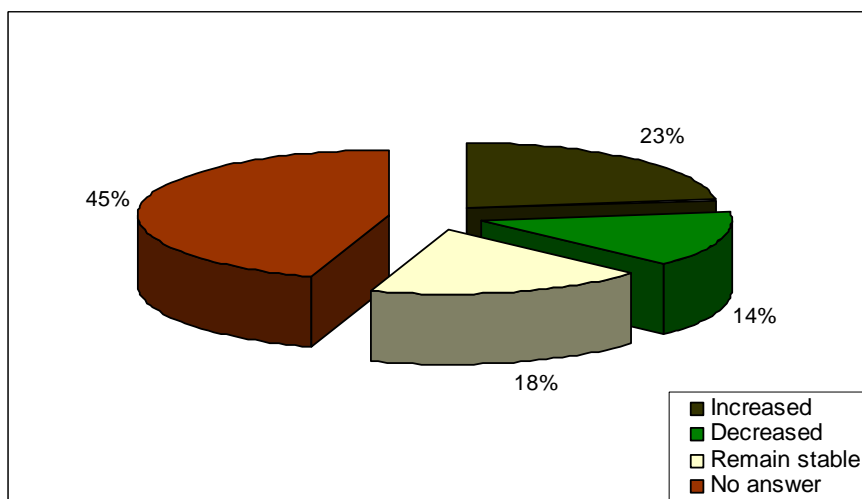

Source: Primary research, survey with questionnaire

Based on the above facts it does not seem surprising that only 16% of the companies differentiate cafeteria benefits, 59% provide the same benefits for their employees (25% did not give an answer).

The priority of tax conditions is supported by the fact that 62% of companies' decisions were influenced by the changes in tax laws, while 38% did not change the previous system (due to them). Companies which adjust their packages to the changes in tax laws do not follow the same direction. Many of the companies increased their cafeteria benefits, a part of them decreased them, while 18% did not modify the sum, only the type of vouchers (unfortunately, 45% of the companies did not answer this question).

Figure 4: The effect of tax laws on the annual cafeteria limit

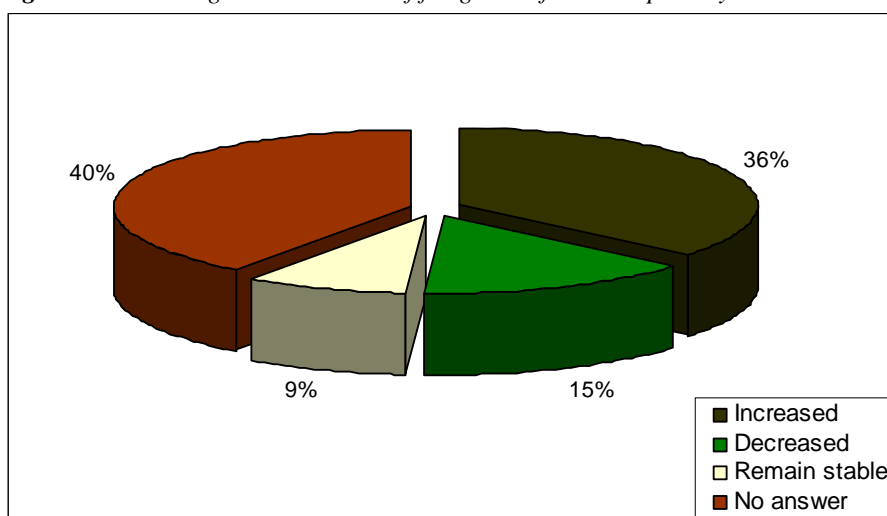

Source: Primary research, survey with questionnaire

In the past 3 years lunch vouchers have been the most popular cafeteria element, followed by holiday vouchers and travel vouchers. In case of the majority of respondents (69%) administration excess burdens have not affected decisions on cafeteria.

In the examined period 51% of the responding companies kept their annual cafeteria limit unchanged, or increased it (Figure 5) even in spite of the fact that the tax conditions of fringe benefits have strengthened. The difficulty due to the financial crisis encouraged companies to think over the structure of their expenses.

Figure 5: The change in the amount of fringe benefits in the past 3 years

Source: Primary research, survey with questionnaire

The number of companies introducing cafeteria is not expected to grow significantly, because among companies without cafeteria service at the moment, only three stated they would have the intention of launching it.

Evaluation of data

Based on the responses to questionnaire, cross tabulation analyses have been made with the help of SPSS software, the overview of which enabled us to find the following relationships:

1. Companies which are more than 5 years old use cafeteria benefits in a much larger proportion than younger companies. These companies introduced the fringe benefits when they were exempt from tax and contribution, and by increasing the tax burdens they have not withdrawn them from the employees. At these companies cafeteria has remained a part of the benefit package in general, but due to the changes in the conditions, it has undergone a significant change.
2. There is also a strong relation between the number of companies' employees and the existence of cafeteria. While in case of companies employing less than 10 workers the introduction of cafeteria is less frequent, in case of companies employing more than 100 people the proportion in terms of cafeteria is considerably larger. More employees require a more rational human resources management and an adequate administrative system, smaller companies more often lack these.
3. A larger part of companies do not provide cafeteria on by differentiation. Among the vouchers lunch vouchers play the most important role. Findings have also revealed that in most cases pay rise is substituted by this method and for the sake of differentiation lunch vouchers are supplemented by further vouchers (travel, Internet). The cafeteria package is the most complex if the major aim is motivation.
4. The amount of the cafeteria limit and the content of the package have been influenced to a larger extent by amendments in laws than the changes in revenue. An increase in revenue does not involve a parallel growth in cafeteria benefits, whereas in case of stable or decreasing revenue, it would be reasonable for companies to establish an adequate cost structure.

CONCLUSION

The development of the cafeteria systems is influenced both by internal and external factors. Among the external factors there should be a special focus on the legal environment, while among the internal ones the number of employees, the corporate culture, and the IT background play a decisive role. The introduction of the majority of benefits is related to the advantage of the more favourable tax conditions; the aim to motivate workers is often pushed into the background. For SMEs it is a difficult task to raise funds for the labour costs. In addition to the low tax morality, the black and the grey economy is often regarded as a possible way to preserve and achieve competitiveness. The cafeteria system means an alternative for reducing tax and costs legally; its launch (and maintenance) also depends on companies' load-bearing capacity. Within the framework of the new Széchenyi Plan, in addition to new machines and equipment, micro-, small- and medium-sized enterprises can apply for subsidies to develop information and communication technology. In addition to giving of advice is important. A wider use of fringe benefits may only be possible if the legal environment is stable and predictable.

BIBLIOGRAPHY

1. Ambrus Attiláné [2010]: *Adótervezés vs. adóelkerülés* „Szellemi tőke, mint versenyelőny”, avagy a tudásmenedzsment szerepe a versenyképességben, Nemzetközi tudományos konferencia, Selye János Egyetem, Szlovákia, Komarno, 2010.06.19.
2. Borsi Balázs - Farkas László - Udvardi Attila - Viszt Erzsébet: *Versenyképességi Évkönyv 2009*. GKI Gazdaságkutató Zrt., Budapest, 2009. 64.p.
3. Fata László: Cafeteria – Barkácskészlet, Humán Műhely Bt., 2008
4. Kaufman Ilona: A KKV-k innovációs szokásainak alakulása a gazdasági válság hatására a Nyugat-dunántúli és a Közép-dunántúli Régióban, 2008 és 2010 közt (megjelenés alatt)
5. Kovács Péter (2009): Cafeteria rendszer a közigazgatásban és a versenyszférában
6. Dr. Poór József: Rugalmas ösztönzés - rugalmas juttatások, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2007. 367 p.
7. Társasági adóról és osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény
8. Személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény
9. Társadalombiztosítási ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény

http://hvg.hu/kkv/20100427_melegetel_udulesicsekk_egeszsegpenzta
http://www.nexon.hu/cafeteria_tendenci_k/

CONTACT

Rita Ambrus, Ilona Kaufman
Faculty of Economics
University of West Hungary, Hungary
E-mail: kaufman.ilona@gmail.com; ambrusne@ktk.nyime.hu

ABSTRAKT

Členské štáty Európskej únie zdieľajú spoločnú víziu toho, ako by mala byť organizovaná spoločnosť, ktorá je odlišná od iných častí sveta. Ide o známy tzv. európsky sociálny model. Podľa všeobecne zdieľanej politickej zhodnosti v medzinárodných organizáciách, by sa dalo očakávať, že Európa musí konvergovať k liberálnejšiemu modelu. Napríklad na francúzskych volebných debatách bolo počuť, že konzervatívny model si zaslúži záchranu všetkými prostriedkami. Ani jedna z týchto možností nie je nutnosťou. Škandinávsky sociálno-demokratický model je jednoznačne jednou z alternatív. Musia európske krajiny smerovať k jedinému modelu? Táto otázka sa zdá byť jadrom legitimity projektu európskej integrácie.

Kľúčové slová: sociálny model, európske štáty, sociálna politika

ABSTRACT

European Union Member States share a common vision of how society should be organised, which is different from other parts of the world. This has come to be known as the European Social Model. According to the widely shared policy consensus in international organisations, one would expect that Europe must converge to the liberal model. Yet listening, for example, to French election debates, that the conservative model deserves to be saved by all means. Neither of these options are imposing themselves by necessity. The Scandinavian social-democratic model is clearly an alternative. Must European countries converge to one single model? The question seems to be at the core of the legitimacy of the European integration project.

Key words: social model, european countries, social policy

JEL CLASSIFICATION: H55

INTRODUCTION

The Polish Presidency of the EU has decided to call an informal summit on 28 and 29 October 2011 to discuss the "European social model". In his speech to the European Parliament in June 2010, the Polish Prime Minister Donald Tusk sharply set the tone: "The purpose of our social model should be to enhance our ability to compete."²⁰² The debate in Europe is biased from the start by allegations that the social model is putting the 'competitiveness' of the EU at risk and that only tough 'reforming' and 'modernisation' could safeguard the European Social Model. Behind these allegations lies a neo-liberal offensive to dismantle the welfare state and to pressure and support governments to continue with cut-backs and 'systemic reforms' of social security systems.

²⁰²Szyjko, C. T.: Oblicza procesu europejskiej regionalizacji. W: *Polska i Unia Europejska: sześć lat po rozszerzeniu. Bilans kosztów i korzyść*. Rocznik naukowy Europejskiej Fundacji Wolności. Bruksela: Wyd. Fundacji, 2010, pp 99-107.

1 Social policy and Models

Policy debates in Europe should focus on the (non-)sustainability and desirability of the conservative model. Low growth and high unemployment are hardly conducive to creating legitimacy for economic policy making in Euroland. The directions of reform should be either a more liberal or a more social democratic model. All European welfare states share three distinctive characteristics. Normatively, there is a common commitment to social justice. The vocabulary of reform is in most member states couched in terms of a solidaristic commitment that society will not abandon those who fail. The preference for minimum guaranteed resources is widely accepted by European publics and deeply entrenched in policy program and institutions. The stigmatising discourse of the 'deserving' versus 'undeserving' poor never really gained currency in the European Union, apart from the Thatcher era in the United Kingdom in the 1980s.²⁰³ At the cognitive level, the European social model is based on the recognition that social justice can contribute to economic efficiency and progress. As a 'beneficial constraint', a term coined by Wolfgang Streeck, social policy can reduce uncertainty, enhance the capacity to adjust and the readiness to accept change, bear more risks, acquire more specialised skills, and pursue investment opportunities. Social policy also serves to create and stabilise collective goods, channel and mitigate industrial conflict in periods of structural adjustment, and, in turn, foster political stability and social cohesion.^{204 205} Last but not least, it should not be forgotten that with social protection outlays averaging 28% of GDP in the EU, social policy acts as an effective anti-cyclical stabiliser (Begg et al, 2001).²⁰⁶ Against the neo-liberal assumption of a big 'trade-off' between economic efficiency and social justice, European policy elites agree that social policy is an essential factor in promoting economic adjustment, that there is no contradiction between economic competitiveness and social cohesion. The European social model is marked by high degrees of interest organisation and comprehensive negotiations between the government and the social partners over conflicts of interests in matters of economic and social policy. Compared to North America, industrial relations are stable; the majority of workers are covered by collective agreements determining working conditions, employment protection, and living standards. Social partnership, with 'trust' as a constitutive element, moreover, encourages a problem-solving style of policy making, rendering collective actors the necessary social capital to overcome sectionalist interests (Swank, 2001).²⁰⁷

We live in a world of path-dependent solutions, and radical change in Europe's welfare states is institutionally ruled out. The challenge is not so much to design, in the abstract, a completely new welfare architecture, but to recast prevailing social and economic policy to make them more responsive to the new demands of post-industrial economies.

Increasingly, we witness that these are the directions taken by countries that are starting to reform the conservative model: Germany is moving more in the direction of Scandinavia, the Netherlands more in the direction of the liberal model, and France, so far, has not been able to make up its mind. How much do these different social models cost? Figure 1 shows the social expenditure in terms of

²⁰³ Szyjko, C. T.: Wyzwania lokalizmu europejskiego w perspektywie globalizacji. In: REALIA, no. 6, vol. 21, 2010, p. 87-95. ISSN 1898-2042

²⁰⁴ Streeck, W.: Neo-Voluntarism. A New European Social Policy Regime? In: European Law Journal, vol. 1, 1992, pp. 31-59.

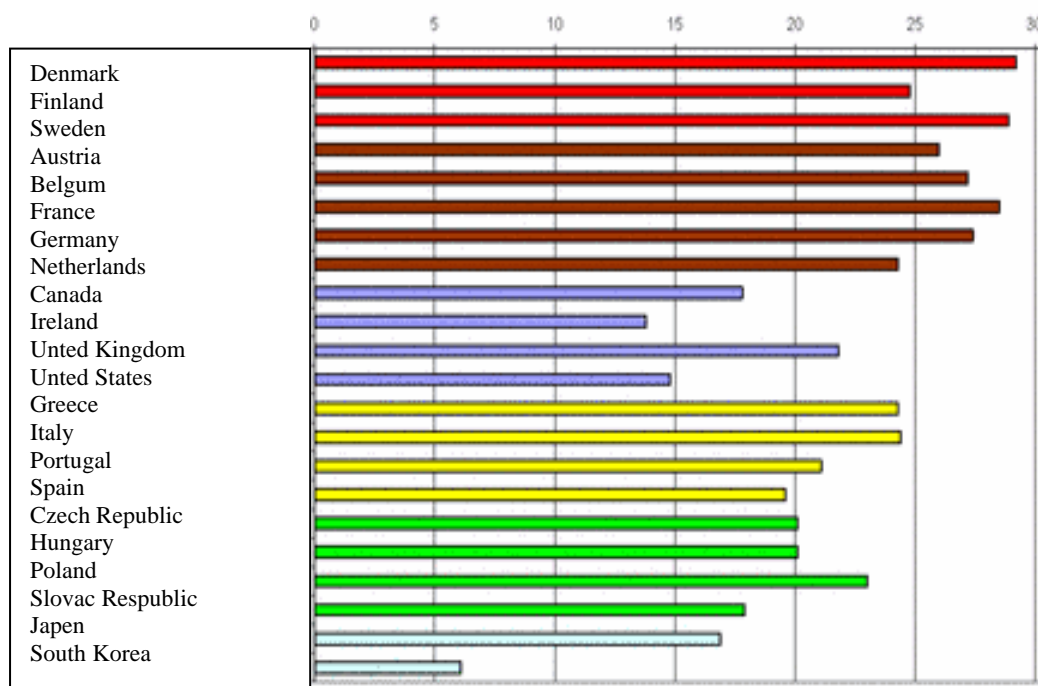
²⁰⁵ Streeck, W.: Industrial Citizenship under Regime Competition: The Case of European Works Councils. In: Journal of European Public Policy, vol. 4, 1997, pp. 643-664.

²⁰⁶ Begg, I. et al.: Social Exclusion and Social Protection in the European Union: Policy Issues and Proposals for the Future Role of the EU. London: South Bank University, European Institute, 2001.

²⁰⁷ Swank, D.: Funding the Welfare State. Globalization and the Taxation of Business in Advanced Market Economies. In: Political Studies, vol. 46, 2001, pp. 671-692.

GDP. Not surprisingly, the social democratic countries are spending the largest percentage of social expenditure followed by the conservative model and quite clearly the countries with the liberal model spend less. Southern European countries are more closely following the conservative model, Eastern Europe is between the conservative and the liberal model.

Fig. 1 Social Expenditure as percent of GDP

Source: European Commission, Ameco. http://www.euointelligence.com/article/article/must-european-countries-converge-to-one-single-social-odel.html?L=0&tx_ttnews%5BbackPid%5D=751

2 Characteristics of social mechanisms

Social models in Europe are highly diversified. Each country has developed its own long history of mechanism for providing social protection to less privileged groups and classes.²⁰⁸ The rich literature on welfare 'models' has shown how these variables (eligibility and risk coverage, benefit structure and generosity, methods of financing, service intensity, family policy, employment regulation, logic of governance, industrial relations) are systematically related to one another, producing distinctive, but not exclusive, nation clusters.^{209 210 211}

²⁰⁸ Hrehová, D.: Ako racionálne spravovať a riadiť v podmienkach postmoderného sveta. In: Region – Europa- Zarzadzanie, číslo 2. Warszawa: ISM WF-H, UH-P Filia w piotrkowiw Trybunalskim, 2010, pp. 52-56.

²⁰⁹ Esping-Andersen, G.: The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990.

²¹⁰ Esping-Andersen, G.: Social Foundations of Postindustrial Economies. Oxford: Oxford University Press, 1999.

²¹¹ Giddens, A. et al.: Global Europe, social Europe. London: Polity, 2006.

Table 1: European welfare states vary significantly along several dimensions

• **Eligibility and risk coverage.** Access to provisions of social protection can be based on citizenship, need, work-related contributions or private contracts.

• Benefit structure and generosity. Benefits can be generous or minimal, means tested, flat-rate, earnings-related, or contribution-related. Benefit structure is also related to country-specific objectives of social protection: income maintenance, poverty alleviation or equality.

• Methods of financing. Financing can range from general taxation, payroll contributions, and user charges, or some combination thereof.

• Service intensity. Social services can be provided for through professional (public) services, through the market, or, informally, by the (extended) family.

• Family policy. Family policy can be passive, with a strong emphasis on cash transfers in support of traditional single breadwinner family patterns, or very active in its support for gender equality within and outside households with a strong emphasis on servicing through public day-care and generous parental leave provisions.

• Employment regulation. Under the heading of employment policy and regulation we group together highly diverse set of 'industrial rights', such as employment protection (eg in the case of dismissals), (minimum) wage regulation, collective bargaining rights and procedures, work council's, and active labour market policies.

• Logic of governance. Management of welfare and employment policy does not necessarily fall within the jurisdiction of national public administration. Of special importance is local administration and the degree of extraparliamentary institutional integration of the social partners (representatives of employers and employees) and private or 'third sector' sector parties in the management and Delivery of welfare policy.

• Industrial relations. Closely related to the employment regulation and logic of governance in social and employment policy, is the degree of co-ordination in national systems of industrial relations, ranging from fragmented unco-ordinated systems to sectoral pattern bargaining and centralised co-ordination. Co-ordination in industrial relations is crucial to employment, primary income distribution, and the extent which externalities like inflation and unemployment can be mitigated through co-operation.

Source: Crouch (1993)²¹²; Traxler et.al. (2001)²¹³; Scharpf – Schmidt (2000a)²¹⁴, (2000b)²¹⁵; Scharpf, (2000)²¹⁶; Ferrera et al. (2000)²¹⁷.

Nevertheless three basic models may be distinguished, as Esping-Anderson has shown. These three models are the liberal anglo-saxon model, the social democratic Scandinavian model and the

²¹² Crouch, C.: *Industrial Relations and European State Traditions*. Oxford: Clarendon Press, 1993.

²¹³ Traxler, F. - Brandl, B.: *The Economic Effects of Collective Bargaining Coverage: A Cross-National Analysis*. Global Union Research Network (GURN). Geneva: ILO, 2009.

²¹⁴ Scharpf, F. W. - Schmidt, V. A. (eds): *Welfare and Work in the Open Economy*. Vol. 1: From Vulnerability to Competitiveness. Oxford: Oxford University Press, 2000.

²¹⁵ Scharpf, F. W. - Schmidt, V. A. (eds): *Welfare and Work in the Open Economy*. Vol. 2: Diverse Responses to Common Challenges. Oxford: Oxford University Press, 2000.

²¹⁶ Scharpf, F. W.: *Economic Changes, Vulnerabilities, and Institutional Capabilities*. In: Scharpf, F. W. - Schmidt, V. A. (eds), Vol. 1, 2000, pp. 21-124.

²¹⁷ Ferrera, M. et al.: *The Future of Social Europe: Recasting Work and Welfare in the New Economy*. Oieras: Celta Editoria, 2000.

conservative model at the centre of the European continent. In addition there are some variations in Eastern and Southern Europe that are different, but may be converging to some of these three basic models over time.

Fig. 2 Models

	Anglo-Saxon ↓	Continental ↓	Nordic ↓	Mediterranean ↓
Benefits	Flat rate (low intensity)	Cash (high intensity)	Flat rate (high intensity)	Cash (low intensity)
Financing	Taxes	Payroll contributions	Taxes	Mixed
Gender	Female polarization	Part-time feminization	Occupational-specific	Ambivalent familialism
Goals	Individual choice	Income maintenance	Network public services	Resource optimization
Ideology	Citizenship	Neo-corporatism	Egalitarianism	Social justice
Labour market	De-regulation	Insiders/outsideers	High public employment	Big informal economy
Povetry	Dependency culture	Insertion culture	Statist culture	Assistance culture
Services	Residual public	Social partners	Comprehensive public	Family support
CSR	Business in the community	Sustainability	Partnership	Agora-type

Source: Moreno, L.: Welfare mix, CSR and social citizenship. In: International Journal of Sociology and Social Policy, no. 11-12, vol. 30, 2010, pp. 683-696.

1. The social democratic model dominates Scandinavia. It is an institutional welfare state financed by taxes. All individuals have equal access to social services and are equally entitled to welfare claims. The fact that the welfare system is financed by taxes prevents economic distortions in terms of relative cost. At the same time it contributes to a fairly equal distribution of income.

2. The conservative model dominates Continental Europe. It is most prominent in Germany, France, Belgium and Netherlands. It has evolved from a corporatist welfare state, whereby individuals are protected by a benevolent public authority, although the financing or the nature of claims are not equal across all citizens. Social security is essentially financed by contributions that are added to wage costs, thereby strongly distorting the economy and establishing classes of different social protection. The conservative model has been characterized by catholic social ethics with a paternalistic interpretation of society rather than by political equality, which marks the social democratic model.

3. Broad social protection in the liberal model, which is predominant in the UK, Ireland as well as in the US and Canada, is subject to private insurance and individual initiative. These insurance models usually make social claims dependent on accumulated contributions or, more generally, on individual efforts. However in most of these countries, there are also politically decided minimum standards, such as statutory minimum wages, or state welfare programs by the state, such as National Health in the UK or Social Security and Medicare in the United States.

This model corresponds to southern European countries who developed their welfare state later than the previous ones (during the seventies and eighties). It is the model with lowest share of expenditures and is strongly based on pensions and a low level of social assistance. There exists in these countries a higher segmentation of rights and status of persons receiving subsidies which has as one of its consequences a strongly conditioned access to social provisions.

4. Mediterranean model. The main characteristic of labour market policies is a rigid employment protection legislation and a frequent resort to early retirement policies as a means to

improve employment conditions. Trade unions tend to have an important membership which again is one of the explanations behind a lower income dispersion than in the Anglosaxon model.

The crackdown on the Keynesian Welfare State

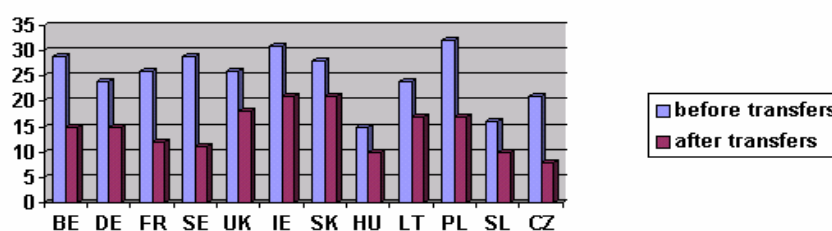
Since the late 1990ies, Member States have pursued the partial privatisation and individualisation of pension systems. These 'reforms' finish with the notion of universalistic social security, weaken solidarity and redistribution and turn pension savings into a vehicle for speculation in financial markets. National pension reforms along these lines have met fierce resistance and even general strikes in quite a number of countries. Member States' reforms of public health care systems, already passed or envisaged, follow a similar track. Restrictive definitions of “medically necessary” duty examinations and services are accompanied by privatisation and social cut-backs. Patients are increasingly obliged to provide private co-payment for medicines and treatments. Some services and treatments (like dentistry or glasses) are being outsourced to individual self-provisioning or supplementary insurance. Health care and care for the elderly are steered increasingly by market imperatives and competition.

National labour market reforms since the mid 1990ies focused on 'activation' and greater flexibility. Unemployment is high and persistent in Europe, so goes the allegation, because the social safety net provides the unemployed with multiple incentives not to look seriously for a job. “Make work pay” and “create a new balance between rights and obligations” became the battle cries for general cuts in unemployment benefits and for making access to them more conditional (e.g. mobility, acceptance of low-wage jobs and the number of temporary jobs). Reforms predominantly strengthened the “obligations” side of the equation, turning the unemployed into second rate citizens. For those still gainfully employed, there holds, for example, the right of free choice of their occupation and of the location of their work place. The benefit claimants' respective rights are curtailed: they have to prove their readiness for high mobility and to accept precarious employment and “mini-jobs” – otherwise they will be sanctioned. Putting all stress on personal responsibility, obligations and sanctions, current labour market reforms replay the paternalistic moralist discourse of the late-Victorian work house. What is so ‘modern’ about all this?

The role of the Lisbon Strategy

This offensive against the welfare state at the national level has been strengthened and supported by the Lisbon Strategy at the European level. The Lisbon Strategy, defined by the European Council of March 2000²¹⁸, has been the main tool within the EU to promote the liberalisation and privatisation of public utilities, the flexibility and adaptability of labour markets, wage moderation and the opening-up to private interests of the bulk of social security provision, including pensions and health.

Fig. 3 Social Poverty risk before and after social transfers

Source: ETUC: The European Social Model, 2007. <http://www.etuc.org/a/2771>

²¹⁸ Lisbon strategy. Introduction to Policy Elements of the European Union. 2000. <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/2.0/fr/deed.fr>

The consequences have been equally clear. The last years have been plagued by economic stagnation, rising unemployment (more than 22 million persons) and precarious work, a transfer of productivity gains from workers to employers, as well by the persistence of high levels of unemployment, poverty (about 72 million persons), social exclusion and income inequality in the EU.²¹⁹ In contrast, the profit share as a proportion of GDP in the euro area is currently close to its highest for at least 25 years²²⁰, whilst the wage share has been declining decade by decade. On the other hand, the ongoing process of liberalising markets and privatising public utilities has not brought any visible gains in terms of prices, service quality or a reduction in public expenditure. On the contrary, consumers' and users' associations have reported price increases, a fall in the level of service quality and increases in the cost of provision. Liberalisation policies contribute to destroying jobs and creating private monopolies that put workers' and consumers' rights at risk.

The recent mid-term review of the Lisbon Strategy in 2005 set out in clear detail that the EU did not manage to reduce poverty, progress towards full employment or attain an annual average economic growth rate of 3 percent. Instead of revising the very conception of the Lisbon Strategy, it has been re-invigorated in its obsession with competitiveness and entrepreneurship. Creating a business-friendly environment for European corporations and foster their cost-cutting and profit maximisation strategies, cutting red tape and 'simplifying' regulation is the main focus of the 'jobs and growth' strategy.

The EU influences in a determinant form all aspects of social, economic and political life. The "social dimension" of European integration has always been limping behind economic integration and its "free market agenda". Current EU policies do not reflect the interests of the vast majority of EU citizens. Combating unemployment (47 %, + 3points) and poverty (44 %, + 4 points) are citizens top priorities.²²¹ ²²² EU policies must shift away from its obsession with competitiveness and respond to peoples needs by providing adequate policies and funding. Active policies to fight poverty and redistribute wealth contribute to higher levels of equality in Europe than elsewhere in the world (see Figure 4 below). Under an unregulated free market, 30% of the population would be at risk of poverty (OECD estimate).

²¹⁹ European Union: Eurostat. Statistical book: Combating poverty and social exclusion. A statistical portrait of the European Union 2010. 2010. 120p. ISBN 978-92-79-13443-2

²²⁰ Economist: China and the world economy. 28.jul 2005.

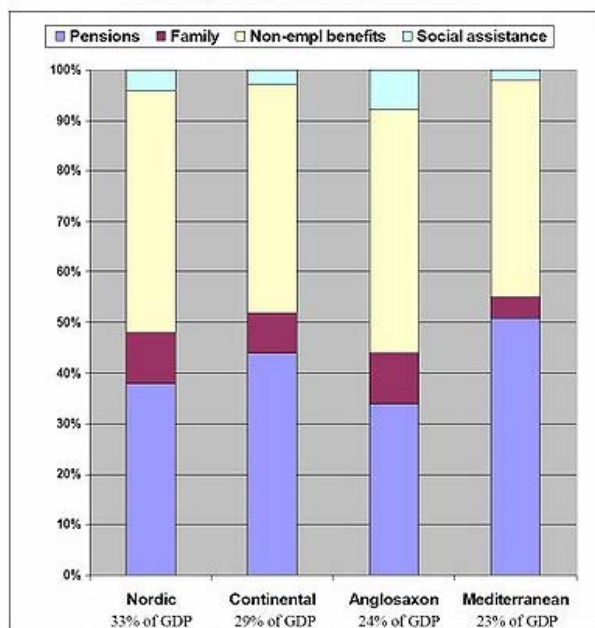
<http://www.economist.com/node/4221685>

²²¹ EUROBAROMETER 59. Spring 2003.

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb59/eb59.1_compilation_executive_summaries.pdf

²²² Figueiredo, I. et al.: The European Social Model under fire: current trends and alternatives. 2005. www.guengl.eu/.../Draft_Paper_on_European_Social_Model_Pedro_3.doc

Fig. 4 Social Expenditure in the EU as of 2000

Source: European welfare state, 2010.

<http://voice-of-american-middle-class.blogspot.com/2010/08/what-is-race-percentage-for-welfare.html>

3 Policies for a social Europe

In order to create a sustainable European social model, the main tasks of economic, industrial, employment, environmental and social policy are as follows: to shape economic structural change along social and environmental needs; to secure sustainable changes in patterns of consumption; to bring about full employment with social rights, to promote quality of employment in all its aspects (from training to improved working conditions), a living wage; poverty eradication, equality for women and men; a high level and high quality of social protection and a fair distribution of income, wealth and productivity gains. Societal needs – the development of social infrastructure, education and culture, housing, health services, the creation of equal living conditions and the conservation and rehabilitation of the environment – are essential areas for investment.²²³

Strengthening mass income and social protection, both at work and outside the workplace, are a precondition for economic development. Economic life needs to be organised in a way that gives priority to improving people's quality of life and safeguarding the social and environmental integrity of their standard of living²²⁴. This also means strengthening and improving the system of public services so that fundamental economic, social and cultural rights become a material reality for people living in the European Union. In order to pursue such policies in all Member States, the

²²³ Hrehová, D.: Corporate social responsibility – New business phenomenon. In: (Ed.) Turkajl, Ž. - Šimič, L. M.: CROMAR 2009 – Marketing ako čimbenik održivog razvitka. Marketing and sustainable development. Osijek: EF v Osijeku Sveučilište Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, 2009, p. 198-209.

²²⁴ Szyjko, C. T.: Globalizacja gospodarki regionu w warunkach integracji europejskiej. Wprowadzenie do problematyki. In: Kwartalnik naukowy Opere et Studio pro Oeconomia, no. 7, 2010, pp.78-102.

Lisbon Strategy must be replaced by a European Strategy for Solidarity and Sustainable Development. This should lead to the formulation of new and integrated guidelines that encompass economic policy, environment and employment, containing clear objectives and targets for the European Union and Member States. The next financial perspective 2014-2020 must reflect this strategic goal.

4 Macroeconomic policy for investment and internal demand

Firstly, Europe needs a macroeconomic framework supportive of sustainable development, strengthened environment-friendly internal demand, employment and social cohesion:

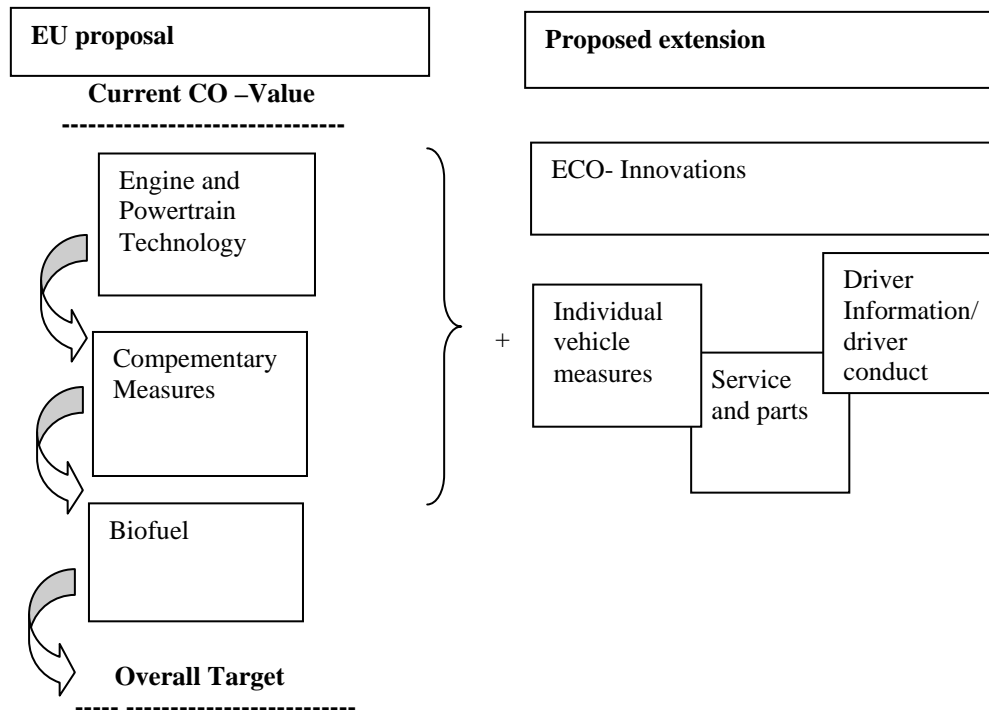
- 1) A relaxed monetary policy of the ECB is necessary to support economic recovery. To this end, democratic accountability of the ECB needs to be introduced in parallel with the change of its overarching objective of price stability.
- 2) The Stability and Growth Pact must be revoked. We need combined and co-ordinated expansionary fiscal policies of the EU and its Member States aimed at strengthening internal demand, public investment, research and education as well as the development of human resources. The Financial Perspectives 2007 - 2013²²⁵ must lead to a genuine increase in the EU budget in order to cope with the social, economic and environmental challenges facing the enlarged EU and its cohesion needs. EU and Member States shall coordinate fiscal action by creating an 'EU investment programme for sustainable development and employment' of at least 1% of EU GDP, which should be complemented by similar national programmes of the Member States mobilising 1 % of national GDP.
- 3) In order to promote investment and the emergence of income in a real economy, speculation in financial markets must be limited by tax incentives (Tobin-tax, stock-market turnover tax). The EU member states could coordinate the corporate and capital taxation, re-establish the ability of the welfare state to act and to level out differences in income.
- 4) Furthermore, policy makers need to encourage a progressive real wage policy that at least cope with productivity growth in order to encourage growing mass incomes and thus stabilising internal demand. This new macro-economic framework will create the conditions for a recovery of internal demand in Europe and to overcome the present stagnating trends.

Secondly, expansionary macro-economic policies must be geared towards promoting eco-innovation and social services. Because only if increased demand and economic recovery can be linked to strong reductions in the use of energy and raw materials, sustainable development will be possible. Therefore, a great bulk of increased R&D spending and investment must be oriented towards sustainable and organic farming, renewable energies, chemicals control, improved modes of transport and better environment regulation. The European Union must make bold efforts to end its dependency on oil and other fossil fuels. That's why ecological and social sustainability must be at the heart of the EU's and Member States public investment programmes. We need eco-innovations to exploit all opportunities for reducing CO₂ emissions. The EU proposal submitted so far only looks at engine and powertrain technology, a few complementary measures (energy efficient air-conditioning, gearshift indicators, low rolling resistance tyres, tyre pressure monitoring systems) and biofuels in order to achieve the EU overall target of 120g/km CO₂.²²⁶ See Figure 5:

²²⁵ ETUC: EU Financial perspectives 2007-2013. <http://www.etuc.org/a/1835>

²²⁶ VDA: Eco-Innovations. 2010. <http://www.vda.de/en/arbetsgebiete/eco-innovations/index.html>

Fig. 5 The EU proposal submitted

Source: VDA. <http://www.vda.de/en/arbeitsgebiete/eco-innovations/index.html>

Thirdly, therefore, Europe needs a strong commitment to working time reduction without lowering wages, in addition to creating new jobs via internal demand growth, ecological conversion, the Third Sector and public services. Experience with working time reduction in Germany and France clearly demonstrated that shorter working time did create more employment and enhanced productivity.²²⁷ Therefore, the European Union needs to foster a new European Working Time Standard, based on six pillars:

- 1) a clear limitation of the maximum working week;
- 2) the abolition of all incentives for precarious forms of employment in conjunction with incentives to promote job security and the replacement of precarious jobs by quality ones; and
- 3) establishing norms for part-time employment, so that only substantiated and socially protected part-time work will be offered to those who wish to work part-time;
- 4) putting full-time and part-time employment on an equal footing as far as hourly wages, entitlements to education and life-long learning, career opportunities and social protection are concerned;
- 5) creating security for individual options on working time during the life-cycle, which e.g. would allow that times of gainful employment are complemented by phases of further

²²⁷ Figueiredo, I. et al.: The European Social Model under fire: current trends and alternatives, 2005. www.guengl.eu/.../Draft_Paper_on_European_Social_Model_Pedro_3.doc

education and training or career brakes raising children and caring but are flanked by complete social security;

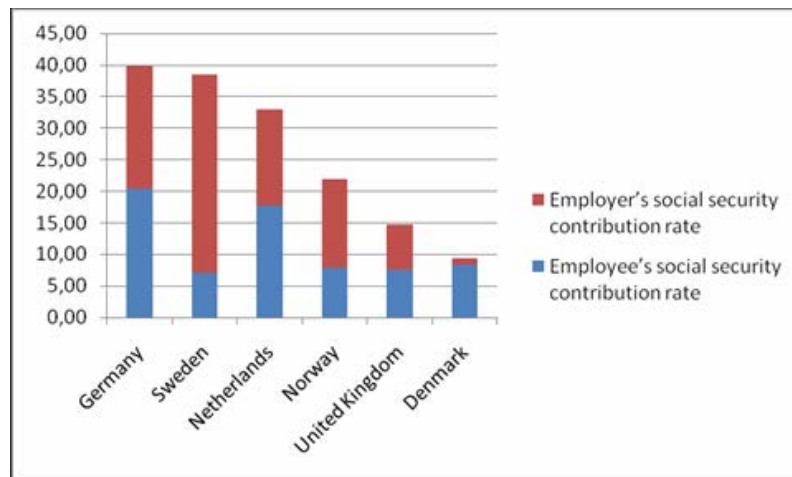
- 6) the promotion of quality of employment in all its aspects.

In order to limit the maximum working week, the EU working time directive should reduce it in a first step from 48 to 42 hours. Secondly, a step by step reduction of the maximum working week to 36 hours over the next years could be targeted. This would encourage a process of working time reduction and redistribution of work in the Member States to accomplish full employment with rights.

CONCLUSIONS

To go towards an adequate protection of equal social rights in all the European countries European Standards of convergence should be established, as well as a precise and constraining calendar as had been done for the monetary criteria of Maastricht. A clause of non-regression must prevent any move towards social dumping. Fighting poverty and income inequalities should be a top priority of the European Union. The Danish social security system is financed through taxes paid by the employees.²²⁸ In this way Denmark differs from a number of other countries, where major contributions to the social security system come from the employers. Denmark offers a high level of social security. For example, anyone suffering a loss of income due to illness or injury while in active employment has the right to sickness benefit from the first day of absence (see Figure 6).

Fig. 6 Social Security Contributions (Compulsory contribution as a percentage of an income equal to GDP per capita.

Source: IMD : The Danish labour market, 2011. <http://www.investindk.com/Establishing-a-business-in-Denmark/The-Danish-labour-market>

The European Union must contribute quantitatively and qualitatively to the social policy carried out by the member states: for example, for the improvement of health insurance, for the minimum level of social protection, for social minima, for the eradication of poverty and social exclusion, of homelessness and illiteracy. The EU can supplement the Member States programmes by a European

²²⁸ IMD : The Danish labour market, 2011. <http://www.investindk.com/Establishing-a-business-in-Denmark/The-Danish-labour-market>

framework programme, a new social policy agenda for 2006-2010, whose objectives should be the following:

- 1) the development of an inclusive and cohesive society, which presupposes measures in favour of stable employment and respect for workers' rights;
- 2) the promotion of a society based on gender equality and the combating of all forms of discrimination;
- 3) distribution of the wealth created so as to enhance the well-being of everyone, which presupposes publicly provided, universal welfare systems and guaranteed, universal access to high-quality public services, including health, education and housing;
- 4) a social policy which takes account of all groups;
- 5) participatory democracy as a component of the various social and employment policies.

BIBLIOGRAPHY

1. GIDDENS, A. - DIAMOND, P.- LIDDLE, R.: *Global Europe, social Europe*. London: Polity, 2006, 309 p. ISBN 978-07-456-3935-2.
2. BEGG, I. - BERGHMAN, J. - CHASSARD, Y.: *Social Exclusion and Social Protection in the European Union: Policy Issues and Proposals for the Future Role of the EU*. London: South Bank University, European Institute, 2001.
3. CROUCH, C.: *Industrial Relations and European State Traditions*. Oxford: Clarendon Press, 1993. 428 p. ISBN 13: 978-01-982-7720-0.
4. ESPING-ANDERSEN, G.: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990. 260p. ISBN-13: 978-06-910-285-7.
5. ESPING-ANDERSEN, G.: *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press, 1999. 224 p. ISBN 0-19-874201-0.
6. European Commission, Ameco. [online] 2010. [cit. 2011-8-8]. Available on internet: <http://www.eurointelligence.com/article/article/must-european-countries-converge-to-one-single-social-model.html?L=0&tx_ttnews%5BbackPid%5D=751>.
7. European welfare state. [online] 2010. [cit. 2011-8-8]. Available on internet: <<http://voice-of-american-middle-class.blogspot.com/2010/08/what-is-race-percentage-or-welfare.html>>.
8. ETUC: *The European Social Model*. [online] 2007. [cit. 2011-8-8]. Available on internet: <<http://www.etuc.org/a/2771>>.
9. FIGUEIREDO, I. - ZIMMER, G.- De CARVALHO, P.- DRAGER, K.: *The European Social Model under fire: current trends and alternatives*. GUE/NGL Study Days in London.. [online] 19.- 20. October 2005. [cit. 2011-8-8]. Available on internet: <www.guengl.eu/.../Draft_Paper_on_European_Social_Model_Pedro_3.doc>.
10. HREHOVÁ, D.: *Corporate social responsibility – New business phenomenon*. In: (Ed.) TURKAJL, Ž. - ŠIMIČ, L. M.: *CROMAR 2009 – Marketing ako čimbenik održivog razvitka. Marketing and sustainable development*. Osijek: EF v Osijeku Sveučilište Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, 2009, pp.198-209. ISBN 978-95-325-3065-1.
11. HREHOVÁ, D.: *Ako racionálne spravovať a riadiť v podmienkach postmoderného sveta*. In: *Region – Europa- Zarządzanie*, no. 2. Warszawa: ISM WF-H, UH-P Filia w piotrowskiw Trybunalskim, 2010, pp. 52-56. ISBN 978-83-897-1046-8.
12. IMD : *The Danish labour market*. [online] 2011. [cit. 2011-8-8]. Available on internet: <<http://www.investindk.com/Establishing-a-business-in-Denmark/The-Danish-labour-market>>.
13. Lisabon strategy. *Introduction to Policy Elements of the European Union*. [online] 2000. [cit. 2011-8-8]. Available on internet: <<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/2.0/fr/deed.fr>>.

14. MORENO, L.: *Welfare mix, CSR and social citizenship*. In: *International Journal of Sociology and Social Policy*, no. 11-12, vol. 30, 2010, pp. 683-696. ISSN 0144-333X.
15. SCHARPF, F. W. - SCHMIDT, V. A. (eds): *Welfare and Work in the Open Economy*. Vol. 1: From Vulnerability to Competitiveness. Oxford: Oxford University Press, 2000. ISSN 0958-9287.
16. SCHARPF, F. W. - SCHMIDT, V. A. (eds): *Welfare and Work in the Open Economy*. Vol. 2: Diverse Responses to Common Challenges. Oxford: Oxford University Press, 2000, pp. 21-124. ISSN 0958-9287.
17. SCHARPF, F. W.: *Economic Changes, Vulnerabilities, and Institutional Capabilities*. In: SCHARPF, F. W.- SCHMIDT, V. A. (eds), vol. 1, 2000, pp. 21-124. ISSN 0958-9287.
18. STREECK, W.: *Neo-Voluntarism. A New European Social Policy Regime?* In: *European Law Journal*, vol. 1, 1992, pp. 31-59. ISSN 1351-5993.
19. STREECK, W.: *Industrial Citizenship under Regime Competition: The Case of European Works Councils*. In: *Journal of European Public Policy*, vol. 4, 1997, pp. 643-664. ISSN 1350-1763.
20. SWANK, D.: *Funding the Welfare State. Globalization and the Taxation of Business in Advanced Market Economies*. In: *Political Studies*, vol. 46, 2001, pp. 671-692. ISSN 0032-3217.
21. SZYJKO, C. T.: *Globalizacja gospodarki regionu w warunkach integracji europejskiej. Wprowadzenie do problematyki*. In: *Kwartalnik naukowy Opere et Studio pro Oeconomia*, no. 7, 2010, pp. 78-102. ISSN 1730-9271.
22. Szyjko, C. T.: *Oblicza procesu europejskiej regionalizacji*. In: *Polska i Unia Europejska: sześć lat po rozszerzeniu. Bilans kosztów i korzyść*. Rocznik naukowy Europejskiej Fundacji Wolności. Bruksela: Wyd. Fundacji, 2010, pp. 99-107. ISBN 978-83-88464-15-X.
23. SZYJKO, C. T.: *Wyzwania lokalizmu europejskiego w perspektywie globalizacji*. In: *REALIA*, no. 6, vol. 21, 2010, pp. 87-95. ISSN 1898-2042.
24. VDA: *Eco-Innovations*. [online] 2010. [cit. 2011-8-8]. Available on internet: <<http://www.vda.de/en/arbeitsgebiete/eco-innovations/index.html>>.
25. TRAXLER, F. - BRANDL, B.: *The Economic Effects of Collective Bargaining Coverage: A Cross-National Analysis*. Global Union Research Network (GURN). Geneva: ILO, 2009, 66 p. ISBN 978-92-212-2195-1.

KONTAKT

Dr. Cezary Tomasz Szyjko
 Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Poland
 E-mail: szyjko@unipt.pl

ABSTRAKT

Tato stať si tak klade hlavní otázku, zdalipak poválečná mírová jednání mezi Tbilisi a odštěpeneckými oblastmi měla šanci na úspěch. Je pokusem o analýzu vývoje mírového procesu mezi Gruzii a jižní Osetií, resp. Gruzii a Abcházíí v období 1992/1993-2007/2008, tedy bezprostředně v předvečer rusko-gruzínské války v jižní Osetii v srpnu 2008.

Klíčové slová: : Gruzie, Abcházie, jižní Osetie, Rusko, mírová jednání, etnické konflikty

ABSTRACT

This article is an attempt to trace back the negotiation process between Tbilisi and its secessionist regions since the end of armed conflict in 1992-1993 until the start of the Russo-Chechen War of 2008 as it shows that negotiations had little chance at success.

Key words: Georgia, Abkhazia, South Ossetia, Russia, peace negotiations, ethnic conflicts

JEL KLASIFIKÁCIA: F51

ÚVOD

V letošním srpnu se připomínalo třetí výročí tzv. pětidenní války v jižní Osetii – války, která ve mnoha ohledech změnila geopolitickou mapu nejen jižního Kavkazu, historicky strategické křižovatky mezi Evropou a Asií, ale i celého postsovětského prostoru. Toto výročí – ač s trpkým nádechem, který zavdávalo vědomí značných lidských ztrát, které osetský národ ve válce utrpěl - se oslavovalo v jižní Osetii, jejíž obyvatelé se po téměř dvacetiletém snažení dočkali formální nezávislosti. Avšak v Gruzii byla noc ze 7. na 8. srpna roku 2008 připomínána jako další ze sérií národních tragédií, která v posledních desetiletích postihla tuto zem na jih od Velkého Kavkazského hřebene.

Zatímco před samotným vypuknutím tohoto krátce trvajícího, avšak krvavého ozbrojeného konfliktu, ve kterém přední roli sehrála ruská armáda, podporovaná jednotkami jihoosetských milicí, a armáda Gruzínské republiky, se uvažovalo o možnostech mírového řešení, které by respektovalo právo Jihoosetínů a Abcházců na suverenitu a zároveň zohledňovalo zásadu teritoriální integrity gruzínskému státu, brzké uznání státní nezávislosti Jižní Osetie a Abcházie ze strany Moskvy veškeré tyto rozhovory negovalo. Elity těchto separatistických republik nyní hovoří o tom, že jakákoliv jednání s Tbilisi o demarkaci hranic, výměně zajatců či vyřešení otázek společného zájmu by měla vycházet z uznání jejich nezávislosti, což však Gruzie rezolutně odmítá, neboť považuje tyto separatistické oblasti za integrální součást svého svrchovaného území. Zdá se proto, že se rozhovory o uspořádání vzájemných vztahů mezi Tbilisi a Cchinvali, respektive Tbilisi a Suchumi ocitly ve slepé uličce – přinejmenším v té podobě, která převážela po letech 1992-1993, kdy došlo k ukončení aktivní fáze ozbrojených konfliktů v jižní Osetii a Abcházii. Řada

²²⁹ Emil Souleimanov působí jako odborný asistent na Katedře ruských a východoevropských studií IMS FSV UK v Praze.

Tento článek je výstupem výzkumného záměru FSV UK č. MSM0021620841 „Česká společnost v EU: rizika a výzvy.“

gruzínských politiků přitom poukazuje na skutečnost, že se v případě obnovení ozbrojeného konfliktu v jižní Osetii jednalo v neposlední řadě o snahu Moskvy o zmaření integračních úsilí Tbilisi ve vztahu k separatistickým oblastem. Je o to zajímavější zmapovat tuto velice zanedbávanou, avšak důležitou součást regionální historie, kdy se Tbilisi a její separatistické oblasti pokoušely o nalezení vzájemně výhodného mírového řešení poválečné situace.

Tato stať si tak klade hlavní otázku, zdalipak poválečná mírová jednání mezi Tbilisi a odštěpenými oblastmi měla šanci na úspěch. Je pokusem o analýzu vývoje mírového procesu mezi Gruzii a jižní Osetií, resp. Gruzii a Abcházii v období 1992/1993-2007/2008, tedy bezprostředně v předvečer rusko-gruzínské války v jižní Osetii v srpnu 2008. Akcent přitom bude kladen na analýzu základních mezníků mírového procesu, zatímco z časového hlediska je větší pozornost věnována vývoji posledního desetiletí – v kontextu evoluce rusko-gruzínských vztahů, jejichž význam byl pro jednání Tbilisi se separatistickými oblastmi mnohdy klíčový.

1 Jihoosetinský konflikt

V případě separatistických konfliktů v Jižní Osetii a Abcházii patřila KBSE/OBSE k prvním mediátorům; koncem roku 1992 byla ustavena dlouhodobá mise (*Long-Term Mission*) této organizace v Gruzii, především za účelem zprostředkování mírové dohody v jihoosetinském konfliktu. KBSE/OBSE se sice nezúčastnila příprav a průběhu jednání, která v létě 1992 vyústila v Dagomyskou dohodu mezi Tbilisi, Moskvou a Cchinvali, stanovující příměří, v následujících letech však byla pověřena monitorováním aktivit Smíšené kontrolní komise, a to na popud gruzínské strany, která usilovala o přítomnost mezinárodních pozorovatelů v oblasti, jež měla aspoň zčásti vyvážit ruskou dominanci v mírových aktivitách.²³⁰

Účelem jednání vedených od roku 1994 bylo nalézt takový kompromis, který by na jedné straně respektoval občas se měnící požadavky Cchinvali, jež si nárokovalo buď úplnou nezávislost, nebo sjednocení se subjektem Ruské federace, Severní Osetií, tedy faktické připojení k Rusku, a na straně druhé bral ohled na požadavek Tbilisi udržet územní celistvost gruzínského státu. V letech 1995–1996 došlo za zprostředkování OBSE a Moskvy k zintenzivnění jednání mezi Tbilisi a Cchinvali; v květnu roku 1996 obě strany v ruském hlavním městě podepsaly Memorandum o opatřeních k zajištění bezpečnosti a upevnění vzájemné důvěry, v němž se Eduard Ševardnadze a prezident neuznané Jihoosetinské republiky Ludvig Čibirov zavázali mimo jiné k tomu, že se při řešení sporů zdrží násilných hrozeb a užití násilí a učiní významné kroky k postupné demilitarizaci oblasti.²³¹ Vzhledem k jistému pokroku ve vztazích nepřátelených stran se v Gruzii postupně přestaly užívat alternativní termíny pro označení Jižní Osetie (Šida Kartli – Vnitřní Kartli, respektive Cchinvalský region, v krajním případě rovněž Samačablo), které v souladu s gruzínskou historiografickou tradicí měly zpochybnit osetinské nároky na oblast.

Jednání na nejvyšší úrovni byla prováděna mnohdy spontánním návratem gruzínských rodin do vesnic v Jižní Osetii a osetinských rodin do Tbilisi a centrální Gruzie, ačkoli návrat Gruzínů byl často podmíněn jejich vynuceným uznáním jihoosetinské ústavy.²³² Pozitivním faktorem byla rovněž skutečnost, že na Jižní Osetii neuplatňovalo Tbilisi blokádu; tato oblast se i kvůli své výhodné poloze mezi ruským severním Kavkazem a jihokavkazskými zeměmi stala rozhraním, přes které se pašoval hlavně levný alkohol do Ruska a benzin do Gruzie. Podle mnoha

²³⁰Dagomyské příměří iniciovalo vznik třístranných mírových jednotek, tvořených příslušníky Ruska, Gruzie a Jižní Osetie, a čtyřstranné Smíšené kontrolní komise, do níž byla kromě uvedených stran přizvána rovněž Severní Osetie-Alanie. Byla vytvořena čtrnáctikilometrová tzv. „bezpečnostní zóna“, rozdělená rovnoměrně mezi gruzínskou a jihoosetinskou stranu, v níž byly mírové jednotky umístěny. Tzv. zónu konfliktu vymezoval okruh 15 kilometrů od Cchinvali.

²³¹RFE/RL, 17. 5. 1996.

²³²Tento krok Jihoosetinců (1997) byl zřejmě podmíněn obdobnou rezolucí Suchumi (1996), které případný návrat gruzínských uprchlíků podmiňovalo uznáním ústavy Abcházie jakožto svrchovaného státu a skutečností, že se navrátilci nezúčastnili války v Abcházii.

svědectví byly do tohoto výnosného obchodu aktivně zapojeny i jednotky Smíšené kontrolní komise, zejména důstojníci ruského mírového kontingentu.²³³

V následujících letech mělo dojít ke konkretizaci jednotlivých bodů dohody, nehledě na řadu slibných signálů však rozhovory o nalezení statusu přijatelného pro obě strany skončily neúspěchem. Tbilisi trvalo na tom, aby Jihoosetinci rezignovali na požadavek zvláštních vztahů se Severní Osetií, což ovšem Jihoosetinci nechtěli připustit; podle Tbilisi by totiž tento krok mohl za jistých okolností připravit půdu pro zpochybnění územní celistvosti Gruzie.²³⁴ Nejbliž průlomové dohodě se obě strany zatím dostaly v rakouském Badenu (červenec 2000), kde byl odsouhlasen dokument s názvem Návrh na dočasnou dohodu; ten předpokládal „uznání územní integrity Gruzie a přijetí zvláštních vazeb mezi Jižní Osetií a Severní Osetií-Alanií, součástí Ruské federace; za druhé [uznání] atributů budoucího severoosetinského statusu; a za třetí mechanismus mezinárodních záruk“.²³⁵ Souhlas Tbilisi s budoucím ustavením zvláštních vztahů mezi Vladikavkazem a Cchinvali stejně jako s přítomností ruských vojenských jednotek v oblasti v následujících letech byl považován za významný ústupek gruzínské strany, který měl v předvečer prezidentských voleb v Gruzii stimulovat dosažení jihoosetinsko-gruzínského vyrovnání a upevnit tak Ševardnadzeho vyhlídky na znovuzvolení.²³⁶

Koncem roku 2001 se však v Jižní Osetii konaly prezidentské volby a místo umírněného Ludviga Čibirova, kterého část Jihoosetinců usilující o dosažení úplné nezávislosti považovala za „loutku Tbilisi“, se moci chopil Eduard Kokojty (Kokojev), jihoosetinský obchodník z Ruska, který měl těsné vazby na Moskvu a ruskou generalitu; ten záhy prohlásil sjednocení se Severní Osetií a reintegraci s Ruskem za prvořadý úkol Cchinvali. O tři roky později se v Tbilisi k moci dostal Micheil Saakašvili, pro něhož představovalo sjednocení Gruzie prioritní vládní úkol. Jedním z prvních kroků Saakašvilího vlády se tak stalo „tažení“ na Batumi na jaře 2004, při němž se události odehrávaly přesně podle tbiliského scénáře.²³⁷ Úspěšné znovuzískání Adžárie bylo v zemi přijato s nadšením; dalším krokem se mělo stát vytoužené navrácení Jižní Osetie – což se jevilo jako snazší úkol – a následně Abcházie. Zdálo se, že epopej „navrácení gruzínských zemí“ se po letech nečinnosti konečně začíná naplňovat. Mírový proces tak byl zastaven a gruzínsko-jihoosetinské vztahy se od té doby postupně zhoršovaly.

2 Obnovení násilností v Jižní Osetii a rusko-gruzínských vztahy

Již ve druhé polovině května 2004 posílilo Tbilisi kontrolní stanoviště na administrativní hranici s Jižní Osetií; formálním důvodem byla snaha zabránit pašeráctví, na kterém se zakládá jihoosetinská ekonomika. Politický nátlak na Cchinvali tak byl stupňován souběžně s ekonomickým: Saakašvili nově tlumočil i návrhy na „navrácení“ Jižní Osetie a ustavení autonomie „s nejširšími možnými právy“ a rozsáhlými ekonomickými privilegii v rámci perspektivně federalizované a prosperující Gruzie.²³⁸ Posílení gruzínských ozbrojených sil v oblasti však ihned narazilo na diplomatický protest Moskvy a došlo k intenzivnímu vyzbrojování Osetinců; Cchinvali mírovou iniciativu Tbilisi

²³³Vladimir Socor, „Georgian Parliament Calls for Replacing Russian Peacekeepers with International Police Contingent“, *Eurasia Daily Monitor*, 20. 7. 2006.

²³⁴Je zajímavé, že Vladikavkaz tuto pozici Tbilisi zpravidla podporuje, mimo jiné z obavy, že by precedent s redefinováním hranic v regionu mohl být využit Inguši, kteří si nárokují navrácení tzv. Příběžského okresu (Prigorodnyj rajon) Vladikavkazu do rámce Ingušska.

²³⁵*Annual Report 2000 on OSCE Activities* (Vienna: OSCE Secretariat, 24. 11. 2000), 43, http://www.osce.org/publications/sg/2005/05/14111_280_en.pdf (staženo 8. 2. 2008).

²³⁶*Georgia: Avoiding War in South Ossetia*, International Crisis Group, Europe Report N° 159, Tbilisi/Brussels, 26. 11. 2004, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN019224.pdf>, 6 (staženo 6. 2. 2008).

²³⁷V jejich důsledku byl místní mocipán Aslan Abašidze, jehož moc se opírala hlavně o přítomnost ruské základny v Adžárii, donucen opustit zemi; dodnes se nachází v moskevském exilu.

²³⁸Lynch (2006), 39.

rezolutně odmítlo. Tehdejší velitel ruského kontingentu Vjačeslav Nabzdorov označil jednání gruzínské strany za „nebezpečnou provokaci, která může mít nepředvídatelné následky“.²³⁹ Vášně se rozdmýchávaly podle typické eskalační škály, která zahrnovala soustředění ozbrojených sil obou stran, stupňování „diplomatické války“ a vzájemné ostřelování, které si vyžádalo životy několika civilistů a vojáků na obou stranách ne zcela jasně vymezené frontové linie; v jistou chvíli se zdálo, že obě zneprátené strany stojí na pokraji války.

Během konfrontace se ukázalo, že Cchinvali a Moskva vytvářejí proti Tbilisi společnou frontu. Moskva vzápětí posílila jihoosetinský mírový kontingent čtyřiceti obrněnými vozidly a dalšími těžkými zbraněmi, podle tvrzení ruských generálů v souladu s dohodou, jež byla s Tbilisi předem uzavřena. Do jihoosetinské metropole zaměřilo několik stovek dobrovolníků z ruské Severní Osetie a Abcházie, ale rovněž ruských kozáků. Gruzie ve snaze zabránit přísunu nesankcionované vojenské techniky, paliva a munice, ale i ozbrojenců z Ruska – což ovšem Moskva důsledně popírala – apelovala na OBSE, aby vyslala své pozorovatele do Rokského tunelu, který spojuje Severní a Jižní Osetii, tomu však Moskva pohotově zabránila.²⁴⁰ Moskva a Cchinvali naopak obviňovaly gruzínskou vládu, že soustředila na 3000 ozbrojených Gruzínů v gruzínských vesnicích poblíž Cchinvali – tento počet uvedl ruský ministr zahraničí Sergej Lavrov. Jeho úřad pak vystoupil s ostrou kritikou počínání gruzínské strany, které označil za „provokační“, „protizákonné“ a „zaměřené na vytváření spirály násilí, které hrozí vyústit v ozbrojené střety“.²⁴¹

Popředu nezůstal ani Saakašvili, který ve svém proslovu pro absolventy Národní vojenské akademie poukázal na „jisté síly v ruském politickém establishmentu“ mající zájem na dezintegraci Gruzie a veřejnost varoval před „rozsáhlou cizí agresí“. O případné ruské intervenci prohlásil doslova: „Vězte, že našimi protivníky nejsou Osetinci či Abcházci... Já si vůbec nepřeji, aby někdo vtáhl Rusko do ozbrojené konfrontace s Gruzii, musíme však být připraveni na všechno. Naším nepřítelem není 100–150 mladíků v Cchinvali... Naším nepřítelem je ta vnější síla, která může vpadnout do Gruzie, aby zastavila její integraci do NATO, zastavila stahování cizích vojsk z Gruzie, zastavila ekonomický pokrok a blahobyt každého gruzínského občana...“²⁴²

V období krize v polovině roku 2004 se tedy Moskva výrazně angažovala a navzdory protestům Tbilisi posílila svůj mírový kontingent v Jižní Osetii uvedenými čtyřiceti obrněnými vozidly a dalšími těžkými zbraněmi. Krize kulminovala v létě téhož roku, kdy došlo po sérii zabití a únosů k zásahu gruzínských jednotek a konfiskaci 160 neřízených raketových střel ruského mírového kontingentu; Osetinci pak brzy podnikli protiútok, odzbrojili a zajali 50 gruzínských příslušníků mírových jednotek, jejichž mírový status zpochybnili.²⁴³ V okamžiku nejvyššího napětí se však podařilo sjednat podmínky prozatímní dohody a návrat zbraní i vojáků; v listopadu 2004 došlo v ruském Soči k podepsání dohody o demilitarizaci zóny konfliktu, což však nezabránilo tomu, aby se podobná situace v létě následujícího roku neopakovala; případy méně intenzivního vzájemného ostřelování byly v oblasti zaznamenány i v letech 2006 a 2007.

Značné medializace se dočkala událost ze 6. srpna 2007, kdy několikasetkilogramová raketa dopadla v gruzínské obci Citelubani v okrese Gori, nacházejícím se poblíž gruzínsko-osetinského pohraničí a vzdáleném pouhých 65 kilometrů severozápadně od gruzínského hlavního města. Raketa, která byla podle tvrzení Tbilisi vystřelena ruským letadlem, naštěstí nevybuchla a nikdo nebyl zabit ani zraněn, avšak gruzínská strana incident interpretovala jednak jako jisté varování Moskvy, jednak jako snahu zlikvidovat gruzínský radar nacházející se v poblíž ležící obci

²³⁹ *Interfax*, 1. 6. 2004.

²⁴⁰ *News.ru*, 31. 7. 2004, <http://newsru.com/russia/31jul2004/mid.html> (staženo 15. 2. 2007).

²⁴¹ *Nezavisimaja gazeta*, 7. 7. 2004.

²⁴² *Izvestija*, 12. 7. 2004.

²⁴³ Podle gruzínských zdrojů bylo v srpnových ozbrojených střetech u Cchinvali zabito celkem 16 gruzínských vojáků a stejný počet jihoosetinských ozbrojenců a jejich posil ze severu. (*Civil.ge*, 28. 8. 2004). Ulrike Gruska zpřesňuje počet zabitých během roku 2004 na 30 a zraněných na 80. Ulrike Gruska, *Separatismus in Georgien. Möglichkeiten und Grenzen friedlicher Konfliktregelung am Beispiel Abchasien*, Arbeitspapier No. 1 (2005), Universität Hamburg – IPW, 38.

Šavšebi;²⁴⁴ k porušování vzdušného prostoru Gruzie ruskými letadly ostatně mělo podle tvrzení Tbilisi docházet pravidelně již před tímto incidentem. Cchinvali a Moskva ovšem událost s raketou vzápětí označily za zinscenoovanou „provokaci proti Rusku“²⁴⁵, která měla v mezinárodním kontextu zdiskreditovat ruský mírový kontingent a ruskou stranu obecně.²⁴⁶

Na požadavek Tbilisi bylo uskutečněno mezinárodní šetření; ukázalo se, že jde o raketu ruské výroby Raduga Kh-58, kterou gruzínské ozbrojené síly nedisponují.²⁴⁷ Mise OBSE se zdráhala zveřejnit zprávu jasného znění, nicméně v interní zprávě její pozorovatel zmiňoval „jedno letadlo, které přiletělo ze severovýchodu“, čili z ruského severního Kavkazu.²⁴⁸ Na prosbu gruzínské strany záhy reagoval tým bezpečnostních specialistů z USA, Litvy, Lotyšska a Švédska, kteří po šetření v místě incidentu ověřili, že se jedná o raketu vyrobenou v Rusku, která je určena k likvidaci radarových systémů, a zároveň potvrdili, že letadla Su-24 vletěla na gruzínské území z Ruska, přičemž gruzínská armáda nedisponuje ani uvedeným druhem letadel.²⁴⁹ Tbilisi se za podpory Washingtonu pokusilo dostat otázku rakety do agendy mimořádného zasedání Rady bezpečnosti OSN a učinit k tomuto incidentu prohlášení, to však Moskva vetovala se zdůvodněním, že jde o „předčasný“ krok.²⁵⁰ Moskva do oblasti vyslala vlastní tým odborníků, podle nichž celou záležitost zinscenovaly gruzínské úřady.²⁵¹

Nevykykle tvrdou linii Moskvy, s níž byl Saakašvili v Jižní Osetii konfrontován, však lze v kontextu ruské politiky v separatistických oblastech severní Gruzie chápat jako součást trvalého, byť v posledních letech stále důraznějšího a bezohlednějšího ruského angažmá ve vztahu k této jihokavkazské zemi. Nasvědčuje tomu i vývoj v Abcházii, který se – mimo jiné v kontextu zhoršujících se vztahů mezi Tbilisi a Moskvou – počátkem tohoto desetiletí vyostřil.

3 Konflikt v Abcházii

Zatímco mírová jednání v otázkách Náhorního Karabachu, dalšího jihokavkazského konfliktu, k jehož vzplanutí došlo koncem 80.let minulého století, a Jižní Osetie nejčastěji probíhala pod egidou OBSE (a Moskvy), v případě abcházského konfliktu se obzvláštní aktivitou vyznačovala OSN. Již v listopadu 1992 zřídila tato organizace svou pobočku v Tbilisi, která měla za úkol prostředkovat mezi gruzínskou a abcházskou stranou, jež se tehdy nacházely na pokraji války. Eskalaci konfliktu se však OSN zabránit nepodařilo, přestože v květnu 1993 došlo k ustavení postu zvláštního zmocněnce generálního tajemníka OSN v Gruzii a následně k umístění omezeného počtu vojenských pozorovatelů v regionu, kteří měli dohlížet na plnění příměří z července 1993. V srpnu téhož roku byla navíc v regionu založena dlouhodobá mise UNOMIG (*United Nations Observer Mission in Georgia*; Pozorovatelská mise OSN v Gruzii), která tehdy zahrnovala 88 vojenských pozorovatelů.

UNOMIG sice byla nucena své mírové aktivity omezit poté, co v září 1993 došlo k obnovení bojů v Abcházii, když abcházská strana za ruské neutrality porušila příměří a obsadila většinu území někdejší autonomie, od konce téhož roku se však aktivně účastnila příprav jednání

²⁴⁴ Jean-Christophe Peuch, „Georgian-Russian Missile Incident Poses Conflict-Resolution Challenge for OSCE“, *Eurasia Insight*, 9. 10. 2007,

<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav091007.shtml> (staženo 10. 2. 2008).

²⁴⁵ Slova šéfa štábu ruské armády generála Jurije Balujevského z 9. srpna 2007 dle *RFE/RL*, 8. 10. 2007.

²⁴⁶ Eduard Kokojty vystoupil s tvrzením, že bomby byly nad osetinskými vesnicemi vypuštěny gruzínskými letadly, zatímco Moskva naznačovala, že raketa byla buď vypálena gruzínskými letadly, nebo byla Gruzíny nastrožena dopředu, viz *World Socialist Web Site*, 18. 8. 2007.

²⁴⁷ *RFE/RL*, 8. 10. 2007.

²⁴⁸ *News.com*, 10. 7. 2007.

²⁴⁹ *RFE/RL*, 16. 8. 2007; *RFE/RL*, 17. 8. 2007.

²⁵⁰ *RFE/RL*, 17. 8. 2007.

²⁵¹ *Rian.ru*, 29. 8. 2008.

mezi Tbilisi a Suchumi. Na přelomu let 1993 a 1994 tak za prostřednictví OSN došlo v Ženevě k podepsání gruzínsko-abcházského memoranda o vzájemném porozumění, ve kterém se obě strany zavázaly, že se při řešení sporů zdrží hrozeb násilí a jeho použití a přistoupí na jednání o návratu uprchlíků do oblasti; pro organizaci a koordinaci těchto aktivit byla vytvořena čtyřstranná komise, která vedle představitelů gruzínské a abcházské strany zahrnovala emisary z Ruska a vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (*United Nations High Commissioner for Refugees*, UNHCR). K důležité dohodě pak došlo na jednáních v Moskvě na jaře a v létě 1994, kdy byla za účasti představitelů OBSE, OSN a ruské strany podepsána Deklarace o opatřeních k politickému řešení gruzínsko-abcházského konfliktu a byl dohodnut vznik mírového kontingentu. Přes energickou snahu Moskvy o to, aby jádro mírových oddílů tvořily právě ruské jednotky, které by získaly mandát OSN a jejichž přítomnost by byla touto organizací rovněž financována, „OSN velice váhala povolit Rusku, aby pokračovalo v deklarovaném záměru rozmístit ruské jednotky jako oporu mírových sil OSN v Abcházii“.²⁵² Moskvě se však nakonec podařilo do konečného textu dohody prosadit, aby velením mírových operací v Abcházii byly pověřeny takřka výhradně ruské jednotky, které formálně měly mandát SNS.²⁵³ UNOMIG vzápětí zvýšilo počet pozorovatelů v oblasti na 136 lidí, kteří měli dohlížet na plnění dohody z Moskvy. Koncem roku 1997 pak byla vytvořena Skupina přátel generálního tajemníka OSN pro gruzínské záležitosti, sestavená ze zkušených amerických, francouzských, německých, britských a ruských diplomatů, jejímž úkolem byla monitorovací a především zprostředkovatelská činnost. Ve stejném roce byl pak nastartován ženevský proces, jehož nejdůležitější součástí bylo vytvoření koordinační rady, která sestávala z vysoce postavených činitelů obou stran konfliktu, OSN a Skupiny přátel; setkání se měla konat minimálně jednou za dva měsíce. Byly vytvořeny tři pracovní skupiny: skupina pro bezpečnostní problémy a prohloubení vzájemné důvěry, skupina pro návrat uprchlíků a nuceně odsunutých osob a skupina pro sociální a ekonomické problémy. Přes veškeré úsilí a dílčí úspěchy²⁵⁴ však byl dopad aktivit UNOMIG, respektive OSN obecně v oblasti omezený; souviselo to jednak s celkovou konstelací moci v Abcházii a jejím okolí, jednak s často diametrálně odlišnými výchozími pozicemi obou stran konfliktu.

Stejně jako v případě Náhorního Karabachu a do jisté míry rovněž Jižní Osetie proti sobě v abcházském konfliktu stojí dvě mezinárodněprávně uznávané zásady, jejichž současné uplatnění v praxi je však mimořádně složité, ba nemožné: zatímco Abcházcí poukazují na právo národů na sebeurčení, Tbilisi se odvolává na princip teritoriální integrity. Teprve přijetí druhého zmíněného principu může posloužit jako platforma pro jednání se Suchumi, kterému se slibuje svrchovanost (ve vztahu k vnitřním otázkám) za předpokladu, že se stane součástí jednotné, ať již federalizované či konfederalizované Gruzie,²⁵⁵ jež si tak ponechá právo rozhodovat v klíčových bezpečnostních otázkách a reprezentovat společný stát navenek; Abcházcům je tedy nabízena „nejširší možná autonomie“.²⁵⁶ Jedná se tudíž s jistými odchylkami o model mírových dohod, které Tbilisi a Baku navrhnou separatistickým oblastem.

Mezinárodněprávní diskurz není jedinou rovinnou abcházsko-gruzínských vztahů, ve které je dosažení vzájemně výhodné dohody obtížné; stejně kontroverzní je požadavek Tbilisi, aby bylo čtvrt milionu gruzínských uprchlíků umožněno navrátit se do jejich původních domovů v

²⁵²Nuriyev (2007), 185.

²⁵³Dohoda mimo jiné umožnila vytvoření dvanáctikilometrového bezpečnostního pásma kolem řeky Inguri, oddělující Abcházii od Gruzie, které bylo de facto kontrolováno ruskými mírovými jednotkami. Po obou stranách od bezpečnostního pásma pak bylo vytvořeno další dvanáctikilometrové pásmo, kde měl platit zákaz těžkých zbraní.

²⁵⁴Zmínit lze například vzájemnou výměnu zajatců a společný boj proti kriminalitě.

²⁵⁵Třeba dodat, že perspektivu vytvoření (kon)federalizované Gruzie bolestivě nese část gruzínského obyvatelstva, která se obává, že by si v případě výraznějších ústupků Abcházcům a Jihoosetincům mohli tatáž privilegia nárokovat Arméni a Ázerbájdžánci, jejichž počet je výrazně vyšší než počet Abcházců a Jihoosetinců.

²⁵⁶Jedná se o termín, který používají Baku a Tbilisi pro označení statusu Náhorního Karabachu, resp. Abcházie a Jižní Osetie v hranicích Ázerbájdžánu a Gruzie.

Abcházii.²⁵⁷ Tuto možnost však Suchumi důsledně odmítá, neboť případný návrat desetitisíců etnických Gruzínů, z nichž mnozí během konfliktu utrpěli značné osobní a materiální ztráty a kteří podporují myšlenku gruzínské svrchovanosti nad oblastí, by výrazně narušil současnou demografickou rovnováhu v oblasti ve prospěch Gruzínů,²⁵⁸ což by radikálně ohrozilo klíčové válečné výtěžky Abcházců. I kdyby gruzínští repatrianti nevznášeli požadavky na restituci majetku (což ovšem není možné dlouhodobě vyloučit), samotný status Abcházie jako státu především Abcházců by byl zpochybněn a Suchumi by již nemohlo mluvit za většinu nynějšího abcházsko-arménsko-ruského obyvatelstva oblasti, které si „návrat do Gruzie“ nepřeje. Podobně jako je tomu v karabašském konfliktu, také Suchumi podmiňuje rozhovory o jakémkoli masivnějším návratu gruzínských uprchlíků do oblasti dosažením zastřešující, „balíkové“ dohody mezi Suchumi a Tbilisi, která by zohlednila abcházské požadavky, zatímco gruzínská strana trvá na postupném, fázovém řešení, které by umožnilo dosáhnout konečné mírové dohody teprve poté, co dojde k návratu gruzínských uprchlíků. Ačkoli se Tbilisi i Suchumi shodují na referendu o budoucím statusu Abcházie, Abcházci trvají na jeho uskutečnění v předvečer případného návratu gruzínských utečenců, zatímco Tbilisi je ochotno o něm uvažovat až poté, co se desetitisíce Gruzínů bezpečně vrátí do oblasti.²⁵⁹ Protože návrhy OSN důsledně vyzdvihují primát územní celistvosti Gruzie, Abcházci tuto organizaci chápou jako nikoli nestranného, nýbrž progruzínského prostředníka, zatímco některé aktivity ruských mírotvorců, které budou analyzovány níže, gruzínská strana interpretuje jako jasné svědectví výrazně proabcházského přístupu Rusů, jejichž iniciativám i přes jejich formální uznávání územní celistvosti gruzínského státu není možné (zcela) důvěřovat. Není zapotřebí zdůrazňovat, že polarizované vnímání mírotvorců a jejich snah v regionu, zejména v otázce statusu odštěpené oblasti, neprospívá vzájemné důvěře a znesnadňuje nalezení východiska přijatelného pro obě strany konfliktu.

Abcházci se proto s relativním úspěchem pokoušejí vymezit a omezit teritorium, na něž by se gruzínští uprchlíci mohli vracet, na oblasti údolí Gali²⁶⁰ a Kodori,²⁶¹ které byly v posledních staletích obývány převážně kartvelským živlem; jedná se zčásti o vynucený ústupek Suchumi, které se tak snaží migrační pohyby gruzínského obyvatelstva v těchto oblastech regulovat, respektive jim zabránit. Od roku 1994 se tisíce Gruzínů začaly vracet do oblasti Kodori a hlavně Gali, ať byl jejich návrat abcházskou stranou sankcionován či nikoliv. Ve dvou strategicky položených oblastech východní Abcházie, jejichž kontrola umožňuje dohlížet na cesty spojující abcházský region s Gruzii, tak začalo působit gruzínské obyvatelstvo, které si přeje co nejrychlejší znovuzískání kontroly nad celým územím Abcházie, a jak se ukázalo, neváhá k tomu použít ani vojenskou sílu. Situaci dále komplikuje skutečnost, že na rozdíl od Náhorního Karabachu²⁶² mají Gali i Kodori náročný terén; převážně nížinný okres Gali pokrývají husté lesy, Kodorské údolí pak má terén hornatý, navíc rovněž hustě zalesněný. Hraniční linie mezi nepřátelými stranami zde na rozdíl od situace v Náhorním Karabachu a Jižní Osetii nejsou a ani nemohou být jasně vymezeny, což znemožňuje účinnou izolaci stran konfliktu a představuje vhodnou půdu pro vznik gerilových

²⁵⁷ Stejně jako Baku i Tbilisi vyvinulo úsilí, aby na mezinárodní scéně dosáhlo odsouzení faktické etnické čistky gruzínského obyvatelstva v Abcházii ve druhé fázi ozbrojeného konfliktu.

²⁵⁸ V současnosti tvoří Abcházci asi polovinu obyvatel Abcházie.

²⁵⁹ *Civil.ge*, 15. 3. 2003.

²⁶⁰ Oblast Gali se nachází na jihovýchodě Abcházie a hraničí s gruzínským Megrelskem, které bylo od druhé poloviny 19. století obýváno většinovými Megrely.

²⁶¹ Hornatá oblast Kodori, jejíž podstatnou (horní, severní) část kontrolují Gruzíni, se nachází na severovýchodě Abcházie; hraničí s gruzínskou oblastí Svaneti, obývanou převážně etnicky kartvelským (svanským) živlem. Kodorské údolí se od počátku 90. let nacházelo pod faktickou kontrolou místních Svanů, jejichž milice zvané *monadire* („lovec“) řídil Emzar Kviciani, který de iure uznával svrchovanost Tbilisi. V červenci 2006 však došlo k protitbiliské rebelii Kvicianiho přívrženců, která byla záhy potlačena gruzínskými vojsky, jež do Kodori navzdory dohodám z roku 1993 vkročila, a Kviciani uprchl na sever do Ruska.

²⁶² V Náhorním Karabachu mají jednoznačnou převahu Arméni, kteří kontrolují náhorněkarabašskou „baštu“ shlížející na nížinu ovládanou Ázerbájdžánci.

aktivit a provokací.²⁶³ Snahám o nalezení smíru tedy stály v cestě od poloviny 90. let pravidelně se opakující případy etnicky motivovaného násilí, na kterém se podílely na jedné straně gruzínské jednotky a na straně druhé abcházské oddíly, čemuž bude věnována pozornost na následujících stranách.

4 Obnovení násilností v Abcházii a rusko-gruzínské vztahy

V březnu 1995 obvinil úřad UNHCR (*UN High Commissioner for Refugees*, Úřad vysokého komisaře pro uprchlíky) v Gruzii abcházské oddíly z mučení a vraždění desítek Gruzínů, kteří se vrátili do Galského okresu. Za necelý rok došlo k intenzivním srážkám mezi abcházskými oddíly a gruzínskými gerilovými skupinami (*tetri legioni*, tedy „Bílá legie“, a *tis dzmebi*, „Lesní bratři“),²⁶⁴ jejichž jádro tvořili navrátilci se gruzínský utečenci z Galského okresu. Rok poté se násilnosti rozšířily do sousedního Suchumského a Ochamchirského okresu, ale i do oblasti Kodorského údolí, a to právě kvůli aktivnějšímu působení partyzánských jednotek, které již začaly útočit i na ruské mírové jednotky, obviňované ze stranění Abcházců. Obnovené abcházsko-gruzínské boje v Galském okrese kulminovaly zásahem abcházských jednotek na jaře 1998, který byl pomstou za útoky gruzínských gerilových skupin v abcházském vnitrozemí, jež separatistům způsobovaly značné škody. Střety mezi útočícími Abcházci a jednotkami gruzínského ministerstva vnitra trvaly téměř týden. Byly při nich zničeny nově postavené domy gruzínských navrátilců, často spolufinancované UNHCR, na 30 000 Gruzínů muselo Galský okres opustit, následně se však do něj vrátili, aspoň jejich část.²⁶⁵ Boje byly masivní a na obou stranách přišly o život stovky lidí včetně nemalého množství civilistů.²⁶⁶ Nehledě na dlíčí příměří, kterého bylo záhy dosaženo, docházelo v Galském okrese i v následujících letech k ozbrojeným střetům mezi abcházskými jednotkami a gruzínskými gerilovými skupinami, které občas neváhaly útočit nejen na ruské jednotky, ale i na jednotky UNOMIG.

To vše se odehrávalo na pozadí pozoruhodných událostí. Pravda, čas od času, gruzínské partyzánské skupiny neváhaly útočit ani na ruské mírové jednotky; jen do léta 1997 zaviniily smrt 40 ruských vojáků.²⁶⁷ Ve snaze zabránit zásahům abcházských oddílů, jejichž příslušníci kromě poměrně častých násilností požadovali zaplatit „daň“ a účastnili se rabování, „gruzínský venkované začali umisťovat okolo svých vesnic protipěchotní miny“,²⁶⁸ což bylo někdy příčinou zranění a smrti i v řadách ruských mírových jednotek. Tyto a podobné akce Gruzínů vyvolaly nechuť u příslušníků mírového kontingentu SNS, kteří proto začali stále otevřeněji stranit abcházským bojůvkám, čemuž nedokázali zabránit ani mezinárodní pozorovatelé. Pozorovatelé UNOMIG ovšem nejsou ozbrojeni;²⁶⁹ tvoří poměrně nepočetnou pozorovatelskou misi, čítající kolem 130 příslušníků, kteří se na rozdíl od ruských mírových jednotek nemohou spolehnout na vojenskou techniku, na

²⁶³V oblasti Guri představuje hranici mezi územím Abcházie a Megrelskem řeka Inguri, mezi oblastí Gali a zbytkem Abcházie pak Galský kanál.

²⁶⁴Uvedené gerilové skupiny, které zpravidla útočí na abcházské milice, jsou zřejmě podporovány, resp. přímo řízeny z Tbilisi.

²⁶⁵RFE/RL, 27. 5. 1998.

²⁶⁶David Darchiashvili, Tamara Patariaia, Guram Dumbadze, Irakli Aladashvili, *The Army and Society in Georgia* (Tbilisi: Center for Civil-Military Relations and Security Studies; Caucasian Institute for Peace, Democracy and Development, May 1998), 10, http://www.cpirs.org.ge/Archive/AS_05_98.pdf (staženo 10. 5. 2007).

²⁶⁷Christopher Walker, *No Peace, No War in the Caucasus: Secessionist Conflicts in Chechnya, Abkhazia and Nagorno-Karabakh* (Cambridge, MA: Harvard/Belfer Center for Science and International Affairs, 1998), 12, http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/no_peace_no_war_csia_occasional_paper_1998.pdf (staženo 9. 2. 2008).

²⁶⁸Walker (1998), 12.

²⁶⁹Aktivity UNOMIG totiž patří do kategorie pozorovatelských misí, která spadá pod Článek VI OSN, nikoli do kategorie operací k vynucení míru (Článek VII).

vysoké počty vojáků (Rusů jsou v oblasti asi 3000) ani na vojensko-politický a ekonomický potenciál mocného státu. Při své činnosti jsou pozorovatelé často odkázáni na ochranu buď mírového kontingentu SNS, tedy de facto ruských vojáků, nebo lokálních polovojenských oddílů; nejsou-li na místě dostatečné záruky jejich bezpečnosti, musí svoji práci nezdědka přerušit. „Občas nebyli schopni se dostat do předem určených oblastí, které spadaly pod jejich mandát – v některých případech jim v tom dokonce bránili ruští vojáci.“²⁷⁰ Část násilností, například abcházský zásah do Galského okresu, příslušníci UNOMIG podle některých svědectví pozorovali, nebyli však schopni zasáhnout.²⁷¹

Příslušníci ruského mírového kontingentu se rovněž podílejí na pašování nejrůznějších komodit do Ruska, které přináší trvale vysoké zisky; podle některých svědectví se společně s Abcházci účastnili útoků na civilní gruzínské obyvatelstvo za účelem jeho odsunu z Galského okresu;²⁷² byly rovněž zaznamenány případy, kdy byli gruzínští repatrianti východní Abcházie uneseni a propuštěni až po zaplacení výkupného, stejně jako případy rabování, krádeží a podobně.²⁷³

V říjnu 2001 se beztak neklidné Kodorské údolí proměnilo v dějiště rozsáhlého ozbrojeného střetu mezi místními gruzínskými bojovky, doplněnými o čečenské posily,²⁷⁴ které zaútočily na vesnici Giorgijevskoje, kontrolovanou Abcházci a abcházskými jednotkami podporovanými ruskými mírovými silami; tento útok nepřežilo na 40 lidí včetně pěti příslušníků OSN.²⁷⁵ Není třeba dodávat, že podobné incidenty na abcházsko-gruzínském pomezí účinně blokovaly snahy o mírové řešení konfliktu, které se snažili zprostředkovat mezinárodní mediátoři.

Napětí v Kodorském údolí zůstávalo na vysoké úrovni i vlivem řady incidentů, k nimž došlo v následujících letech. V dubnu 2002, poté, co se Suchumi a Tbilisi po ukončení uvedeného gruzínsko-čečenského útoku domluvily na demilitarizaci Kodori, do oblastí vstoupil ruský mírový kontingent, který k tomuto kroku de iure neměl oprávnění. Ruské jednotky záhy obklíčili gruzínští ozbrojenci a situaci se podařilo uklidnit teprve po zásahu gruzínského prezidenta a pozorovatelů OSN, po jejichž protestech se ruské oddíly z Kodori stáhly.²⁷⁶ 11. března následujícího roku pak v Kodori došlo k události, která se velmi podobala výše popsanému „raketovému incidentu“ poblíž jihoosetinských hranic. Blíže nespecifikované vrtulníky Mi-24 bombardovaly obec Čchalta, kde se

²⁷⁰Gruska (2005), 32.

²⁷¹Cornell (2001), 187.

²⁷²Neil MacFarlane, „The Role of the UN“, in *A Question of Sovereignty: The Georgia-Abkhazia Peace Process*, ed. Jonathan Cohen (*Accord: International Review of Peace Initiatives*, Issue 1) (1999), 8.

²⁷³Cornell (2001), 187. Cornell na stejné straně rovněž uvádí, že oddíl maršála Baghranjana tvořený Armény, který se zúčastnil války na straně Abcházců, byl integrován do rámce mírového kontingentu SNS.

²⁷⁴Jedná se o stále ještě ne zcela vysvětlenou událost v moderních dějinách Gruzie. Jak známo, čečenské jednotky (tzv. abcházský batalion pod velením Šamila Basajeva) se za abcházsko-gruzínského válečného konfliktu účastnil bojů na straně Abcházců. Výraznou podporu, které se jim dostalo od Čečenců, však Abcházci z jasných důvodů nemohli během první ani druhé války v Čečensku opěťovat, neboť se chtěli zdržet jakýchkoli kroků, které by je mohly připravit o přízeň a podporu Moskvy. Naopak, jak během první války (1994–1996), tak v meziválečném období (1996–1999) došlo k výraznému zlepšení vztahů mezi Čečenci a Gruzíny i na mezistátní úrovni, což vyvrcholilo de facto státní návštěvou tehdejšího čečenského prezidenta Aslana Maschadova v Tbilisi v roce 1998. Mnohé Gruzíny tehdy stejně jako Ázerbájdžánce, Dagestánce a příslušníky jiných kavkazských národů opanovala myšlenka jakési kavkazské solidarity a sympatizovali s Čečenci v jejich protiruském odboji; tisíce Čečenců pak v Gruzii po opětovné ruské invazi do Čečenska našly útočiště. Radikálně odlišný postoj ze strany Gruzínů a Abcházců pak některé Čečence přiměl k tomu, aby spíše než Abcházcům stranili Gruzínům; mezi ně patřil i čečenský velitel Ruslan (Hamzat) Gelajev, který se Gruzínům za účast Čečenců v abcházské válce veřejně omluvil a odvděčil se jim mimo jiné nasazením svých jednotek v Kodorském údolí v říjnu 2001.

²⁷⁵RFE/RL, 12. 10. 2001.

²⁷⁶Podrobněji k tomuto incidentu viz např. *Eurasia Monitor*, 16. 4. 2002.

již rok nacházela progruzínská vláda Abcházie v exilu. Ruské úřady však obvinění Tbilisi rezolutně dementovaly.²⁷⁷

5 Návrhy na mírové řešení konfliktu v Abcházii

Bodenův návrh

Jedním z nejznámějších plánů navržených Tbilisi a mezinárodními zprostředkovateli, jejichž jádro tvořilo uznání zásady teritoriální integrity Gruzie, a byly proto považovány za progruzínské, byl dokument zpracovaný zvláštním zmocněncem OSN v Gruzii Dieterem Bodenem v roce 1999. Tento plán se stal předmětem jednání až po dvou letech, protože Suchumi se s ním po celou tuto dobu rezolutně odmítalo seznámit. Ačkoli jeho celkové znění nebylo nikdy zveřejněno, některé jeho části pronikly na veřejnost a vzápětí byly ostře odmítnuty abcházskou stranou; ta totiž s odvoláním na ústavu neuznané republiky z roku 1994, která definovala Abcházii jako nezávislý stát,²⁷⁸ důsledně odmítala jednat o jakémkoli návrhu, který by předpokládal zřízení vertikálních vztahů mezi Suchumi a Tbilisi, respektive zpochybňoval plnou nezávislost Abcházie.

Bodenův návrh vycházel z potřeby zřízení takzvané asymetrické federace – (kon)federativní uspořádání mezi Tbilisi a Suchumi mělo reflektovat jak snahu Gruzínů o zachování územní celistvosti země, tak úsilí Abcházců o dosažení co nejpevnější svrchovanosti; proto se v něm používala formule „suverénní jednotka v rámci sjednoceného státu“.²⁷⁹ V praxi tedy tento plán měl zaručovat územní integritu Gruzie a zároveň zajišťovat suverenitu Abcházie v rámci perspektivně federalizovaného gruzínského státu (Článek 2). Pokud jde o status Abcházie, ta by získala širší práva a kompetence, než měla abcházská autonomie do roku 1992, což zajisté nebylo v souladu s maximalistickými požadavky Suchumi (Článek 4). Zároveň se předpokládal bezpečný návrat uprchlíků do Abcházie (Článek 7) a zřízení ústavního soudu, který se měl řídit jak gruzínskou, tak abcházskou ústavou a federativními dohodami.²⁸⁰ Přestože Bodenův návrh měl sloužit spíše jako platforma pro dosažení komplexní dohody v budoucnu, lze říci, že jeho základní body, jak bylo řečeno, byly v rozporu se stanoviskem Suchumi.

Gruzínský mírový plán

V letech 2004 a 2006 přišlo Tbilisi se dvěma dalšími návrhy; zvláštní pozornost si zaslouží dokument z roku 2004, jehož jednotlivé položky byly zveřejněny. Stejně jako Bodenův plán také tento gruzínský návrh, zveřejněný o tři roky později, explicitně předpokládal, že Suchumi bude poskytnuta „nejširší možná autonomie“ výměnou za uznání územní celistvosti Gruzie. Plán měl dvě části – v první se strany konfliktu měly zavázat, že se zřeknou násilných hrozeb a použití násilí při řešení sporů v budoucnu a že dojde ke zrušení ekonomické blokády, uplatňované Tbilisi vůči odštěpené oblasti; následně měla být podepsána komplexní dohoda mezi Suchumi a Tbilisi, která by Abcházii garantovala „zvláštní status“. Obranná a zahraniční politika stejně jako oblast cel a potírání organizovaného zločinu měla zůstat v kompetenci Tbilisi. Zbytek vnitropolitické agendy měl být v plné jurisdikci Suchumi, které však nemělo mít nárok na disponování vlastní armádou, nicméně mohlo udržovat policejní jednotky. Abcházie měla původně být parlamentní republikou;²⁸¹

²⁷⁷Více viz např. Molly Corso, „Kodori Attack: Fresh Cause for Conflict“, *Eurasia Insight*, 19. 3. 2007.

²⁷⁸Ve stejném roce byla v Abcházii vyhlášena nezávislost, kterou potvrdil výsledek referenda v roce 1999.

²⁷⁹Gruska (2005), 34.

²⁸⁰Darchiashvili in Kuchyňková – Šmíd (2005), 259–260.

²⁸¹Následně se mnohonárodnostní obyvatelstvo oblasti mohlo rozhodnout, zda upřednostňuje parlamentní, nebo prezidentskou republiku. Prezident měl ovládat jak gruzínštinu, tak abcházštinu. Dodejme, že v souladu s nynější abcházskou ústavou má být prezident republiky etnický Abcházec se znalostí rodné řeči.

v parlamentu by měli etničtí Abcházci tvořit většinu i přesto, že by se do oblasti vrátili gruzínští uprchlíci. Teprve poté se měly uskutečnit volby do parlamentu.²⁸² Obyvatelé Abcházie, suverénní entity v rámci gruzínského státu, měli získat občanství jak abcházské, tak gruzínské, ačkoli pouze gruzínské občanství mělo mít mezinárodně uznávaný status. Abcházie by rovněž získala právo vybírat daně a cla, avšak jejich blíže nespecifikovaná část měla směřovat do Tbilisi. Gruzínská měna lari měla být zavedena po celé Abcházii, v Abcházii by však mohla být užívána místní měna, vázaná na lari, na které by se mohly objevit abcházské symboly.²⁸³ Abcházci by pak měli mít dopředu určený počet hlasů ve federálním gruzínském parlamentu, který by byl vyšší, než jaký by jim příslušel na základě jejich množství, a dostali by právo vetovat jakýkoli zákon, který by se týkal Abcházie. Tento dokument, jehož klíčové body reflektovaly Bodenův návrh, stejně jako další podobně znějící plány však Suchumi ihned smetlo ze stolu.

Abcházský mírový plán

V polovině roku 2006 představila abcházská strana vlastní plán mírové dohody, který pojmenovala příznačně Klíč k budoucnosti. Již na prvních stránkách dokumentu zmiňovala „desetiletí genocidy a krvavé války v letech 1992–1993, rozpoutané [Gruzií]“.²⁸⁴ Gruzie se měla mnohonárodnostnímu národu Abcházie omluvit za „státní politiku asimilace, války a izolace“, což mělo posloužit jako důležitý krok k obnovení důvěry mezi oběma národy. Na Tbilisi se požadovala výslovná rezignace na metody politického a ekonomického nátlaku, především „ekonomické a informační blokády“; dokument rovněž zmiňuje 13 miliard amerických dolarů újmy, kterou Gruzie způsobila abcházskému státu během války a trvajících blokády, a podobně. Spíše než snahou o nalezení smíru tedy byl tento plán dlouhým kompilátem tradičních výčitek vůči gruzínské straně; zdůrazňované obnovení důvěry mezi Gruzíny a Abcházci mělo být nezbytností pro zahájení efektivních jednání, která však nemohla vést k ničemu jinému než k formálněprávnímu uznání faktické nezávislosti Suchumi na Tbilisi. Tento návrh zcela jistě vycházel ze snahy Suchumi o zachování stávajícího statusu quo ve vztazích s gruzínskou stranou a jako takový byl Tbilisi ihned odmítnut. Slovy Saakašviliho zvláštního poradce pro řešení abcházského konfliktu, „abcházské klíče nemohou otevřít žádné dveře“.²⁸⁵

ZÁVĚR

Tato studie se pokusila ukázat, že neohledě na občasně snahy vlád v Tbilisi, Suchumi a Cchinvali dospět v rámci mírových jednání k nalezení vzájemně akceptovatelného *jus post bellum*, který by umožnil formálně-právně vyřešení vztahů mezi Gruzií a jejími separatistickými subjekty, tato jednání měla malou šanci na úspěch. Tato situace byla způsobena řadou faktorů. Za prvé, zásada územní celistvosti, vyzdvihovaná gruzínskou stranou jako nezpochybnitelný předpoklad jakéhokoliv mírového jednání, zpravidla narážela na odpor ze strany jihoosetinských elit a zejména abcházských elit. Perspektiva stát se autonomií v rámci sjednocené Gruzie s úzkými vazbami na USA a NATO nebyla pro tyto elity, vázané na kremelské kruhy, příliš lákavá a rovněž narážela na etablované bezpečnostní obavy mezi jihoosetinským a abcházským obyvatelstvem, v jejichž prostředí přetrvávaly vzpomínky na krvavou válku počátku 90. let minulého století a tudíž obavy o gruzínský militantní revanšismus. Za druhé, tento odpor ze strany separatistických oblastí měl tendenci se zvyšovat úměrně stupni aktuální konfrontace ve vztazích mezi Gruzií a Ruskem, neboť

²⁸²Tento plán se však konkrétněji nezabýval otázkou, jakým způsobem by volba do parlamentu měla probíhat, aby gruzínská polovina či většina Abcházie disponovala v parlamentu menšinovým zastoupením.

²⁸³*RFE/RL*, 11. 6. 2004.

²⁸⁴Viz celý text plánu, dostupný na stránkách ministerstva zahraničí této neuznané republiky: [http://www.mfaabkhazia.org/MFADocuments/Bagapsh%20Plan%20\(Key%20to%20the%20Future\)%20Rus.pdf](http://www.mfaabkhazia.org/MFADocuments/Bagapsh%20Plan%20(Key%20to%20the%20Future)%20Rus.pdf) (staženo 9. 2. 2008).

²⁸⁵*Regnum.ru*, 10. 6. 2006.

jihoošetinské a abcházské elity si zřejmě byly vědomy skutečnosti, že zhoršení vztahů mezi Tbilisi a Moskvou posiluje odhodlání kremelských politiků znemožnit reintegraci dvou separatistických republik zpátky do Gruzie a tudíž posiluje podporu, které by se jim v případě vojenské konfrontace s Tbilisi mohlo ze strany Rusů dostat. Konfrontace mezi Moskvou a Tbilisi byla nezanedbatelnou měrou posílena zejména poté, co se moci v Tbilisi v důsledku „revoluce růží“ (2003) chopil Micheil Saakašvili, pro jehož politickou agendu se otázka navrácení odštěpeneckých oblastí stala jednou z nejvýznamnějších. Za třetí, za této situace byla veškerá jednání de facto bezpředmětná, neboť – což ilustruje zejména abcházský návrh mírového ujednání z roku 2006 – strany se spíše než o nalezení vzájemně výhodného politicko-právního řešení spíše snažily o imitaci jednání, což platí zejména v případě Jihoosetínů a Abcházů, kteří za uvedených okolností evidentně neměli zájem o návrat do hranic Gruzie. Válka, ke které došlo v horkých letních dnech srpna 2008, pak eliminovala beztak mlhavé perspektivy nalezení vzájemně akceptovatelného mírového řešení mezi Gruzii na jedné straně a jižní Osetií a Abcházíí na straně druhé.

POUŽITÁ LITERATURA

1. *Annual Report 2000 on OSCE Activities* (Vienna: OSCE Secretariat, 24. 11. 2000), 43, http://www.osce.org/publications/sg/2005/05/14111_280_en.pdf (staženo 8. 2. 2008).
2. Cornell, Svante E., *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus* (Richmond: Curzon Press, 2001).
3. Darchiashvili, David, Pataraiia, Tamara, Dumbadze, Guram, Aladashvili, Irakli, *The Army and Society in Georgia* (Tbilisi: Center for Civil-Military Relations and Security Studies; Caucasian Institute for Peace, Democracy and Development, May 1998), 10, http://www.cpirs.org.ge/Archive/AS_05_98.pdf (staženo 10. 5. 2007).
4. Darchiashvili, Vakhtang, „Gruzínsko-abcházský etnický konflikt“, in *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*, eds Tomáš Šmíd, Vladimír Vaďura (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007).
5. *Georgia: Avoiding War in South Ossetia*, International Crisis Group, Europe Report N° 159, Tbilisi/Brussels, 26. 11. 2004, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN019224.pdf>, 6 (staženo 6. 2. 2008).
6. Gruska, Ulrike, *Separatismus in Georgien. Möglichkeiten und Grenzen friedlicher Konfliktregelung am Beispiel Abchasien*, Arbeitspapier No. 1 (2005), Universität Hamburg – IPW, 38.
7. Lynch, Dov, „Georgia: An Emerging Governance: Problems and Prospects“, in *After Shevardnadze: Georgian Security Sector Governance after the Rose Revolution*, eds Philipp Fluri, David Darchiashvili (Geneva: Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2004).
8. MacFarlane, Neil, „The Role of the UN“, in *A Question of Sovereignty: The Georgia-Abkhazia Peace Process*, ed. Jonathan Cohen (*Accord: International Review of Peace Initiatives*, Issue 1) (1999), 8.
9. Molly Corso, „Kodori Attack: Fresh Cause for Conflict“, *Eurasia Insight*, 19. 3. 2007.
10. Nuriyev, Elkhan, *The South Caucasus at the Crossroads. Conflicts, Caspian Oil and Great Power Politics* (Berlin: LIT, 2007).
11. Peuch, Jean-Christophe, „Georgian-Russian Missile Incident Poses Conflict-Resolution Challenge for OSCE“, *Eurasia Insight*, 9. 10. 2007, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav091007.shtml> (staženo 10. 2. 2008).
12. Socor, Vladimir, „Georgian Parliament Calls for Replacing Russian Peacekeepers with International Police Contingent“, *Eurasia Daily Monitor*, 20. 7. 2006.

13. Walker, Christopher, *No Peace, No War in the Caucasus: Secessionist Conflicts in Chechnya, Abkhazia and Nagorno-Karabakh* (Cambridge, MA: Harvard/Belfer Center for Science and International Affairs, 1998), 12,
http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/no_peace_no_war_csia_occasional_paper_1998.pdf (staženo 9. 2. 2008).

KONTAKT

PhDr. Emil Souleimanov, PhD.

Katedra ruských a východoevropských studií IMS FSV Uk v Praze

E-mail: arсланlik@yahoo.com

NÁZORY

PERSPEKTÍVY SMEROVANIA ANGLIČTINY – JAZYKA MEDZINÁRODNEJ KOMUNIKÁCIE – V KONTEXTE VÝVOJA ĎALŠÍCH SVETOVÝCH JAZYKOV

PhDr. Mária Bláhová, PhD.

ABSTRAKT

Angličtina má osobité postavenie v modernom, globalizovanom svete. Jej história je v porovnaní s niektorými jazykmi pomerne krátka. Napriek tomu sa dokázala presadiť a stala sa nástrojom komunikácie vo všetkých oblastiach. Aj keď sa jej postavenie zdá byť neotrasiteľné, nie je to celkom tak. Snažíme sa poukázať na historické súvislosti, náboženský rozmer šírenia hodnôt, ktoré sa s jazykmi spájajú ako aj niektoré ďalšie faktory, ovplyvňujúce expanziu, ale aj zánik niektorých svetových jazykov.

Kľúčové slová: : komunikačný prostriedok, *lingua franca*, náboženský rozmer, historické súvislosti, vedecké objavy, kultúrne vplyvy

ABSTRACT

The English language has achieved a unique position in the modern globalized world. To be compared with some other languages, its history is relatively short. Nevertheless, English has been ranked among the most prestigious means of communication in all professional spheres all over the world. Even if English seems to have an unshakeable position among languages, there are some threats for its further expansion. We have made an attempt to outline some historical facts, values linked to religious aspects and some other factors that are connected with language expansion and destruction over the history of mankind.

Key words: means of communication, *lingua franca*, religious aspects, historical consequences, scientific inventions, cultural impacts

JEL KLASIFIKÁCIA: F59, J80

ÚVOD

Jazyky zohrávajú v živote ľudstva kľúčovú rolu. Ľudské myslenie je nemysliteľné bez jazyka, sprevádza ho celou históriou a pretrváva veku. Od čias keď sa výpovede začali zaznamenávať, prešli tisícročia a dnes ich vnímame ako symboly identity civilizácií, z ktorých mnohé už dávno zanikli.

Všetky oblasti nášho života ako je politika, ekonomika, vzdelávanie, kultúra či šport sú postavené na vzájomnej jazykovej komunikácii. Globalizácia a moderná technika priblížili ich pôsobenie na dosah, urýchlili sa aj možnosti vzájomnej výmeny informácií v rôznych jazykoch. V súčasnej dobe existuje niekoľko jazykov, ktoré znesú prívlastok svetový, alebo tzv. *lingua franca*. Kritérií prečo sa ten ktorý jazyk stáva svetovým je viac a počet pôvodného obyvateľstva, ktorý ním hovorí, je len jedným z nich. Základom rozširovania jazykov je migrácia, ktorá platí aj v súčasnej dobe a podieľa sa najväčšou mierou na zmenách na jazykovej mape sveta. Migrácia bola a je zvyčajne spojená s vidinami určitého zlepšenia životných podmienok, ktoré môžu byť charakteru ekonomického, politického, technologického, klimatického, atď. Svoju úlohu zohrávajú aj historické faktory, obchodné záujmy, šírenie náboženských ideí, politické dôvody a celý rad ďalších skutočností. V neposlednom rade je potrebné zohľadniť aj demografický rozmer pri šírení jazykov,

ktorý síce zvyšuje populáciu hovoriacu určitým jazykom, nemusí to však vždy znamenať, že sa takýto jazyk stane svetovým, pokiaľ sa nenaplnia aspoň niektoré atribúty, ktoré uvádzame nižšie.²⁸⁶

Mnohé z jazykov, ktoré pretrvali stáročia a spájali obrovské územia, stratili z rôznych dôvodov svoj význam, respektíve zanikli úplne, tak ako zanikli civilizácie, ktoré reprezentovali.

V súčasnej dobe existuje vo svete približne 6900 jazykov. Hoci sa počet obyvateľstva na Zemi zvyšuje, počet jazykov neustále klesá, väčšinou sa strácajú, lebo ich predstavitelia postupne vymierajú, splyvajú s jazykmi silnejších majoritných skupín, alebo stoja na úplnom okraji záujmu modernej civilizácie.

Vo februári 2010 priniesli tlačové agentúry správu, že v Indii zomrela posledná členka kmeňa *Bo*, ktorý približne 65.000 rokov obýval Andamanské ostrovy. Smrťou 85-ročnej ženy zmizol zo sveta ďalší jazyk a kultúra s ním spojená.²⁸⁷

Na druhej strane, aj v 21. storočí je možné objaviť nové, doposiaľ nezmapované jazyky. Nedávno vedci zistili, že jazyk *Koro*, ktorý patrí do skupiny tibetsko-barmských jazykov, je pre nich úplne nový a nepodobá sa žiadnemu známemu jazyku. Hovorí sa ním v Indii, prenáša sa len ústnym podaním a v súčasnosti ním komunikuje približne tisíc ľudí.²⁸⁸ Poukazuje to, okrem iného aj na tú skutočnosť, že napriek všetkým snahám jednotlivých vedcov, lingvistov i rôznych inštitúcií, stále zostávajú biele miesta na lingvistickej mape sveta.

V súčasnosti môžeme hovoriť o skupine svetových jazykov, medzi ktorými na poprednom mieste stojí angličtina. Okrem nej sú to ďalšie európske jazyky ako francúzština, španielčina, nemčina a ruština. Z mimoeurópskych jazykov sa, vzhľadom na svoje ekonomické postavenie a počet obyvateľstva, do popredia tlačí čínština a arabčina. Tieto jazyky sú oficiálnymi rokovacími jazykmi na významných svetových fórach, sú nositeľmi kultúry, ktorú reprezentujú a stávajú sa predmetom záujmu štúdia širších skupín populácie na celom svete.²⁸⁹

1 HISTORICKÉ SÚVISLOSTI

Jazyky sú základnými nástrojmi komunikácie a zároveň sú nositeľmi kultúry, tradícií a histórie. Mnohé z tých, ktoré vznikli v dávnych dobách a prekvalili po stáročia, stratili svoj pôvodný význam a dnes sú už len objektom záujmu historikov, lingvistov, prípadne socio-antropológov. Dôvody sú rôzne, a keďže písomných pamiatok z najstarších čias sa zachovalo pomerne málo, vydávajú o tom len obmedzené svedectvo a je pomerne náročné podať pravdivý obraz o skutočných príčinách zániku niektorých jazykov, ktoré v minulosti plnili funkciu svetového jazyka – *lingua franca*.

Rozširovanie jazykov a snaha ich predstaviteľov vytvoriť z nich svetový jazyk boli vždy spojené s rozširovaním moci, prepojeniami medzi kultúrami, či ekonomickými faktormi. Jazyky sa v priebehu dlhých dejín ľudstva presúvali migráciou obyvateľstva, dobyvačnými vojnami, po zemi i po mori a neboli to vždy len jazyky silnejších, ktoré z týchto bojov vychádzali víťazne. Šírenie

²⁸⁶ Obyvateľstvo Číny, Indie, Pakistanu rastie oveľa rýchlejšie ako populácia ktoréhokolvek európskeho jazyka, angličtinu nevynímajúc. Podobne – prírastok obyvateľstva je vo všetkých arabsky hovoriacich krajinách vysoký a dá sa predpokladať, že bude pokračovať, čím sa pozícia arabčiny môže dostať do celkom iného postavenia ako je tomu dnes.

²⁸⁷ Kmeň *Bo* bol považovaný za jeden z najstarších kmeňov na Zemi. Jeho členovia sa bránili akémukoľvek kontaktu s ľuďmi mimo svojej komunity. Antropológovia usudzujú, že táto skutočnosť je priamym dôsledkom izolácie voči zmenám v ich okolitom životnom prostredí a absolútnej neschopnosti integrovať sa a spoluexistovať s inými komunitami.

²⁸⁸ Oba jazyky – *Bo* a *Koro* majú svoj pôvod na území dnešnej Indie. V samotnej Indii, ktorá je druhou najľudnatejšou krajinou sveta (viac ako 1,1 miliardy obyvateľov) sa hovorí asi 1.600 rôznymi jazykmi, čo je takmer štvrtina všetkých jazykov na Zemi. Keďže počet ich príslušníkov je často veľmi nízky, okolo 190 z nich je na pokraji vyhynutia.

²⁸⁹ Na tomto mieste neuvádzame všetky oficiálne rokovacie jazyky medzinárodných inštitúcií, zameriame sa len na vybrané z nich.

jazykov je dlhodobá záležitosť. N. Ostler nazval najjednoduchší spôsob dosiahnutia rozkvetu jazyka *rolnícky*, pri ktorom ide o prirodzený nárast jazyka v súvislosti s rozširovaním počtu jeho členov. Ten ďalší spôsob nazval *stratégiou lovca*, pre ktorý sú charakteristické vpády a nájazdy ako prostriedok šírenia a často aj vnučovania jazykov dobyvateľov.²⁹⁰ Ako príklad možno uviesť Alexandra Veľkého a jeho víťazstvá, po ktorých sa začalo rozširovanie aramejštiny a gréčtiny na úkor menších jazykov. Prvý z uvedených jazykov bol značne rozšírený v Egypte, o čom svedčí množstvo zachovaných textov v aramejšťine nájdených na jeho území.

S rozvojom obchodu sa niektoré jazyky rozšírili vo svete viac a stali sa komunikačným prostriedkom pri výmene tovarov v rôznych častiach sveta. Takúto úlohu plnili v nie tak dávnej minulosti napr. aj holandčina či portugalčina. A hoci si portugalčina svoj vplyv medzi svetovými jazykmi zachovala, holandčina sa zo svojej strategickej pozície ako *lingua franca* postupne vytratila.

Najpočetnejší zo slovanských jazykov – ruština – je zaujímavý tým, že počtom obyvateľstva, ktorí majú ruštinu ako svoj prvý jazyk sa radí do prvej päťice najrozšírenejších jazykov, napriek tomu, jej postavenie je osobité. Pri porovnaní s inými veľkými koloniálnymi ríšami je pozoruhodné, že tie, aj keď zanikli, ich jazyky zostali oficiálnymi alebo najčastejšie používanými jazykmi na území väčšiny bývalých kolónií, aj po získaní samostatnosti. Tento fakt pre ruštinu neplatí a mohlo by sa zdať, že ruština stráca svoju pozíciu. Z historického hľadiska má na tom svoj negatívny podiel aj vzdelaná ruská elita, ktorá sa nikdy nepokúsila rozšíriť svoje ideály do vzdialených ázijských častí krajiny. Rusko zostalo na dlhé stáročia feudálnym, s absolutistickou cárskou mocou, čím sa znemožnilo vytvoriť pre jazyk určitý pevný základ, ktorý by ho dokázal rozširovať vo svete. Ruština sa nestala zjednocujúcim jazykom nikde okrem Ruska samotného, aj keď v období existencie Sovietskeho zväzu tu taká snaha bola. Ruština mala ambície stať sa spoločným komunikačným prostriedkom krajín východného bloku, ale po páde železnej opony tento plán stroskotal. Neznamená to však definitívne status quo. Rusko má stále dostatočný potenciál vo vzdelanej kultúrnej elite, vo vede a v neposlednom rade v energetických zdrojoch, ktoré vlastní, a ktoré môžu v budúcnosti pomôcť ruštine k tomu, aby sa mohla rozšíriť vo svete ako *lingua franca*.

Zvláštne postavenie medzi svetovými jazykmi zaujíma nemčina. Nemecko zohralo svoju významnú úlohu v dejinách Európy, dalo svetu popredných umelcov, vedcov, politikov, atď. Martin Luther je strojom reformátorského hnutia, ktoré ovplyvnilo ďalšie smerovanie náboženského a politického vývoja v celej Európe. Mnohé významné technické objavy pochádzajú z Nemecka. Nemčina má štatút svetového jazyka, napriek tomu jej pozícia z popredných miest ustupuje. Má to svoje historicko-náboženské dôvody, z ktorých významne vyčnieva porážka v Prvej svetovej vojne, ktorá viedla k strate kolónií v Afrike a dopady Druhej svetovej vojny – to všetko sa odrazilo aj na postavení nemčiny. Nemecko stratilo mnoho svojich pôvodných obyvateľov nielen ako obeť vojen, ale mnohí významní, nemecky hovoriaci umelci či vedci, opustili krajinu a stali sa z nich anglicky, francúzsky či inak hovoriaci občania. Hoci Nemecko, Rakúsko a Švajčiarsko patria k najstabilnejším demokraciám a silným ekonomikám sveta, nemčina stráca svoje pozície ako *lingua franca* a čoraz častejšie ju vo všetkých oblastiach nahrádza angličtina.

Naproti tomu francúzština patrí medzi najmenšie svetové jazyky, pretože sa k nej hlási len okolo 78 miliónov rodených nositeľov jazyka a približne 55 miliónov tých, ktorí ju majú ako druhý jazyk. Napriek tomu sa francúzštine pripisujú rôzne cnosti a je spájaná s vysokou európskou kultúrou. Vďaka za to okrem iného aj geograficky výhodnej polohe Francúzska, ktorá jej umožňovala udávať trend vývoja. Francúzsky vplyv dosiahol najvyšší vrchol v 17. storočí, keď Francúzi svoju výnimočnosť a úspešnosť, ktorú pripisovali svojmu jazyku, zavŕšili založením Académie Française. Bola to prvá inštitúcia svojho druhu na svete, ktorá mala za úlohu starať sa o rozvoj jazyka. Tento „vysoký štýl“ charakteru jazyka zrejme zapríčinil, že francúzština sa v zámorí nedokázala udržať v takom rozsahu, ako by si to bola domáca krajina želala. Napriek ambíciám i čiastočným úspechom sa francúzština dokázala udržať len v Kanade. V ostatných kolóniách sa presadila len ako jazyk elity. Lepšie sa jej darilo presadiť sa v Afrike, a to aj pre

²⁹⁰ OSTLER, N.: *Říše slova. Jazykové dějiny světa*. str. 42

presvedčenie Francúzska, že je predurčené meniť svet k lepšiemu, šíriť katolícku vieru a úctu k zákonom. Napriek tomu však žiadna časť veľkého francúzskeho impéria nedokázala prilákať dostatočný počet imigrantov z vlastnej krajiny a tak francúzština zostávala výlučne jazykom vládnucej elity.

Francúzska kultúra prezentovaná francúzštinou víťazne tiahla Európou a kto chcel, aby jeho diela poznal svet, musel písať po francúzsky. V dnešnej dobe túto úlohu prevzala angličtina. Snáď žiaden národ sa nebráni tak úporne prenikaniu angličtiny do vlastnej kultúry ako Francúzi. Má to svoje historické príčiny, ako sme naznačili vyššie. Zdá sa, že súboj o pozíciu *lingua franca* francúzština v súčasnej dobe prehráva. Na rozdiel od jazyka sa však vo svete veľmi dobre darí francúzskej kultúre, predovšetkým v oblasti módy, filmu a v gastronómii.

2 ÚLOHA NÁBOŽENSTVA

Nemalú úlohu pri šírení jazykov zohral aj náboženský rozmer. Počas dlhodobej histórie ľudstva sa preukázalo, že spojenie s náboženstvom je veľmi dôležité pri zachovaní jazyka, pretože nové náboženstvá vždy znamenajú i rôzne jazyky. Zároveň je to pravdepodobne jediný spôsob, ako si jazyk dokáže osvojiť skutočné hodnoty a prežiť. V tejto súvislosti je možné spomenúť napr. *sanskrt*, posvätný jazyk hinduizmu, či *hebrejčinu*, ktorá by bez judaizmu pravdepodobne zanikla. Podobný osud postihol aj *koptský jazyk*, ktorý sa považuje za egyptštinu, ktorá prežila vďaka bohoslužbám a liturgii, ktoré sa v tomto jazyku viedli napriek tomu, že z každodenného života sa definitívne stratil po príchode moslimov.

So vznikom kresťanstva a jeho kozmopolitnými ambíciami, voľba padla na gréčtinu, ktorá sa stala najvhodnejším komunikačným prostriedkom na rozširovanie Písma svätého, a v tomto jazyku boli napísané kresťanské texty Nového zákona. Gréčtina sa zároveň stala prvým cirkevným jazykom na západe a je typickým príkladom klasického jazyka, ktorý uznávali aj okolité národy, a ktoré ju podporovali. Grécky vplyv je veľmi markantný vo všetkých európskych jazykoch, v ktorých je množstvo slov gréckeho pôvodu a gramatiky jednotlivých jazykov postupne ako vznikali, zostavovali sa podľa gréckeho vzoru.

Gréčtina sa šírila postupne a využívala na to všetky dostupné možnosti. Obrovskému rozmachu vďaka za to, že okrem náboženstva sa stala jazykom obchodníkov, diplomatov i dobyvateľov, ale aj jazykom kultúry a športu, ktorý sa rozšíril z pôvodnej krajiny ďaleko na východ až do Indie a do Perzie. Víťazné ťaženie gréčtiny v mnohom pripomína rozmach angličtiny v dnešnej dobe. Vplyv gréčtiny sa udržal až do r. 1453, keď Konštantínopol dobyli Turci. Až do tých čias gréčtina dokázala odolávať vplyvu ostatných jazykov, s ktorými sa dostala do kontaktu. Po páde Byzantskej ríše sa gréčtina stiahla na svoje pôvodné územia a vrátila sa do chrámov v klasickej podobe cirkevnej gréčtiny. V období renesancie sa síce opäť dostala do pozornosti ako zdroj poznatkov, ale svoju pôvodnú pozíciu ako *lingua franca* už nikdy nedosiahla. Na jej miesto nastúpila latinčina, ktorá rozmachom svojej moci a nadvlády podporovanej vojenskou a ekonomickou silou nahradila v západnej Európe keltské jazyky.

Rimania síce vychádzali z podstaty gréckej kultúry, ale nikdy ju neprevzali v oblasti práva a vojenského umenia. Najväčší vplyv si latinčina udržala na juhu a na západe Európy. Slabnúcim vplyvom rímskej ríše sa z latinčiny oddelili moderné jazyky románskeho pôvodu – francúzština, španielčina a portugalčina. Pod vplyvom historických udalostí a mocenského prerozdelenia Európy, latinčina musela čeliť zvyšujúcemu sa náporu konkurencie zo strany hovorových jazykov, ktoré z nej vzišli. Začala sa presúvať do chrámov a zostala jazykom vzdelancov, ale postupne už žiadny odbor nezostal výlučne doménou latinčiny a jazyk postupne prevzal prívlastok „umelý“. Latinčina stratila štatút *lingua franca* západného kresťanstva a prestala slúžiť ako jazyk bežnej komunikácie.

Trochu iným spôsobom sa do popredia prepracovala arabčina, ktorá bola pôvodne jazykom beduíňov a pastierov žijúcich prevažne kočovným životom na území dnešného Arabského polostrova. Prostredníctvom šírenia islamu, prenikala na nové územia, nie všade sa však udomácnila, na niektorých miestach zostala výlučne jazykom nového náboženstva. To je prípad Iránu, v ktorom sa islam rozšíril v 7. storočí, keď jeho územie dobyli Arabi. Napriek tomu, že Irán

zostal do dnešných čias významným centrom islamu, arabčina do každodenného života spoločnosti neprenikla. Neskôr to boli Turci, ktorí prevzali islam dobrovoľne a keďže to bol v tom období kočovný národ s častými výbojmi, novú vieru horlivo šíрили na nimi dobytých územiach. Aj oni si však zachovali svoj pôvodný jazyk a arabčina nikdy neopustila priestory mešít. Tento vzťah k arabčine si zachovali aj tie národy, ku ktorým islam prenikol až v neskorších obdobiach. Arabčina sa vo všeobecnosti chápala ako posvätný jazyk, nestala sa hovorovým jazykom obyvateľstva, ani *linguou francou* nových moslimských komunit.²⁹¹

Do mešít ani do kostolov sa, naopak, nedostala ruština, aj keď sa o to usiloval už cár Ivan Hrozný, ktorý urobil prvý krok na ceste rozširovania ruštiny voči cudzím jazykovým komunitám. Táto snaha potom pokračovala ďalšie storočia, predovšetkým pri ovládnutí Kaukazu, kde zohrali svoju úlohu aj náboženské motívy – táto oblasť bola a v podstate zostala prevažne moslimská. Pravoslávna cirkev, ktorá patrí k výraznému symbolu ruskej identity, však zostala verná staroslovienčine a neprispela nijakým spôsobom k rozšíreniu ruštiny na nových územiach. A aj keď sa podarilo pripojiť nábožensky odlišné časti Zakaukazska k Rusku a zaviesť ruštinu ako oficiálny štátny jazyk, silné náboženské cítenie v regióne pretrvalo a v kostoloch a mešitách sa ruština neudomácnila.²⁹²

Sanskrt, hebrejčina, arabčina, koptský jazyk, ale aj staroslovienčina sú nositeľmi určitej mystickej sily, ktorá sa vymyká ohraničeniu v rámci bežnej komunikácie. Aj keď niektoré z nich sa z každodenného života vytrhali – tieto jazyky nezaniknú, pokiaľ budú existovať veriaci, ktorí ich používajú, chránia a ďalej šíria.

3 NOVÉ OBJAVY

Prevratné historické udalosti, či vznik nových technológií vždy sprevádzali aj zmeny, ktoré súviseli s expanziou jazykov. Jedným z týchto historických medzníkov je objavenie Ameriky r. 1492. Kým do tých čias sa všetky jazyky, ktoré prenikali do sveta či už obchodnou alebo vojenskou cestou, šíрили po zemi, prípadne kratšími námornými cestami, od tejto chvíle začali, predovšetkým európske jazyky, prenikať do zámoria cez oceány. A ešte jeden moment je v tejto súvislosti dôležitý – všetky európske jazyky, ktoré sa dostali do zámoria možno označiť prívlastkom koloniálny. Boli to jazyky nástupníckych štátov, ktoré vznikli po rozpade západorímskej ríše.²⁹³ Ako uvádza Nicholas Ostler „rozšírenie španielčiny na americký kontinent predstavuje prvý krok absolútne nového lingvistického vývoja v zaznamenatej histórii ľudstva.“²⁹⁴ Po prvýkrát došlo ku konfrontácii ľudí s úplne odlišným genetickým základom, ktorá spôsobila, že obyvatelia Nového sveta neboli odolní voči bežným chorobám, ktoré sa vyskytovali v Európe. Prudký pokles pôvodného obyvateľstva spôsobil, že nový jazyk – španielčina - sa na nových územiach šíril rýchlejšie. Po dobyvateloch nastúpila cirkev, ktorá sa snažila roširovať jazyk menej násilnou cestou. Ďalšou príčinou pomerne úspešného nástupu španielčiny bola vysoká jazyková roztrieštenosť pôvodného obyvateľstva.²⁹⁵

Jediný jazyk, ktorý spočiatku dokázal v tejto časti sveta konkurovať španielčine bola portugalčina. Boli to hlavne politické a ekonomické dôvody, ktoré prilákali dostatočný počet imigrantov z pôvodnej domovskej krajiny, aby sa usadili na území dnešnej Brazílie a šíрили tam svoj pôvodný jazyk. Portugalsko sa snažilo prenikať i na ostatné kontinenty (Ázia a Afrika), k čomu ich motivovali zisky z obchodovania a šírenie katolicizmu, prostredníctvom ktorých sa šířila aj portugalčina ako nástroj obchodu a medzinárodnej komunikácie. Túto svoju pozíciu jazyka

²⁹¹ OSTLER, N.: *Říše slova. Jazykové dějiny světa*. str. 125

²⁹² Arménsko a Gruzínsko boli prevažne katolícke, v štátoch strednej Ázie prevládal islam

²⁹³ Sú to: angličtina, španielčina, portugalčina a francúzština. Všetky ostatné európske jazyky sa na územiach Nového sveta vyskytovali len veľmi ojedinele a na krátke obdobie (napr. holandčina, nemčina a švédčina).

²⁹⁴ OSTLER, N. : *Říše slova. Jazykové dějiny světa*. str. 363

²⁹⁵ V 16. storočí sa na oboch amerických kontinentoch hovorilo približne 2000 jazykmi, z toho len v centrálnych oblastiach Mexika ich bolo okolo 350.

medzinárodného obchodu si zachovala až do 18. storočia. Napriek tomu, že Portugalsko stratilo svoju obchodnú prestíž i väčšinu kolónií, portugalčina si udržiava 7. miesto medzi svetovými jazykmi, vďaka počtu obyvateľstva, pre ktorých je rodným jazykom.

4 VÍŤAZNÉ ŤAŽENIE ANGLIČTINY

Angličtina má mimoriadne postavenie v súčasnej globalizovanej spoločnosti. Z historického hľadiska je pomerne ťažké porovnať jej víťazné ťaženie s inými jazykmi, ktoré v minulosti plnili úlohu svetového jazyka - *lingua franca*. Jej história je pomerne krátka,²⁹⁶ ale o to zaujímavejšia. Pôvodné jazyky Britských ostrovov majú keltský pôvod, vojenská presila západogermánskych kmeňov ich však zatlačila na sever a na západ. Do jej vývoja zasiahli rímske légie a šírenie kresťanstva. Neskôr ju významne ovplyvnila francúzština, ktorá pôvodný jazyk vytlačila na okraj spoločnosti medzi najchudobnejšie vrstvy. Žiaden iný jazyk nebol snáď ovplyvnený toľkými jazykmi počas svojho vývoja ako angličtina. Približne polovica slovnej zásoby má germánsky pôvod, ďalšia polovica jej slovnej zásoby sa utvárala pod vplyvom latinčiny, gréčtiny, francúzštiny, a ďalších jazykov. Ak to trochu preženieme, dá sa povedať, že angličtina prevzala z rôznych jazykov všetko čo sa dalo, aby sa stala svetovým jazykom.

Pri definovaní angličtiny zohrala zásadnú úlohu Biblia a vynález kníhtlače.²⁹⁷ Do jej vývoja významne zasiahol William Shakespeare, ktorý obohatil angličtinu o nové slovné kombinácie, pri ktorých využíval aj početné dialekty. V období renesancie sa urýchlil rozvoj slovnej zásoby a ustálila sa písomná podoba jazyka. Od tých čias sa zvuková podoba jazyka vyvíja rýchlejšie ako písomná, z čoho vyplýva pomerne komplikovaný vzťah medzi hovorenou a písanou formou angličtiny. Tento fakt spôsobuje značné problémy nielen tým, ktorí sa učia angličtinu ako cudzí jazyk, ale je predmetom zložitej výuky na anglických i amerických základných školách.

Angličtina nastúpila na cestu svojho poslania stať sa *lingua franca* tak trochu proti svojej vôli a značne oneskorene, hlavne pri obsadzovaní kolónií v Novom svete. Keď sa tam však dostala, začala sa na severoamerickom kontinente rozširovať pomerne rýchlo. Možno to bolo spôsobené tým, že noví, anglicky hovoriaci osadníci, neprišli do Ameriky hľadať zlato, ani obracať na novú vieru pôvodné obyvateľstvo. Zo všetkého najviac sa usilovali získať novú pôdu a do zámoria odchádzali celé rodiny, aby na nových územiach vytvárali anglicky hovoriace kolónie. Spočiatku to boli prevažne puritáni, ktorí boli vo svojej domovine často prenasledovaní za svoje náboženské presvedčenie. Žili v uzavretých komunitách a na nových územiach tvrdo pracovali, aby prežili. Títo osadníci museli viac čeliť náporu ostatných Európanov než domorodým Indiánom. Angličtina však úspešne prenikala stále viac a viac na západ a postupom času sa anglicky hovoriace kolónie stali nezávislými na svojej domovskej krajine, čo viedlo ku vzniku Spojených štátov.

Rozhodujúci jazykový vplyv mali kolonisti z Británie a Írska, ktorí prichádzali vo veľkých imigrantských vlnách v 17. a 18. storočí. Najväčším súperom pre ustálenie angličtiny v pozícii *lingua franca* bola španielčina, ktorá bola koloniálnou veľmocou a na území Ameriky existovala už podstatne dlhšie. O sporné územia na juhu dnešných USA sa viedli urputné boje, z ktorých vzišli víťazne Angličania. Spojené štáty sa stali jednojazyčnou – anglicky hovoriacou krajinou. Táto situácia sa pomaly začína meniť a súvislý pás španielsky hovoriacej väčšiny na juhu USA sa postupne rozširuje smerom na sever.

Angličtina sa však etablovala ako *lingua franca* obchodníkov aj v juhovýchodnej Ázii, predovšetkým v Indii. Aj tam dokázala poraziť pozíciu portugalčiny, ktorá sa presadila oveľa skôr. Opäť tak trochu proti vlastnej vôli, zanechali Briti v Indii výraznejšiu jazykovú stopu ako ktorýkoľvek iný obchodný partner v minulosti. Angličania si v tejto časti sveta zachovávali veľmi rezervovaný odstup od domáceho obyvateľstva, chodili tam len budovať svoju kariéru, nie sa tam natrvalo usadiť. V Indii však čoskoro začali vznikať anglické školy, pretože prostredníctvom nich bolo možné dosiahnuť určité vzdelanie v jazyku, ktorý pomáhal domorodému obyvateľstvu dostať sa vyššie v spoločenskom rebríčku. V 18. storočí už angličtina získala dostatočnú moc a význam,

²⁹⁶ Angličtina sa ako samostatný jazyk vyvíja približne 1500 rokov.

²⁹⁷ Táto skutočnosť platí aj pre definovanie nemčiny, španielčiny či francúzštiny.

aby si túto skutočnosť uvedomili aj Indovia, ktorí čoraz častejšie posielali svoje deti do anglických škôl. Úspech angličtiny v tejto časti sveta bol výsledkom toho, že si na svoju stranu dokázala získať domácu elitu, predovšetkým vďaka kultúrnej prestíži, ktorú Británia vo svete mala.

Pozícia najbohatšej a najrýchlejšie sa rozvíjajúcej krajiny sveta bola veľmi atraktívna pre šírenie britského vplyvu, spolu s anglickým jazykom aj v iných častiach sveta. V druhej polovici 19. storočia bola Británia na vrchole svojho kultúrneho, ekonomického i politického vplyvu vo svete. Napriek tomu, že Spojené štáty začali predstavovať čoraz vážnejšiu konkurenciu v oblasti obchodu a v honbe za hromadením bohatstva, pre šírenie angličtiny to neznamenalo vážnejšie ohrozenie. Práve naopak - s rozvojom nových technológií sa jej vplyv ešte upevnil. Takmer za každým novým technickým objavom stojí rodený hovorca angličtiny, a každý druhý objav vykonal niekto, kto v anglicky hovoriacom svete pôsobil. Angličtina sa stala jazykom, v ktorom sa šíri *know how* vo všetkých oblastiach a je jazykom komunikácie v medzinárodných vedeckých, politických, ekonomických, kultúrnych a ďalších inštitúciách. Tento jej vplyv sa upevnil s narastajúcou pozíciou Spojených štátov amerických už po Prvej, ale predovšetkým po Druhej svetovej vojne. Aj keď Veľká Británia patrila medzi víťazné veľmoci, vojnou zdevastovaná Európa nemohla začať svoju obrodu bez aktívnej pomoci USA. Tým sa upevnila pozícia americkej angličtiny, ktorá sa stala preferovanejšou ako klasická britská angličtina.

5 SVETOVÉ JAZYKY DIPLOMACIE

Diplomacia má históriu, ktorá trvá už niekoľko tisícročí a jej počiatky sú spojené s migráciou ľudí, ktorí sa začali premiestňovať na územia, obývané inými národmi. Tieto dôvody mali zvyčajne obchodný charakter, ale nechýbali ani vyjednávania o podmienkach uzavretia prímeria, či naopak vypovedanie vojny, okupovanie cudzích teritórií, výmeny zajatcov, či iné agendy, ktoré boli predmetom prvých predchodcov diplomatických rokovaní. Súčasťou diplomacie vždy bola komunikácia, tá je pre diplomáciu životne dôležitá aj v súčasnej dobe, pretože sprostredkúva prenos informácií medzi nezávislými politickými subjektmi s cieľom dosiahnuť konsenzus. Základnými aspektami diplomatickej komunikácie je zhromažďovanie a prenos informácií – diplomati predstavujú „oči a uši“, ako aj „ústa“ jednotlivých svojich vlád.²⁹⁸

Prvé zmienky o ustanovení jazyka do pozície *lingua franca* diplomacie pochádzajú z oblasti Predného východu. Najstarší známy lingvistický dorozumievací prostriedok – sumérsky jazyk – sa považuje za prvý jazyk diplomatických kontaktov a prenosu informácií kultúry a civilizácie, žijúcej v údolí riek Eufkrat a Tigris.

Ďalším zo starovekých oficiálnych jazykov diplomacie, o ktorom existujú záznamy, je akkádčina, ktorá bola rozšírená v oblasti Mezopotámie už okolo roku 2000 pred našim letopočtom. Bol to pomerne okrajový semitský jazyk, ktorý však získal významné postavenie ako komunikačný prostriedok pri rozvoji diplomacie. Existujú záznamy o tom, že akkádčina sa v tomto období stala *lingua franca* diplomacie a to aj v prípadoch, keď sa jednania netýkali priamo Babylončanov či Asýrčanov. Historické okolnosti však zapríčinili, že priaznivé obdobie pre šírenie akkádčiny sa začalo narúšať pod vplyvom príchodu migračných vln, ktoré ovplyvnili ďalší rozvoj jazykov v oblasti Mezopotámie. Keď akkádčina, ako živý jazyk prestala existovať, jej úlohu prevzala aramejčina, ktorá tak zo Sýrie prenikla do viacjazyčnej Perzie. Aramejci, ktorí boli pôvodne kočovným kmeňom, sa pomerne rýchlo etablovali na tomto území a ich jazyk veľmi skoro prevzal aj funkciu *lingua franca* diplomacie v celej oblasti tzv. Úrodného polmesiaca²⁹⁹ napriek tomu, že sa s nimi nespájala žiadna unikátna kultúra ani civilizácia. Toto diplomatické rozhodnutie založené na racionálnej báze svedčilo o veľkej prozreteľnosti vládcov, ktorí pod vplyvom historických okolností ustanovili, že jazykom dvora, náboženstva a obchodu sa stal cudzí jazyk. Diplomatický

²⁹⁸ JONSSON, C., HALL, M. : *Essence of Diplomacy*. s. 68

²⁹⁹ Oblasť tzv. Úrodného polmesiaca zahŕňa územia, ktoré boli bohaté na vodu, a ktoré sa rozprestiera od údolia riek Eufkrat a Tigris, až po skalnaté pohorie Taurus v dnešnom Turecku a ďalej k pobrežiu Stredozemného mora na území dnešnej Sýrie a Palestíny.

pragmatizmus, zvíťazil nad lokálnym sentimentom, pretože administratívnym jazykom sa stal iný jazyk ako materinský.³⁰⁰

Najvýznamnejším prínosom tohto jazyka je, že už niekoľko storočí pred naším letopočtom vytvoril abecedu, ktorá sa prakticky používa dodnes. Aramejčina si dokázala udržať svoju pozíciu počas obdobia takmer tisíc rokov, až kým ju v oblasti diplomacie nenahradila gréčtina.

Oba jazyky - akkadčina i aramejčina - zohrali vo svojej dobe významnú úlohu aj ako jazyky diplomacie, ale dnes už patria definitívne do histórie.

Prázdne miesto na poli diplomatického jazyka *lingua franca* veľmi rýchlo obsadila gréčtina. Už v gréckej mytológii nachádzame odkaz na Hermesa, ktorý bol poslom bohov a zosobnením božstva v jazyku a diplomacii. Najvýznamnejší diplomatickí emisári a heroldi (kerykes) sa považovali za priamych potomkov Hermesa.³⁰¹ Gréčtina si aj vďaka kultúre, ktorú reprezentovala, získala značnú obľubu a šírila sa do vzdialených častí od svojej domovskej krajiny mierovou cestou i dobyvačnými vojnami. To, že sa dokázala udržať na vrchole mnohé stáročia je naozaj pozoruhodné. Jednako však, aj neskorší osud a pád gréčtiny z výslnia dokazujú, že aj prestížne jazyky môžu zaniknúť, ak sa určitá jazyková komunita správa arogantne voči svojmu okoliu a „zaspí na vavrínoch“, resp. to, že z vrcholu, nech už trvá akokoľvek dlho je možný iba zostup smerom nadol. Čaro gréčtiny a sebavedomie jej predstaviteľov do istej miery pripomína súčasné formy povýšeneckého sebavedomia, ktoré v istých obdobiach zvyšovali záujem o americkú angličtinu a americkú kultúru vo svete.

Keď gréčtina prestala byť jazykom komunity s celosvetovými aspiráciami, jej pozíciu jazyka učencov a diplomatov prevzala latinčina. Jej nadvláda trvala až do začiatku 17. storočia, keď sa pomaly začala vytrácať z diplomatických rokovaní. Svoju pozíciu *lingua franca* západného kresťanstva stratila a postupne ako jazyk živej komunikácie zanikla. Na konci 17. storočia ju nahradila francúzština, ktorá bola v tom období na vrchole svojho vplyvu a získala tým ďalší punc dôležitosti a elegancie.

Francúzština sa stala dominantnou v diplomacii vďaka svojej schopnosti perfektne prepojiť zdvorilosť a presnosť. Prevzala dominantnú úlohu v medzinárodných, predovšetkým diplomatických stykoch a od začiatku 18. storočia sa rokovania konali výlučne vo francúzštine. Zmluvy sa písali po francúzsky a to aj v prípade, ak rokovacie strany nemali na Francúzsko žiadnu priamu väzbu. Aj keď Napoleonova snaha dobyť Európu oslabila prestíž francúzštiny, dokázala si udržať pozíciu oficiálneho a hlavného jazyka diplomacie a medzinárodného komunikačného prostriedku. V 19. storočí síce vznikali menšie snahy o presadenie angličtiny ako rovnocenného partnera francúzštiny v oblasti diplomacie, k zásadnej zmene však došlo až po Prvej svetovej vojne. Na mierových rokovaníach sa popri francúzštine začala výrazne presadzovať aj angličtina, a po vzniku Ligy národov, sa angličtina stala rovnocenným rokovacím jazykom diplomacie spolu s francúzštinou. Mierová zmluva z Versailles bola prvou, ktorá bola zverejnená vo francúzštine i v angličtine. Podľa francúzskeho historika Alana Decaux-a, člena elitnej Francúzskej akadémie vied, to bola prvá kapitulácia francúzštiny a dnes sa až 90 percent oficiálnych dokumentov na celom svete publikuje v angličtine.

Vplyv angličtiny ešte viac zosilnel, keďže USA po ukončení Druhej svetovej vojny, začali čoraz viac rozširovať svoj ekonomický, politický, vojenský i kultúrny potenciál po celom svete. Víťazné ťaženie angličtiny ako *lingua franca* diplomacie pretrváva dodnes a zatláča francúzštinu čoraz viac do úzadia.

5.1 ANGLIČTINA – SVETOVÝ JAZYK 21. STOROČIA

Angličtina upevnila a stále viac potvrdzuje svoje postavenie jazyka medzinárodnej komunikácie. V dejinách jazykov sa tejto úlohy zhostili pred ňou viaceré jazyky. Žiadny z nich však nedosiahol taký masový rozvoj ako angličtina. Jedným z dôvodov je, že angličtina nezostala len na svojom pôvodnom teritóriu, ale rozšírila sa vďaka obchodu, svojej prestíži a možno tak trochu proti

³⁰⁰ K tomuto rozhodnutiu dospel perzský vládca Dáreios okolo r. 522 pred n. l.

³⁰¹ JONSSON, C., HALL, M. : *Essence of Diplomacy*. s. 67

svojej vôli, do celého sveta. Na druhej strane je pravdou aj to, že angličtina sa rozšírila z britských ostrovov do celého sveta, ale na európskom kontinente sa spočiatku veľmi nepresadila.

Dnes anglicky komunikujú nielen tí, pre ktorých je angličtina rodným jazykom, ale čoraz viac je tých, ktorí nemajú na anglicky hovoriace prostredie priamu väzbu a učia sa ju výlučne účelovo. Výučba angličtiny je rozšírená po celom svete a dávno už nie je len v rukách rodených hovorcov. To má svoje pozitívne, ale aj negatívne stránky a podpisuje sa na vzniku rôznych variant angličtiny.³⁰²

Napriek tomu, že počet pôvodného obyvateľstva Veľkej Británie či USA klesá, počet anglicky hovoriacej populácie narastá. Aj keď sa na prvý pohľad zdá, že pozícia angličtiny je neotrasiteľná, nie je tomu celkom tak. Z histórie vyplýva, že podobný rozmach zažili aj iné jazyky, aj keď s ohľadom na rozvoj vtedajších technológií, nedokázali expandovať do všetkých častí sveta tak, ako sa rozšírila angličtina. V minulosti sa nie raz stalo, že krajina, ktorá dosiahla veľké úspechy a presadila sa ako obchodná veľmoc, nedokázala vnútiť svoj jazyk na komunikáciu natrvalo. Akonáhle sa zmenili podmienky, vytratil sa aj jazyk.³⁰³

Je ťažké predvídať, či sa niečo podobné zopakuje aj s postavením angličtiny. Prikláňame sa skôr k názoru, že sa tak nestane, napriek tomu, určité riziká pre angličtinu ako *lingua franca* tu sú. Jedným z dôvodov je napr. to, že angličtina je spájaná s politikou, ale aj kultúrou najsilnej ekonomickej veľmoci – USA. Prejavy tzv. kultúrneho imperializmu sa stretávajú so značne negatívnymi ohlasmi v mnohých častiach sveta, predovšetkým v tých, v ktorých prevláda islamské náboženstvo. Nie všade sa angličtina prijíma len ako neutrálny jazyk prístupu k bohatstvu a globálnej kultúre. Mnohé bývalé britské kolónie sa vracajú k svojim pôvodným jazykom, jednako však, vo väčšine z nich zostáva angličtina zvyčajne v polohe druhého úradného jazyka.

Významní jazykovedci, ktorí sa problematikou rozširovania angličtiny zaoberajú, neskrývajú obavy, že ak sa aj pozícia angličtiny ako *lingua franca* zachová, môže dôjsť k jej triešteniu.³⁰⁴ Obávajú sa, že tá angličtina, ktorá sa dnes používa na celom svete, je stále menej angličtinou, v ktorej tvorili Oscar Wilde, či James Joyce a stojí pred hrozbou, že bude zničená štýlom, ktorým sa vyvíja. Existuje tu hrozba vzniku nového jazyka, ktorého korene sú síce anglické, ktorý však obsahuje neologizmy, barbarizmy, zblížovanie s inými jazykmi a iné deformácie. Vznikajú rôzne varianty angličtiny v kombinácii s národnými jazykmi.³⁰⁵ V tomto prípade ide o nadmerné prenikanie anglicizmov, ktoré deformujú angličtinu i príslušný národný jazyk. Okrem deformácie jazykov dochádza aj k vyčleňovaniu značnej skupiny domáceho obyvateľstva z každodennej jazykovej komunikácie, pokiaľ angličtinu neovládajú. Jazyk tak stráca svoju prvoradú funkciu a namiesto dorozumievacieho prostriedku sa stáva prostriedkom vyčleňovania časti populácie v rámci domáceho prostredia, čo môže mať za následok nárast averzie voči angličtine.

Ďalšou hrozbou pre angličtinu je vznik tzv. *globish*. Jedná sa o vytvorenie systému pre to, čo už mnohí ľudia vo svete používajú – jednoduché formy a tvary angličtiny.³⁰⁶ *Globish* je prostriedok, ktorým sa dorozumejú cudzinci, ale rodený nositeľ angličtiny im pravdepodobne nebude veľmi rozumieť. Je to viac nástroj na dorozumievanie ako jazyk, pretože jazyk je šíriteľom kultúry, čo nie je ambíciou *globish*. Ten je určený len na prostú komunikáciu, kultúra sa môže ďalej rozvíjať a šíriť v národných jazykoch. Jedným zo základných princípov *globish* je obmedzený

³⁰² Hovorí sa o tzv. King's English, ako najvyššej forme angličtiny. Okrem nej je oficiálne uznaná americká angličtina, ktorá má výrazne odlišnú výslovnosť a isté rozdiely v slovnej zásobe a v pravopise. Ďalej sa uvádzajú austrálska, juhoafrická, indická, karibská, singapúrska a niekoľko ďalších variant anglického jazyka.

³⁰³ To je prípad napr. holandčiny, ale aj portugalčiny v Ázii.

³⁰⁴ CRYSTAL, D. : *English as a Global Language*.

³⁰⁵ Tzv. Denglish – ponemčená angličtina, Czenglish – počeštená angličtina, atď.

³⁰⁶ S týmto nápadom prišiel dosť prekvapujúco francúzsky lingvista Jean-Paul Nerrière. Snažil sa vytvoriť určitý rámec slovnej zásoby a základov gramatiky, prostredníctvom ktorej by dokázali komunikovať medzi sebou predovšetkým cudzinci.

počet slov, nevyhnutný na základnú komunikáciu.³⁰⁷ Táto slovná zásoba spolu so základmi anglickej gramatiky sa dajú zvládnuť za pomerne krátky čas tak, aby sa dali efektívne používať. Je však nutné podotknúť, že v podstate sa tu o angličtine veľmi hovoriť nedá. Celkom iste to nie je jazyk, ktorým by sa vyjadroval Shakespeare-ov Hamlet.

Globish, podľa jej autora, má slúžiť na obchodovanie a každodennú komunikáciu a zároveň aj na to, aby Angličania a Američania stratili absolútnu výhodu pri jednaniach v ktorejkoľvek oblasti. Ak sa táto forma vyjadrovania uchytí, aj pre nich bude tento spôsob komunikácie nový a budú si ho musieť osvojiť.

ZÁVER

Ako sme sa snažili dokázať, existencia celosvetového jazyka pre komunikáciu má stabilizujúci efekt. V súčasnej dobe je to angličtina, ktorá zaujíma prvé miesto medzi svetovými jazykmi. Anglicky hovoriaca jazyková komunita sa rozšírila z pôvodných Britských ostrovov do celého sveta. Nič však nezaručuje, že to takto zostane navždy a z histórie je známe, že mnohé civilizácie spolu s jazykmi prekvitali stáročia, po vrchole však prišiel pád a mnohé z jazykov zanikli alebo upadli do zabudnutia. V prospech ďalšieho rozvoja angličtiny hovorí stále rastúci počet ľudí, ktorí ju používajú pre svoju každodennú komunikáciu v osobnom živote alebo v profesionálnej kariére.

Podobne však, ako v 90-tych rokoch 20. storočia Fukuyama predpovedal, že po víťazstve liberalizmu na trhu a po ukončení studenej vojny nastane „nuda a koniec dejín“, aj dnes je mnoho tých, ktorí vsadili na angličtinu, ktorá má byť zárukou globálneho rozvoja komunikácie. Fukuyama sa veľmi mylil a svet dnes čelí mnohým vážnym hrozbám spojeným s rastúcim násilím, náboženskou a rasovou netolerantnosťou, či teroristickým útokom. Nikto dnes nevie zaručiť, či si angličtina dokáže zachovať svoju súčasnú pozíciu a či bude v budúcnosti dostatočne silná na to, aby odstavila možných súperov a či dokáže poskytnúť všetkým, ktorí si ju osvoja rovnaké možnosti uplatniť sa.

Nositeľmi jazyka, a teda aj angličtiny, sú vždy ľudia. Tí vkladajú do nej svoje idey, politické presvedčenia, ekonomické názory, kultúrne preferencie, ktoré šíria vo svete. Tieto nemusia byť všade akceptované pozitívne, ako to bolo spomenuté na inom mieste. Sú krajiny, kde sa angličtina vníma ako jazyk globálneho tyrana. Najpesimistickejšie výhľady spájajú budúcnosť angličtiny s osudom latinčiny, z ktorej postupom času vznikli románske jazyky. Určité náznaky k tomu vedú, ale je ťažké predvídať či sa britská a americká angličtina jedného dňa od seba vzdialia natoľko, že sa stanú samostatnými jazykmi.

Vo svete vznikajú potenciálne strediská novej svetovej civilizácie, ktoré sa nachádzajú predovšetkým na ázijskom kontinente. Čínskojazyčná komunita v juhovýchodnej Ázii má dostatočne silnú ekonomickú, politickú i vojenskú prevahu v danej oblasti. Arabsky hovoriace krajiny rozširujú vzájomnú solidaritu najmä prostredníctvom islamu. Z lingvistického hľadiska sa pomerne málo pozornosti venuje predstaviteľom turkotatarských jazykov, na čele s Tureckom.³⁰⁸ Tieto krajiny sú si jazykovo i nábožensky veľmi blízke, majú značné prírodné bohatstvo a môžu v budúcnosti vytvoriť určité spoločenstvo s jedným spoločným jazykom, ako protiváhu pre angličtinu.

Vo svete narastá počet dvojjazyčnej populácie, čo znamená nielen zachovanie niektorých jazykov, ale aj kultúr, ktoré zastupujú. Život ľudí sa rozhodne obohacuje o nový rozmer, ak ovládajú viac ako len jeden jazyk.

³⁰⁷ *Globish* obsahuje približne 1.500 slov, zatiaľ čo Oxford English Dictionary ich má vyše 600.000.

³⁰⁸ Do tejto skupiny patria okrem Turkov Kazachovia, Kirgizi, Uzbeki a Turkméni, ktorých počet spolu prevyšuje 150 miliónov. Skupina turkických jazykov odráža historické a lingvistické vzťahy medzi desiatkami jazykov, ktorými sa hovorí v danej oblasti. Ich jazyky sú navzájom dost' dobre zrozumiteľné, čo im zaručuje do budúca istú výhodu pri vytvorení prípadnej spoločnej aliancie založenej na ekonomickej, politickej, kultúrnej alebo náboženskej báze.

Svetové jazyky nemusia byť nevyhnutne jazykmi svetových veľmocí, aj keď príklad angličtiny tomu nasvedčuje. Jazyky expandujú vďaka rozširujúcej sa komunite ľudí, ktorí si ich osvojujú. Ekonomická, vojenská, politická, ale aj kultúrna sila môžu pri tom pôsobiť ako mocné stimulatory prístupu k novým vedomostiam. Zatiaľ sa v tejto pozícii veľmi dobre udomácnila angličtina. Či to tak zostane aj v budúcnosti, ukáže čas.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. CRYSTAL, D. 2003. *English as a Global Language*. 2nd Edition. Cambridge:
a. Cambridge University Press. 2003. ISBN 0-521-53032-6
2. FUKUYAMA, F. 2006. *The End of History and the Last Man*. New York: Avon
a. Books, Inc. 2006. ISBN 0-380-72002-7
3. JONSSON, C., HALL, M. 2005. *Essence of Diplomacy*. Palgrave Macmillan.
a. 2005. ISBN 1-4039-9225-8
4. OSTLER, N. 2007. *Říše slova. Jazykové dějiny světa*. Praha: BB/art. 2007.
a. ISBN 978-80-7381-152-5

KONTAKT

PhDr. Mária Bláhová, PhD.
Fakulta aplikovaných jazykov EU v Bratislave
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: majablahova@gmail.com

ABSTRAKT

Problematika energetické spolupráce je bezesporu jedním z nejčastěji diskutovaných témat stávajících vztahů mezi Evropskou unií a Ruskou federací. Na jednu stranu energetika představuje hlavní faktor v posilování formálních a neformálních vztahů EU-Rusko. Na druhou stranu otázka bezpečných energetických dodávek způsobuje pnutí mezi EU a Ruskem a přispívá ke zhoršení vzájemných vztahů. Faktorů, které brání v rozvoji vzájemné energetické kooperace mezi EU a Ruskem existuje celá řada a liší se podle toho, jak která strana spolupráci vnímá a interpretuje. Příspěvek vychází z předpokladu, že za hlavní aspekty, negativně ovlivňující kooperaci, lze definovat (1) rozdílnou logiku přístupu Evropské unie a Ruska k energetické spolupráci; (2) různý stupeň vzájemné závislosti v energetických vztazích mezi EU a Ruskem; (3) odlišné ideové vnímání energetické politiky a stanovení jejích cílů ze strany EU a Ruska.

Klíčová slova

energetická bezpečnost, energetická politika EU a Ruska, energetická spolupráce, vzájemná závislost, ropa, zemní plyn

ABSTRACT

The issue of energy cooperation is undoubtedly one of the most debated topics of the existing relations between the European Union and the Russian Federation. On the one hand, energy is a major factor in strengthening formal and informal EU-Russia relations. On the other hand, the issue of security supply is causing tensions between the EU and Russia and contributes to the deterioration of relations. There are many factors that hinder the development of mutual energy cooperation between the EU and Russia and vary in depending on how each party perceives and interprets the co-operation. This paper is based on the assumption, that the main aspects that negatively affect cooperation, can be defined as (1) a different logic of the approach of the European Union and Russia to energy cooperation; (2) different degree of mutual dependence in energy relations between the EU and Russia and (3) different ideational perceptions of energy policy and setting its objectives by the EU and Russia.

Keywords

Energy security, EU energy policy, energy policy of Russia, energy cooperation, interdependence, oil, natural gas

JEL KLASIFIKÁCIA: Q49

Úvod

Energetická interakce mezi EU a jejím největším východním sousedem Ruskem představuje v současné době jedno z nejvíce diskutovaných a kontroverzních témat v celkových vztazích. Na jednu stranu energetická spolupráce výraznou měrou přispívá k posilování formálních a neformálních vztahů mezi EU a Ruskem. Již koncem 50. a 60. let minulého století začal Sovětská

³⁰⁹ Článek je upravenou a rozšířenou verzí textu prezentovaného v rámci projektu Ministerstva zahraničních věcí ČR s názvem "Energetická bezpečnost ČR a budoucnost energetické politiky EU", RM 02/02/10

svaz posílat první dodávky nerostných surovin (ropy a zemního plynu) na základě dlouhodobých kontraktů do zemí východní a západní Evropy. V roce 1968 se stalo Rakousko prvním nekomunistickým státem, který získal 20letý kontrakt na dodávky sovětského plynu exportovaného přes tehdejší Československo. Následně střednědobý kontrakt byl podepsán na začátku 70. let minulého století mezi SSSR a západoněmeckou společností Ruhrgas na dodávky zemního plynu do SRN a Francie.³¹⁰ Na druhou stranu otázka stabilních dodávek ropy a zemního plynu způsobuje pnutí mezi EU a Ruskem a přispívá ke zhoršení vzájemných vztahů. To se týká zejména několika energetických krizí mezi Ruskem a jednotlivými zeměmi bývalého Sovětského svazu, které měly za následek přerušování dodávek energie do zemí Evropské unie.

Hlavním záměrem předkládaného textu je vysvětlit, proč se v energetických vztazích mezi Evropskou unií a Ruskou federací objevují konfliktní otázky a jaké jsou příčiny vzniku těchto sporů, které brání a limitují vzájemnou spolupráci. V článku bude argumentováno, že hlavními faktory, které negativně ovlivňují úspěšnou spolupráci mezi EU a Ruskem, jsou (1) různý stupeň vzájemné závislosti v energetických vztazích mezi EU a Ruskem; (2) odlišné ideové vnímání energetické politiky a stanovení jejích cílů ze strany EU a Ruska a (3) rozdílná logika přístupu EU a Ruska k energetické spolupráci.

Za účelem potvrzení nebo vyvrácení stanovených hypotéz bude zodpovězeno několik dílčích otázek. *Do jaké míry závisí EU/členské státy na dovozu ropy a plynu z Ruska? Lze energetickou vzájemnou závislost mezi EU a Ruskem definovat jako asymetrickou v neprospěch EU a nebo Ruska? Jaké jsou cíle energetické politiky Ruska vůči EU a obráceně? Proč je energetická politika Ruska považována za hrozbu energetické bezpečnosti EU? Jaké jsou konfliktní otázky v energetických vztazích mezi EU a Ruskem? Jaký je charakter vzájemné spolupráce mezi EU a Ruskem?*

1 Legislativní a institucionální rámec energetických vztahů EU-Rusko

Právní rámec vzájemné spolupráce mezi EU a Ruskem v oblasti energetiky upravuje Dohoda o partnerství a spolupráci (PCA). Smlouva byla podepsána mezi zástupci EU a Ruska již v roce 1994 na Korfu, ale teprve 1. 12. roku 1997 vstoupila v platnost na dobu deseti let. Platnost PCA vypršela v prosinci roku 2007 s tím, že podle čl. 106 PCA po uplynutí této doby bude její platnost každoročně automaticky prodloužena, pokud ji jedna ze stran nevypraví. V současné době je PCA předmětem renegociace.

Hlavní pozornost je v PCA věnována obchodní a ekonomické spolupráci. K cílům „partnerství“ náleží posílení ekonomických vazeb vedoucí přes liberalizaci obchodních vztahů až k vytvoření zóny volného obchodu a podpora politické a ekonomické přeměny a demokratizace v Rusku. Politický dialog by měl dle PCA vést ke sblížení pozic, pokud jde o mezinárodní otázky týkající se zájmů obou stran, a touto cestou k posílení bezpečnosti a stability. Dohoda o partnerství a spolupráci vymezila širokou institucionální základnu a systém konzultací mezi oběma stranami. V současné době se na nejvyšší politické úrovni koná dvakrát do roka summit EU-Rusko³¹¹. Na ministerské úrovni existuje Stálá rada partnerství, kdy se podle nutnosti a aktuálnosti problému scházejí ministři jednotlivých resortů, včetně ministrů energetiky, zahraničí, spravedlnosti a vnitra. Politický dialog se dále uskutečňuje na zasedáních ministrů zahraničí trojky, na měsíčních zasedáních ruského zastoupení v Bruselu s Politickým a bezpečnostním výborem a na úrovni odborníků k aktuálním mezinárodním otázkám. Několikrát do roka pak probíhá činnost Parlamentního výboru spolupráce složeného ze zástupců Evropského parlamentu a ruské Dumy.

³¹⁰ PETROVIC, J. - ORTTUNG, R. W. - WENGER, A.: *Russian Energy Power and Foreign Relations*, London and New York: Routledge Taylor & Francis Group 2009, s. 91.

³¹¹ Po vstupu v platnost Lisabonské smlouvy má při summitech EU-Rusko hrát důležitou úlohu reprezentanta EU Stálý předseda Evropské rady a vysoký představitel pro zahraniční otázky a bezpečnostní politiku.

Otázku energetické spolupráce ve vztazích mezi EU a Ruskem upravuje čl. 65 PCA, který zdůrazňuje, že spolupráce v oblasti energie by měla být uskutečněna na principech tržní ekonomie, Evropské energetické charty a na pozadí postupující integrace trhu s energií v Evropě. Energetická spolupráce se měla mimo jiné zaměřit na zlepšení kvality a bezpečnosti dodávek energie; modernizaci energetické infrastruktury; formování energetické politiky a zlepšení řízení a regulaci energetického sektoru ve spojení s tržní ekonomikou.

Do podpisu Dohody o partnerství a spolupráci (PCA) a do konání petrohradského summitu EU-Rusko v roce 2003, který vymezil směřování ke strategickému partnerství na základě tzv. „čtyř společných prostorů“, se rozhovory mezi EU a Ruskem omezovaly z větší části pouze na oblast energetického dialogu. Až postupem času narůstala důležitost i jiných dimenzí, především politicko-bezpečnostní. Klíčový význam z hlediska vývoje formálního energetického dialogu mezi EU a Ruskem měla schůzka předsedy Komise Romana Prodiho s místopředsedou ruské vlády Viktorem Christěnkem v září 2000, na níž bylo zahájení dialogu dohodnuto. Následně byl během summitu EU-Rusko, který se konal 30. října 2000 v Paříži, zahájen na základě čl. 65 PCA projekt Energetického dialogu mezi EU a Ruskem, jako jeden z mechanismů pro spolupráci v oblasti energie. Jeho obsahem měla být spolupráce v oblasti energetické účinnosti, racionalizace produkce, budování energetické infrastruktury, podpora evropských investičních možností na ruském trhu a podpora vztahů mezi producenty a spotřebiteli států³¹².

2 Energetická interdependence mezi EU a Ruskem

Energetický dialog EU-Rusko je založen na předpokladu vzájemné závislosti (interdependence), kdy dlouhodobým zájmem Evropské unie je dostávat bezpečné energetické dodávky z Ruska a naopak Rusko potřebuje evropské investice a spolehlivé exportní trhy. Vzájemnou závislost ve formě základního konceptu respektive analytického nástroje definují Joseph Nye a Robert Keohane jako situaci, v níž „napříč hranicemi států probíhají intenzivní transakce (toky peněz, zboží, osob a informací), které s sebou přinášejí určité náklady,“³¹³. Vzájemné působení aktérů musí zahrnovat výnosy nebo ztráty, které by bez jejich existence nevznikaly.

Analýza nákladů a zisků ve vztazích vzájemné závislosti následně přináší závěry, že interdependence nemůže být omezována pouze na situaci rovnoměrné interdependence, která odkazuje k relativně vyvážené situaci. Keohane a Nye zdůrazňují, že „nerovnoměrná distribuce zisků a nákladů leží v jádru asymetrické vzájemné závislosti, která zajišťuje zdroj moci,“³¹⁴. To znamená, že asymetrická interdependence může jednoduše sloužit jako zdroj vlivu při vyjednávání o určitých otázkách, kdy silnější stát využívá závislosti slabšího k zajištění lepších zisků. K pochopení povahy asymetrické vzájemné závislosti je důležité vidět bližší charakteristické znaky její dimenze, kterými jsou *citlivost* (sensitivity) a *zranitelnost* (vulnerability). Zranitelnost je stupněm slabosti vzájemně závislého státu, pokud se jiný stát pokouší ukončit jejich vztah oboustranné závislosti³¹⁵. Naproti tomu citlivost představuje míru [schopnosti reagovat na podněty](#) v politickém rámci, například jak rychle změny v jedné zemi přinesou nákladné změny v druhé a jak velké jsou nákladné efekty³¹⁶.

Relativní sílu energetické interdependence můžeme měřit pomocí takových faktorů jako rovnováha energetického obchodu, zásoby domácích zdrojů, možnosti diverzifikace a konkrétní

³¹² KUCHYŇKOVÁ, P.: *Vývoj vztahů Ruské federace a Evropské unie v kontextu problematiky energetické bezpečnosti*, disertační práce, Brno: MU, 2010, http://is.muni.cz/th/14001/fss_d/Disertace2.pdf.

³¹³ KEOHANE, O. R. - NYE, J.: *Power and Interdependence*, 3rd edition Longman 2001, s. 9

³¹⁴ Tamtéž, s. 9

³¹⁵ WENDT, A.: *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, 1999, s. 343

³¹⁶ Tamtéž, s. 343

spotřeba celkové energie v dané zemi (resp. poměr dané suroviny k celkové primární spotřebě). To slouží k určení interdependence ze strany spotřebitele energetických surovin. Pro určení toho, nakolik na exportu ropy a zemního plynu závisí dodavatel, slouží následující ukazatele: podíl příjmů z exportu (ropy a plynu) na tvorbě HDP, podíl příjmů z exportu energetických surovin na příjmech do státního rozpočtu a podíl z těchto příjmů z exportu na příjmech z celkového exportu³¹⁷.

Do prostoru EU 27 je dováženo kolem 51,1 % všech paliv. Nejzávažnější je situace u ropy, jejíž dovozní závislost je kolem 82,6 %. O něco příznivější je situace u plynu, kde import pokrývá asi 60,3 %. Primární spotřeba energie v členských zemích EU je rozdělena následovně: ropa 41,9 %, zemní plyn 23,2 %, elektřina 21,1 %, obnovitelné zdroje 5,5 %, pevná paliva 4,7 %, průmyslový odpad apod. 3,7 %.

Tab. č. 1: Podíl ropy na dovozu do EU v roce 2007

Země	(v mil. tun)	%
Rusko	185,3	34,0
Norsko	84,3	15,5
Libye	55,5	10,2
Saudská Arábie	39,5	7,2
Další země Blízkého východu	34,4	6,3
Írán	34,1	6,2
Kazachstán	18,3	3,4
Nigérie	15,5	2,8
Jiný původ	78,1	14,3
Celkový import	646,0	100

Zdroj: European Commission: EU Energy in figures 2010

Evropská unie v současné době dováží z Ruska kolem 34 % ropy, což představuje 28 % evropské spotřeby ropy. Zároveň Evropská unie importuje z Ruska kolem 40,8 % zemního plynu, který představuje více jak 25 % celkové spotřeby zemního plynu v Evropské unii. Vzhledem k tomu, že zemní plyn tvoří jen necelou čtvrtinu celkové spotřeby energie v Evropské unii, lze učinit závěr, že čistě nominálně není EU příliš závislá na přísunu ruského plynu. Ruské dodávky zemního plynu do Evropské unie tvoří kolem 5,8 % primárních zdrojů energie³¹⁸.

³¹⁷ PALANKORPI, M.: *Energy Security and the Regional Security Complex Theory*, University of Helsinki, Finnish Centre for Russian and Eastern European Studies, <http://busieco.samnet.sdu.dk/politics/nisa/papers/palankorpi.pdf>

³¹⁸ Na druhou stranu podle interních propočtů EK na základě Eurostatu je tento podíl vyšší (9-10 %). In: KUCHYŇKOVÁ, P.: *Vývoj vztahů Ruské federace a Evropské unie v kontextu problematiky energetické bezpečnosti*, disertační práce, Brno: MU, 2010, http://is.muni.cz/th/14001/fss_d/Disertace2.pdf.

Tab. č. 2: Podíl zemního plynu na dovozu do EU v roce 2007

Země	(v terajoulech) ³¹⁹	%
Rusko	4 685 365	40,8
Norsko	3 061 751	26,7
Alžírsko	1 943 976	16,9
Nigérie	588 317	5,1
Libye	383 615	3,3
Katar	275 496	2,4
Egypt	221 305	1,9
Trinidad a Tobago	104 917	0,9
Jiný původ	213 995	1,9
Celkový import	11 478 737 (303 670 v mil. m ³)	100

Zdroj: European Commission: EU Energy in figures 2010

Kvalitativně ale panují obrovské rozdíly mezi jednotlivými členskými státy, z nichž některé jsou ze 100 % závislé na importu zemního plynu z Ruska nebo zemní plyn tvoří značnou část celkové spotřeby energie dané země. 100% jsou na ruském plynu závislé Slovensko, Rumunsko, Bulharsko a Pobaltské země. Za nimi je Rakousko (82 %), Řecko (82 %), Maďarsko (81 %), Česká republika je na úrovni 74% závislosti na ruském zemním plynu, Německo na 45 %, Itálie na 37 % a Francie na 21 %.

Tab. č. 3: Závislost vybraných zemí EU27 na dovozu plynu z Ruska v roce 2007

Bulharsko	100 %	Litva	100 %	Rakousko	82%
Estonsko	100 %	Rumunsko	100 %	Řecko	82 %
Finsko	100 %	Slovensko	100 %	Maďarsko	81 %
Lotyšsko	100 %	Polsko	91 %	Česká republika	74 %

Zdroj: BP Statistical Review of World Energy, Juny 2008

Učiníme-li stejný výpočet jako v případě celkové závislosti EU na ruském plynu s ohledem na celkovou primární spotřebu energie, zjistíme, že na této komoditě jsou nejvíce závislé následující země: Lotyšsko (34 %), Litva (33 %), Slovensko (32 %) a Maďarsko (31 %); za nimi se nacházejí Rakousko (18 %), Estonsko (16 %), Česká republika a Finsko (15 %). Naopak nulovou závislost na ruském plynu vykazují Kypr, Dánsko, Portugalsko, Irsko, Španělsko, Švédsko, Velká Británie a Malta³²⁰.

Tab. č. 4: Závislost vybraných zemí EU27 na dovozu ropy z Ruska v roce 2007

Slovensko	98 %	Litva	94 %	Rumunsko	62 %
Maďarsko	97 %	Bulharsko	84 %	Belgie	40 %
Lotyšsko	96 %	Finsko	77 %	Německo	33 %
Polsko	97 %	Česká republika	71 %	Řecko	29 %

Zdroj: BP Statistical Review of World Energy, Juny 2008

³¹⁹ 1 milion m³ se rovná zhruba 37,5 až 42,5 terajoulům.

³²⁰ LARYŠ, M.: vystoupení na konferenci Globální bezpečnost v Obamově éře, MUP 9.4 2010

Pokud jde o dovoz ropy z Ruska, závislost evropských zemí je o něco nižší. To je dáno zejména snazším dovozem ropy, která není vázána pouze na přepravu ropovody, ale trh s ropou je trhem globálním – teoreticky může kdokoli dovážet ropu odkudkoli, bude-li schopen zaplatit tržní cenu. Nejvíce (závislost nad 90%) jsou na ruské ropě odkázány Slovensko, Maďarsko, Lotyšsko, Polsko a Litva. Tyto země se nachází v bezprostřední blízkosti ropovodu Družba, který je jejich přirozeným historickým zásobovatelem.

V případě Ruska tvoří sektor ropy a zemního plynu více jak 65 % veškerého exportu. Přes 60 % exportu ruské ropy a 90 % vývozu plynu z Ruska přichází přímo na evropský trh. Mezi 75 % až 80 % ruských příjmů z exportu je pak přímo napojeno na energetický trh EU. Přibližně 40 % ruských veřejných příjmů pochází z evropských trhů s ropou a plynem a až 60 % zisků z prodeje ropy a zemního plynu do Evropské unie se stává součástí ruského státního rozpočtu. Energetický sektor se v posledních několika letech podílel přibližně 30 % na tvorbě ruského HDP, z toho příjmy z exportu ropy a zemního plynu tvořily v roce 2009 okolo 17 % HDP³²¹. Investice do energetického sektoru pak tvoří přibližně 27% podíl celkových investic.

Finanční závislost Ruska na evropském trhu je výrazná a tvoří podstatnou část ruského rozpočtu i podílu na exportu, nehledě na významný podíl na tvorbě HDP. Pomocí těchto údajů lze vzájemnou závislost mezi Ruskem a EU označit jako asymetrickou v neprospěch Ruska. Zatímco zranitelnost EU by v důsledku zastavení importu ropy nebo plynu byla relativně menší, neboť část energetické spotřeby může nahradit jinými dodavateli (zvýšený import norského či severoafrického zemního plynu nebo dovoz saúdské či libyjské ropy) či dlouhodobě jinými zdroji energie (jaderná energie, obnovitelné zdroje, zkapalněný plyn). Rusko by bylo zasaženo daleko více, neboť by své finanční příjmy nemělo čím nahradit. Energetická citlivost Ruská by pak spočívala ve zmenšení odběru plynu a ropy ze strany Evropské unie. Zároveň Rusko v současnosti, ale ani v krátkodobém a střednědobém časovém horizontu, nedisponuje plnohodnotnou alternativou, jde-li o přeměrování zemního plynu.

Na druhou stranu tento vzorec platí zejména pro staré členské státy EU. Většina nových členských států EU je dlouhodobě závislá na dodávkách strategických energetických surovin z Ruska. Jedná se o asymetrickou interdependenci v jejich neprospěch, protože pro tyto země by úplné zastavení energetických dodávek mohlo mít katastrofální následky.

Různý stupeň energetické interdependence tak zůstává jedním z hlavních problémů současných energetických vztahů EU-Rusko. Zatímco Evropská unie se nebojí vzájemné závislosti, Ruská federace usiluje o maximální autonomii. Preferuje asymetrickou závislost – zatímco ostatní by na Rusku měli být závislí, Ruská federace by měla být nezávislá. Toto je výchozí úvaha, stojící za energetickou politikou, kterou Ruská federace vnímá jako hru s nulovým součtem³²² a která činí energetickou spolupráci mezi EU a Ruskem velmi komplikovanou.

3 Energetická politika Ruska vůči Evropské unii

Tato představa se následně promítá i do přístupu Ruska k energetické politice. Všechny zásadní priority a hlavní úkoly energetické politiky Ruska byly formulovány v srpnu 2003 ve Strategii rozvoje energetické politiky Ruské federace do roku 2020 (dále jen Strategie). Strategie vymezuje jako hlavní úkol dlouhodobé energetické politiky státu jeho povinnost ochraňovat

³²¹ TICHÝ, L.: *Problematika vzájemné závislosti v energetických vztazích mezi Českou republikou a Ruskou federací a působení Evropské unie*, Středoevropské politické studie, ročník XII., číslo 2-3/2010.

³²² LARYŠ, M.: vystoupení na konferenci Globální bezpečnost v Obamově éře, MUP 9.4. 2010

zákonné zájmy občanů a hospodářských subjektů, zabezpečit obranu státu a dosáhnout kvalitativně nového stavu celé energetické politiky³²³.

V září 2009 pak vláda vypracovala upravenou Energetickou strategii Ruské federace do roku 2030 (Energetická strategie), která má převážně technický charakter a vytváří novou orientaci pro energetický sektor v přechodu ruské ekonomiky na inovační cestu vývoje. Jako strategické priority energetického sektoru jsou v dokumentu definovány: energetická účinnost, energetická bezpečnost, ekologická bezpečnost a ekonomická efektivita. Hlavním cílem Energetické strategie je pak co nejefektivnější využití přírodních zdrojů a potenciálu energetického sektoru pro dlouhodobě udržitelný růst domácí ekonomiky, zlepšení životní úrovně občanů Ruska a posílení ruské pozice v zahraničí³²⁴. Energetika je tak zcela otevřeně vnímána jako nástroj obnovy moci v mezinárodním prostředí a prostředek obrany suverenity proti vnějším vlivům.

Podobně v kruhu vládnoucí elity je energetická politika a bezpečnost diskutována nejen v rovině ekonomické, ale je také vnímána jako základní aspekt národní bezpečnosti Ruska, neboť příjmy z vývozu nerostných surovin tvoří hlavní stimul pro rozvoj ruské ekonomiky. Základním cílem ruské energetické politiky je zajištění národní bezpečnosti a Rusko použije svou energetickou politiku k odvrácení jakýchkoliv hrozeb včetně možného rizika nechat se vydírat spotřebitelskými státy. Ruská energetická politika je v současné době řízena dvěma, do značné míry vzájemně si odporujícími faktory³²⁵.

Na jednu stranu hraje v energetické politice Ruska důležitou roli ekonomický faktor, který se projevuje ve snaze maximalizovat příjmy z prodeje plynu a ropy. EU je hlavním obchodním partnerem Ruska a evropský energetický trh představuje lukrativní a nejdůležitější ekonomický prostor pro odbyt ruských nerostných surovin. Energetickou i ekonomickou prioritou Ruska je proto ve vztahu k členským zemím rozvoj dlouhodobého energetického partnerství. Rusko v prvé řadě deklaruje snahu být stabilním a spolehlivým energetickým dodavatelem pro Evropu. To znamená dodávat dostatečné, nepřerušované a předvídatelné množství energetických zdrojů za nejlepší možnou vzájemně výhodnou cenu a nízké tranzitní náklady.

Na druhou stranu je energetika silně politizována a získává bezpečnostní a strategický význam. Rusko využívá energetické komodity jako politický nástroj k posílení své pozice s cílem stát se jedním z pólů dnešního mezinárodního systému. Rusko usiluje o multipolaritu a rovnost s ostatními důležitými subjekty mezinárodních vztahů, jako jsou Spojené státy, EU, Čína či Indie. Zároveň Rusko využívá energetiku jako prostředek obrany suverenity a prosazování zahraničněpolitického vlivu, což představuje jednání neslučitelné s představou EU. V tomto ohledu pak lze mezi hlavní postupy energetické politiky Ruska, které mohou nepříznivě ovlivnit zajištění stabilních dodávek ropy a zemního plynu do evropských zemí, definovat následující projevy:

1. využívání energetických zdrojů jako nástroje zahraniční politiky;
2. upevnění přítomnosti a podpora intenzivního pronikání ruských energetických subjektů na stávající a nové energetické trhy druhých zemí;
3. snaha o diverzifikaci odběratelů energie³²⁶.

³²³ *Energetičeskaja strategija Rossiji na period do 2020 g.*, 2003, http://www.energystrategy.ru/projects/ES-28_08_2003.pdf.

³²⁴ *Energetičeskaja strategija Rossiji na period do 2030 g.*, 2009, <http://www.energystrategy.ru/projects/es-2030.htm>.

³²⁵ TICHÝ, L.: *Problematika vzájemné závislosti v energetických vztazích mezi Českou republikou a Ruskou federací a působení Evropské unie*, Středoevropské politické studie, ročník XII., číslo 2-3/2010

³²⁶ Tamtéž

3.1 Využívání energetických zdrojů jako nástroje zahraniční politiky

Ruská diskuze o možnosti masivního využívání energetiky k prosazení politických cílů v zahraničí vznikla v souvislosti se zvyšujícími se státními intervencemi do energetického sektoru v letech 2003-2004 a nárůstem světových cen ropy a zemního plynu letech 2001–2002. Vladimír Milov současně uvádí čtyři základní scénáře prosazování energetiky jako nástroje zahraniční politiky za účelem³²⁷ :

1. využívání energetické závislosti k dosažení určitých politických cílů vůči státům, které nakupují ruský zemní plyn a ropu;
2. užití potenciální příležitosti budoucí expanze dodávek energie prostřednictvím nových produktovodů k podpoře zájmů Ruska v různých zemích;
3. zapojení investorů a energetických firem ze zemí závislých na dovozu energie k účasti na správě projektů těžby ropy a zemního plynu nebo rozvoji ruských energetických rezerv za účelem podpory bilaterálních vztahů s těmito zeměmi;
4. získání kontroly nad subjekty zajišťujícími import ropy a plynu v dané zemi a nad klíčovými energetickými společnostmi, které na svém území spravují sítě ropovodů a plynovodů k dosažení ekonomických a politických cílů³²⁸.

Podle švédského odborníka na ruskou energetickou politiku Roberta Larssona politická spolehlivost Ruska jako energetického dodavatele záleží na časové perspektivě, příjemci a kontextu. Ruská federace je spolehlivým dodavatelem v tom smyslu, že drtivá většina energetického exportu dosáhla (a dosáhne) své destinace. To ale neznamená, že jsou dodávky nutně ušetřeny přerušování nebo politických či ekonomických konfliktů. Za klíčový je třeba považovat zejména problém přerušování dodávek, především s ohledem na postsovětské státy³²⁹.

Riziko přerušování dodávek pro evropské země mimo postsovětský prostor je velmi nízké, ale existuje vysoké riziko, že Evropa bude postižena přerušování dodávek některé z evropských postsovětských zemí. Dlouhodobá rizika lze jen stěží odhadnout. Rusko má potenciál pro vykonávání nátlakové politiky „obtěžujícího chování“, „technických problémů“, „smluvních sporů“, „diskriminační cenové politiky“, zaměřené na dosažení geopolitických, politických a ekonomických cílů pro téměř všechny příjemce ruských energetických zdrojů.

Larsson vymezuje několik motivů, které vedou Rusko k politickému využívání energetických zdrojů:

1. získání lepší ceny za dodávky ropy a plynu od druhé strany;
2. ovládnutí distribuční infrastruktury produktovodů druhých zemí;
3. omezení limitu autonomie a sféry zahraniční politiky sousedních států;
4. potrestání za prozápadní orientaci a neloajálnost sousedních států vůči Rusku;
5. vynucení ekonomických ústupků³³⁰.

³²⁷ MILOV, V.: *The Use of Energy as a Political Tool*, EU-Russia Centre Review, 2006.

³²⁸ První a čtvrtý scénář je primárně praktikován v politice proti zemím bývalého Sovětského svazu. Naproti tomu druhý a třetí scénář se zaměřuje zejména na vztahy mezi Ruskou federací a vybranými státy Evropské unie, například Francií či Německem.

³²⁹ LARSSON, R.: *Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reality as an Energy Supplier*, FOI Swedis Defence Resaerch Agency, Scientic Report March 2006, <http://www2.foi.se/rapp/foir1934.pdf>

³³⁰ Tamtéž

Důkazem ruského užívání nerostného bohatství jako zahraničněpolitického nástroje byly zejména spory Ruska s Ukrajinou o ceny zemního plynu v letech 2006 a 2009 nebo energetická krize mezi Ruskem a Běloruskem z ledna 2007, které bezprostředně ohrozily energetickou bezpečnost Evropské unie³³¹. Stejně tak Ruská federace využila nerostného bohatství v posledních několika letech vůči Arménii, Gruzii, Moldávii a dalším zemím bývalého Sovětského svazu³³². Mezi země EU, které byly přímým objektem politického a ekonomického nátlaku s pomocí energetických zdrojů, patřily pouze pobaltské země³³³. Na druhou stranu si je třeba uvědomit, že energetika je dosti hrubá a v mnoha případech neefektivní zbraň, kterou je složité nasměrovat přesně na cíl, a strana-iniciátor může sobě způsobit nemenší škody (ne-li větší) než proti straně, proti níž se využije³³⁴.

3.2 Upevnění přítomnosti a intenzivní pronikání Ruska na energetické trhy

Primárním cílem energetické politiky Ruska je proto spíše upevnění přítomnosti na lukrativních energetických trzích Evropské unie. Jeden z hlavních nástrojů této ruské energetické strategie představuje plynárenský monopol Gazprom, který zemní plyn prakticky jinak než do Evropy nevyváží, ačkoliv podíl ruského plynu na spotřebě EU postupně klesá, což je posledních letech, dáno především poklesem hospodské produkce. Podle údajů Mezinárodní energetické agentury klesl podíl z 26 % v roce 2008 na 25 % v roce 2009³³⁵. Export na trhy členských států EU je přesto hlavním zdrojem příjmů pro Gazprom, který získává více jak 60 % svých příjmů z prodeje na evropské trhy a přispívá do státního rozpočtu 20 % celkové částky. Zároveň se Gazprom podílí na tvorbě HDP přibližně 8%. Rusko proto usiluje o posílení expanze Gazpromu na evropské energetické trhy, a to několika způsoby.

Za prvé uzavíráním dlouhodobých smluv, které napomáhají zajistit konkrétní trhy. Pomocí těchto smluv hledá Gazprom přístup ke konečnému spotřebiteli a jejich dlouhodobost umožňuje společnosti s jistotou investovat více prostředků do velkých těžebních projektů. Evropská strategie Gazpromu naráží na obtížnou udržitelnost těžby a exportu bez dodatečných miliardových investic. Dlouhodobé smlouvy, uzavírané obvykle na dobu 25 let, umožňují optimalizovat výdaje na export plynu do EU. Gazprom tyto smlouvy mnohdy uzavírá s podmínkou přímého maloobchodního prodeje ve spotřebitelských zemích³³⁶. Za druhé zakládáním společných projektů a společností. Výměnou za spolupráci Gazprom navrhuje největším společnostem podílovou účast v ruských strategických projektech. Gazprom tím chce získat přístup k novým technologiím, nutným pro dlouhodobý rozvoj těžby ve větších hloubkách, pobřežních nalezištích a pro proces zkapalnění plynu. Přitažlivost ruských zdrojů nutí evropské koncerny pouštět ruské společnosti na své trhy. Za třetí Gazprom se dostává na trh skupováním podílů ve společnostech operujících na konečném plynárenském trhu prostřednictvím svých dceřiných společností, prostřednictvím společných podniků a někdy využívá společností, které jsou nepřímou nebo neoficiálně spojeny s Gazpromem.

³³¹ TICHÝ, L.: *Problematika vzájemné závislosti v energetických vztazích mezi Českou republikou a Ruskou federací a působení Evropské unie*, Středoevropské politické studie, ročník XII., číslo 2-3/2010

³³² ČR pocítila nespolehlivost Ruska začátkem července roku 2008. V souvislosti s podpisem dohody mezi českou a americkou stranou o rozmístění americké radarové základny na území ČR, došlo k prudkému omezení dodávek ruské ropy prostřednictvím ropovodu Družba. Skutečná příčina tohoto přerušení stále zůstává předmětem diskuzí

³³³ LARSSON, R.: *Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reality as an Energy Supplier*, FOI Swedis Defence Resaerch Agency, Scientic Report March 2006, <http://www2.foi.se/rapp/foir1934.pdf>

³³⁴ LARYŠ, M.: vystoupení na konferenci Globální bezpečnost v Obamové éře, MUP 9.4. 2010

³³⁵ Zároveň během roku 2010 se pět největších evropských zákazníků Gazpromu domohlo změn v bilaterálních dlouhodobých kontraktech na dodávky plynu a získaly slevu za odběr plynu.

³³⁶ LARYŠ, M.: vystoupení na konferenci Globální bezpečnost v Obamové éře, MUP 9.4. 2010

Ve snahách o zisk kontroly nad energetickými podíly a majetkem ve spotřebitelských zemích lze vidět kombinaci ekonomických a politických aspektů.

Úsilí Ruska se zaměřuje také na vstup na trh se zkapalněným plynem a rozvoj nových směrů exportu energetických surovin. Rusko by podle mnohých expertů mohlo narušit rovnováhu vzájemné závislosti. Tím se celá EU dostane vůči Rusku do ještě méně výhodného postavení. Ofenzivní politika Ruska by také způsobila výrazné zvýšení cen energetických surovin.

3.3 Snaha o diverzifikaci odběratelů energie

Na druhou stranu podle strategických koncepcí pro oblast energetiky do roku 2020 a 2030 je dlouhodobým zájmem Ruska za prvé diverzifikovat export ruského zemního plynu a ropy na více „velkých“ klientů, zejména ve východní Asii a na Dálném východě (Eastern Gas Program) a za druhé snížit tak závislost na dodávkách do zemí EU. K dosažení těchto cílů hodlá Rusko jednak postavit závod na zkapalňování zemního plynu (LNG) (Sachalin II) ve snaze najít nové odběratele v USA, Číně, Japonsku a Jižní Koreji a vybudovat několik nových přepravních tras, například systém přepravy plynu Sachalin-Chabarovsk – Vladivostok nebo plynovod do Číny (Altaj) a dokončit výstavbu ropovodu Východní Sibiř – Tichý Oceán (VSTO) a Baltský systém II na přepravu ropy³³⁷.

Po dokončení Baltského ropovodního systému (kapacita 74 milionů tun za rok) v roce 2007 bude do roku 2013 dokončena i jeho druhá fáze Baltský systém II s kapacitou 40 až 45 milionů tun ročně, který končí u nově budovaného terminálu Primorsk. Druhý projekt ropovod VSTO s kapacitou až 80 milionů tun ropy ročně představuje jeden z největších projektů v soudobém ruském ropném průmyslu. VSTO by měl z obrovských nalezišť na východě Sibíře zabezpečovat dodávky ropy do Číny a zemí asijsko-pacifické oblasti. První úsek ropovodu VSTO s délkou 2750 kilometrů z Tajsetu do Skovorodina byl dokončen v prosinci 2009 a počátkem letošního roku začala tímto ropovodem proudit první ruská ropa do Číny. Druhý úsek ropovodu VSTO, dlouhý 2100 kilometrů, povede ze Skovorodina do Kozmina a s jeho dokončením se počítá v roce 2015³³⁸.

V té době bude Rusko pro naplnění obou projektů potřebovat 80-130 milionů tun ropy ročně. Přestože těžba ropy v roce 2009 v Rusku vzrostla o 1,5 %, nedisponuje Rusko schopností tak razantního zvýšení těžby. Zároveň bude mít Rusko problémy i se sháněním takového objemu ropy v jiných producentských státech, což může vést k rozhodnutí optimalizovat exportní trasy svých surovin na světové trhy. Tato optimalizace se dotkne v první řadě infrastruktury, která je zastaralá a vede přes řadu tranzitních států. Jde například o ropovod Družba.

Pokud jde o konstrukci budoucího rusko-čínské plynovodu, bylo od roku 2006 podepsáno mnoho předběžných dohod mezi těmito dvěma partnery týkajících se dodávek plynu skrz plynovod Altaj. Například podepsali v říjnu 2009 představitelé Ruska a Číny dokument o zajištění dodávek ruského plynu do Číny. Rusko by na základě tohoto rámcového dokumentu mohlo zásobovat Čínu asi 70 miliard m³ plynu ročně. Plynovod by měl na čínské území směřovat z východosibiřského ostrova Sachalin, nebo ze západní Sibíře a první dodávky zemního plynu prostřednictvím plynovodu Altaj jsou plánovány v období 2015-2018. Zatím hlavním faktorem, který nepovoluje export plynu do Číny, jsou nedostatečné plynárenské sítě a obě strany také hledají kompromis ohledně ceny za zemní plyn.

V souladu se strategickými koncepcemi pro oblast energetiky do roku 2020 a 2030 pak Rusko hodlá také minimalizovat rizika spojená s tranzitními zeměmi (Bělorusko a Ukrajina, přes kterou prochází 80 % dodávek ruského plynu do EU). Zde je patrný velmi silný politický aspekt, který má za účel zbavit se politických a ekonomických rizik, plynoucích ze strany tranzitních zemí a

³³⁷ Dále srov. LUSSAC, S., J.: *Ensuring European energy security in Russian „Near Abroad“: the case of the South Caucasus*, European security, Vol. 19, No. 4, December 2010.

³³⁸ TICHÝ, L.: *Problematika vzájemné závislosti v energetických vztazích mezi Českou republikou a Ruskou federací a působení Evropské unie*, Středoevropské politické studie, ročník XII., číslo 2-3/2010

vyhnout se jejich případnému nátlaku na (cenové) zvýhodnění vůči ostatním zemím. Pro Moskvu je rovněž výhodná budoucí expanze dodávek k podpoře ruských zájmů v konkrétních zemích. Dnešní plynovodní síť nutí obě strany spolupracovat, jelikož dosavadní infrastruktura zvyšuje interdependenci. Tato politika nachází pochopení u řady velkých spotřebitelů, především Itálie a Německa, jejichž cílem je vybudování severního a jižního směru exportu plynu (jedná se zejména o plynovody Nord Stream a South Stream).

Plynovod **Nord Stream** je primárně zaměřen na posílení pozice Ruska na evropském trhu se zemním plynem a v tomto ohledu je zcela konformní se strategií Gazpromu, který bude flexibilnější ve výběru exportních tras a jejich výměně v návaznosti na obchodní podmínky a politickou situaci. Nord Stream, plynovod skládající se ze dvou linek, každé o kapacitě 27,5 miliard m³ ročně, povede z ruského Vyborgu do německého Greifswaldu. Na této trase bude plynovod procházet výlučnými ekonomickými zónami Ruska, Finska, Švédska, Dánska a Německa. Konstrukce podmořské části plynovodu začala v dubnu 2010³³⁹. Dalším projektem je plynovod **South Stream**, který povede z Ruska po dně Černého moře do Bulharska s jednou větví pokračující do Řecka a Itálie a druhou přes Srbsko, Rumunsko a Maďarsko končící v Rakousku, kde by se měla napojovat na plynovody do západní Evropy s kapacitou až na 63 miliard m³ plynu ročně. Tyto projekty jsou založeny na bilaterální úrovni, nikoliv na unijní úrovni, což odpovídá ruské energetické strategii narušovat potenciální jednotnou a koordinovanou energetickou politiku EU bilaterálními dohodami. Úspěšná realizace ruských plynovodních projektů může vážně poškodit snahy EU o vlastní diverzifikaci.

Rusko se také snaží odpovídat na snahy EU o zvýšení energetické bezpečnosti a předejít konstrukci evropských alternativních transportních tras (například plynovod Nabucco), které jej obcházejí a jsou v rozporu s jeho zájmy na zabezpečení pozice důležitého dodavatele. K tomu Rusko potřebuje například blokovat přístup dalších zemí k evropskému trhu (Turkmenistán, Kazachstán), udržet dobré vztahy s tranzitními zeměmi nebo se jich naopak efektivně zbavit a diversifikovat tranzitní trasy. Gazprom v tomto ohledu sleduje ve Střední Asii strategii postavenou na pěti pilířích. Za prvé je Gazprom zapojen do několika společných podniků, které ve Střední Asii těží plyn. Za druhé Gazprom skupuje velké množství plynu v zemích tohoto regionu. Za třetí spolupracuje s Kazachstánem, Uzbekistánem a Turkmenistánem na modernizaci přepravní infrastruktury na vývoz plynu do Ruska. Za čtvrté Rusko společně s dalšími státy buduje nové plynovody na export plynu z Kaspického regionu a Střední Asie do Ruska. Za páté Gazprom v roce 2009 uzavřel smlouvu s ázerbájdžánskou společností SOCAR na dodávky plynu do Ruska.

Je zcela zřejmé, že k realizaci výše zmíněných projektů bude Rusko potřebovat dostatečné množství plynu, v řádu stovek miliard metrů krychlových plynu. V současné době je kapacita ruských tranzitních plynovodů do Evropské unie zhruba 200 miliard m³ plynu ročně. Navrhované projekty dosahují prakticky totožné kapacity. V důsledku se tedy kapacita energetického koridoru z Ruska do roku 2020 téměř zdvojnásobí. Pokud připočteme i plány Gazpromu na vývoz zemního plynu ve formě LNG (cca 50 miliard m³ plynu ročně v roce 2020) a plynovodem Altaj do Číny (40 miliard m³ zemního plynu ročně v roce 2020), vyplyne nám, že exportní kapacity Ruska se z 200 miliard m³ plynu ročně v roce 2005 a prakticky 100% závislosti na evropském trhu zvýší přibližně na 430 miliard m³ plynu ročně v roce 2020, z nichž téměř 100 miliard m³ plynu ročně nebude určeno na evropský trh³⁴⁰.

Z projekcí vývoje těžby a spotřeby plynu v Rusku vyplývá, že s růstem exportních kapacit neporoste adekvátně produkce. Produkce bude v roce 2020 na úrovni 700 mld. m³ plynu ročně z 600 miliard m³ plynu ročně v roce 2008. Poroste ovšem i spotřeba plynu v Rusku. Domácí trh spotřebuje přibližně 2/3 celkové produkce. V roce 2020 bude tedy k exportu 250 mld. m³ plynu za

³³⁹ ŁOSKOT- STRACHOTA, A. - ANTAS, L.: *Nord Stream on the liberalising EU gas market*. OSW, 2010.

³⁴⁰ STERN, J., P.: *Future Gas Production in Russia: is the concern about lack of investment justified?* Oxford Institute for Energy Studies, NG 35, October 2009, <http://www.oxfordenergy.org/pdfs/NG35.pdf>

rok. I pokud připočteme reexportovaný turkmenský zemní plyn (40-50 mld. m³ plynu ročně), neodpovídá výsledných 300 mld. m³ plynu ročně kapacitě plánovaných přepravních kapacit³⁴¹.

Zároveň podle profesora Jonathana Sterna se Rusko již delší dobu potýká s vyčerpaností nalezišť a během několika posledních let byl zaznamenán značný pokles produkce na hlavních těžebních polích (Urengojské, Jamburské a Medvěží), ze kterých pochází 73 % současné těžby zemního plynu v Rusku a tato naleziště se dále vyčerpávají. Jejich zásoby se zmenšily na 46 % (Jamburské) a 79 % (Medvěží) původního objemu. Poklesla také intenzita prací na nových nalezištích na poloostrově Jamal a na těžebním poli Štokman v šelfu Barentsova moře. Nová ložiska plynu jsou také příliš vzdálena od produktovodů a navíc leží v těžce přístupných oblastech a jejich těžba je technologicky náročnější³⁴². Druhým problémem je zastaralá ruská plynová infrastruktura, kde jsou nezbytné investice odhadovány mezi 65 až 70 mld. dolarů do roku 2020. V neposlední řadě existuje nejistota ohledně zásob plynu v Rusku. Podle odhadů společnosti BP se předpokládá, že Rusko vlastní přibližně 30 % prozkoumaných zásob zemního plynu, což představuje asi 48-55 mld. m³ plynu ročně. Přesné množství zemního plynu zůstává státním tajemstvím. Kumulace těchto faktorů pak představuje riziko, že Rusko nebude ve střednědobé a dlouhodobé perspektivě schopno pokrýt potřebu plynu členských států EU, respektive se může výrazně snížit.

4 Energetická bezpečnost EU a politika vůči Rusku

Členské státy EU nahlíží na ruskou energetickou politiku se směsicí nedůvěry a souhlasu. Postoje jednotlivých zemí jsou velice rozdílné, což Rusku a jeho politice vyhovuje, neboť Evropská unie není schopna zaujmout jednotné stanovisko a realizovat koordinovanou energetickou politiku. Některé evropské země vyjadřují obavu, že se EU stane vysoce závislá na ruských dodávkách a tím se ocitne pod energetickou nadvládou Ruska. EU také řeší důvěryhodnost Ruska, zejména v důsledku energetických krizí, které znamenaly přerušování nasmlouvaného množství plynu do zemí EU, z čehož vyplývá nejistota ohledně spolehlivosti ruských dodávek a jejich možného zneužití jako politické nástroje. Celkový charakter vzájemných vztahů je tedy poškozen politizací energetiky.

Podobně jako v případě energetické politiky Ruska, je potřeba k definování cílů energetické politiky EU se stručně podívat na proces jejího formování a to pomocí oficiálních dokumentů. Důležitým pokusem na cestě posílit komunitární rozměr energetické politiky (respektive pravomoci Komise na úkor členských států) bylo vydání Zelené knihy „*K evropské strategii pro bezpečnost energetických dodávek*“ v listopadu 2000. Evropská komise v Zelené knize nastiňovala zejména špatnou energetickou situaci v Evropské unie a konstatovala, že chybí prostředky pro vyjednávání a vyvíjení tlaku na partnery³⁴³. Hlavním poselstvím Zelené knihy byla výzva ke změnám v oblasti spotřeby a využívání energií v EU, které by měly zabránit této alarmující situaci, v níž téměř ¾ celkové energetické spotřeby EU jsou pokrývány dovozy zvnějšku.

O pět let později vyzvaly závěry Evropské rady Komisi k formulaci nové podoby energetické politiky EU. Následně 8. března 2006 představila Evropská komise Zelenou knihu „*Evropská strategie pro udržitelnou, konkurenceschopnou a bezpečnou energii*“, ve které žádá členské státy, aby učinily potřebné kroky k implementování evropské energetické politiky založené na třech hlavních cílech: udržitelnosti (OZE, změny klimatu), konkurenceschopnosti (otevření trhu s energií, zmírnění dopadu vyšších mezinárodních cen na hospodářství EU) a bezpečnosti dodávek (snížování poptávky a diverzifikace zdrojů energie, podpora investic, podpora evropských společností při přístupu k celosvětovým zdrojům, zajištění přístupu k energii). K dosahování těchto cílů pak je ve zprávě navrženo šest priorit, kterými by se Unie měla zabývat, a jež by měly být zahrnuty do nové

³⁴¹ Tamtéž

³⁴² Tamtéž

³⁴³ KOM(2000) 769 *Zelená kniha o zabezpečování zásobování energií*, http://aei.pitt.edu/1184/01/energy_supply_security_gp_COM_2000_769.pdf 14.4.2009.

společné energetické politiky.³⁴⁴ Prakticky poprvé došlo k takto vzneseným požadavkům na vytvoření společné energetické politiky, která by mohla čelit výzvám v příštích letech jak na evropské úrovni tak na úrovni členských států.

První konsolidovaná formulace cílů evropské energetické politiky, která odkazovala nejen na vnitřní, ale i na vnější dimenzi energetické politiky EU a vyzývala ke krokům legislativní i nelegislativní povahy, byla publikována 10. ledna 2007 v podobě Sdělení Komise Evropské radě a Evropskému parlamentu pod názvem „*Energetická politika pro Evropu*“ (EPE).³⁴⁵ Tento dokument, první Strategický přezkum (energetické politiky), uvádí řadu opatření Evropské energetické politiky v podobě tzv. energetického balíku. V EPE najdeme jako tři úkoly respektive cíle energetické politiky konkurenceschopnost, udržitelnost a zabezpečení dodávek. Tyto se promítají do třech tzv. pilířů, kterými jsou boj proti změnám klimatu, snížení vnější závislosti Evropské unie a podpora konkurenceschopnosti.

13. listopadu 2008 pak Evropská komise zveřejnila „*Druhý strategický přezkum energetické bezpečnosti a solidárního akčního plánu*“, který se zaměřuje na energetickou budoucnost EU v delším časovém horizontu, konkrétně na období let 2020-2050. Komise v něm stanovila pět oblastí, kde je třeba zintenzívnit práci, aby se v budoucnosti mohla EU vydat směrem k bezpečnějším a udržitelným dodávkám energie a aby se zamezilo riziku krize v celé EU³⁴⁶. Podle Akčního plánu přispěje důkladnější zaměření se na energetiku v mezinárodních vztazích EU s dodavatelskými, tranzitními i spotřebitelskými zeměmi, k dosažení cílů energetické politiky EU a rovněž zvýšení vlivu EU na mezinárodní scéně v oblasti energetiky. Zároveň byla vyjádřena potřeba stabilního a transparentního právního a regulačního rámce, které jsou nezbytným předpokladem pro efektivní energetickou politiku členských států, ale i EU a dokončení liberalizace vnitřního trhu s energiemi.

Pozitivní impulz v procesu formování společné energetické politiky by měla přinést nová Smlouva o fungování EU (SFEU), která je součástí Lisabonské smlouvy (LS), platné od 1. prosince 2009. SFEU zavádí v části třetí zcela novou hlavu XXI, kterou je evropská energetická politika vůbec poprvé formálně konstituována v rámci primárního práva a tvoří nový právní základ pro přijímání opatření prostřednictvím legislativních aktů sekundárního práva a zajišťuje rámec pro energetickou spolupráci. LS je svým formátem první smlouvou, kde je explicitně odkazováno na energetickou politiku s konkrétními cíli, jako jsou fungování trhu, bezpečnost dodávek, propojení energetických sítí, solidarita či ochrana životního prostředí.³⁴⁷

Prozatím poslední iniciativu představuje sdělení Evropské komise z listopadu 2010 s názvem „*Energie 2020. Strategie pro konkurenceschopnou, udržitelnou a bezpečnou energetiku*“. Sdělení vyjmenovává 5 hlavních priorit energetické politiky EU, kterými jsou (1) snížení energetické spotřeby a zvýšení energetické efektivity; (2) zvýšení konkurenceschopnosti trhu s energiemi a další posílení jeho integrace; (3) zabezpečení energetických dodávek a zvýšení ochrany spotřebitele; (4) důraz na inovace a rozvoj nových technologií v energetice; (5) problematika vnější dimenze energetických trhů EU s důrazem na státy sousedící s EU.³⁴⁸

³⁴⁴ KOM(2006) 105 *Zelená kniha – Evropská strategie pro udržitelnou, konkurenceschopnou a bezpečnou energii*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0105:FIN:CS:PDF14.4.2009>.

³⁴⁵ KOM(2007) 1 *Energetická politika pro Evropu*, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0001:FIN:CS:PDF14.4.2009>.

³⁴⁶ KOM(2008) 781 *Druhý Strategický přezkum energetické politiky*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0781:FIN:CS:PDF>.

³⁴⁷ *Konsolidované znění Smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie*, 2008, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:CS:PDF>

³⁴⁸ COM (2010) 639 *Energy 2020. A strategy for competitive, sustainable and secure energy*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0639:FIN:EN:PDF>.

Evropská unie ve snaze o zajištění energetické bezpečnosti členských států prosazuje v souladu s cíli své současné energetické politiky řadu opatření. Mezi ně patří zejména (1) liberalizace trhu s energiemi; (2) energetická účinnost; (3) zajištění bezpečných dodávek energetických zdrojů; (4) investice do energetických sítí (TEN-E) a terminálů LNG; (5) diverzifikace tras a dodávek, budování nových produktovodů, a transportních cest.

4.1 Liberalizace trhu s energiemi

Klíčovým předpokladem účinné energetické politiky a jedním z prioritních cílů EU je vytvoření transparentního, funkčního a vzájemně propojeného vnitřního trhu s elektřinou a zemním plynem, který je zároveň nutnou podmínkou k zajištění bezpečných a udržitelných dodávek energie. Proces liberalizace si proto klade tyto základní cíle:

1. zvýšení komfortu a služeb pro konečné spotřebitele;
2. zvýšení konkurenceschopnosti prostřednictvím nižších cen plynu a elektřiny pro průmysl;
3. zvýšení flexibility a stability dodávek plynu a elektrické energie v rámci Evropské unie.

K vytvoření právních podmínek pro další liberalizaci trhů a doplnění stávajících pravidel k zajištění fungování vnitřního energetického trhu byl navržen tzv. třetí liberalizační balíček z 19. září 2007. Patrně nejvýznamnějším aspektem třetího liberalizačního balíčku je tzv. vlastnický unbundling (vlastnické oddělení produkčních kapacit od přenosu a distribuce energií). Komisí původně navrhovaná varianta úplného unbundlingu by v praxi znamenala, že žádná dodavatelská společnost aktivní v EU nesmí vlastnit přepravní síť v žádné členské zemi³⁴⁹. Kvůli negativnímu postoji některých členských států k procesu unbundlingu, navrhla Rada ministrů vedle úplného unbundlingu další dvě možné varianty řešení, a to pro oblast trhu s elektřinou i plynem. Druhá varianta předpokládá vznik nezávislého provozovatele soustav (ISO), který bude fungovat jako vlastnický oddělená společnost provozující přenos energie na cizím majetku. Třetí varianta předpokládá vznik nezávislého provozovatele přenosových soustav (ITO), což znamená právní oddělení přenosové soustavy a produkce energie. Politického konsenzu nad unbundlingem bylo dosaženo v průběhu předsednictví ČR v Radě EU. V konečné verzi liberalizačního balíčku budou mít tedy členské státy na výběr, jakou ze třech výše zmíněných možností si pro domácí plynaře a výrobce a distributory elektřiny zvolí³⁵⁰.

4.2 Energetická účinnost

Vedle liberalizace trhu je důležitou otázkou řešenou v rámci energetické legislativy na úrovni EU otázka zefektivnění využívání energie v rámci Společenství, které by vedlo k úsporám ve využívání primárních energetických zdrojů. Fakt, že EU věnuje této oblasti velkou pozornost a navrhovaná legislativa přináší především další posilování regulace, vyplývá do značné míry právě z nesoběstačnosti EU, pokud jde o primární energetické zdroje a o závislost na jejich dodávkách.

Evropská komise zveřejnila dokument s názvem *“Zelená kniha o energetické účinnosti, aneb Méně znamená více”* v červnu 2005. Počítala s úsporami využívání primárních energetických zdrojů až o 20 % do roku 2020. V EU platí od roku 2006 pozměněná Směrnice Evropského parlamentu a Rady č. 2006/32/ES o energetické účinnosti u konečného uživatele a o energetických službách, která stanovuje obecný rámec pro úspory energií platný ve vztahu k distributorům energií, systémovým operátorům, maloobchodním prodejcům energie i spotřebitelům s výjimkou těch, kteří jsou zapojeni do mechanismu obchodování s emisními povolenkami. Členské státy na jejím základě

³⁴⁹ *Electricity and Gas Market*, 2010, http://www.inforse.org/europe/eu_en-mark.htm.

³⁵⁰ DREYER, I. et. al.: *The Quest for Gas Market Competition. Fighting Europe's Dependency on Russian Gas more Effectively*, Occasional Paper No. 1./ECIPE 2010, <http://www.ecipe.org/publications/ecipe-occasional-papers/the-quest-for-gas-market-competition/PDF>.

předkládají národní akční plány pro energetickou účinnost, které obsahují strategii, jak dosáhnout úsporných cílů stanovených směrnicí³⁵¹.

Další návrhy na revize platné legislativy (např. směrnice č. 92/75/ES o energetických štítcích spotřebičů pro domácnost) obsahovaly soubor dokumentů známý pod názvem Druhý strategický přezkum energetiky (SER II). Jedná se o legislativní iniciativu obsahující další strategické směry evropské energetické politiky.³⁵²

4.3 Zabezpečení dodávek energetických zdrojů a energetická bezpečnost

Problematika energetické bezpečnosti EU zahrnuje kromě již zmíněné otázky fungování vnitřního trhu s energiemi také legislativu týkající se zásobování energetickými zdroji (ropa, plyn, elektřina). V rámci SER II. Komise představila nový návrh směrnice týkající se minimálních zásob u ropy. Cílem má být především vytvoření jednotného legislativního rámce a také posílení spolupráce v této oblasti s Mezinárodní energetickou agenturou (IEA). Předmětem v současnosti probíhající diskuse je hlavně otázka vlastnictví rezervoárů, v nichž jsou povinné 90denní zásoby ropy a ropných produktů umístěny³⁵³.

V případě zemního plynu byla mimo jiné ustavena Koordinační skupina pro otázky plynu (Gas Coordination Group), která má koordinovat zajištění bezpečnosti dodávek plynu v případě mimořádných událostí. 2. prosince 2010 pak vstoupilo v platnost *Nařízení Evropského parlamentu a Rady o opatřeních na zabezpečení dodávek zemního plynu a o zrušení směrnice 2004/67/ES, které ukládá státům povinnost zajistit bezpečnost dodávek zemního plynu důsledným uplatňováním tržních mechanismů*. Nové nařízení posiluje princip solidarity, neboť například počítá s tím, že Komise může v EU vyhlásit stav nouze i v případě, pokud by se do problémů dostal jen jeden člen EU. Pokud se v nouzi ocitnou státy dva, Evropská komise vyhlásí stav nouze pro celou EU automaticky³⁵⁴.

4.4 Investice do energetických sítí (TEN-E) a terminálů LNG

Z hlediska vnitřní dimenze evropské energetické politiky je podle Druhého strategického přezkumu energetiky důležité zaměřením se také na budování nových energetických sítí a posílení investic v tomto směru. SER II proto navrhlo revizi fungování již existujícího finančního nástroje pro financování projektů transevropských energetických sítí (nástroj Trans-European Energy Networks – TEN-E), zejména navýšení finančních prostředků a možností zapojení členských států i soukromého sektoru do nových infrastrukturních projektů týkajících se evropských energetických sítí.

SER II se v oblasti transevropských energetických sítí snaží reflektovat i vnější dimenzi evropské energetické politiky. V rámci diverzifikace přitom klade důraz nejen na vybudování sítě spolehlivých partnerů mezi dodavateli energetických zdrojů, ale také na vztahy s tranzitními či potenciálně tranzitními zeměmi³⁵⁵. Zajímavý je z tohoto hlediska seznam strategických iniciativ pro energetickou bezpečnost EU obsažených v Zelené knize o energetických sítích. Ta naznačuje strategické směry evropských investic v energetické oblasti. Investice do vybudování nových energetických sítí mají směřovat do: 1) Pobaltí, 2) vybudování Středomořského energetického okruhu, 3) propojení plynárenských a elektrizačních soustav mezi severem, jihem, střední a

³⁵¹ Dále srov. KUCHYŇKOVÁ, P.: *Vývoj vztahů Ruské federace a Evropské unie v kontextu problematiky energetické bezpečnosti*, disertační práce, Brno: MU, 2010, http://is.muni.cz/th/14001/fss_d/Disertace2.pdf.

³⁵² Tamtéž

³⁵³ Tamtéž

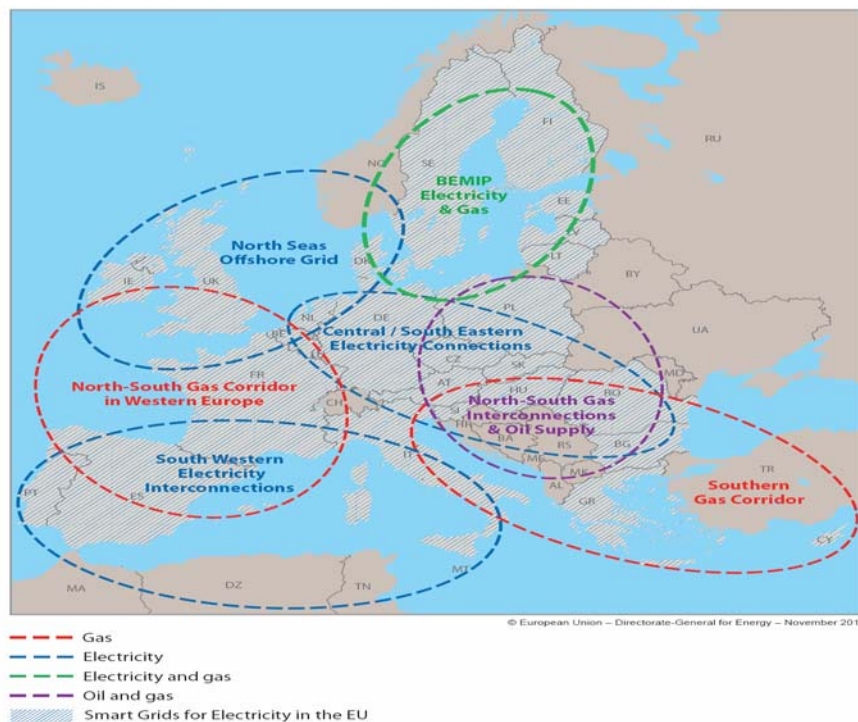
³⁵⁴ *Evropa se legislativně připravuje na budoucí plynové krize*, idnes.cz, 6.12.2010

³⁵⁵ KUCHYŇKOVÁ, P.: *Vývoj vztahů Ruské federace a Evropské unie v kontextu problematiky energetické bezpečnosti*, disertační práce, Brno: MU, 2010, http://is.muni.cz/th/14001/fss_d/Disertace2.pdf.

jihovýchodní Evropou, 4) vybudování rozvodné sítě v Severním moři, 5) jižního koridoru pro přepravu plynu, 6) zefektivnění a další podpory dodávek zkapalněného plynu (LNG) pro Evropu³⁵⁶.

Souvislost s některými prioritami i problémy vnějších vztahů EU je přítom v těchto šesti strategických směrech více než zřejmá, především poslední tři priority jasně odrážejí snahu oslabit trvalou energetickou závislost EU na dodávkách zemního plynu z Ruska.

Obr. č. 1: Prioritní oblasti rozvoje energetické infrastruktury EU

Zdroj: http://ec.europa.eu/energy/infrastructure/strategy/doc/2010_11_17_infrastructure_map.pdf

4.5 Diverzifikace a význam plánovaných plynovodů EU

V neposlední řadě je dlouhodobým cílem EU diverzifikovat tranzitní cesty zejména pro dodávky zemního plynu. Proti oficiálnímu přístupu EU k zajištění energetické bezpečnosti prostřednictvím interních i externích opatření je diverzifikační přístup zaměřen výhradně na vnější aspekty energetické politiky. To je reprezentováno silnou rétorikou o zranitelnosti EU s ohledem na potřebu zvýšit dovoz energie a výzvou ke snížení závislosti na hlavních energetických dodavatelích, zejména Rusku. V tomto ohledu je energetická bezpečnost chápána nejen jako požadavek právního prostředí zajišťující rovný přístup subjektů na trh s energiemi, ale spíše jako jeden z cílů, který odkazuje na nutnost, aby EU měla strategii pro vnější vztahy v oblasti energetiky.

Diversifikační přístup je v současné době nejvíce zaměřen na tzv. čtvrtý (jižní) energetický koridor, který by do Evropské unie přivedl zemní plyn z Blízkého východu a Kavkazu, případně ze Střední Asie³⁵⁷. Klíčovým projektem v této oblasti představuje projekt plynovodu **Nabucco**, který je

³⁵⁶ Tamtéž

³⁵⁷ Dalším Evropskou unií navrhovaným projektem, který počítá s jihokavkazským koridorem je Trans-kaspický systém přepravy ropy, který má přepravovat ropu z kazašského přístavu Aktau do Baku, kde by se měl napojit na stávající ropovod Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC). Přepravní kapacita ropovodu by měla být až 1, 2 milionu barelů ropy denně.

doplněn větším množstvím dalších projektů menšího rozsahu. Plynovod Nabucco by měl ročně přivádět z kaspických a blízkovýchodních nalezišť do střední Evropy 31 miliard m³ plynu ročně, aniž by procházel ruským územím či územím nejvytíženějších tranzitních států Ukrajiny a Běloruska³⁵⁸. Na druhou stranu projekt Nabucco představuje z pohledu Evropské unie stále dlouhodobě problematickou otázku a to především z hlediska finanční podpory projektu. Rada EU a Komise rozhodly o předběžné alokaci 50 milionů EUR pro tento projekt, místo 250 milionů EUR, které byly původně plánovány jako část finančního balíčku ve výši 3,98 miliard EUR pro podporu nových energetických projektů EU. Evropské unii se také zatím nepodařilo s žádným ze středoasijských států uzavřít smlouvu o dodávkách plynu a tak dosud jedinou možností k naplnění kapacity plynovodu představují naleziště v Ázerbájdžánu. Realizaci plynovodu Nabucco zároveň chybí dostatečná vůle členských států jednomyslně se dohodnout na uvedení tohoto projektu v život, kdy především postoje Německa a Itálie a jejich bilaterální vztahy s Ruskem se zdají být kontraproduktivní³⁵⁹.

S plynovodem Nabucco je úzce spojen plánovaný **Transkaspický plynovod**. Ten by měl vést zemní plyn z Kazachstánu a Turkmenistánu do Baku a odtud prostřednictvím již existujícího plynovodu Baku-Tbilisi-Erzurum³⁶⁰ a plánovaného evropského plynovodu Nabucco do střední Evropy. Náklady na tento projekt jsou odhadovány přibližně na 2 - 3 miliardy EUR³⁶¹, nicméně realizace tohoto plynovodu je závislá především na politické realitě vztahů mezi zúčastněnými státy v oblasti. Vývoj posledních měsíců roku 2010 však naznačuje, že politické překážky tohoto projektu by mohly být překonány s tím, jak se Turkmenistán snaží o diverzifikaci svého exportu a dochází k oteplování jeho vztahů s Ázerbájdžánem. Dalším důležitým krokem Evropské unie byl v polovině ledna 2011 podpis dohod s Ázerbájdžánem, ve které se Ázerbájdžán zavázal poskytnout Evropě "značný objem plynu" pro vytvoření tzv. jižního koridoru. Ázerbájdžán se však ještě nerozhodl, zda zemní plyn poskytne plynovodu Nabucco z pole Shah Deniz II, nebo zda plyn získají menší konkurenční projekty.

Prvním z nich je **Transadriatický plynovod (TAP)**, navrhovaný švýcarskou EGL, norským Statoilem a německou firmou E.ON, který by měl vést z řeckého města Thessaloniki do Albánie a přes Jaderské moře do Itálie a dále do Evropy. Druhým projektem je prodloužení stávajícího plynového interkonektoru spojujícího Turecko s Řeckem (TGI) o další zemi Itálii. **Interkonektor mezi Itálií, Řeckem a Tureckem (ITGI)**, podporovaný italskou společností Edison, řeckou Depa a tureckou Botas, chce vést plyn z tureckých hranic do jižní Itálie. ITGI by měl být dokončen v roce 2016 a jeho plánovaná kapacita je 12 miliard m³ plynu ročně. ITGI i TAP chtějí pro dodávky plynu z Ázerbájdžánu na hranice EU vyžít současné plynovody Turecka.

Snaha EU o diverzifikaci přepravních tras a zdrojů pak představuje hrozbu pro ruskou energetickou bezpečnost. V případě realizace některého z navrhovaných projektů, dojde k částečnému snížení geopolitického vlivu Ruska v pro něj životně důležitých oblastech.

³⁵⁸ TICHÝ, L.: *Problematika vzájemné závislosti v energetických vztazích mezi Českou republikou a Ruskou federací a působení Evropské unie*, Středoevropské politické studie, ročník XII., číslo 2-3/2010

³⁵⁹ KRATOCHVÍL, P.- KUCHYŇKOVÁ, P.: *Between the Return to Europe and the Eastern Enticement: Czech Relations to Russia*, East European Studies Vol.1, Budapest 2009.

³⁶⁰ V rámci tzv. čtvrtého jižního koridoru by dosud realizován plynovod Baku-Tbilisi-Erzurum (BTE) spojující ázerbájdžánské naleziště Shah Deniz s tureckým Erzurumem. Plynovod BTE byl spuštěn koncem roku 2006 a maximální roční kapacita plynovodu je něco kolem 16 mld. m³ plynu ročně. V současné době je však jenom poloviční.

³⁶¹ Dále srov. TICHÝ, L.: *Význam jižního Kavkazu pro energetickou politiku EU*. Mezinárodní politika, ročník 33, číslo 4/2009, s. 12–15.

5 Přístup EU a Ruska ke spolupráci: příklad Energetického dialogu

Odlíšné cíle energetické politiky Ruska a EU se pak bezprostředně promítají do vzájemné kooperace. Jako příklad lze uvést Energetický dialog EU-Rusko, který je v současnosti strukturován do tří tematických skupin: 1) skupina pro energetické strategie, prognózy a scénáře, 2) skupina pro sledování vývoje energetických trhů a 3) skupina pro energetickou účinnost.

5.1 Neúspěchy Energetického dialogu

Rozdílná logika přístupu EU a Ruska v otázce ekonomické spolupráce je patrná zejména v rámci skupiny pro sledování vývoje energetických trhů (Group on Energy Market Developments), která se zabývá legislativou v oblasti trhů s energiemi, včetně procesu liberalizace.³⁶² Vysvětlení pro neúspěch této skupiny existuje trojí.

Za prvé, obě strany se liší v tom, co považují za nejlepší možnou organizaci energetiky. EU na počátku vycházela z předpokladu, že Rusko postupně přiblíží své právní předpisy a následně inkorporuje evropské regulační předpisy pro energetiku, zejména v otázce liberalizace trhu, včetně úplného přístupu ke tranzitní soustavě v Rusku. Očekávání Ruska z energetické spolupráce s EU byla zcela odlišná. Moskva hledala způsob jak pomocí Energetického dialogu zvýšit své zisky z vývozu ropy a plynu, současně při zachování svoji suverenity a samostatnosti v rozhodovacím procesu.

Maximalizace zisku je v Ruské federaci sledována především prostřednictvím podpory několika ruských energetických společností, ve kterých má podíl stát. Naproti tomu cílem energetické politiky EU je zabezpečení stabilních a plynulých energetických dodávek, zajištění ekonomického růstu a vytvoření liberalizovaného trhu, který bude dostupný pro všechny společnosti. Jinými slovy, přístup Evropské unie k energetické spolupráci vychází z makroekonomické perspektivy, zatímco ruský přístup je postaven především na mikroekonomické úrovni, ovlivněné neo-merkantilistickým pojetím ekonomiky.

Druhou příčinou neúspěchu je absence rovnosti v přístupu EU a Ruska k energetickému trhu. Požadavek rovnosti je hlavním vysvětlením pro kritický postoj Ruska k Dohodě o energetické chartě (ECT), která je zaměřena především na ochranu spotřebitelů a importérů energetických zdrojů, na zabezpečení přístupu třetích stran k transportním kapacitám. Rusko ECT podepsalo v roce 1994, ale nikdy ji neratifikovalo³⁶³. Hlavní překážkou pro ruskou ratifikaci jsou podmínky týkající se energetického tranzitu. Rusku vadí liberalizace plynárenského trhu, v jejímž důsledku by došlo ke zvýšení konkurence, snížení cen a následkem toho i snížení příjmů z exportu a ke ztrátě části spotřebitelského trhu. Svobodný tranzit po území Ruska neumožní získávat příjmy z tranzitu v tomtéž objemu, jako evropské země následkem značně nižších tarifů na přečerpání plynu do Ruska, které by tím ztratilo nejpříťažlivější trhy a muselo by snížit exportní ceny. Podle názorů řady ruských odborníků hodlá Evropská unie v rámci ECT získat přístup k ruským nalezištím ropy a plynu, což Rusko nikdy nepovolí, protože to považuje za hrozbu národní energetické bezpečnosti. Moskvy proto požaduje rovnost při jednáních o novém regulačním režimu pro energii, který by měl být stejně přínosný jak pro producenty, tak pro spotřebitele³⁶⁴.

Rusku také vadí různé legislativní opatření ze strany EU, zejména třetí liberalizační balíček a požadavek úplného unbundlingu, které podle jeho názoru brání rovnému přístupu ruských subjektů

³⁶² Představitelé EU a Ruska v rámci této skupiny podepsaly 16. listopadu 2009 v Moskvě Memorandum o mechanismu včasného varování. Nový dokument by měl bránit přerušení exportu ruských energetických dodávek do Evropy a odstraňovat důsledky potenciální energetické krize. V praxi to znamená povinnost informovat se s předstihem o možných výpadech dodávek ropy, plynu a elektřiny, konzultovat vzniklou situaci a navrhnout společný plán pro řešení.

³⁶³ Rusko od ratifikace ECT definitivně upustilo v roce 2009. V současnosti Rusko ovšem zvažuje návrat a jednání o ECT výměnou za zrušení vízové povinnosti ze strany EU pro ruské občany.

³⁶⁴ LARYŠ, M.: vystoupení na konferenci Globální bezpečnost v Obamové éře, MUP 9.4. 2010

na energetické trhy členských států, ohrožují energetickou bezpečnost a podkopávají vzájemnou spolupráci. Třetí liberalizační balík zahrnuje mimo jiné tzv. klauzuli Gazprom, která má zabránit společnostem ze zemí mimo EU, například státem kontrolované ruské plynárenské společnosti Gazprom, v nákupu strategických distribučních sítí bez souhlasu vlády. Základním principem mělo být, aby i subjekty ze třetích zemí musely dodržovat stejná pravidla, která platí pro společnosti sídlící na území EU.

Jako další příklad lze uvést nařízení Evropského parlamentu zmírňující dopady případného opakování plynové krize. Nařízení má sjednotit evropský trh a zajistit stejný přístup všech spotřebitelů v Evropské unii k dodávkám plynu, což pro členské státy mimo jiné znamená, že budou muset do tří let zajistit, aby bylo možné obrátit tok zemního plynu v plynovodech. Možnost přepravovat plyn v plynovodech v obou směrech v dlouhodobé perspektivě může postihnout pozici Gazpromu, neboť se objeví nové přepravní cesty jako soupeři tras vybudovaných koncernem.

Naopak Evropská komise kritizuje praxi dlouhodobých kontraktů na dodávky zemního plynu do zemí EU, které Gazprom podepisuje obvykle na dobu 25 let. Podle EU jsou takové podmínky v rozporu s pravidly hospodářské soutěže a porušují společnou energetickou politiku, škodí zájmům spotřebitelů a snižují energetickou bezpečnost³⁶⁵.

Za třetí, na institucionální úrovni je nezbytné se zmínit o monopolním postavení Gazpromu, který brání jakékoliv změny a tím posiluje neochotu ruské vlády následovat příkladu EU v regulačním paradigmatu. Skutečnost, že stát vlastní většinu akcií v této společnosti pak znamená, že neexistuje jasné oddělení distribuční soustavy od samostatné právní entity - provozovatele distribuční soustavy zemního plynu.

5.2 Úspěchy energetického dialogu

Naproti tomu úspěchu dosáhlo jednání EU a Ruska v rámci skupiny pro energetickou účinnost (Energy Efficiency), která se zabývá především otázkami úspor v oblasti nakládání s energetickými zdroji, obnovitelnými zdroji energií a legislativním vývojem v těchto oblastech. Obě strany si například vyměnily informace o technologiích na redukci spalování zemního plynu. EU a Rusko začaly také spolupracovat v oblasti energetické účinnosti, úspor energie a ochrany klimatu. V roce 2005 Rusko ratifikovalo Kjótský protokol. Není bez zajímavosti, že EU vyjadřovala podporu členství Ruska ve WTO právě výměnou za ruskou ratifikaci Kjótského protokolu.

EU vyhlásila jako jednu ze svých priorit energetické politiky a následně také legislativně upravila v klimaticko-energetickém balíku (návrh zveřejněn 23. ledna 2008), tzv. cíl 20-20-20. Podle tohoto cíle se členské státy EU zavazují do roku 2020 snížit emise skleníkových plynů o 20 procent oproti úrovni z roku 1990, zlepšit energetickou účinnost o 20 procent a zároveň zvýšit podíl energie z obnovitelných zdrojů na konečné spotřebě energie rovněž na 20 procent. Podobně se rozhodlo zlepšit svoji energetickou účinnost dvěma souběžnými procesy také Rusko. Za prvé zlepšením produkce obnovitelných zdrojů energie, kdy do roku 2020 by obnovitelné zdroje měly zaujímat 20 procent celkové energetické bilance Ruska. Za druhé snížením emisí skleníkových plynů do roku 2020, nikoli o požadovaných 20 procent, ale hned o 25 procent. Zároveň klíčové evropské dokumenty a Energetická strategie Ruska zdůraznily, že je třeba podporovat příslušné iniciativy s cílem zajistit udržitelné a co nejefektivnější využití energie.

Sbližování strategických cílů a způsobů jejich definování lze tedy chápat jako první důvod úspěchu Energetického dialogu v otázce čisté energie. Navíc, spolupráce v oblasti zelené energie je

³⁶⁵ Příkladem dlouhodobého kontraktu na dodávky zemního plynu byla například dohoda mezi Ruskem a Polskem uzavřená koncem roku 2010. Rusko nakonec na nátlak Evropské komise ustoupilo a konec platnosti pro dodávky plynu byl ponechán na rok 2022 (místo původně navrhovaného roku 2037) a v případě přepravy suroviny přes polské území do Německa byly poplatky a podmínky využívání plynovodu smluvně sjednány na období do roku 2019 (místo původně plánovaného roku 2045).

mezi oběma stranami poměrně symetrická. To je dáno především skutečností, že spolupráce probíhá v rámci mezinárodních organizací, ve kterých jsou Rusko a EU rovnými partnery. Jedním z příkladů je Kjótský protokol, kde se obě strany společně dohodly na cílech pro snížení emisí CO₂, stejně jako na nástrojích k dosažení těchto cílů. Rovný přístup ke spolupráci v otázce čisté energie pak lze chápat jako druhý důvod pro její úspěch. V neposlední řadě je to příznivý institucionální kontext. Většina projektů tzv. čisté energie jsou relativně malé a jsou prováděny na regionální nebo lokální úrovni. Jinými slovy, na rozdíl od rozsáhlé právní aproximace, energetická účinnost, úspory energie, podpora obnovitelných zdrojů energie a čisté využívání konvenčních zdrojů představují projekty, které se mohou uskutečnit bez výrazné politické angažovanosti.

Značný pokrok byl dosažen také ve skupině pro energetické strategie, prognózy a scénáře (Group on Energy Strategies, Forecasts and Scenarios). Její podskupina se zabývá ekonomickými otázkami souvisejícími s energetikou, zejména problémy poptávky po nerostných surovinách a jejich dodávkách. Evropská unie a Rusko se zde dohodly na vzájemně přijatelné změně v otázce dlouhodobých smluv na dodávky plynu. Rusko také dostalo ujištění, že 30 procentní hranice na dodávky energetických produktů ze zahraničí je pouze doporučení a není požadavek, který lze použít s cílem omezit toky ruského plynu do EU.

ZÁVĚR

Hlavním záměrem článku bylo vysvětlit, proč se v energetických vztazích mezi Evropskou unií a Ruskou federací objevují konfliktní otázky a jaké jsou příčiny vzniku těchto sporů, které brání a limitují vzájemnou spolupráci. Příspěvek dochází k závěru, že za hlavní faktory, které negativně ovlivňují efektivní kooperaci mezi EU a Ruskem, lze vymezit:

Za prvé, různý stupeň vzájemné závislosti v energetických vztazích, kterou lze definovat jako asymetrickou v neprospěch Ruska. Zatímco Rusko nechce být závislé na nikom a ničem a usiluje o maximální autonomii, EU se určité formě vzájemné závislosti nebrání.

Za druhé, odlišné ideové vnímání energetické politiky a stanovení jejích cílů. V energetické politice Ruska vůči EU můžeme v současné době pak najít dva protichůdné přístupy. Na jednu stranu je primárním cílem energetické politiky Ruska upevnění přítomnosti na lukrativních energetických trzích EU, na druhou stranu dlouhodobým zájem Ruska je snížit vlastní závislost na odbytu ropy a plynu ze strany EU. Zároveň Rusko využívá energetické zdroje jako politický nástroj k získání dominantního ekonomického a politického postavení ve světě. Naproti tomu cílem energetické politiky EU je zabezpečení plynulých a stabilních energetických dodávek, zajištění ekonomického růstu a vytvoření liberalizovaného trhu s energiemi.

Za třetí, rozdílnou logiku přístupu k energetické spolupráci. Zatímco přístup EU vychází z makroekonomické perspektivy, ruský přístup je postaven především na mikroekonomické úrovni, ovlivněné neo-merkantilistickým pojetím ekonomiky. Rusku také vadí legislativní opatření EU zaměřená zejména na liberalizaci trhu s energiemi a nerovný přístup ze strany EU. Naopak Evropská unie kritizuje strategii Gazpromu a jeho praxi uzavírání dlouhodobých kontraktů na dodávky zemního plynu s členskými zeměmi. Na druhou stranu příkladem efektivní a úspěšné spolupráce mezi EU a Ruskem je boj proti změnám klimatu, kdy se EU a Rusko shodly na potřebě snížení emisí CO₂ a prostředcích k dosažení tohoto cíle.

POUŽITÁ LITERATURA

1. COM (2010) 639 *Energy 2020. A strategy for competitive, sustainable and secure energy*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0639:FIN:EN:PDF>.
2. DREYER, I. et. al.: *The Quest for Gas Market Competition. Fighting Europe's Dependency on Russian Gas more Effectively*, Occasional Paper No. 1./ECIPE 2010, http://www.ecipe.org/___publications/ecipe-occasional-papers/the-quest-for-gas-market-competition/PDF.
3. *Energetičeskaja strategija Rossiji na period do 2020 g.*, 2003, http://www.energystrategy.ru/projects/ES-28_08_2003.pdf.
4. *Energetičeskaja strategija Rossiji na period do 2030 g.*, 2009, <http://www.energystrategy.ru/projects/es-2030.htm>.
5. *Evropa se legislativně připravuje na budoucí plynové krize*, idnes.cz, 6.12.2010
6. *Electricity and Gas Market*, 2010, http://www.inforse.org/europe/eu_en-mark.htm.
7. KEOHANE, O. R. - NYE, J.: *Power and Interdependence*, 3rd edition Longman 2001, s. 9
8. KOM(2000) 769 *Zelená kniha o zabezpečování zásobování energií*, http://aei.pitt.edu/1184/01/energy_supply_security_gp_COM_2000_769.pdf 14.4.2009.
9. KOM(2006) 105 *Zelená kniha – Evropská strategie pro udržitelnou, konkurenceschopnou a bezpečnou energii*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0105:FIN:CS:PDF> 14.4.2009.
10. KOM(2007) 1 *Energetická politika pro Evropu*, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0001:FIN:CS:PDF> 14.4.2009.
11. KOM(2008) 781 *Druhý Strategický přezkum energetické politiky*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0781:FIN:CS:PDF>.
12. *Konsolidované znění Smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie*, 2008, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:CS:PDF>
13. KRATOCHVÍL, P.- KUCHYŇKOVÁ, P.: *Between the Return to Europe and the Eastern Enticement: Czech Relations to Russia*, East European Studies Vol.1, Budapest 2009.
14. KUCHYŇKOVÁ, P.: *Vývoj vztahů Ruské federace a Evropské unie v kontextu problematiky energetické bezpečnosti*, disertační práce, Brno: MU, 2010, http://is.muni.cz/th/14001/fss_d/Disertace2.pdf.
15. LARSSON, R.: *Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier*, FOI Swedis Defence Resaerch Agency, Scientic Report March 2006, <http://www2.foi.se/rapp/foir1934.pdf>
16. LARYŠ, M.: vystoupení na konferenci Globální bezpečnost v Obamově éře, MUP 9.4 2010
17. ŁOSKOT- STRACHOTA, A. - ANTAS, L.: *Nord Straem on the liberalising EU gas market*.OSW, 2010.
18. LUSSAC, S., J.: Ensuring European energy security in Russian „Near Abroad“: the case of the South Caucasus, *Euroean security*, Vol. 19, No. 4, December 2010, s. 607-625.
19. MLOV, V.: *The Use of Energy as a Political Tool*, EU-Russia Centre Review, 2006.
20. PAANKORPI, M.: *Energy Security and the Regional Security Complex Theory*, University of Helsinki, Finnish Centre for Russian and Eastern European Studies, <http://busieco.samnet.sdu.dk/politics/nisa/papers/palonkorpi.pdf>
21. PEROVIC, J. - ORTTUNG, R. W. - WENGER, A.: *Russian Energy Power and Foreign Relations*, London and New York: Routledge Taylor & Francis Group 2009, s. 91
22. PIRNI, S. (ed.). *Russian and CIS Gas Markets*. Oxford Institute for Energy Studies, 2009.
23. STERN, J., P.: *Future Gas Production in Russia: is the concern about lack of investment justified?* Oxford Institute for Energy Studies, NG 35, October 2009, <http://www.oxfordenergy.org/pdfs/NG35.pdf>

24. TICHÝ, L.: *Problematika vzájemné závislosti v energetických vztazích mezi Českou republikou a Ruskou federací a působení Evropské unie*, Středoevropské politické studie, ročník XII., číslo 2-3/2010.
25. TICHÝ, L. : *Význam jižního Kavkazu pro energetickou politiku EU*. Mezinárodní politika, ročník 33, číslo 4/2009, s. 12–15.
26. WENDT, A.: *Social Theory of International Politics*, Cambridge : University Press, 1999, s. 343

KONTAKT

Mgr. et Mgr. Lukáš Tichý
Metropolitní univerzita Praha a Ústav mezinárodních vztahů
E-mail: tichy@mup.cz, tichy@iir.cz

ABSTRAKT

Jedným z kľúčových faktorov, ktoré determinujú čínsky rastový potenciál, je štrukturálna zmena vyvolaná reformami. Poznanie jej vzniku a dôsledkov, ktoré vyvolala, umožňuje lepšie pochopiť procesy prebiehajúce vo vnútri čínskej ekonomiky. Dôležitým trendom je tvorba úspor, ktoré sú významným zdrojom rastu čínskej ekonomiky. Príspevok analyzuje vzťah medzi štrukturálnou zmenou, rastom produktivity výrobných faktorov a technologickou zmenou. Osobitnú pozornosť venuje úlohe pracovných síl, ktoré sú jednak objektom štrukturálnej zmeny a jednak na úrovni domácností aj významným zdrojom úspor. Dôležité je hodnotenie vzťahu medzi úsporami a spotrebou jednotlivých subjektov trhu.

Kľúčové slová: Ekonomický rast, hospodárske reformy, produktivita výrobných faktorov, štrukturálna zmena, technologická zmena

ABSTRACT

One of the key factors which has been determining Chinese growth potential is structural change created by reforms. Comprehension of its origins and consequences leads to better understanding of processes inside Chinese economy. Savings accumulation is an important trend as they are key source of growth of Chinese economy. The paper analyses further patterns of structural change, productivity increase and technological change. Spacial attention is paid to the role of labor which is, however, described as an object of structural change. At the level of households it is also a crucial source of savings. Examination of the relationship between savings and consumption of particular market subjects is regarded as significant contribution.

Key words: Economic growth, economic reforms, productivity of factors, structural change, technological change

JEL KLASIFIKÁCIA: O52, F43

ÚVOD

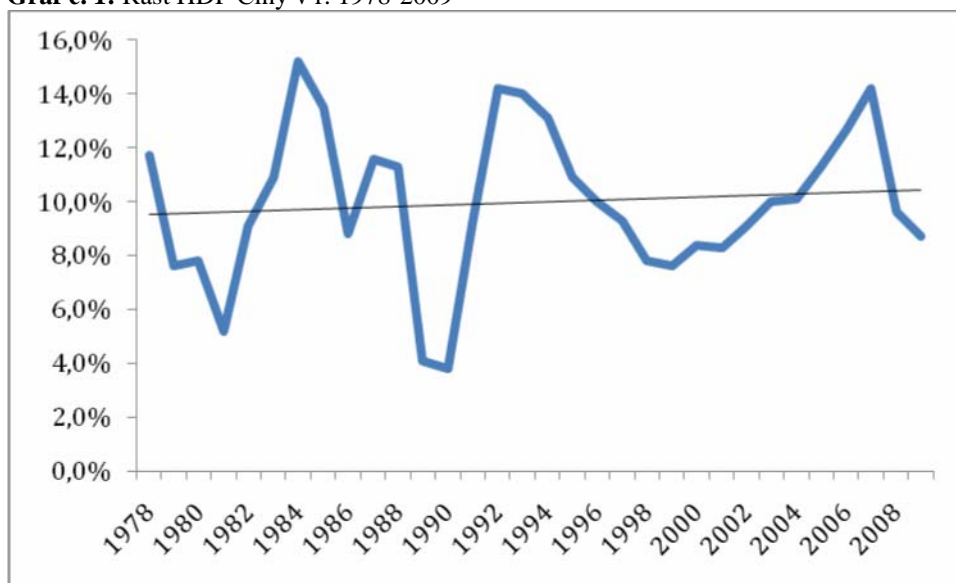
Čínske hospodárske reformy môžeme považovať za najúspešnejší rozvojový experiment v moderných dejinách svetovej ekonomiky. Prístupy, ktoré aplikovali čínski lídri, sú unikátne a predstavujú významný objekt skúmania pre akademikov zaoberajúcich sa rôznymi aspektami rozvojových politík. Rovnako tak vytvárajú návrhy možných alternatív pre ostatné krajiny, ktoré na svoj skutočný rozvoj ešte len čakajú. Porozumenie Číny Západom považujeme za nepostačujúce aj v prípade pohľadu na hospodársky rozvoj krajiny. Čínske hospodárske reformy predstavujú veľmi špecifickú skúsenosť svetovej ekonomiky. Spôsob ich realizácie prostredníctvom výberu kľúčových oblastí rozvoja a najmä nástrojov a foriem ich realizácie je na prvý pohľad široký a komplexný.

V priebehu posledných tridsiatich rokov rástla čínska ekonomika priemerným ročným tempom na úrovni okolo 10%. Vývoj prírastkov celkového outputu čínskej ekonomiky zachytáva

graf č. 1. Čínsky HDP v hodnotovom vyjadrení tak v súčasnosti dosahuje výšku 5 bil. USD³⁶⁶, čo je pre porovnanie asi jedna tretina celkového HDP USA. Čína je tak v súčasnosti druhou najväčšou ekonomikou sveta. Pri zachovaní súčasných trendov sa odhaduje, že čínska ekonomika dosiahne veľkosť americkej v roku 2025, v p.c. vyjadrení je očakávaný horizont dvojnásobne dlhší.³⁶⁷

Súčasná Čína je dôležitým subjektom svetovej ekonomiky. Je najväčším svetovým exportérom a zároveň významným príjmateľom PZI. Čína sa tak v priebehu posledných dvoch dekád stala integrálnou súčasťou globalizovaného sveta a do veľkej miery zo svojho postavenia benefituje. Stabilita a ďalší rast čínskej ekonomiky je preto nevyhnutnou podmienkou rozvoja celého svetového hospodárstva. Pre lepšie pochopenie významu čínskej ekonomiky pre jeho súčasný aj budúci stav musíme poznať zdroje a vzorce čínskeho rastu aplikované v priebehu hospodárskych reforiem.

Graf č. 1: Rast HDP Číny v r. 1978-2009

Zdroj: National Bureau of Statistics of China 2010

1 Hľadanie podstaty čínskeho rastu

Existuje množstvo prístupov, ktoré sa snažia identifikovať fundamentálne zdroje čínskeho rastu. Našou snahou je pochopiť ich komplexnosť a hlavné argumenty akademikov zaoberajúcich sa problematikou čínskeho rastu. Vo všeobecnosti je hospodársky rast Číny spájaný s transformáciou ekonomiky a opatreniami, ktoré boli v tomto procese postupne realizované. Napríklad Woo považuje za kľúčový komplex iniciovaných zmien, ale aj prirodzených charakteristík čínskej spoločnosti. Významný vplyv malo podľa neho postupné uvádzanie nešťátnych firiem subjektov na domáci trh, ale tiež výhodné domáce podmienky a historická skúsenosť. Rovnaký význam pripisuje aj vysokej miere úspor.³⁶⁸ Inštitucionálnu zmenu zdôrazňuje aj Qian, ktorý za kľúčové považuje

³⁶⁶ IMF: *World Economic Outlook Database 2011*. [online]. [cit. 2/4/2011]. Dostupné na <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata>>

³⁶⁷ Holz, C.: *The State of the Chinese Economy*. Hearing at USC US-China Institute February 25 2011. [online]. [cit. 23/3/2011]. Dostupné na <<http://www.youtube.com/watch?v=zTsyUavcYbE>>

³⁶⁸ Woo, W. T.: *The Art of Reforming Centrally Planned Economies: Comparing China, Poland and Russia*. In: Holz, C.: *China's Economic Growth 1978-2020: What We Know Today About China's Economic Growth Tomorrow*. [online]. [cit. 20/12/2010]. Dostupné na <<http://129.3.20.41/eps/dev/papers/0512/0512002.pdf>>

rozhodnutia tvorcov politik na jednotlivých úrovniach o zmenách podporujúcich hospodársky rast. Dôležitým predpokladom bolo pritom vytvorenie takých inštitucionálnych mechanizmov, ktoré podporovali efektívne využitie zdrojov a jednak reflektovali záujmy vlády.³⁶⁹

Lin et al. argumentujú, že čínskej vláde sa darí využívať komparatívnu výhodu pracovnej sily, čo vnímajú ako rozhodujúci aspekt čínskeho hospodárskeho modelu. Napríklad Cai a Wang považujú čínske obyvateľstvo a jeho charakteristiky (veľkosť populácie a jej štruktúra) za najdôležitejší faktor štrukturálnej zmeny čínskej ekonomiky v, a teda aj jej rastu. Pracovná sila bude podľa nich dynamizujúcim prvkom ekonomického rastu aj v budúcnosti.³⁷⁰

Iná skupina uvažuje s výhodami a rizikami východiskových podmienok, v ktorých sa čínske reformy začali realizovať. Napríklad Sachs a Woo tvrdia, že čínsky úspech súvisel predovšetkým so zaostalým stavom, v akom sa čínska ekonomika nachádzala na začiatku procesu reforiem. Navyše, vidiecky charakter ekonomiky a jej veľkosť podľa nich umožnila reformátorom skúšať rôzne prístupy bez rizika vzniku vážnejších dopadov.³⁷¹ Naughton však dodáva, že zaostalosť vytvára dodatočné náklady, ktoré znižujú efekty rastu.³⁷² MacMillan sa zameriava na význam rozhodnutí v iniciačnej fáze reformy a poukazuje na nevyhnutnosť pochopenia lokálnych podmienok na dosiahnutie želaného stavu.³⁷³

Uvedené príklady prístupov identifikovali zdroje ekonomického rastu vo vnútri čínskeho systému. Iný okruh akademikov však považuje za kľúčový determinant čínskeho rastu zahraničný obchod a priame zahraničné investície. Napríklad Sachs a Warner identifikovali pozitívne spojenie medzi otvorenosťou čínskej ekonomiky a hospodárskym rastom. Za otvorené ekonomiky pritom považujú tie krajiny, ktorých priemerná úroveň ciel neprekračuje 40%, menej ako 40% importov podlieha dovozným kvótam a licenciám, ich vývozné clá sú dlhodobo nízke a zisk čiernej ekonomiky z výmenného kurzu je nižší ako 20%. Čína podľa Sachsa a Warnera spĺňala tieto podmienky otvorenej ekonomiky, keď jej priemerná úroveň ciel dosahovala výšku 12%, dovozné prekážky sa vzťahovali iba na 21% importov, vývozné clá sa dotýkali iba vybraných tovarov a čierna ekonomika neprofitovala z výmenného kurzu, keďže čínsky yuan je dlhodobo podhodnotený.³⁷⁴ Napríklad Qian však považuje význam zahraničného obchodu a PZI pre rast čínskeho HDP za veľmi limitovaný. Tvrdí, že benefity zo zahraničného obchodu a investícií boli alokované prevažne do pobrežných oblastí Číny a argumentuje, že „kým pobrežné provincie rástli rýchlejšie, vnútorné oblasti rástli rýchlo.“³⁷⁵ Vnútorné provincie sa tak dokázali rozvíjať aj bez zahraničného dopytu a transferu PZI. Qian teda predpokladá, že zdroj čínskeho rastu sa nachádza vo vnútri ekonomiky.³⁷⁶

2 Štrukturálna zmena čínskeho hospodárstva a ekonomický rast

Z tradičných teoretických prístupov k rozvoju je zrejmé, že na dosiahnutie a akceleráciu ekonomického rastu v rozvíjajúcich sa ekonomikách je nevyhnutná štrukturálna zmena umožňujúca

³⁶⁹ Qian, Y: *How Reform Worked in China*. In: Rodrik, D.: *In Search of Prosperity: Analytic Narratives on Economic Growth*. 2003, s. 306-308

³⁷⁰ Cai, F. – Wang, M.: *Growth and structural changes in employment in transition China*. In: *Journal of Comparative Economics* 38 (2010), s. 72-73

³⁷¹ Sachs, J. – Woo, W. T.: *Understanding China's Economic Performance*. NBER Working Paper 5935, 1997. s. 42-43

³⁷² Naughton, B.: *The Chinese Economy*. 2007, s. 86

³⁷³ McMillan, J. – Naughton, B.: *How to Reform a Planned Economy: Lessons from China*. *Oxford Review of Economic Policy*, no. 8, 1992, s. 130-143

³⁷⁴ Údaje sú z roku 2001

Sachs, J. – Warner, A.: *Economic Reform and Process of Global Integration*. In: Perkins, D. – Rawski, T.: *Forecasting China's Economic Growth to 2025*. 2008, s. 45-46

³⁷⁵ Qian, Y: *How Reform Worked in China*. In: Rodrik, D.: *In Search of Prosperity: Analytic Narratives on Economic Growth*. 2003, s. 302

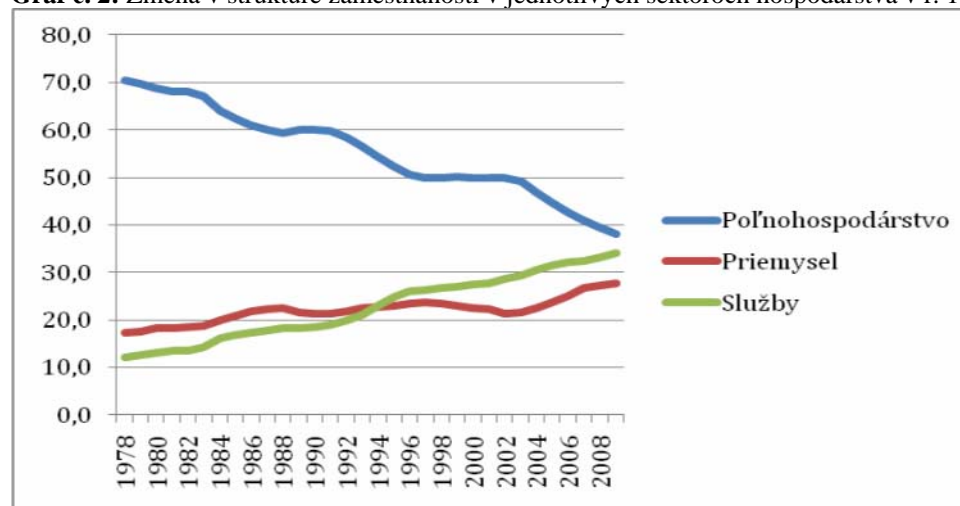
³⁷⁶ Tamtiež, s. 302-303

alokáciu výrobných faktorov v odvetviach, ktoré ich vedia efektívnejšie využívať. Ak chcú tieto ekonomiky dosahovať dlhodobé prírastky HDP a zvyšovať svoju kvalitatívnu úroveň, musia disponovať schopnosťou absorbovať technologické zmeny. Poznanie rozvojových vzorcov, ktoré boli v Číne úspešne implementované, nám umožní analyzovať súčasný stav čínskej ekonomiky a zároveň predikovať jej ďalší vývoj.

Kombináciou teoretických prístupov a empirických výskumov môžeme identifikovať fundamentálne faktory a vzorce, ktoré determinovali úspech čínskej transformácie. Holz, Perkins a Rawski, Cai, Khan a Hu a ďalší považujú za kľúčový faktor čínskej hospodárskej reformy štrukturálnu zmenu, ktorá viedla k rastu produktivity výrobných faktorov. Holz identifikoval aj ďalšie dva faktory, ktoré boli nevyhnutné na udržanie rastu a k (1) štrukturálnej zmene pripojil (2) technologické dosiahnutie vyspelejších štátov a (3) vyrovnanie cien v medzinárodnom kontexte.³⁷⁷ V našej analýze sa zameriame najmä na význam štrukturálnej zmeny čínskeho hospodárstva pre akceleráciu ekonomického rastu.

Holz teda vychádza z neoklasickej predstavy Solowovho modelu, ktorý považuje vidiek za zdroj voľných pracovných síl. Tie môžu byť efektívnejšie využité v mestských priemyselných odvetviach. Holz tak predpokladá, že uvoľnenie prekážok voľného pohybu pracovných síl z vidieka do miest akcelerovalo zmenu v štruktúre čínskeho hospodárstva, ktorá sa stala zdrojom ekonomického rastu v nasledujúcich dekádach.³⁷⁸ Avšak vidiecka pracovná sila bola v iniciačnej fáze reforiem plne využívaná v poľnohospodárskej výrobe. Presnejšie vysvetlenie mechanizmu štrukturálnej zmeny ponúkajú Cai ako aj Khan a Hu, ktorí za rozhodujúci faktor jej realizácie považujú zavedenie systému individuálnej zodpovednosti v poľnohospodárstve. Podiel na zisku bol pre domácnosti postačujúcim stimulom pre zefektívnenie výroby, čo však zároveň viedlo k uvoľneniu časti pracovných síl.^{379 380} Priebeh zmien v štruktúre zamestnanosti v reformnom období posledných troch dekád popisuje graf č. 2

Graf č. 2: Zmena v štruktúre zamestnanosti v jednotlivých sektoroch hospodárstva v r. 1978-2009

Zdroj: China Statistical Yearbook 2006 a National Bureau of Statistics of China 2010

³⁷⁷ Holz, C.: *China's Economic Growth 1978-2020: What We Know Today About China's Economic Growth Tomorrow*. [online]. [cit. 20/12/2010]. Dostupné na <
<http://129.3.20.41/eps/dev/papers/0512/0512002.pdf> >

³⁷⁸ Tamtiež

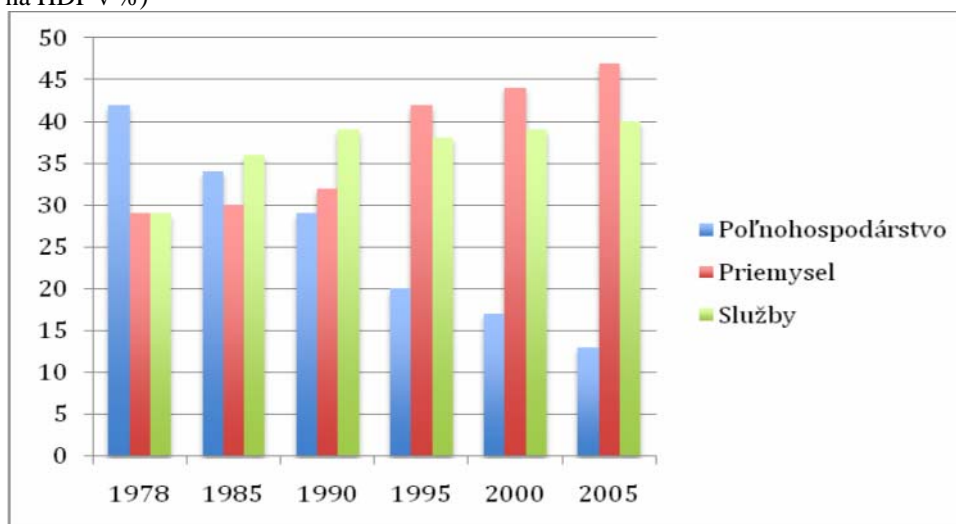
³⁷⁹ Cai, F. – Wang, M.: *Growth and structural changes in employment in transition China*. In: *Journal of Comparative Economics* 38 (2010), s. 72-73

³⁸⁰ Khan, M. – Hu, Z.: *Why is China Growing so Fast?* 1997, s. 4

Priebeh grafu potvrdzuje tézu o masívnom presune pracovných síl zo sektoru poľnohospodárstva do sektoru priemyslu a neskôr vo významnejšej miere do sektoru služieb. Podiel sektoru poľnohospodárstva na zamestnanosti tak v priebehu troch dekád klesol z pôvodných 70% na súčasných menej ako 40%. V štruktúre zamestnanosti vyspelých ekonomík však poľnohospodársky sektor nepredstavuje viac ako 10%, v prípade vysokopríjmových krajín je jeho podiel ešte nižší, napr. v USA sa pohybuje na úrovni 3%. Preto môžeme očakávať, že štrukturálna zmena čínskeho hospodárstva bude ďalej prebiehať a prispievať k ekonomickému rastu. Napríklad Holz predpokladá, že štrukturálna zmena k vzorcu, ktorý je charakteristický pre vyspelé krajiny, bude v Číne prebiehať ešte najbližších 30 rokov.³⁸¹ Úbytok pracovnej sily v tradičnom sektore poľnohospodárstva označuje Rozelle za „železný zákon rozvoja“.³⁸²

Štrukturálna zmena čínskeho hospodárstva sa prejavila aj podiele jednotlivých sektorov na tvorbe HDP. V iniciačnej fáze reformy reprezentovala čínska ekonomika z pohľadu tvorby HDP tradičný vzorec rozvojovej poľnohospodárskej krajiny, v ktorej primárny sektor dominoval viac ako 40%, kým priemysel a služby nedosahovali úroveň 30%. V dôsledku hospodárskych reforiem sa toto prerozdelenie začalo meniť, avšak aj v tomto prípade vykazuje Čína isté špecifiká, ktorými sa odkláňa od bežného vývoja v tranzitívnych ekonomikách.

Graf č. 3: Zmena v štruktúre tvorby HDP jednotlivých sektorov hospodárstva, (vybrané roky, podiel na HDP v %)

Zdroj: National Bureau of Statistics of China 2010

V priebehu prvej dekády reforiem síce význam poľnohospodárstva klesal, avšak relatívne pomalším tempom. Centrálna vláda pripisovala tomuto sektoru stále veľkú dôležitosť a jeho rozvoj bol podmienený zabezpečením vitálnych potrieb čínskej ekonomiky. Naopak, rast sektoru priemyslu sa v priebehu 80. rokov vyvíjal iba pomaly, na rozdiel od sektoru služieb, ktorý do konca tohto obdobia rástol dynamicky a jeho podiel na HDP sa priblížil 40%, okolo ktorých osciloval v priebehu nasledujúcich 20 rokov. Rápidny rozvoj čínskeho priemyslu nastal od začiatku 90.

³⁸¹ Holz, C.: *China's Economic Growth 1978-2020: What We Know Today About China's Economic Growth Tomorrow*. [online]. [cit. 20/12/2010]. Dostupné na <
<http://129.3.20.41/eps/dev/papers/0512/0512002.pdf> >

³⁸² Rozelle, S.: *The Rural Economy*. In: Hearing before the US-China Economic and Security Review Commission „China as an Emerging Regional and Technology Power: Implication for US Economic and Security Interests. 2004, s. 60

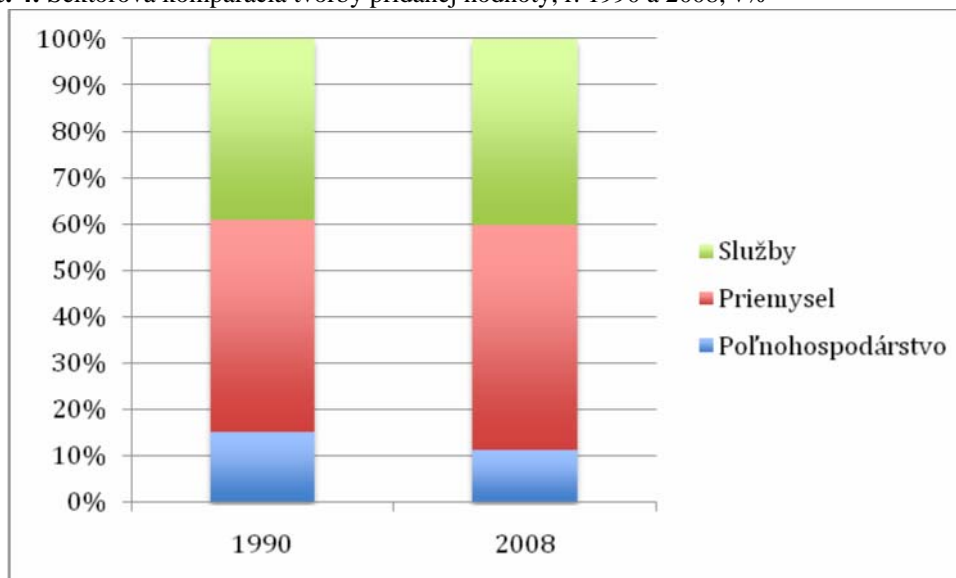
rokov, predovšetkým v prvej polovici, keď jeho podiel na HDP stúpil o 10 percentuálnych bodov a stal sa tak dominantným sektorom čínskeho hospodárstva.

Súčasná štruktúra čínskeho hospodárstva a tvorby HDP nezodpovedá tradičným vývojovým trendom v iných rozvíjajúcich sa alebo vyspelých krajinách sveta. Stále vysoký podiel poľnohospodárstva na tvorbe HDP je spôsobený vysokým podielom populácie žijúcej na vidieku a zamestnaných v primárnom sektore. Na druhej strane, dôležitý je aj vzťah medzi sektorom priemyslu a služieb. Je zrejme, že čínsky rast v posledných dvoch dekádach akceleroval vďaka rozvoju priemyselných odvetví, využívajúc pri tom bohatú zásobu lacnej pracovnej sily a jej charakter.

3 Produktivita výrobných faktorov a čínsky ekonomický rast

Ak uvažujeme v intenciách neoklasického modelu rastu, potom predpokladáme, že štrukturálna zmena vyvolá rast produktivity výrobných faktorov. Toto očakávanie teórie potvrdila empirická analýza Perkinsa a Rawskeho, ale aj štúdie Svetovej banky, ktorí potvrdili rast celkovej produktivity výrobných faktorov počas posledných tridsiatich rokov čínskej reformy na priemernej úrovni takmer 4% ročne, čo je historicky najdlhšie a zároveň čo do výšky najúspešnejšie obdobie rastu produktivity v Číne.³⁸³ Pre porovnanie, produktivita výrobných faktorov rástla v reformnom období v štátoch juhovýchodnej Ázie (ázijské tigry) iba 2%, kým v USA to bolo menej ako 0,5%.³⁸⁴ Rast celkovej produktivity výrobných faktorov sa tak v sledovanom reformnom období podieľal na celkovom raste outputu v priemere 40%.³⁸⁵ Pri pohľade na sektorové prerozdelenie prírastkov produktivity je zrejme, že k jej rastu prispieval výlučne sektor priemyslu, ktorý ako jediný rástol, a to na úkor primárneho sektora, kým podiel sektoru služieb ostal nezmenený.

Graf č. 4: Sektorová komparácia tvorby pridanej hodnoty, r. 1990 a 2008, v%

Zdroj: OECD Factbook 2010

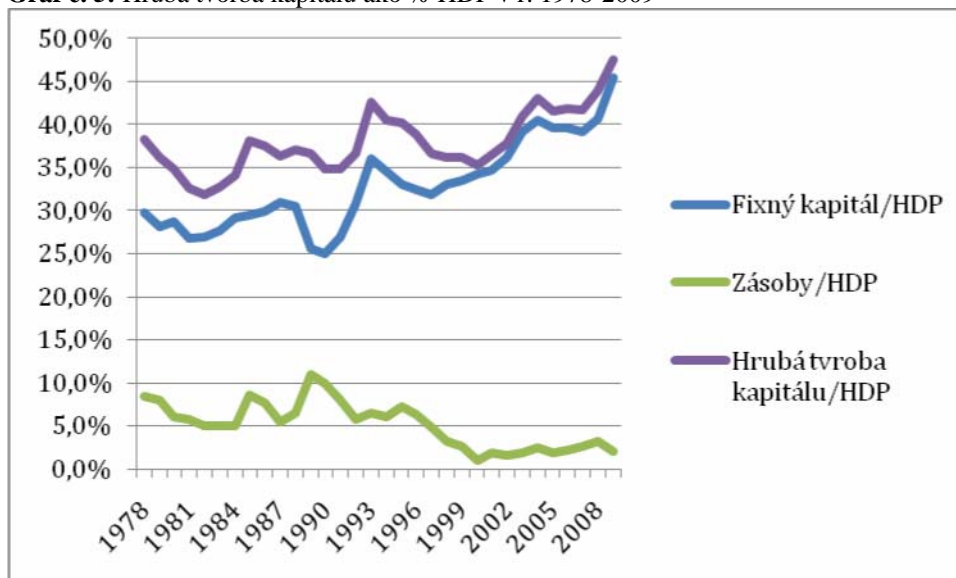
³⁸³ Perkins, D. – Rawski, T.: *Forecasting China Economic Growth to 2025*. In: Brandt, L. – Rawski, T. ed.: *China's Great Economic Transformation*. 2008, s. 22-23

³⁸⁴ Khan, M. – Hu, Z.: *Why is China Growing so Fast?* 1997, s. 4

³⁸⁵ Perkins, D. – Rawski, T.: *Forecasting China Economic Growth to 2025*. In: Brandt, L. – Rawski, T. ed.: *China's Great Economic Transformation*. 2008, s. 22

Rast produktivity práce je významným determinantom tvorby kapitálu, ktorú ovplyvňuje dvojakým spôsobom. Na jednej strane, prírastky HDP vyvolané rastom produktivity sú dodatočným zdrojom kapitálu. Na druhej strane, vysoká produktivita determinuje rozhodovanie investorov o alokácii svojich zdrojov. Vývoj investičných výdavkov v sledovanom reformnom období zachytáva graf č. 5, ktorý popisuje vývoj hrubej tvorby kapitálu. Hrubá tvorba kapitálu predstavuje v tradičnom výdavkovom spôsobe výpočtu HDP ($Y = C + I + G + NX$) celkový objem investícií. Tvoria ju dva komponenty: (1) tvorba hrubého fixného kapitálu a (2) zmena stavu zásob.

Graf č. 5: Hrubá tvorba kapitálu ako % HDP v r. 1978-2009

Zdroj: China Statistical Yearbook 2006 a National Bureau of Statistics of China 2010

Pre našu analýzu ekonomického rastu je významná najmä tvorba hrubého fixného kapitálu, do ktorej vstupujú investície štátu, firiem aj domácností napr. do výstavby nových fabrík, ciest alebo bytov, atď. Už v iniciačnej fáze reforiem predstavoval tento ukazovateľ 30% čínskeho HDP, čo však súviselo predovšetkým s charakterom príkazovej ekonomiky a vysokou mierou investícií štátu, predovšetkým do odvetví ťažkého priemyslu. Počas sledovaných tridsiatich rokov zaznamenala hrubá tvorba fixného kapitálu menšie výkyvy, ktoré korešpondovali s vývojom čínskeho hospodárstva a meniacimi sa vnútornými podmienkami. Vplyv vonkajších kríz na schopnosť čínskej ekonomiky akumulovať kapitál bol limitovaný. Dôkazom tejto tézy je významnejší prepád tvorby hrubého fixného kapitálu na začiatku 80. rokov, ktorý bol vyvolaný reformnými opatreniami vlády ako aj začiatkom 90. rokov, keď bol pokles tvorby kapitálu spôsobila všeobecná kríza čínskeho systému, vyvolanou vnútorným rozkolom vrámci vládnucej strany a udalosťami na námestí Tiananmen.

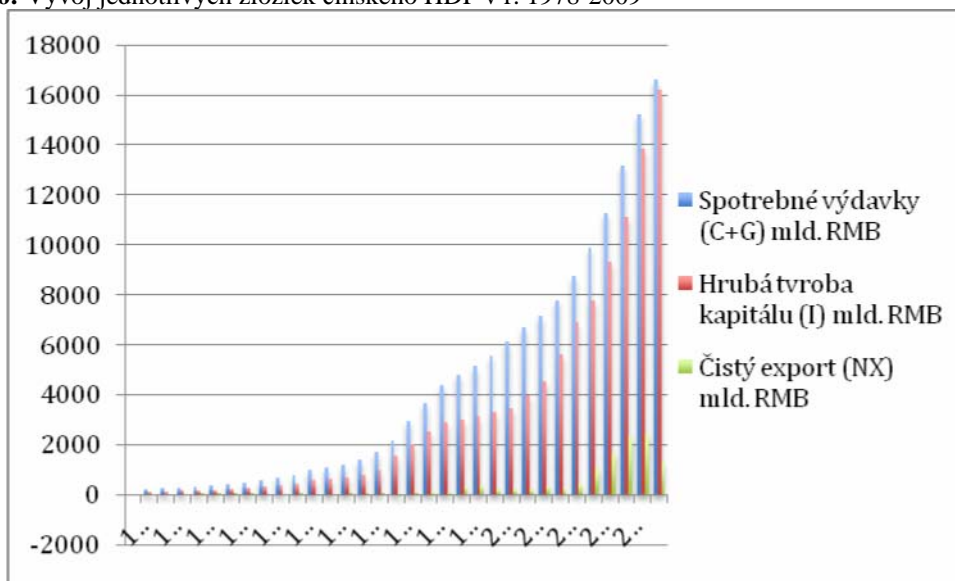
Naopak, ázijská finančná kríza koncom 90. rokov a svetová finančná kríza ovplyvnili čínsku investičnú kapacitu iba minimálne. Takáto odolnosť čínskej ekonomiky voči nepriaznivému vývoju vo vonkajšom prostredí je na prvý pohľad prekvapivá. Narúša totiž konvečné vnímanie čínskeho rastu, ktorý do veľkej miery závisí od tokov zahraničných investícií. Čínska ekonomika síce benefituje z pomerne veľkého objemu zahraničného kapitálu, keď podľa údajov Svetovej banky v roku 2008 smerovali do Číny PZI v hodnote 100 mld. USD³⁸⁶ a za posledných päť rokov priame zahraničné investície v Číne predstavovali v priemere úroveň 2,5% HDP³⁸⁷. Čína od roku 1993

³⁸⁶ Portál peopledaily.com.cn: World Bank: Foreign Investment 2,5% of China's GDP. [online]. [cit. 14/1/2011]. Dostupné na < <http://english.peopledaily.com.cn/90001/90778/90861/7073434.html>>

³⁸⁷ Tamtiež

nemá deficit bežného účtu platobnej bilancie ako mnoho rozvíjajúcich sa ekonomík, ktoré reagujú na vonkajšie nerovnováhy omnoho citlivejšie. Inými slovami, čínska ekonomika nepotrebuje zahraničný kapitál na financovanie vlastných investícií.

Graf č. 6: Vývoj jednotlivých zložiek čínskeho HDP v r. 1978-2009

Zdroj: *China Statistical Yearbook 2006 a National Bureau of Statistics 2010*

4 Úspory ako zdroj ekonomického rastu Číny

Čína je dlhodobo sebestačná v generovaní vlastných investičných zdrojov. Dôvodom čínskej investičnej nezávislosti je vysoká miera domácich úspor, ktorá sa v priebehu sledovaného obdobia hospodárskych reforiem vyvíjala pomerne dynamicky. Najvýznamnejší nárast zaznamenala miera národných úspor v priebehu poslednej dekády, keď rástla z pôvodnej úrovne takmer 38% HDP v roku 2000 na viac ako 51% HDP v roku 2008.³⁸⁸ Takáto vysoká miera úspor je historicky unikátna nielen na úrovni čínskej ekonomiky, ale aj v intenciách svetovej ekonomiky. Pre porovnanie, svetová miera úspor sa už niekoľko dekád pohybuje na úrovni 21-26%.³⁸⁹

Na akademickej úrovni prebieha už niekoľko rokov bohatý diskurz o zdrojoch a motívoch dlhodobo vysokých úspor v čínskom hospodárstve. Zdrojom úspor sú tradične domácnosti, firmy a štát. čínske domácnosti, ktoré podľa odhadov Yua vytvárali v prvej polovici 90. rokov viac ako polovicu celkových úspor. Podiel firiem v jeho odhadoch predstavoval jednu tretinu a štát vytváral v priemere 15% celkových úspor.³⁹⁰ Podiel úspor na disponibilnom príjme čínskych domácností sa v priebehu implementovania reforiem vyvíjal veľmi dynamicky. Kým v roku 1978 predstavovali úspory iba 5% disponibilného príjmu, koncom 90. rokov to bolo až 30%. V priebehu poslednej dekády sa ich podiel mierne znížil a ustálil približne na úrovni jednej štvrtiny príjmu.³⁹¹ V posledných rokoch tak došlo k zmene hlavného zdroja úspor v prospech čínskych firiem. Podľa Kuijsa sa miera úspor čínskych domácností v súčasnosti pohybuje na úrovni asi 10% HDP, kým

³⁸⁸ Wiemer, C.: *Understanding China's High Saving*. EAI Background Brief No. 476, 2009. s. 1

³⁸⁹ Tamtiež

³⁹⁰ Yu, Y.: *China's Rise, Twin Surplus and the Change of China's Development Strategy*. 2005, s. 8

³⁹¹ Modigliani, F. – Cao, L.: *The Chinese Saving Puzzle and the Life-Cycle Hypothesis*. In: *Journal of Economic Literature*, Vol. XLII, March 2004. s. 148

podiel firiem sa zvýšil na 20% HDP. Štát si v porovnaní s inými krajinami udržiava tiež pomerne vysokú mieru úspor na úrovni asi 6% HDP.³⁹²

Tabuľka č. 1: Medzinárodné porovnanie tvorby úspor, r. 2006

Krajina	Úspory domácností	Úspory firiem	Úspory vlády	Celkové domáce úspory
Čína	16%	20%	5,7%	41,7%
USA	4,8%	10,3%	-1%	14,3%
Francúzsko	10,8%	9,5%	0,3%	20,7%
Japonsko	8,2%	19,4%	-2,20%	25,5%
Kórea	4,5%	14,8%	11,7%	31%
India	22%	4,8%	1,5%	28,3%

Zdroj: Kuijs, L.: *How will China Saving-Investment Balance Evolve?*, 2006

4.1 Úspory domácností ako determinant ekonomického rastu Číny

Motívy jednotlivých subjektov trhu, ktoré ich vedú k tvorbe úspor sú rôzne. V prípade firiem a vlády je ich motivácia jednoznačnejšia, kým rozhodovanie domácností o úsporách a spotrebe je v existujúcej literatúre popísané omnoho komplexnejšie. K faktorom, ktoré vedú domácnosti k tvorbe úspor (špecificky v rozvojových krajinách) môžeme zhrnúť predovšetkým: (1) výšku príjmu, ktorá je determinovaná výkonnosťou ekonomiky, (2) demografické trendy, (3) vládne politiky týkajúce sa sociálnej politiky, zdravotníctva a školstva, (4) úroveň rozvoja finančného sektora (hlavne schopnosť poskytovať hypotéky a pôžičky), (5) meniace sa spotrebiteľské vzorce a (6) kultúrne aspekty.³⁹³

Identifikovať presný vplyv jednotlivých faktorov na tvorbu úspor na úrovni domácností je pravdepodobne nemožné. Avšak vychádzajúc z historických výskumov a poznania súčasných čínskych reálií môžeme pomenovať kľúčové faktory ovplyvňujúce rozhodovanie čínskych domácností. Napríklad Perkins a Rawski, Kuijs a Wiemer považujú za hlavný faktor dlhodobé zlyhanie vlády vo viacerých oblastiach priamo sa dotýkajúcich bežného života čínskych obyvateľov. Poukazujú na neexistenciu systému sociálneho zabezpečenia a penzijného systému, vážne nedostatky zdravotného systému a vysoké náklady na vzdelávanie. Nedostatočné opatrenia vlády vedú k tvorbe dodatočných úspor, ktoré domácnosti využívajú v prípade akútneho nedostatku (napr. v dôchodkovom veku).

Podľa Holza a Caia a Wang a v dlhodobom horizonte majú na vývoj v úsporách čínskych domácností významnejší vplyv demografické trendy. V dôsledku politiky jedného dieťaťa došlo k vážnym zmenám v štruktúre čínskeho obyvateľstva, ktoré sa však naplno prejavia až v priebehu nasledujúcich dekád. Už teraz však môžeme pozorovať klesajúci trend podielu detí a mladistvých na celkovej populácii a naopak, rastúci podiel starej populácie nad 65 rokov. Podľa údajov OSN klesol podiel mladej populácie (0-14 r.) na celkovej čínskej populácii z takmer 40% v roku 1980 na súčasných 20%, pričom v dlhodobá prognóza odhaduje ďalší pokles na 15% v roku 2050.³⁹⁴

³⁹² Kuijs, L.: *How will China Saving-Investment Balance Evolve?* World Bank China Office Working Paper No. 5, 2006. s. 6-7

³⁹³ Loayaza, N. – Schmidt-Hebbel, K. – Servén, L.: *What Drives Private Savings Across the World?*. In: Review of Economics and Statistics, May 2000.

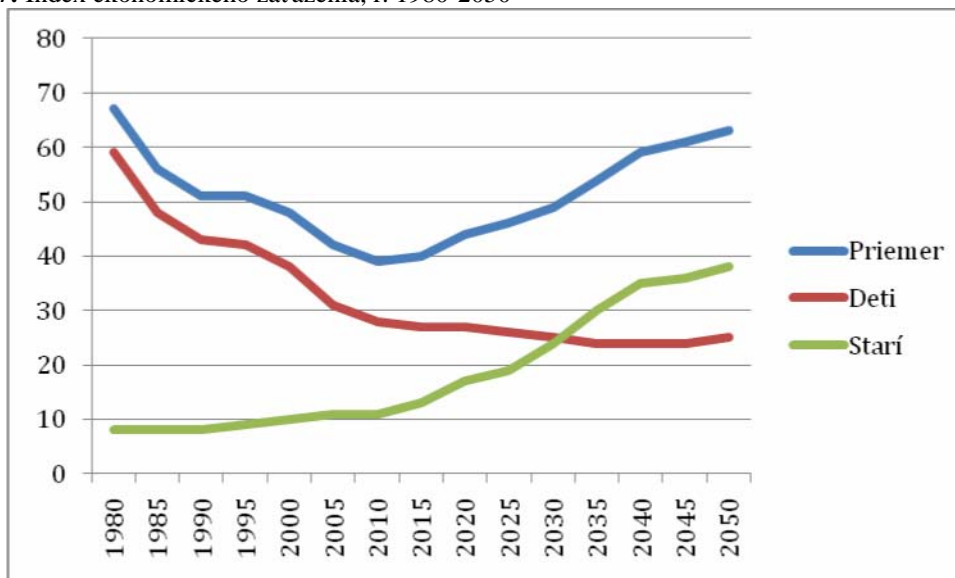
Kuijs, L.: *How will China Saving-Investment Balance Evolve?* World Bank China Office Working Paper No. 5, 2006, s. 8

Perkins, D. – Rawski, T.: *Forecasting China Economic Growth to 2025*. In: Brandt, L. – Rawski, T. ed.: *China's Great Economic Transformation*. 2008, s. 28-29

³⁹⁴ UN Population Division: *World Population Prospects: The 2008 Revision Population Database*. [online]. [cit. 2/3/2011]. Dostupné na < <http://esa.un.org/unpp/>>

V prípade populácie v poproduktívnom veku doteraz neprebehla taká významná zmena, keď sa jej podiel zvýšil z necelých 5% v roku 1980 na súčasných 8%. Avšak v nasledujúcom období sa očakáva omnoho rýchlejší vývoj v starnutí čínskej populácie. OSN predpokladá zvýšenie podielu tejto skupiny obyvateľstva až na úroveň viac ako 20% do roku 2050.³⁹⁵ Index ekonomického zaťaženia doteraz vykazoval klesajúcu tendenciu (v dôsledku dynamickejšieho poklesu indexu závislosti mladých ľudí a miernejšiemu nárastu indexu závislosti starých ľudí), keď sa znížil z 1:1,5 na 1:2,56. V perspektíve roku 2050 sa predpokladá jeho opätovný nárast na úroveň 1:1,58.³⁹⁶

Graf č. 7: Index ekonomického zaťaženia, r. 1980-2050

Zdroj: UN Population Prosepts 2010

Aplikovaním Modiglianiho-Brumbergovej teórie životného cyklu vytvorili Cai a Wang dlhodobú perspektívu tvorby úspor v čínskych podmienkach. Teória životného cyklu považuje populáciu v predproduktívnom a postproduktívnom veku za skupinu, ktorá nemá nijaké príjmy, ale vytvára spotrebné výdavky. Na druhej strane predpokladá, že populácia v produktívnom veku je jediným zdrojom úspor, z ktorých benefítujú jej deti a ona sama v čase odchodu do dôchodku.³⁹⁷ V čínskych podmienkach sú úspory produktívnej časti populácie významným zdrojom aj pre financovanie rodičov, príp. starých rodičov v dôchodkovom veku.

Negatívne demografické trendy tak budú mať vplyv na tvorbu úspor čínskych domácností. Významnejšie zmeny možno očakávať až v stredno a dlhodobom horizonte nasledujúcich dekád. Tento predpoklad potvrdzuje aj Cai a Wang a Kuijs, ktorí odhadujú prvé výraznejšie zmeny v úsporách domácností až v roku 2025.³⁹⁸

Úspory čínskych domácností sú v posledných rokoch významným objektom záujmu nielen akademikov, ale aj tvorcov politík. Na jednej strane sú stále významným zdrojom ekonomického rastu prostredníctvom investícií (samozrejme, úspory nie sú investované v plnej výške). Čína

³⁹⁵ Tamtiež

³⁹⁶ Tamtiež

³⁹⁷ Modigliani, F. – Cao, L.: *The Chinese Saving Puzzle and the Life-Cycle Hypothesis*. In: *Journal of Economic Literature*, Vol. XLII, March 2004. s. 145-146

³⁹⁸ Cai, F. – Wang, M.: *Growth and structural changes in employment in transition China*. In: *Journal of Comparative Economics* 38 (2010), s. 79
Kuijs, L.: *How will China Saving-Investment Balance Evolve?* World Bank China Office Working Paper No. 5, 2006, s. 3

vláda sa však už niekoľko rokov snaží o zníženie závislosti od zahraničného dopytu a akceleráciu domácej spotreby. Čínski tvorcovia politik sa tak usilujú o zmiernenie vplyvu tých faktorov, ktoré motivujú domácnosti k rozhodnutiu obmedziť aktuálnu spotrebu v prospech tvorby úspor. Vláda tak v tomto roku vyčlenila napríklad 4,5 bil. RMB na zvýšenie prístupu ku vzdelaniu a skvalitnenie vzdelávacieho systému, predovšetkým na vidieku.³⁹⁹ Dôležitým posunom je aj uvedenie nevyhnutnosti vytvorenia penzijného systému, ktorý bude pri rozhodnutí zachovať záväzky politiky jedného dieťaťa jednou z vitálnych výziev budúcnosti Číny. V súčasnosti prebiehajú prvé pokusy implementovania penzijného systému na lokálnej úrovni.

4.2 Úspory firiem a štátu ako determinant ekonomického rastu Číny

V poslednej dekáde nastali radikálne zmeny v kompozícii čínskych úspor. Ich hlavným zdrojom tak už nie sú domácnosti, ale firmy. Nárast tvorby úspor vo výrobnom sektore súvisí predovšetkým s dynamickým rastom odvetví priemyslu v posledných dvoch dekádach. V súčasnosti sa priemysel podieľa takmer 47% na tvorbe HDP.⁴⁰⁰ Rast pridanej hodnoty podnikovej sféry však súvisí aj s vyššou efektívnosťou využívania zdrojov, predovšetkým v štátnych podnikoch, ale aj nárastom firiem v (čiastočnom) súkromnom vlastníctve. Špecifikom čínskych spoločností je v porovnaní s klasickými trhovými subjektami západu pomerne nízka miera prerozdelenia zisku medzi akcionárov spoločností, manažment a ďalších zamestnancov. Väčšina zisku sa tak investuje do rozširovania výroby a skvalitňovania úrovne produkcie.

Pomerne vysoká miera úspor vlády v medzinárodnom porovnaní je výsledkom vládnych politik, ktoré presadzovali vysokú úroveň investícií vedúcu k rýchlemu rastu. Kým v priebehu konca 80. a 90. rokov zaznamenávala výška vládnych úspor pomerne veľké výkyvy, v poslednej dekáde je relatívne stabilná a je významným zdrojom investícií, keď predstavuje asi 6% HDP.⁴⁰¹ V skutočnosti je miera úspor centrálnej vlády vyššia, ak berieme do úvahy masívne presuny kapitálu do štátnych podnikov.

Úloha čínskych podnikov, ale aj vlády je pre ekonomický rast dôležitá aj z perspektívy technologického pokroku, ktorý je predpokladom dosiahnutia vyspelých ekonomík. Podstatou procesu dosiahnutia však nie je tvorba nových technológií a výrobných postupov, ale preberanie a implementácia už existujúcich technológií a inovácií rozvíjajúcimi sa ekonomikami. Najčastejším zdrojom technologického pokroku je pritom importovaná, technologicky náročná produkcia, sčasti aj priame zahraničné investície. Technologický pokrok a dosiahnutie najvyspelejších krajín sveta je imperatívom poslednej dekády čínskej reformy. Súčasná administratíva na jednej strane zoširoka podporuje program pôvodných inovácií, na druhej strane, v posledných rokoch sa zvyšuje investičná aktivita čínskych spoločností v zahraničí. Zahraničné investície smerujúce do moderných priemyselných odvetví, ale aj výskumných projektov by mali Číne zabezpečiť prílev najnovších inovácií a technologického know-how, ktoré sú kľúčové pre ďalší kvalitatívny rozvoj čínskej ekonomiky.

ZÁVER

Rast čínskej ekonomiky počas posledných troch dekád je bezprecedentným fenoménom v histórii svetovej ekonomiky. Jeho význam pre rozvojové iniciatívy ešte zdôrazňuje skutočnosť, že rastové impulzy vyšli z vnútra čínskeho hospodárstva. Čína sa rozvíjala predovšetkým vďaka zapojeniu vlastných rastových zdrojov. Čínske hospodárske reformy dokázali iniciovať dôležitú

³⁹⁹ Wen, J.: *Report on the Work of Government*. [online]. [cit. 20/3/2011]. Dostupné na <http://www.chinadaily.com.cn/china/2011npc/2011-03/15/content_12174742.htm>

⁴⁰⁰ IMF: *World Economic Outlook Database 2011*. [online]. [cit. 2/4/2011]. Dostupné na <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata>>

⁴⁰¹ Kuijs, L.: *How will China Saving-Investment Balance Evolve?* World Bank China Office Working Paper No. 5, 2006. s. 10-11

štrukturálnu zmenu, ktorá vyvolala rast produktivity výrobných faktorov a jednak akceleráciu tvorby kapitálových zdrojov nevyhnutných pre domáce investície.

Z perspektívy rastových impulzov môžeme rozhodujúcu úlohu pripísať pracovnej sile. Tá bola nositeľom štrukturálnej zmeny predovšetkým v iniciačnej fáze reforiem, kedy rast produktivity pôvodne vidieckej pracovnej sily, ktorá bola presunutá do mestských priemyselných odvetví, vyvolal rast celkového outputu. Na jednej strane, čínske obyvateľstvo je významným zdrojom úspor, aj keď jeho význam sa v priebehu sledovaného obdobia menil a v súčasnosti sú hlavným zdrojom úspor čínske podniky. Dôležitosť čínskeho obyvateľstva pre hospodársky rast však neklesne ani v nasledujúcom období. Zámerom čínskej vlády je zníženie závislosti od spotreby čínskej produkcie v zahraničí. Inými slovami, čínske výrobky by mali spotrebúvať v prvom rade Číňania. Výška spotrebných výdavkov čínskych domácností v absolútnom vyjadrení dlhodobo rastie, pričom vysokú dynamiku si udržiava hlavne spotreba mestskej populácie, ktorá v súčasnosti vytvára viac ako dve tretiny celkovej spotreby domácností. Pri bližšom pohľade (pozri graf č. 4) na podiel spotrebných výdavkov (domácností aj štátu) na celkovom outpute však zistíme, že dlhodobo vykazujú klesajúcu tendenciu. Dochádza tak k vyrovnaniu podielu spotrebných a investičných výdavkov na HDP. Predpokladáme, že dôvodom rastu investícií je technologická zmena, ktorej vplyv bude kľúčový aj v priebehu nasledujúcich rokov.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. BRANDT, Loren – RAWSKI, Thomas ed.: *China's Great Economic Transformation*. Cambridge University Press, 2008, 928 s. ISBN 978-0-521-71290-3
2. RODRIK, Dani ed.: *In Search of Prosperity: Analytic Narratives on Economic Growth*. Princeton University Press, 2003, 520 s., ISBN 978-0-691-09269-0
3. CAI, Fang – WANG, Meiyang.: *Growth and structural changes in employment in transition China*. In: *Journal of Comparative Economics* 38 (2010), s. 71-81
4. HOLZ, Carsten: *China's Economic Growth 1978-2020: What We Know Today About China's Economic Growth Tomorrow*. [online]. [cit. 20/12/2010]. Dostupné na <<http://129.3.20.41/eps/dev/papers/0512/0512002.pdf>>
5. IMF: *World Economic Outlook Database 2011*. [online]. [cit. 2/4/2011]. Dostupné na <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata>>
6. KHAN, Moshin – HU, Zuli: *Why is China Growing so Fast?* IMF Economic Issues 8, 1997. 10 s. ISBN 1-55775-641-4
7. KUIJS, Louise: *How will China Saving-Investment Balance Evolve?* World Bank China Office Working Paper No. 5, 2006. 32s.
8. LOAYAZA, Norman – SCHMIDT-HEBBEL, Klaus – SERVÉN, Luis: *What Drives Private Savings Across the World?*. In: *Review of Economics and Statistics*, May 2000, No. 82(2), s. 165-181
9. McMILLAN, John – NAUGHTON, Barry: *How to Reform a Planned Economy: Lessons from China*. In: *Oxford Review of Economic Policy*, no. 8, 1992, s. 130-143
10. MODIGLIANI, Franco – CAO, Larry: *The Chinese Saving Puzzle and the Life-Cycle Hypothesis*. In: *Journal of Economic Literature*, Vol. XLII, March 2004. s. 145-170
11. NAUGHTON, Barry: *The Chinese Economy: Transitions and Growth*. The MIT Press, 2007, 528s. ISBN 978-0-262-64064-0
12. Portál peopledaily.com.cn: *World Bank: Foreign Investment 2,5% of China's GDP*. [online]. [cit. 14/1/2011]. Dostupné na <<http://english.peopledaily.com.cn/90001/90778/90861/7073434.html>>
13. ROZELLE, S.: *The Rural Economy*. In: Hearing before the US-China Economic and Security Review Commission „China as an Emerging Regional and Technology Power: Implication for US Economic and Security Interests. 2004
14. SACHS, Jeffrey – WOO, Wing Thye: *Understanding China's Economic Performance*. NBER Working Paper 5935, 1997. 51s.

15. UN Population Division: *World Population Prospects: The 2008 Revision Population Database*. [online]. [cit. 2/3/2011]. Dostupné na <<http://esa.un.org/unpp/>>
16. WEN, Jiabao: *Report on the Work of Government*. [online]. [cit. 20/3/2011]. Dostupné na <http://www.chinadaily.com.cn/china/2011npc/2011-03/15/content_12174742.htm>
17. WIEMER, Calla: *Understanding China's High Saving*. EAI Background Brief No. 476, 2009, 14s.
18. YU, Yongding: *China's Rise, Twin Surplus and the Change of China's Development Strategy*. Paper for Tokio Club Foundation for Global Studies Conference, 2005, 28s.

KONTAKT

Ing. Mária Fertalová
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: maria.fertalova@euba.sk

ABSTRAKT

Príspevok sa zaoberá vybranými aspektmi postavenia rozvojových štátov v multilaterálnom obchodnom systéme vymedzenom pravidlami WTO. Článok sumarizuje cestu rozvojových štátov k vytvoreniu UNCTAD a všeobecného systému colných preferencií (GSP) ako prvého prejavu posilňovania vlastnej pozície. Druhá časť je venovaná súčasným problémom svetového obchodného systému pod hlavičkou WTO s prehľbovaním obchodnej liberalizácie a významu Rozvojovej agendy z Dauhy pre rozvojové štáty.

Kľúčové slová

Rozvojové štáty, WTO, UNCTAD, GSP, Rozvojová agenda z Dauhy

ABSTRACT

The article deals with selected aspects of the position of developing countries within the multilateral trading system represented by the WTO rules. The article summarizes the path of the developing countries towards the establishment of UNCTAD and the Generalized System of Preferences (GSP) as initial signs of the strengthening of their position. The second part of the article addresses the contemporary problems of the WTO multilateral trading system with the deepening of the trade liberalization and the importance of the Doha Development Agenda for the developing countries.

Key Words

Developing Countries, GATT, WTO, UNCTAD, GSP, Doha Development Agenda

JEL KLASIFIKÁCIA: F13, F59, O19

Úvod

Ak sa pozrieme na aktuálne trendy vo svetovom hospodárstve, máloktoľ môžeme označiť za taký široký, ďalekosiahly a tak často spomínaný, ako je globalizácia. Prejavuje sa prakticky na každej úrovni hospodárskeho života súčasnej spoločnosti, počnúc podnikateľským prostredím, makroekonomickým vývojom, parametrami svetového obchodu, tokmi kapitálu končiac spotrebiteľským správaním a – nemenej významnými východiskami tvorby hospodárskych politík štátov. Čoraz väčší význam nadobúda ich koordinácia na medzinárodných fórach, ako je Svetová obchodná organizácia či ďalšie medzivládne i mimovládne platformy ekonomickej spolupráce vo svete. Globalizácia zároveň znamená väčšiu otvorenosť ekonomík z obchodno-politického hľadiska, čo prináša príležitosti pre tých konkurencieschopných a zároveň riziká pre tie krajiny, ktoré nie sú schopné reagovať na aktuálny vývoj na svetových trhoch. Na jednej strane prináša príležitosti z interakcie v globálnom prostredí, ktorá urýchľuje prienik nových myšlienok a technológií, zrýchľuje cyklus inovácií a otvára nové – rozsiahlejšie – trhy, na druhej strane prináša vyššiu zraniteľnosť, závislosť od volatilných trhov, hrozbu straty kultúrnej identity a pod.

Obavy z dôsledkov globalizácie majú svoje opodstatnenie v skutočnosti, že posledné vlny globalizácie boli mimoriadne rôznorodé vo svojich dôsledkoch. Najviac zraniteľné sú zväčša hospodársky zaostávajúce štáty (tiež označované ako rozvojové štáty), i keď i keď ich treba odlišovať. Niektoré rozvojové štáty ako Čína a India svojou exportnou výkonnosťou dokazujú, že vedia využiť príležitosti, ktoré im prináša aktuálny vývoj a pravidiel svetového obchodu a stávajú sa

i v časoch krízy motormi rastu svetového hospodárstva, na druhej strane skupina najmenej rozvinutých štátov (least developed countries – LDCs) si vyžaduje zvýšenú pozornosť medzinárodného spoločenstva vzhľadom na nízku konkurencieschopnosť a zásadné štrukturálne problémy ich ekonomík, ktoré im neumožňujú vyrovnáť sa s výzvami prichádzajúcimi z vonkajšieho prostredia.

Ak chceme porozumieť súčasnému postaveniu rozvojových štátov vo svetovom obchode, musíme sa pozrieť v krátkom exkurze na proces vzniku svetového obchodného systému, ktorý je historicky starší ako väčšina rozvojových štátov, čo znamená, že rozvojové štáty okrem niekoľkých výnimiek vstupovali do už existujúceho systému pravidiel a vzťahov.

1 HISTORICKÉ SÚVISLOSTI PRÍSTUPU VYSPELÝCH ŠTÁTOV K ROZVOJOVÝM KRAJINÁM VO SVETOVOM OBCHODE

Obchod bol od začiatkov ekonomickej vedy považovaný za zdroj hospodárskeho rastu a rozvoja, čo potvrdzuje nielen krátky pohľad na diela klasickej ekonómie, ale i reálne politické rozhodnutia v kľúčových etapách vývoja modernej spoločnosti. Globalizačné tendencie a vytváranie globálneho obchodného systému začaté koloniálnou expanziou európskych mocností v 15. – 19. storočí a zosilnené procesom industrializácie získali priestor na nebývalý rozmach po druhej svetovej vojne, keď sa liberalizácia, osobitne tá obchodná, stala o. i. oficiálnym nástrojom obnovy vojnou zničených ekonomík. V nadväznosti na idey prezentované v Atlantickvej charte bola v roku 1947 podpísaná Všeobecná dohoda o clách a obchode⁴⁰², ktorej signatárom bolo 23 štátov, z toho 12 takých, ktoré by sme z vtedajšieho alebo dnešného pohľadu⁴⁰³ mohli označiť za rozvojové: Barma (dnes Mjanmarsko), Brazília, Cejlón (dnes Srí Lanka), Čína, Čile, Kuba, India, Pakistan, Južná Rodézia (dnes Zimbabwe), Južná Afrika, Libanon a Sýria. Zastúpenie relatívne rozvinutého a relatívne zaostávajúceho sveta bolo teda takmer vyrovnané.

Tabuľka 1: Zakladajúce štáty GATT

Priemyselne vyspelé štáty	Rozvojové štáty
Austrália, Belgicko, Československo, Francúzsko, Kanada, Luxembursko, Holandsko, Nový Zéland, Nórsko, Spojené kráľovstvo, Spojené štáty americké	Barma (dnes Mjanmarsko), Brazília, Cejlón (dnes Srí Lanka), Čína, Čile, Kuba, India, Južná Rodézia (dnes Zimbabwe), Južná Afrika, Libanon, Pakistan, Sýria

Prameň: WTO

Základným pravidlom GATT je všeobecné uplatňovanie doložky najvyšších výhod (angl. Most Favoured Nation Clause – MFN). Vo vzťahu k rozvojovým krajinám sa od začiatku uplatňovala výnimka v podobe zachovania preferenčných colných sadzieb (tzn. sadzieb nižších ako boli sadzby po uplatnení MFN) medzi krajinami, ktoré pred druhou svetovou vojnou zdieľali spoločnú suverenitu a medzi krajinami, ktoré tvorili súčasť Osmanskej ríše pred podpisom Dohody z Versailles.

⁴⁰² General Agreement on Tariffs and Trade - GATT

⁴⁰³ Nie je naším zámerom posudzovať vtedajší pohľad na hospodársku úroveň jednotlivých signatárov GATT.

V 60. rokoch 20. storočia – paralelne s prebiehajúcim procesom dekolonizácie – sa skupina rozvojových štátov stala rozhodne najpočetnejšou, pričom počas nasledujúcich dekád rástol i jej podiel na svetovom obchode. V tejto súvislosti však treba podotknúť, že práve exportná výkonnosť nebola vo všetkých rozvojových krajinách rovnaká a niektoré z nich výrazne predbehli zvyšok, ako to bolo v prípade už spomínaných ázijských tigrov – novoindustrializovaných ekonomík juhovýchodnej Ázie. V tomto období (60. – 70. roky 20. storočia) majú svoj počiatok i sťažnosti rozvojových krajín, že ich význam pri formulovaní pravidiel svetového obchodného systému je marginalizovaný, ako aj ich požiadavky na preferenčnejšie zaobchádzanie v rámci GATT.⁴⁰⁴ Obchodný systém pod hlavičkou GATT pôvodne s osobitnou kategóriou rozvojových štátov ani nenarábal a trvalo istý čas, kým zareagoval na požiadavky tejto čoraz početnejšej skupiny signatárov.

Odzrazom zámerov rozvojových štátov vo vzťahu k formulovaniu pravidiel svetového obchodu bolo vytvorenie alternatívnych fór, akým bola napr. Konferencia Spojených národov o obchode a rozvoji (UNCTAD) v roku 1964. V rámci tzv. Kennedyho kola rokovaní GATT (6. obchodno-colná konferencia), ktoré sa začalo v tom istom roku, následne pridali zmluvné strany novú časť zmluvy – Časť IV o obchode a rozvoji, v ktorej sa zaviedla zásada neregiprocity⁴⁰⁵ a záväzok rozvinutých štátov odstraňovať výraznejšie obchodné prekážky pre tovar z rozvojových štátov. Zároveň v tomto období vznikli nástroje na uľahčenie integrácie rozvojových štátov do svetového obchodu ako Medzinárodné obchodné centrum (International Trade Centre – ITC) a Všeobecný systém colných preferencií (Generalized System of Preferences – GSP). Úlohou ITC (zal. 1964) je pomáhať rozvojovým štátom pri podpore exportu a identifikácii potenciálnych trhov, pričom od roku 1968 je v spoločnej gescii GATT (dnes WTO) a UNCTAD.⁴⁰⁶

Rezolúcia č. 21 z 2. zasadnutia UNCTAD v roku 1968 deklarovala ciele „všeobecného, neregipročného, nediskriminačného systému preferencií v prospech rozvojových štátov vrátane osobitných opatrení v prospech LDCs ako:

- zvýšenie exportných príjmov,
- podporu industrializácie,
- zrýchlenie hospodárskeho rastu“.⁴⁰⁷

Následne, v roku 1971, zmluvné strany GATT prijali výnimku z čl. I Všeobecnej dohody, ktorou na 10 rokov umožnili uplatňovanie GSP v praxi, a v roku 1979 túto výnimku potvrdili natrvalo. V roku 2009 bolo uplatňovaných 11 národných schém GSP⁴⁰⁸, koncom roka 2010 však skončila schéma GSP poskytovaná USA a začiatkom roka 2011 stále nebola predĺžená. Podobne aj v Európskej únii prechádza systém preferenčného režimu postupnými zmenami. EÚ mala vo svojej zmluvnej základni popri všeobecnom systéme GSP i osobitnú zmluvnú úpravu obchodných vzťahov so skupinou štátov Afriky, Karibiku a Pacifiku (tzv. AKP), ktorej súčasťou je 78 krajín⁴⁰⁹, zväčša bývalých britských a francúzskych kolónií. Táto spočívala v dohodách z Lomé, ktoré boli v roku 2000 nahradené dohodou z Cotonou. Dohody z Lomé, ktoré vstúpili prvýkrát do platnosti v roku 1975 a boli následne viackrát upravované, obsahovali neregipročné tarifné preferencie voči skupine krajín AKP, ktoré však EÚ diskriminačne neposkytovala ostatným rozvojovým krajinám.

⁴⁰⁴ Trebilcock, M.J., Howse, R.: The Regulation of International Trade. New York : Routledge, 2005, s. 471

⁴⁰⁵ Lipková, E. a kol.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Bratislava: Sprint 2006, str. 245

⁴⁰⁶ Bližšie pozri www.intracen.org

⁴⁰⁷ Bližšie pozri www.unctad.org

⁴⁰⁸ Poskytovateľmi boli: Austrália, Bielorusko, Kanada, Európska únia, Japonsko, Nový Zéland, Nórsko, Ruská federácia, Švajčiarsko, Turecko a USA.

⁴⁰⁹ Zoznam AKP obsahuje 79 krajín, Kuba však nie je zmluvnou stranou dohôd o preferenčnom režime. Bližšie pozri http://www.acpsec.org/en/about_us.htm

Preferenčný systém z Lomé zanikol z viacerých dôvodov, najvýznamnejší z nich bol zjavný nesúlad s pravidlami WTO.⁴¹⁰ Pravidlá nediskriminácie vyžadujú, aby sa s krajinami na podobnej úrovni hospodárskeho rozvoja zaobchádzalo rovnako alebo podobným spôsobom, tzn., že by mali mať prístup k podobnému preferenčnému režimu. Predpokladá sa, že poskytovateľ preferenčného režimu s diferencujúcim prístupom k jednotlivým rozvojovým krajinám, dokáže pri jeho zavedení preukázať, že:

- rozdielne krajiny nemajú rovnakú pozíciu v zmysle, že krajiny, ktoré sú prijímateľmi väčšej preferencie, majú osobitné rozvojové potreby,
- tarifné preferencie sú efektívnym nástrojom na naplnenie týchto potrieb,
- všetky rozvojové krajiny, ktoré majú tieto potreby, budú prijímateľmi tejto zvýšenej preferencie,
- všetky podmienky stanovené pre kvalifikujúce sa krajiny sú objektívne, transparentné a nediskriminačné.⁴¹¹

Európska únia tak i pod vplyvom tejto interpretácie pravidiel zavádzania preferenčných režimov pristúpila k formulovaniu dohody z Cotonou na základe princípu nediskriminácie v širšom kontexte rozvojovej spolupráce a s perspektívou vytvorenia zón voľného obchodu s jednotlivými regionálnymi oblasťami v rámci skupiny krajín AKP.⁴¹² Nový režim pristupuje širšie i k samotnej obchodno-politickej spolupráci: rokovania o liberalizácii obchodu zahŕňajú okrem tradičných tarifných prekážok tiež otázky spolupráce v oblastiach ako sú ochrana hospodárskej súťaže, ochrana práv duševného vlastníctva, štandardizácia a certifikácia, sanitárne a fytosanitárne opatrenia, pracovné štandardy a ochranu spotrebiteľa.⁴¹³ Zároveň EÚ zachováva inovovaný systém GSP, ktorý pozostáva z:⁴¹⁴

- štandardného GSP, ktorý zahŕňa autonómne preferencie pre 176 rozvojových krajín a teritórií,
- osobitnej úpravy pre krajiny, ktoré preukázali svoj záväzok dodržiavať princípy udržateľného rozvoja a dobrej správy vecí verejných (angl. good governance), známej ako GSP+,
- iniciatívy „všetko okrem zbraní“ (Everything But Arms – EBA⁴¹⁵) pre najmenej rozvinuté krajiny, ktorá im v zásade umožňuje bezcolný prístup na trh EÚ.

Uvedený prístup odzrkadľuje zmenu vo vnímaní obchodných vzťahov s rozvojovými krajinami zo strany EÚ. Zosúladenie s pravidlami WTO robí systém menej zraniteľným a náchylným na žaloby iných strán. Pri pohľade na hlavného konkurenta EÚ spomedzi poskytovateľov preferenčných režimov pre rozvojové štáty – USA – môžeme v poslednom období pozorovať podobný prístup v podobe vytvárania zón voľného obchodu v regiónoch, ktoré považujú za bezprostrednú oblasť svojho hospodárskeho vplyvu (NAFTA, CAFTA-DR), podobne, ako EÚ vníma krajiny AKP.

⁴¹⁰ Payne, A. (ed.): The New Regional Politics of Development. New York : Palgrave Macmillan, 2004, s. 86

⁴¹¹ Trebilcock, M.J., Howse, R.: The Regulation of International Trade. New York : Routledge, 2005, s. 477

⁴¹² Bližšie pozri http://ec.europa.eu/europeaid/where/acp/overview/cotonou-agreement/index_en.htm

⁴¹³ Partnership Agreement ACP-EC. Brussels : European Communities, 2006, s. 17

⁴¹⁴ http://ec.europa.eu/trade/wider-agenda/development/generalised-system-of-preferences/index_en.htm

⁴¹⁵ Bližšie pozri <http://ec.europa.eu/trade/wider-agenda/development/generalised-system-of-preferences/everything-but-arms/>

2 PRINCÍPY OBCHODNÉHO SYSTÉMU WTO VO VZŤAHU K ROZVOJOVÝM ŠTÁTOM

V 70. rokoch 20. storočia dávalo pomerne rýchle vybudovanie systémov GSP (EÚ zaviedla tento systém hneď v roku 1971⁴¹⁶, USA v roku 1974⁴¹⁷) spolu s expanziou petrodolárového trhu predpoklady na to, že rozvojové industrializačné stratégie rozvojových krajín môžu uspieť. Recesia v priemyselne vyspelých štátoch po druhom ropnom šoku sa preniesla cez pokles dopytu a zvýšenie úrokových mier do recesie aj v rozvojových krajinách a spôsobila vznik krízy zadlženosti.⁴¹⁸

Neschopnosť dosiahnuť prostredníctvom aplikácie obchodnej liberalizácie a ostatných princípov tzv. Washingtonského konsenzu⁴¹⁹ všeobecne akceptovanú mieru úspechu v rozvoji zaostávajúcich krajín, viedla množstvo rozvojových štátov k rezervovanejšiemu postoju k formovaniu pravidiel GATT, resp. WTO. Ako sme už naznačili, založenie UNCTAD a uplatnenie princípu nreciprocitu v rámci schém GSP bolo výsledkom prvej vlny nespokojnosti s fungovaním svetového obchodného systému. V ďalšom období môžeme konštatovať, že prehlbovaním liberalizácie a znižovaním zmluvných colných sadzieb sa atraktivnosť systémov GSP kontinuálne znižovala a do popredia sa čoraz väčší začali dostávať otázky prístupu na trhy s tovarmi, v ktorých rozvojové štáty požívajú prirodzenú komparatívnu výhodu vzhľadom na cenu pracovnej sily, ako sú napr. odevy a iné textilné výrobky, výrobky obuvníckeho priemyslu, poľnohospodárske výrobky a pod. Táto téma sa stala o to významnejšou, že tradičné nástroje obchodnej politiky boli medzičasom doplnené o širokú škálu tzv. neoprotekcionistických prostriedkov, ako sú napr. technické, bezpečnostné, fytosanitárne a iné normy, sociálne štandardy a pod.

WTO na uvedený vývoj zareagovalo a na efektívnejšie fungovanie svetového obchodného systému aplikuje niekoľko základných princípov, ktoré majú priniesť pozitívne výsledky pre širšiu skupinu krajín.⁴²⁰

- obchod bez diskriminácie,
- slobodný obchod – odstraňovanie prekážok obchodu rokováním,
- predvídateľný obchod – zvyšovanie transparentnosti,
- podpora hospodárskej súťaže,
- podpora hospodárskeho rozvoja a reforiem.

Práve posledný z uvedených princípov zaväzuje WTO k podpore hospodárskeho rozvoja predovšetkým vo vzťahu k rozvojovým štátom. Na tomto základe sa poskytuje rozvojovým štátom napr. dlhší čas na implementáciu záväzkov prijatých na pôde WTO, preferenčný colný režim, ako aj rôzne formy rozvojovej pomoci. Výhrady, ktoré majú rozvojové štáty v poslednom období k činnosti WTO, vyplývajú z neschopnosti implementovať prijaté záväzky, resp. z rozsahu požiadaviek, ktoré na ne kladú priemyselne vyspelé štáty a ktoré považujú za nespravodlivé.

V súčasnosti tvoria rozvojové štáty 2/3 členskej základne WTO.⁴²¹ Práve počet rozvojových štátov zaručuje určitú rovnováhu tým, že WTO prijíma všetky rozhodnutia konsenzom, čo vyvažuje

⁴¹⁶ Bližšie pozri <http://ec.europa.eu/trade/wider-agenda/development/generalised-system-of-preferences/>

⁴¹⁷ Bližšie pozri <http://www.ustr.gov/trade-topics/trade-development/preference-programs/generalized-system-preference-gsp>

⁴¹⁸ Todaro, M., P., Smith, S., C.: Economic Development. Harlow: Pearson – AddisonWesley, 2006, str. 676

⁴¹⁹ Bližšie pozri Williamson, J.: What Washington means by policy reform. In: Williamson, J. (ed.): Latin American Adjustment: How Much Has Happened? Washington: Institute for International Economics 1990

⁴²⁰ http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact2_e.htm

⁴²¹ Vstupom Kapverdských ostrovov 23. júla 2008 sa počet členských štátov WTO predbežne zastavil na 153. Členmi WTO sú prakticky všetky významné štáty zapojené do medzinárodného obchodu. Po pristúpení Číny v decembri 2001 zostáva spomedzi významnejších štátov – ak si môžeme dovoliť takéto vyčlenenie v rámci medzinárodného spoločenstva – len Ruská federácia mimo svetového obchodného systému pod hlavičkou WTO. Ďalších 31 štátov má štatút

hospodársku silu vyspelých štátov. Za podmienky jednotného postoja majú politickú aj hospodársku váhu, ktorá je významnou súčasťou súčasného rozloženia síl vo WTO. To ostatne ukázali i výsledky rokovaní na posledných ministerských konferenciách.⁴²² Koalície rozvojových štátov (G20⁴²³ a G90) boli kľúčovými hráčmi v procese vedúcom k prijatiu napr. ženevskej rámcovej dohody z júla 2004, ktorá posunula rokovania v rámci posledného kola rokovaní – tzv. Rozvojovej agendy z Dauhy (angl. Doha Development Agenda – DDA) ďalej. Popri tom môžu rozvojové štáty presadzovať svoje záujmy i v koalícii s rozvinutými, ako to dokazuje napr. tzv. Cairnská skupina⁴²⁴.

3 ROZVOJOVÁ AGENDA Z DAUHY A JEJ VÝZNAM PRE ROZVOJOVÉ ŠTÁTY A SVETOVÝ OBCHODNÝ SYSTÉM

Keď došlo k spochybneniu distribúcie prínosov a nákladov vyplývajúcich z obchodnej liberalizácie medzi krajinami, prejavilo sa to na činnosti WTO výraznejšie na priebehu ministerskej konferencie v Seattli v roku 1999. Môžeme konštatovať, že dôsledky jej zlyhania prerušili bezprecedentný postup liberalizácie svetového obchodu, ktorý bol dovtedy prakticky bez zásadných prekážok. V Seattli bola predovšetkým spochybnená ústredná pozícia WTO ako centra globálnych obchodných rokovaní, a to predovšetkým zo strany rozvojových štátov. Odpoveďou na prezentované výhrady rozvojových krajín bolo naštartovanie nového kola obchodných negociácií na 4. ministerskej konferencii WTO v Dauhe, hlavnom meste Kataru, v novembri 2001, keď bola prijatá spomínaná Rozvojová agenda z Dauhy⁴²⁵. DDA bola predmetom rokovaní na nasledujúcich ministerských zasadnutiach v Cancúne v roku 2003, Ženeve 2004, Hongkongu 2005 a opätovne v Ženeve v roku 2009. Ďalšia ministerská konferencia je naplánovaná na december 2011.

Nepravidelnosť a zväčšenie časových intervalov medzi jednotlivými konferenciami v poslednej dekáde je dôsledkom nezhôd medzi rozvojovými a rozvinutými štátmi, ktoré sa prvýkrát naplno prejavili práve v Seattli. Išlo však o výsledok rozporov, ktoré majú svoje príčiny v prvotnom nastavení neregipročných koncesíí pre rozvojové krajiny: rozvojovým krajinám boli poskytnuté koncesie v podobe zníženia resp. odstránenia colných sadzieb s osobitným zreteľom na surovínové zdroje, na druhej strane, v tovarových položkách, ktorých vývoz by bezprostredne mohol viesť export k úspešnej aplikácii exportne orientovanej stratégie rozvoja (ako napr. textil, ľahký priemysel, spracované poľnohospodárske produkty) si rozvinuté štáty zachovali extrémne vysoké obchodné bariéry v podobe vysokých colných sadzieb a kvantitatívnych reštrikcií.⁴²⁶

Prvotným problémom, s ktorým sa v Dauhe bolo treba vyrovnávať, bola absentujúca dynamika vo väčšine prebiehajúcich rokovaní. Negociácie v otázkach poľnohospodárstva a služieb boli po Seattli prakticky na bode mrazu. Regionálne a bilaterálne obchodné dohody sa naopak rozvíjali, a to nielen s cieľom vyplniť medzeru ponechanú globálnymi rozhovormi, ale naopak, i odsunúť ich na druhú koľaj v oblastiach, v ktorých regionálny rozvoj dokázal postupovať rýchlejšie. Štvrtá ministerská konferencia WTO tak v podstate stála pred úlohou zabrániť úplnému neúspechu rokovaní pod hlavičkou WTO a preukázať životaschopnosť tejto organizácie.

Väčšina rozvinutých štátov predpokladala, že neúspech v Seattli sa opakovať nebude a multilaterálne obchodné rokovania budú pokračovať v duchu predchádzajúcich negociačných kôl. Tak boli rokovacie pozície USA a EÚ v podstate rovnaké ako ich pozície v roku 1999. Rozvojové

pozorovateľa vrátane spomínanej Ruskej federácie. Povinnosťou pozorovateľských štátov je začať najneskôr 5 rokov po udelení tohto statusu rokovania o členstve. Jedinou výnimkou v tomto zmysle je Svätá stolica (Vatikán). Bližšie pozri napr.

http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/dev1_e.htm

⁴²² Prehľad ministerských konferencií a ich výsledkov pozri na

http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/minist_e.htm

⁴²³ G20 v rámci WTO si netreba zamieňať so zoskupením G20 ako rozšíreným formátom G7/G8.

⁴²⁴ Bližšie pozri <http://cairnsgroup.org/Pages/default.aspx>

⁴²⁵ Rozsah agendy pozri napr na http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/doha1_e.htm

⁴²⁶ Trebilcock, M.J., Howse, R.: The Regulation of International Trade. New York : Routledge, 2005, s. 472

krajiny a ich podporujúce mimovládne organizácie naopak svoje pozície adaptovali na nové ciele spočívajúce predovšetkým v udržateľnom rozvoji, odstraňovaní chudoby, ochrane životného prostredia a ľudských práv a v spravodlivejšom delení ekonomických prínosov globalizácie medzi bohatými a chudobnými štátmi. Mimovládne organizácie tak ustúpili od nekompromisného odmietania prehlbovania globalizácie a zamerali sa na tvorbu nového globálneho hospodárskeho systému s výraznejšími záväzkami vo vzťahu k transparentnosti a demokratickosti rozhodovacích procesov v rámci WTO. Rozvojové štáty vstúpili do rokovaní so snahou zvrátiť liberalizáciu v oblastiach pre ne nevýhodných a zároveň presadiť dodržiavanie liberálnych princípov v oblastiach, v ktorých by mohli profitovať, ako napr. v poľnohospodárstve.

Rozvojová agenda z Dauhy poskytla poľnohospodárstvu pozíciu ústredného faktora hospodárskeho rastu rozvojových štátov. Ich záujem o otázky liberalizácie prístupu na trh narážal v minulosti na protekcionistické pozície rozvinutých štátov. Príkladom je postoj EÚ, ktorá je najväčším importérom poľnohospodárskych produktov, zároveň si však vlastné poľnohospodárstvo chráni o. i. prostredníctvom z pohľadu WTO diskutabilného systému priamych platieb. Ako vyplýva zo záväzkov prijatých v Dauhe a potvrdených rámcovou dohodou z júla 2004, EÚ je pripravená odstrániť svoje exportné subvencie na poľnohospodárske produkty pod podmienkou, že sa iné štáty vzdajú svojich podporných opatrení (exportné úvery, štátne obchodné spoločnosti atď.). V súlade so ženevskou dohodou z roku 2004 je EÚ pripravená obmedziť dovozné clá a obchod deformujúcu podporu fariem na polovicu a zlepšiť podmienky pre rozvojové štáty.

Ministerská konferencia v Dauhe zaviazala členské štáty o. i. k podpore všetkých aspektov udržateľného rozvoja v rámci aktuálneho kola multilaterálnych obchodných rokovaní. Reálnym výsledkom má byť väčší súlad medzi obchodom, environmentálnymi politikami a multilaterálnymi dohodami v tejto oblasti. Pokiaľ ide o sociálne aspekty globalizácie, zrejme je snaha rozvinutých štátov (napr. EÚ) dostať na multilaterálnu úroveň i túto rovinu rokovaní, ktorá zahŕňa napr. pracovné štandardy. Na druhej strane z pohľadu rozvojových krajín sú sociálne štandardy vnímané ako nástroj nového protekcionizmu spolu s technickými, bezpečnostnými, fytoosanitárnymi a inými normami na tovar.

Komplexnosť rokovaní v šírke 21 oblastí pracovného programu DDA spôsobuje, že pôvodný termín ukončenia rokovaní k 1. januáru 2005 nebol dodržaný, rovnako ako ani náhradný termín do konca roka 2006.⁴²⁷ Zdá sa, že práve šírka rokovaní je jednou z najvýznamnejších prekážok ďalšieho postupu.⁴²⁸ Je zrejme, že ukončenie rokovaní predpokladá väčšiu vôľu rozvinutých krajín poskytnúť koncesie v prístupe na svoje trhy a z tohto dôvodu zostáva otvorené.

4 UNCTAD VO SVETOVOM OBCHODNOM SYSTÉME

UNCTAD má od svojho vzniku snahu podporiť takú formu integrácie rozvojových štátov do svetovej ekonomiky, ktorá by zohľadnila potreby rozvoja, čím z koncepčného pohľadu predbehol GATT, resp. WTO. V súčasnosti má UNCTAD 193 členov spomedzi rozvojových i rozvinutých krajín.⁴²⁹ Medzičasom sa vyvinul do významnej inštitúcie, ktorá rozvíja kapacitu rozvojových štátov vyrovnáť sa s výzvami vyplývajúcimi z globalizácie. UNCTAD tak prispieva k formulovaniu kľúčových politík a postojov rozvojových štátov a k ich schopnosti tieto postoje presadzovať na iných fórach, predovšetkým vo WTO. Organizácia má teda za úlohu plniť tri kľúčové funkcie:⁴³⁰

- fungovať ako fórum pre medzivládne rokovania s cieľom vytvárať konsenzuálne pozície rozvojových štátov, poskytovať priestor na odborné podporné služby (napr. prostredníctvom participácie odborníkov na rozličné aktuálne otázky),

⁴²⁷ http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/doha1_e.htm

⁴²⁸ Hocking, B., McGuire, S. (Eds.): Trade Politics. London: Routledge, 2004, s. 142

⁴²⁹ Členskú základňu UNCTAD pozri na

<http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1929&lang=1>

⁴³⁰ About UNCTAD, dostupné na

<http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1530&lang=1>

- realizovať zber dát, výskum a analyzovať politiky ako podklad na medzivládne rokovania,
- poskytovať technickú pomoc podľa špecifických požiadaviek rozvojových štátov, s osobitným dôrazom na potreby najmenej rozvinutých štátov (LDCs) a tranzitívnych ekonomík (v prípade potreby UNCTAD spolupracuje pri poskytovaní technickej pomoci s inými organizáciami alebo donorskými štátmi).

Počas svojej existencie UNCTAD prispel vo viacerých oblastiach ku uľahčeniu, resp. zlepšeniu pozície rozvojových štátov, či už vo svetovom obchodnom systéme (predstavovanom GATT, resp. WTO), alebo vo svetovom hospodárstve vo všeobecnosti. Medzi základné úspechy spájané s UNCTAD patrí okrem už spomínaného presadenia všeobecného systému colných preferencií aj množstvo komoditných dohôd, ktoré stabilizovali ceny jednotlivých komodít, otvorenie diskusie o výške rozvojovej pomoci poskytovanej vyspelými štátmi, identifikácia skupiny najmenej rozvinutých štátov, riešenie problémov spájaných s krízou zadlženosti, podpora ekonomickej spolupráce a integrácie medzi rozvojovými štátmi, vytvorenie globálneho systému obchodných preferencií medzi rozvojovými štátmi (Global System of Trade Preferences among Developing Countries – GSTP) a pod.⁴³¹

Celkovým výsledkom pôsobenia UNCTAD je zvýšenie schopnosti rozvojových štátov pochopiť komplexnosť multilaterálnych obchodných rokovaní a formulovať ich rokovacie pozície. V nadväznosti na čoraz komplikovanejší systém obchodných pravidiel vyplývajúci zo zavádzania nových nástrojov v rámci tzv. neoprotekcionizmu sa i rozsah poskytovaných služieb technickej pomoci stáva rozsiahlejším. V súčasnosti o. i. zahŕňa: školenia negociačných techník, vyhodnocovanie riadenia dlhov, obchodnej politiky a podpory podnikania, analýzy práva hospodárskej súťaže, evalváciu dôsledkov rozvoja na životné prostredie a pod.

UNCTAD zohráva významnú úlohu i vo vzťahu k procesu prípravy na vstup do WTO. Vzhľadom na vysokú náročnosť tohto procesu na kvalitu negociačných tímov a problémy, ktoré sa v tejto súvislosti objavujú predovšetkým v menších krajinách, UNCTAD pôsobí ako poradná inštitúcia.

ZÁVER

Zahrnutie rozvoja do agendy WTO bolo logickým vyústením predchádzajúceho vývoja, keď sa veľká skupina rozvojových krajín cítila vytláčaná na okraj, mimo hlavného prúdu globalizácie. Aby sa predišlo tomuto vývoju a aby i tieto štáty boli schopné ťažiť z prínosov globalizácie, bolo nevyhnutné plne ich integrovať do multilaterálneho obchodného systému. Toto kolo negociácií sa tak zameriava na špecifické potreby a požiadavky rozvojových štátov v reakcii na predchádzajúci vývoj. Ako hlavný prostriedok sa javí zlepšenie prístupu na trh pre rozvojový svet. Ďalšie otváranie trhov je nevyhnutné, aby mohli všetky členské štáty WTO ťažiť z DDA, a to bez výnimiek v určitých sektoroch alebo konkrétnych produktoch. Rozvojové štáty by mali získať lepší prístup na všetky trhy, vrátane trhov iných rozvojových štátov, čo poskytuje pravdepodobne najväčší potenciál na rast obchodu. DDA venuje väčšiu pozornosť členom, ktorí sú slabší alebo zraniteľnejší napr. z dôvodu ich vyššej závislosti od preferenčného režimu či príjmu z obchodu s konkrétnou komoditou. Im má DDA poskytnúť vyšší stupeň pružnosti pri plnení záväzkov vyplývajúcich z pravidiel WTO.

Význam DDA spočíva v snahe o dosiahnutie toho, aby rozvojové štáty boli schopné plne benefitovať z rozvoja medzinárodného obchodu, ktorý by mal prispieť k ich udržateľnému rozvoju. Práve z tohto dôvodu bolo do názvu tohto kola prijaté slovíčko „rozvoj“. Zámerom DDA je teda dosiahnuť harmonickú integráciu všetkých rozvojových štátov do svetového obchodného systému a regulácia obchodných tokov vo svete prostredníctvom vyváženého otvárania trhov pre tovary a služby a prostredníctvom tvorby spravodlivých obchodných pravidiel. História už viackrát ukázala, že rozvoj obchodu pomohol niektorým krajinám naštartovať hospodársky rast alebo

⁴³¹ Bližšie pozri: Beyond Conventional Wisdom in Development Policy: An Intellectual History of UNCTAD (1964 - 2004). New York : United Nations, 2004

dokonca dotiahnuť sa na rozvinuté štáty (príkladom je Južná Kórea, Taiwan, Čína, ale i štáty strednej a východnej Európy a pod.).

Do DDA bola zahrnutá široká škála okruhov tém súvisiacich s rozvojom – poľnohospodárstvo, priemyselné produkty, služby, intelektuálne vlastníctvo (geografické označenia, TRIPs a zdravie), pravidlá WTO (antidamping, subvencie, regionálne obchodné dohody), ochrana životného prostredia atď. Na jednej strane považujeme tieto témy za významné z pohľadu hospodárskeho rozvoja, avšak vo svojej šírke predstavujú popri zásadne rozdielnych rokovacích pozíciách rozvojových a rozvinutých štátov jednu z najvýznamnejších prekážok ďalšieho postupu liberalizačných rokovaní.

Významnú úlohu pri zvyšovaní schopnosti rozvojových štátov adaptovať sa na nové nároky v obchodných rokovaniach pod hlavičkou WTO už viac ako 45 rokov zohráva UNCTAD, ktorý považujeme za významný systémový prvok pri formovaní súčasného multilaterálneho obchodného systému z pohľadu rozvojových krajín. Technická pomoc zo strany tejto organizácie pri príprave rokovaní rozvojových štátov (osobitne tých najzaostalejších) vo WTO výrazne posilňuje ich pozíciu. Bilateralizmus, resp. regionalizmus, ako prevládajúci trend posledných 20 rokov, však prináša v podobe preferenčných dohôd typu sever-juh nové výzvy pre rozvojové štáty. Parciálne koncesie dosiahnuté s rozvinutými štátmi môžu predstavovať prekážku ich vzájomnej obchodnej integrácie, v ktorej možno vidieť základ ich budúceho rozvoja.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Beyond Conventional Wisdom in Development Policy: An Intellectual History of UNCTAD (1964 - 2004). New York : United Nations, 2004.
2. Hocking, B., McGuire, S. (Eds.): Trade Politics. London: Routledge, 2004.
3. Lipková, E. a kol.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Bratislava: Sprint 2006.
4. Partnership Agreement ACP-EC. Brussels : European Communities, 2006.
5. Payne, A. (ed.): The New Regional Politics of Development. New York : Palgrave Macmillan, 2004.
6. Todaro, M., P., Smith, S., C.: Economic Development. Harlow: Pearson – AddisonWesley, 2006.
7. Trebilcock, M.J., Howse, R.: The Regulation of International Trade. New York : Routledge, 2005.
8. Williamson, J.: What Washington means by policy reform. In: Williamson, J. (ed.): Latin American Adjustment: How Much Has Happened? Washington: Institute for International Economics 1990.
9. <http://www.acpsec.org>
10. <http://cairnsgroup.org>
11. <http://ec.europa.eu>
12. <http://www.intracen.org>
13. <http://www.unctad.org>
14. <http://www.ustr.gov>
15. <http://www.wto.org>

KONTAKT

Ing. Marek Csabay, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

E-mail: csabay@euba.sk

ABSTRAKT

Vytvorenie vlastnej korporátnej identity má pre štáty uchádzajúce sa o dôveru investorov, médií alebo turistov osobitný význam. Aktivity zamerané na vonkajšiu prezentáciu krajiny pre dosiahnutie výraznejšieho efektu - a to nielen z dôvodov ekonomickej efektívnosti - treba v čo najväčšej možnej miere zjednotiť.

Potenciál Českej republiky - ako nástupníckej krajiny Československa - vychádzal v prvom rade z vnímania značky štátu, ktorá bola vo svete medzinárodných vzťahov etablovaná trištvrte storočia. Česká republika prevzala mnohé typické identifikačné znaky z čias bývalej federácie ako boli štátna vlajka, známe obchodné značky, významné osobnosti a tie využívala na svoju vonkajšiu prezentáciu. Keďže aktivity českých ústredných orgánov štátnej správy smerom k vonkajšej prezentácii boli do značnej miery roztrieštené, Vláda Českej republiky prijala v roku 2005 Koncepciu jednotnej prezentácie Českej republiky. Vzhľadom na to, že tradicionalizmus a vlastná identita jednotlivých ústredných orgánov štátnej správy sú v Českej republike hlboko zakorenené (vlastné marketingové aktivity, neochota spolupodieľať sa na aktivitách s inými štátnymi orgánmi a pod.), výrazne sa tým oslabuje jednotná prezentačná konzistentnosť štátnej správy.

ABSTRACT

States struggling for the confidence of investors, tourists or media find it very important to create their own corporate identity. It is also crucial to unify all the activities related to the countries' external presentation; not merely for the reasons of economic efficiency, but also for the sake of achieving a stronger overall effect.

The potential of the Czech Republic – as a successor state of Czechoslovakia – was based primarily on its brand awareness, which had been presented in the world of international relations for more than three quarters of a century. The Czech Republic adopted a number of typical identifiers of the former Federation, such as the national flag, famous brands, well-known personalities etc., and used them for its own external presentation. Since the activities of the Czech state bodies towards the country's external presentation were largely fragmented, in 2005 the Czech government adopted The concept of uniform presentation of the Czech Republic. Traditionalism and strong self-identity of the Czech governmental institutions are deeply rooted (individual marketing activities of ministries, reluctance to participate in activities organized by other state bodies and institutions etc.), considerably weakening the uniform presentation of the state's government.

JEL KLASIFIKÁCIA: F59, J80

ÚVOD

Značka, logo, imidž, resp. to čo je v oblasti biznisu nazývané korporátnou identitou predstavuje v dnešnom svete významný marketingový prvok, ktorý tvorí jedinečnú identitu daného produktu pri pôsobení na vonkajšie prostredie. V situácii, keď krajiny vzájomne súťažia o dôveru zahraničných investorov, médií a turistov sa pozitívne vnímaná značka krajiny stáva dôležitou konkurenčnou výhodou. Štáty si teda viac ako kedykoľvek v minulosti uvedomujú potrebu vypracovania koncepcie a realizácie jednotnej prezentácie krajiny navonok, aby jej dosah nebol rozdrobený, ale mal výraznejší efekt. Imidž krajiny však spoluvytvárajú nielen (centrálne) plánované projekty, ale aj mnohé politické, ekonomické alebo spoločenské udalosti a okolnosti, ktoré často nie je možné ovplyvniť. Krajina ako značka je téma nielen zložitá, ale aj mimoriadne

citlivá, keďže zmena politického zriadenia, alebo aj jediný teroristický útok môžu mať na imidž štátu zničujúci účinok.

Okrem základných a nevyhnutných identifikačných znakov každej krajiny medzi prvotné predpoklady pozitívneho vnímania štátu v dnešnom svete patria pojmy ako bezpečnosť, stabilita, kvalitná infraštruktúra, stravovacie služby a pod. K druhotným signálom patria špecifická vyplývajúce prevažne z turistickej ponuky ako sú pamiatky, história, príroda, udalosti, osobnosti a pod. Využitie komparatívnej výhody v niektorých segmentoch a najmä sklbenie oboch týchto skupín je nevyhnutným predpokladom vytvorenia kvalitného značkového portfólia štátu.

V minulosti vo svete obchodu platilo, že produkty a značky majú svoj osobitný životný cyklus a po istom čase končia. Seriózne budované značky však môžu prežívať desiatky, resp. stovky rokov. Každá má samozrejme viac rozmerov. Pri jej cene sa hodnotí schopnosť ľudí rozoznať asociácie s ňou spojené, podstatná ja dôvera k značke, stotožnenie sa s ňou. Toto pravidlo platí rovnako aj pre imidž štátu. Štáty sa preto snažia so svojou značkou budovať najmä jednoduché asociácie, ktoré sa v mnohých prípadoch vytvárali evolučne. So Švajčiarskom sa tak spája jemná mechanika a finančné služby, Kanada vynikajúco rezonuje v oblasti športu, podobne Brazília. Francúzsko a víno patria k sebe rovnako prirodzene ako Japonsko a suši. Na druhej strane sú však negatívne asociácie, ktoré signalizujú problém či nebezpečenstvo a sú najmä odrazom dlhodobých vojnových konfliktov, resp. nedemokratického riadenia krajiny (Afganistan, Irak, Mjanmarsko, Somálsko, Sudán, Zimbabwe a pod.).

Na zisťovanie hodnoty značky a imidžu krajín existuje viacero konceptov a metód merania. Jedným z najznámejších je tzv. *Anholt – GfK Roper Nation Brands Index* (NBI) - index národnej značky. Ide o analytické poradie svetových značiek krajín na základe hodnotení približne 20 tisíc respondentov vo veku nad 18 rokov z viac ako 20 najväčších a najrozvinutejších krajín sveta. Štúdiá sa zameriava na imidž 50 krajín sveta a sústredí sa na 6 elementov: vývoz tovarov (export, produkty a služby), vláda (vládna moc, spôsob vládnutia a správy krajiny), kultúra (kultúra a tradícia), obyvatelia (ľudia a ľudský kapitál), turistický ruch a imigrácia/investovanie (investície a ochota žiť, pracovať v krajine po istý čas). Z krajín strednej a východnej Európy sú do výskumu zahrnuté: Česká republika, Estónsko, Litva, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko a Ruská federácia⁴³². Ďalším projektom je *East West Global Index 200*⁴³³, ktorý bol spustený v roku 2008. Na rozdiel od *NBI East West Global Index* hodnotí až 200 krajín, a to na základe toho, ako sú vnímané v medzinárodných médiách (The New York Times, The Economist, The Financial Times, The International Herald Tribune a pod.). Index meria charakter ako pomer pozitívnych a negatívnych správ, ktoré sa objavujú vo vzťahu k spomenutej krajine. Identifikuje množstvo, koľkokrát bola krajina spomenutá a tón, v akom bola vykreslená (pozitívny, resp. negatívny) za určité časové obdobie. Najlepšiu pozíciu z krajín strednej a východnej Európy obsadila v druhom kvartáli roku 2010 Česká republika (21.).

1 Vnímanie značky *Česká republika*

Pri pohľade na potenciál značky *Česká republika* je v prvom rade nutné zdôrazniť, že ide o nástupnícku značku Československa, ktorá vo svete fungovala trištvrte storočia a dodnes má svoje hlboké korene v mnohých krajinách. Československá republika ako nový štát mala pri budovaní svojho imidžu v roku 1918 dobré vstupné predpoklady: pripadla jej veľká priemyselná časť bývalej rakúsko-uhorskej monarchie, na čele politického, spoločenského a kultúrneho života boli medzinárodne známe a uznávané osobnosti, boli vytvorené demokratické inštitúcie, pevný finančný

⁴³² HORVÁTH, M.: *National Branding – komplexný prístup k prezentácii Slovenska* [online]. In: Týždenník Trend, 28.06.2006. Dostupné na internete: <<http://ekonomika.etrend.sk/ekonomika-slovensko/nation-branding-komplexny-pristup-k-prezentacii-slovenska-diskusie.html>>.

⁴³³ *East West Global Index 200* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.eastwestcoms.com/global.htm>>.

a menový systém a pod. Československo patrilo za prvej republiky (1918-1938) medzi 20 najbohatších krajín sveta⁴³⁴.

Imidž Československa na medzinárodnej scéne spoluvytvárali aj mnohí vynikajúci umelci, športovci, technickí konštruktéri, ktorí získali viaceré medzinárodné ocenenia. V tejto súvislosti treba určite spomenúť aj dvoch nositeľov Nobelovej ceny: J. Heyrovského (Nobelova cena za chémiu – 1959) a J. Seiferta (Nobelova cena za literatúru – 1984). Na imidži Československa sa v minulosti podieľali nielen osobnosti, ale aj množstvo obchodných značiek, mnohé z nich ešte od čias prvej republiky. Úspešné boli najmä tie najsilnejšie ako pivovary Plzeň alebo Budvar, automobilové značky Škoda alebo Tatra a pod. Komunistickým pučom v roku 1948 sa krajina zaradila do záujmovej sféry Sovietskeho zväzu, čo bolo spojené s mnohými obmedzeniami, ideológiami a dogmami. Tieto negatívne dôsledky studenej vojny a najmä rezervovanosť k hospodárskej spolupráci so socialistickými krajinami viedli k požiadavkám odberateľov z nesocialistických krajín, aby na tovare nebol označený pôvod. Väčšia časť tovarov bola tak vyvážená ako neznačková, resp. pod cudzím označením distribútorov. Aj napriek všetkým týmto súvislostiam, ktoré vytvárali silný obraz centrálne riadenej značky *Made in Czechoslovakia*, bolo vnímanie Československa v zahraničí výrazné. Zmenou politického zriadenia v novembri 1989 sa značke Československa otvorili nové príležitosti.

Pomerne priaznivým vývojom v rokoch 1990 - 1992 získala Česká a slovenská federatívna republika reputáciu lídra vo svojom regióne. Rozdelenie Československa bolo v zahraničí sledované s obavami, ale aj napriek zložitým rokovaniam prebehlo pokojne. Úspešné zvládnutie tohto procesu bolo významným prínosom pre imidž nástupníckych krajín Českej republiky a Slovenska. Následným rozdelením ČSFR síce vznikol nový marketingový produkt, hodnota značky z pohľadu Českej republiky - daná všeobecným vnímaním Československa, kde Slovensko bolo častokrát vnímané len ako koncovka slova - sa vo svete výrazne nezmenila. Českej republike po rozdelení federácie navyše zostali všetky dôležité identifikačné znaky Československa, a to od samotnej vlajky štátu, strategických obchodných značiek (okrem vyššie spomínaných napríklad aj ČSA, Čedok a pod.) a tiež vybudované štátne úrady s dlhoročnými zahraničnými kontaktmi, čo najmä v prvých rokoch samostatnosti malo určite svoju neoceniteľnú váhu.

So vznikom Českej republiky sa otvorila okrem iného aj diskusia o názve Českej republiky v anglickom jazyku, keďže jej doslovný preklad bol považovaný za komunikačne neohybný. Krátko po roku 1993 bol používaný názov *Czechlands*, ktorému boli vzorom Fínsko - *Finland* či Holandsko - *Netherland*. Nepriechodné bolo označenie *Czechia*, vzhľadom na častú zámenu s Čečenskom - *Chechnya* v zahraničí a na skúsenosti, aké konotácie môže priniesť zámena *Czechoslovakia* a *Yugoslavia* v dobe balkánskeho konfliktu. Bez ohľadu na viaceré skutočnosti sa dodnes vyskytujú prípady takýchto zámien; príkladom nemusí byť len Slovensko (Slovakia) so Slovinskom (Slovenia), ale aj krajiny s oveľa dlhšou históriou samostatnosti ako Švédsko (Sweden) so Švajčiarskom (Switzerland), či Rakúsko (Austria) s Austráliou (Australia).

Česká republika po roku 1993 pokračovala v úspešnej ceste. Krajina vstúpila do Európskej únie, NATO, OECD, vybudovala si imidž demokratickej, stabilnej a bezpečnej krajiny s kultúrnymi, priemyselnými tradíciami a pamiatkami. Spontánnym povedomím Českej republiky je jej hlavné mesto – Praha, hoci Česká republika má 12 miest zaradených do prestížneho zoznamu pamiatok UNESCO⁴³⁵. Krajina si zachovala mnohé typické identifikačné črty z čias Československa ako tradíciu piva, výrobu skla, podporu a prezentáciu športu a pod. Česká republika je dnes v zahraničí prezentovaná významnými osobnosťami tak minulosti ako prítomnosti: Franz Kafka,

⁴³⁴ Boli tu, samozrejme, rozdiely. Česká časť bola cca na 13. - 15. mieste, slovenská cca na 25. mieste. Ešte koncom 40tych rokov, krátko po nástupe komunizmu, bolo Československo bohatšie ako vtedajšie Rakúsko, dosahovalo 76% západoeurópskeho priemeru, kým napríklad Rakúsko len 69%. Zdroj: Mikloš, I.: *Kto padá, kto stúpa a prečo?* [online] Dostupné na internete: <<http://www.ivanmiklos.sk/sk/prednasky/6.-prednaska-kto-pada-kto-stupa-a-preco/>>.

⁴³⁵ Brno, Český Krumlov, Holašovice, Kroměříž, Kutná Hora, Lednicko-valtický areál, Litomyšl, Olomouc, Praha, Telč, Třebíč, Žďár nad Sázavou. Dostupné na internete: <<http://www.unesco-czech.cz/>>.

Tomáš Garrigue Masaryk, Václav Havel, či Miloš Forman. Všetky tieto skutočnosti a faktory sa podieľali a stále podieľajú na vytváraní imidžu krajiny, a to bez toho, že by na tom niektorá inštitúcia centrálnie participovala.

2 Konceptia jednotnej prezentácie ČR

Aktivity českých štátnych orgánov a inštitúcií smerom k vonkajšej prezentácii krajiny boli značne roztrieštené a viedli často k protichodným konaniam, ktoré oslabovali pozíciu krajiny, na čo poukazovala diskusia a najmä stále rastúca kritika českej odbornej verejnosti. To sa následne negatívne odrážalo v rôznych segmentoch hospodárstva od cestovného ruchu až po získavanie zahraničných investícií s vyššou pridanou hodnotou.

Plán spoločnej stratégie vypracovali tri české príspevkové štátne inštitúcie. V prvej polovici roku 2005 začali agentúry *CzechTourism*⁴³⁶, *CzechTrade*⁴³⁷ a *CzechInvest*⁴³⁸ používať jednotné logo s motívom národnej vlajky. K tejto iniciatíve sa pripojilo aj niekoľko desiatok súkromných subjektov. Cieľom takejto vizualizácie bolo vytvorenie jasnej asociácie s krajinou pôvodu. Tým, že súčasťou loga je vlajka krajiny, logotyp je prakticky neustále podporovaný pri mediálnych prenosoch zo športových, kultúrnych a spoločenských podujatí, ktoré sledujú v priamom prenose milióny divákov a prezentácia je možná bez toho, aby bolo nutné vynaložiť akékoľvek finančné prostriedky. V tejto súvislosti sa často opakuje tvrdenie, že symbol vlajky v spojení s pozitívnymi udalosťami, protagonistami, resp. športovými hviezdami urobia pre identifikáciu a imidž krajiny viac ako nákladné reklamné kampane. Dôležitejšie ako samotné logo je však vôľa sektoru štát - biznis - turizmus vzájomne spolupracovať a usilovať sa o dlhodobú, kontinuálnu kampaň, ktorá sa neobmedzuje len na jednorazové aktivity. Pflimpfl v tejto súvislosti zdôrazňuje úzke prepojenie národného imidžu, diplomatických vzťahov a medzinárodného obchodu. Úspešný export podľa neho podporuje pozitívne vnímanie a imidž krajiny pôvodu v zahraničí, a naopak negatívny imidž krajiny sťažuje nadväzovanie obchodnej výmeny⁴³⁹.

K prvej výraznejšej zahraničnej kampani na propagáciu Českej republiky, ktorú uskutočnil *CzechTourist* prostredníctvom piatich satelitných televíznych staníc v prvej polovici roku 2005, sa *CzechInvest* a *CzechTrade* postavili negatívne. Pod paľbou kritiky bol najmä slogan kampane *Come to Slow Down*⁴⁴⁰ (*Príd' spomaliť*), čo naozaj nemusí vyhovovať predstavám o dynamickej krajine plnej obchodných a investičných príležitostí.

Vláda Českej republiky - aj na základe stupňujúceho sa tlaku, ktorého cieľom bolo prijatie zásadných legislatívnych, koncepčných opatrení vo vzťahu k jednotnej prezentácii krajiny smerom navonok - schválila v roku 2005 *Koncepciu jednotnej prezentácie Českej republiky*⁴⁴¹. Materiál

⁴³⁶ *CzechTourism* - založená 18. marca 1993 ako príspevková organizácia Ministerstva pre miestny rozvoj Českej republiky s cieľom koordinovať štátnu propagáciu cestovného ruchu s aktivitami vykonávanými podnikateľskými subjektmi a rozvíjať strednodobú a aktuálnu stratégiu pre marketing produktov cestovného ruchu na domácom a zahraničnom trhu. Dostupné na internete: <<http://www.czechtourism.cz/>>.

⁴³⁷ *CzechTrade* - založená 1. mája 1997 ako národná proexportná organizácia Ministerstva priemyslu a obchodu Českej republiky. Dostupné na internete: <<http://www.czechtrade.cz/>>.

⁴³⁸ *CzechInvest* - založená v roku 1992 ako príspevková organizácia Ministerstva priemyslu a obchodu Českej republiky na podporu podnikania a zahraničných investícií. Dostupné na internete: <<http://www.czechinvest.org/>>.

⁴³⁹ Pflimpfl, L.: *Veřejná diplomacie versus ekonomická diplomacie: podpora značky státu v zahraničí* [online]. In: Mezinárodní politika, Časopis Ústavu mezinárodních vztahů – Praha, roč. XXXIII., č. 5/2009, s. 22. ISSN 0543-7962. Dostupné na internete: <http://www.iir.cz/upload/MP/MPArchive/2009/MP05_09_lore.pdf>.

⁴⁴⁰ Video dostupné na internete: <http://www.youtube.com/watch?v=QCLeGTPso_g>.

⁴⁴¹ Vláda Českej republiky schválila *Koncepciu jednotnej prezentácie Českej republiky* svojím uznesením č. 74 z

vychádzal z dokumentu pod názvom *Východiská koncepcie jednotnej prezentácie Českej republiky v zahraničí*, ktorý bol prijatý uznesením Vlády Českej republiky v roku 2004⁴⁴².

Koncepcia jednotnej prezentácie Českej republiky vznikla v gescii Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky a za cieľ si stanovila päť priorit⁴⁴³:

1. zjednotiť postup orgánov štátnej správy v oblasti prezentácie doma a v zahraničí⁴⁴⁴;
2. zbaviť sa obrazu postkomunistickej krajiny s lacnou pracovnou silou, krajiny zaostalej a nevyspelej, keďže tento obraz už nezodpovedá realite a vývoju, ktorým Česká republika prešla od roku 1989 do súčasnosti;
3. zvýšiť počet kvalitných zahraničných investícií a ziskov z turistiky, s pozitívnymi efektmi na trhu práce a zvýšením životnej úrovne obyvateľstva;
4. zvýšiť efektivitu výdavov štátneho rozpočtu na prezentačné a marketingové aktivity štátu;
5. podporovať vytváranie pozitívneho obrazu Českej republiky a prispieť tak k zlepšeniu povedomia o ČR a k zvýšeniu jej dôveryhodnosti na medzinárodnej scéne.

Za cieľové skupiny boli označení zahraniční investori, obchodní partneri a spotrebiteľia v zahraničí, turisti, vplyvné osobnosti a inštitúcie a novinári. Jednotná prezentácia krajiny by sa mala v kontexte schváleného dokumentu sústrediť predovšetkým na štyri oblasti⁴⁴⁵:

- ekonomiku;
- turizmus a prírodné bohatstvo;
- kultúru;
- vedu a šport.

Vzhľadom na to, že v Českej republike chýbala jednotná prezentácia a realizované boli len výstupy za jednotlivé segmenty bez spoločného zastrešenia, *Koncepcia jednotnej prezentácie Českej republiky* na danú situáciu reaguje a v texte dokumentu sa zdôrazňuje, že vízia musí byť spoločná a záväzná pre celú štátnu správu. Tá ju následne má premietnuť do všetkých svojich relevantných stratégií a činností a dlhodobo naplňovať⁴⁴⁶. Práve zdôraznenie tohto aspektu je mimoriadne dôležité. Koncepcia vychádzala najmä z predpokladu, že jednotné riadenie prezentácie Českej republiky zaisťuje jednotnosť a koherenciu prezentácie, ďalej vyššiu efektivitu využívania tak finančných, ako aj ľudských zdrojov v štátnej správe, včasnú a podrobnú informovanosť o prezentačných aktivitách, ale bude tiež zdrojom a podkladom pri vytváraní krátko- i dlhodobých komunikačných plánov a doladovaní komunikačných stratégií v štátnej správe, a tým umožní stanovenie pravidiel pre posudzovanie nadrezortných dopadov komunikácie a zvýšenie efektivity komunikačných aktivít⁴⁴⁷.

Z inštitucionálneho hľadiska realizujú prezentáciu Českej republiky smerom navonok tie orgány, organizácie a inštitúcie českej štátnej správy, ktoré štát za týmto účelom zriadil a ktorých činnosť je v českej legislatíve definovaná tzv. kompetenčným zákonom. Treba však doplniť, že agenda prezentácie Českej republiky v zahraničí nie je v tomto zákone explicitne vymedzená. Sú

19. januára 2005. Koncepcia bola predložená v časti III. materiálu č.j. 31/05. Dostupné na internete: <<http://www.vlada.cz>>.

⁴⁴² Uznesenie Vlády Českej republiky č. 239 zo 17. marca 2004 k *Východiskám pre spracovanie koncepcie jednotnej prezentácie Českej republiky*. Dostupné na internete:

<http://kormoran.vlada.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/OED64E161E1556A0C12571B6006F2C9F>.

⁴⁴³ *Koncepcie jednotné prezentace České republiky*. [online] Dostupné na internete: <http://www.cot.cz/data/cesky/05_10/priloha_C1005.pdf>.

⁴⁴⁴ Koncepcia sa sústredila na konsolidáciu jednotnej prezentácie v rámci organizácie činnosti ústredných a ostatných orgánov štátnej správy. Spolupráca s krajinami a obcami bola plánovaná v strednodobej perspektíve. Zdroj: *Koncepcie jednotné prezentace České republiky*.

⁴⁴⁵ *Koncepcie jednotné prezentace České republiky*. [online] Dostupné na internete: <http://www.cot.cz/data/cesky/05_10/priloha_C1005.pdf>.

⁴⁴⁶ Tamtiež.

⁴⁴⁷ Tamtiež.

tam uvedené náležitosti k činnosti jednotlivých rezortov vo vzťahu k prezentácii krajiny v zahraničí⁴⁴⁸. Rezorty pokrývajú najdôležitejšie segmenty prezentácie, a to zahranično-politické, kultúrne, vedecko-vzdelávacie, ekonomické, turistické a športové:

Ministerstvo priemyslu a obchodu ČR koordinuje bilaterálnu a tiež multilaterálnu zahraničnú obchodnú politiku; v kompetencii má tiež podporu exportu a získavanie zahraničných investícií. Ministerstvo riadi zahraničné zastúpenia svojich príspevkových organizácií *CzechTrade* a *CzechInvest*⁴⁴⁹.

Ministerstvo pre miestny rozvoj ČR zodpovedá za regionálnu politiku, zabezpečuje informačnú metodickú pomoc mestám, obciam a ich združeniam. Oblasť cestovného ruchu je riadená prostredníctvom príspevkovej organizácie *CzechTourism*⁴⁵⁰.

Ministerstvo vnútra má v kompetencii agendu verejného poriadku a bezpečnosti, cestovných dokladov, povoľovanie pobytu cudzincov a tiež agendu štátnych symbolov⁴⁵¹.

Ministerstvo školstva, mládeže a telesnej výchovy ČR riadi oblasť školstva, vednú politiku, výskum a vývoj, vrátane medzinárodnej spolupráce, ďalej šport, turistiku a športovú reprezentáciu štátu⁴⁵².

Ministerstvo obrany ČR plní úlohy vyplývajúce z aliančných záväzkov k NATO, a to predovšetkým v oblasti naplnenia vojensko-politických ambícií Českej republiky, plní úlohy v rámci európskych bezpečnostných štruktúr, zaisťuje plnenie úloh vo vojenských a humanitárnych misiách v zahraničí, koordinuje starostlivosť o vojnové hroby v ČR i v zahraničí, podieľa sa na zabezpečovaní štátnej športovej reprezentácie⁴⁵³.

Ministerstvo pôdohospodárstva ČR je ústredným orgánom štátnej správy pre poľnohospodárstvo, vodné hospodárstvo a potravinársky priemysel. V rámci tejto kompetencie realizuje marketingové aktivity na podporu českých poľnohospodárskych a potravinárskych výrobkov⁴⁵⁴.

Ministerstvo financií ČR zaisťuje členstvo v medzinárodných finančných inštitúciách a finančných orgánoch OECD, EÚ a ďalších medzinárodných zoskupeniach, pokiaľ toto členstvo nepripadá výlučne ČNB. Ministerstvo tiež koordinuje príjem zahraničnej pomoci⁴⁵⁵.

Ministerstvo zahraničných vecí ČR zabezpečuje vzťahy Českej republiky k ostatným štátom, medzinárodným organizáciám a integračným zoskupeniam, koordinuje aktivity vyplývajúce z bilaterálnej a multilaterálnej spolupráce. Ku kompetenciám ministerstva okrem iného patrí aj koordinácia činnosti ministerstiev a iných ústredných orgánov štátnej správy v oblasti zahraničných vzťahov, riadenie zastupiteľských úradov. Okrem nich Českú republiku v zahraničí zastupujú a prezentujú aj *České centrá*⁴⁵⁶, ktoré sú príspevkovou organizáciou MZV ČR⁴⁵⁷.

⁴⁴⁸ *Zákon č. 2/1969 Sb. o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky*. Dostupné na internete: <<http://www.epravo.cz/top/zakony/sbirka-zakonu/uplne-zneni-zakona-ze-dne-8-ledna-1969-c-21969-sb-o-zrizeni-ministerstev-a-jinych-ustrednich-organu-statni-spravy-ceske-republiky-3142.html>>.

⁴⁴⁹ Ministerstvo průmyslu a obchodu České republiky [online]. Dostupné na internete: <<http://www.mpo.cz/>>.

⁴⁵⁰ Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky [online]. Dostupné na internete: <<http://www.mmr.cz/>>.

⁴⁵¹ Ministerstvo vnitra České republiky [online]. Dostupné na internete: <<http://www.mvcr.cz/>>.

⁴⁵² Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky [online]. Dostupné na internete: <<http://www.msmt.cz/>>.

⁴⁵³ Ministerstvo obrany České republiky [online]. Dostupné na internete: <<http://www.army.cz/>>.

⁴⁵⁴ Ministerstvo zemědělství České republiky [online]. Dostupné na internete: <<http://eagri.cz/>>.

⁴⁵⁵ Ministerstvo financí České republiky [online]. Dostupné na internete: <<http://www.mfcr.cz/>>.

⁴⁵⁶ *České centrá* - príspevková organizácia Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky bola zriadená v roku 1993 ako nástupnícka organizácia Správy zahraničných kultúrnych zariadení. V súčasnosti má 20 zahraničných zastúpení. Jej hlavnou činnosťou je prezentácia krajiny v zahraničí, najmä v oblasti kultúry, obchodu, cestovného ruchu. Zabezpečuje účasť ČR na svetových výstavách, zaisťuje informačný servis o ČR, podporuje vonkajšie ekonomické vzťahy a proexportnú

Zastupiteľské úrady a kancelárie ďalších štátnych organizácií v zahraničí sú akousi výkladnou skriňou každého štátu. Obraz krajiny veľkou mierou utvára nielen umiestnenie a vzhľad sídiel zastúpení v zahraničí, ale pokiaľ sú určené pre verejnosť, aj ich dostupnosť a rozlíšiteľnosť. Je však nutné poznamenať, že umiestnenie a prevádzka budov zastupiteľských úradov sa riadi špecifickými pravidlami, a to najmä bezpečnostnými. Čo sa týka zastúpení *Českých centier*, *CzechTrade*, *CzechInvestu* alebo *CzechTourismu*, priestory týchto organizácií sú určené najmä pre styk s verejnosťou a na rozdiel od diplomatických misií sú spravidla využívané na obchodnú činnosť. Mnohé z nich sú však lokalizované v rôznych častiach mesta, čo so sebou prináša isté nevýhody. Vysoký počet separátne financovaných zastúpení zvyšuje náklady nielen na prenájom budov a prevádzku, ale aj na počet zamestnancov vrátane miestnych síl. Pri návšteve dostáva záujemca informáciu len z jedného segmentu, zatiaľ čo v spoločnom sídle viacerých zastúpení by si mohol jednoduchšie skompletizovať požadovanú informáciu. Rozptýlené umiestnenie sťažuje koordináciu, vzájomnú komunikáciu a zvyšuje náklady na celkovú propagáciu. Dlhodobou stratégiou by malo byť podľa *Koncepcie jednotnej prezentácie Českej republiky* vytváranie tzv. *Českých domov*, kde by boli pod jednou strechou sústredené všetky zastúpenia Českej republiky v danej krajine, resp. hlavnom meste. Pozitívnym zistením je skutočnosť, že spoločné umiestnenie a spoluprácu viacerých zastúpení Českej republiky je už možné nájsť v niektorých miestach pôsobenia *Českých centier* a to napríklad v Moskve, Viedni či New Yorku. Je preto nevyhnutné, aby bol vznik ďalších zahraničných zastúpení ČR koordinovaný medzi kompetentnými rezortmi s cieľom dosiahnuť maximálnu možnú synergiu a úspory.

Ústredné orgány štátnej správy riadia a koordinujú činnosť zahraničných zastúpení a celkové zahraničné aktivity buď samostatne, resp. finančne prispievajú na prezentáciu Českej republiky a to v rôznych formách⁴⁵⁸:

- *výstavy, veľtrhy, kultúrne akcie, konferencie* - účasť na domácich a významných medzinárodných výstavách a veľtrhoch⁴⁵⁹ (napr. EXPO 2010 v Šanghaji), dotácie českým firmám na ich účasť na týchto podujatiach, organizovanie významných medzinárodných akcií v ČR. Z mnohých určite treba spomenúť úspešné prezentačné podujatia pod označením *České dni* alebo *Český týždeň*, ktoré už zarezovali vo verejnosti;
- *médiá* - spolupráca so zahraničnými korešpondentmi akreditovanými v Českej republike, prezentácia formou inzercie a článkov v tlačových a elektronických zahraničných médiách;
- *(audiovizuálne) prezentácie* - odborné prezentácie formou účasti na pracovných rokovaniach, seminároch, konferenciách, expertných schôdzkach a prednáškach, politické prezentácie, prezentácie českých podnikov a organizácií v zahraničí;
- *zahraničná rozvojová pomoc* - oblasť rozvojovej spolupráce je integrálnou súčasťou zahraničnej politiky, koordinovanej MZV ČR;
- *vzdelanie, veda, výskum a bohemistika* - prirodzenou súčasťou zahraničnej kultúrnej politiky každej krajiny je odovzdávanie poznatkov o vlastnej histórii a súčasnosti v ďalších štátoch sveta a šírení znalosti jazyka svojej krajiny v zahraničí;

politiku ČR. Spolupracuje so štátnymi a neštátnymi organizáciami s cieľom rozvíjať ich aktivity, ak sú v súlade so záujmami ČR. Dostupné na internete: <<http://www.czechcentres.cz>>.

⁴⁵⁷ Ministerstvo zahraničných vecí Českej republiky [online]. Dostupné na internete: <<http://www.mzv.cz>>.

⁴⁵⁸ *Koncepcie jednotnej prezentácie Českej republiky*. [online] Dostupné na internete: <http://www.cot.cz/data/cesky/05_10/priloha_C1005.pdf>.

⁴⁵⁹ Ministerstvo priemyslu a obchodu Českej republiky uplatňuje *Koncepciu prezentácie ČR na medzinárodných veľtrhoch a výstavách* ako program českých oficiálnych účastí na medzinárodných veľtrhoch a výstavách. V roku 2009 boli české subjekty na zahraničných trhoch podporené prostredníctvom *Koncepcie* na 79 medzinárodných výstavách a veľtrhoch v 34 krajinách. Ministerstvo na tieto aktivity v minulom roku vynaložilo celkom 107 miliónov českých korún. Dostupné na internete: <<http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/statni-podpora-exportu/koncepcie-prezentace-cr-veletrhy-08-10/1000485/53042/>>.

- *zahraničné cesty* - dôležitou súčasťou prezentácie ČR sú zahraničné cesty politikov a štátnych úradníkov, a to nielen preto, že niektoré sú dôsledne monitorované médiami. Vzhľad, správanie, prezentačné a rétorické schopnosti, výber akcií, ktorých sa zúčastňujú, dary a podobne, to všetko ako celok ovplyvňuje vnímanie nielen danej osoby, ale aj krajiny;
- *osobnosti ČR* - jednou z najviditeľnejších foriem prezentácie ČR sú osobnosti, ktorých význam presahuje hranice ČR. Patria medzi ne predovšetkým štátnici, umelci, vedci, športovci či podnikatelia;
- *produkty* - kvalitné, či už tradičné alebo moderné, produkty českých podnikov a prezentácie významných českých značiek sú ďalšou významnou súčasťou pri vytváraní pozitívneho obrazu ČR v zahraničí;
- *publikácie a internet* - vydávanie cudzojazyčných publikácií, videokaziet či CD, ktoré sú distribuované buď prostredníctvom zastupiteľských úradov, *Českých centier*, *CzechTourismu*, alebo priamo na výstavách, veľtrhoch, konferenciách či iných prezentačných akciách.

Vstupnú bránu prezentácie Českej republiky na internete tvorí portál: www.czech.cz. Samotný vizuál webstránky vzišiel z výberového konania, ktoré v roku 2006 vypísalo Ministerstvo zahraničných vecí Českej republiky a je tvorený piatimi farebnými komixovými bublinami rôzneho tvaru a nápisom *Czech Republic*. Nápis sa používa v rôznych jazykových variantoch okrem českého jazyka. Farebnosť, tvary a poradie bublín sú presne definované. Tým sa vytvorilo nové marketingové prezentačné logo krajiny smerom navonok, ktoré nie je zakotvené v zákonoch, ani v iných právnych predpisoch. Logo a celá kampaň získala ocenenie odbornej verejnosti (Czech Grand Design 2006), vyvolala však aj protichodné reakcie. Kritizované bolo najmä to, že logo nijako neodráža identitu krajiny. V dizajne tohto vizuálu bol vytvorený tiež oficiálny portál Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky, ostatné české ústredné orgány ho však neprevzali.

Z vizuálneho hľadiska sa *Koncepcia jednotnej prezentácie Českej republiky* zameriava na dve oblasti, ktoré neboli predtým komplexne riešené⁴⁶⁰:

Prvá sa týka **vizuálneho štýlu štátnej správy**, pod ktorým sa chápe jednotné používanie vizuálnych prvkov (štátne symboly) na oficiálnych dokumentoch ústredných orgánov štátnej správy. Dôvodom zamerania sa na tento bod bola zrejme skutočnosť, že štátna správa v Českej republiky po vizuálnej stránke nevykazuje jednotný efekt a má slabé jednotiace prvky. Nejednotná vizuálna podoba výstupov štátnej správy môže navodzovať dojem roztrieštenosti a neprofesionality nielen v zahraničí, ale i doma pri komunikácii rezortov navzájom, s občanmi, firmami, inštitúciami aj samosprávou. Legislatívne tiež nie je v Českej republike vyriešené používanie štátneho znaku v konkrétnych prípadoch ako sú hlavičkové papiere, vizitky, internetové stránky a pod. Okrem toho niektoré štátne rezorty pri vonkajšej prezentácii pracujú s vlastnou marketingovou značkou. Daný stav napriek prijatej *Koncepcii* pretrváva dodnes. Zo 14 ministerstiev má veľká väčšina svoje vlastné logo a len dva rezorty sa prezentujú navonok prostredníctvom loga zloženého zo štátneho znaku a názvu inštitúcie (rezort zahraničia a financií).

Koncepcia poukazuje aj na prijatie opatrení s cieľom odlíšiť vizuálne výstupy orgánov štátnej správy od výstupov ktorejkoľvek súkromnej firmy či neziskovej organizácie, keďže štátne symboly môžu používať len inštitúcie vyslovene uvedené v zákonoch⁴⁶¹. Zodpovedným orgánom

⁴⁶⁰ *Koncepcie jednotné prezentace České republiky*. [online] Dostupné na internete: <http://www.cot.cz/data/cesky/05_10/priloha_C1005.pdf>.

⁴⁶¹ *Zákon č. 3/1993 Zb., o štátnych symboloch České republiky, v znení zákona č. 154/1998 Zb.* Dostupné na internete: <<http://www.epravo.cz/top/zakony/sbirka-zakonu/?lawsSbirkaCislo=3&lawsCastkaCislo=&lawsSbirkaCastkaRok=1993&lawsSearchSubmit=Odeslat>>, a *Zákon č. 352/2001 Zb., o používaní štátnych symbolov České republiky a o zmene niektorých zákonov*. Dostupné na internete:

pre štátne symboly je Ministerstvo vnútra Českej republiky. To však nerieši prípady použitia štátneho znaku aj inými ako štátnymi subjektmi. Treba však dodať, že *Koncepcia* nemá zámer výstupy štátnej správy úplne unifikovať, ale skôr prispieť k ich jednoduchšej rozoznatelnosti a rešpektovaniu niekoľkých spoločných vizuálnych prvkov.

Druhá oblasť sa koncentruje na oblasti marketingu, teda na propagačné výstupy Českej republiky, produkované ústrednými orgánmi štátnej správy. V kontexte tejto časti bolo poukázané na skutočnosť, že treba vytvoriť vlastnú marketingovú značku, teda akúsi ľahko zapamätateľnú identitu, ktorá je súčasťou vizuálnych výstupov štátu. Cieľom značky je krajinu odlíšiť od ostatných, nemusí byť nutne fixovaná na štátne symboly. Tu treba zdôrazniť, že vzhľadom na to, že bielo-modro-červená kombinácia vlajky má až 12 európskych krajín⁴⁶², značka štátu by nemala byť totožná len s oficiálnym znakom, resp. vlajkou. Niektoré krajiny majú v tejto oblasti už dlhodobšie skúsenosti. Príkladom môže byť Holandské kráľovstvo, ktoré od 70 tých rokov svoju značku v zahraničí prezentuje prostredníctvom názvu krajiny a vizuálneho emblému v oranžovej farbe: *Holland* s tulipánom, podobne Španielsko so symbolom slnka. Zaujímavé je, že Holandsko si ako svoj marketingový názov vybralo názov *Holland* aj napriek tomu, že nejde o oficiálny názov krajiny, ale o názov regiónu v západnej časti krajiny⁴⁶³, v zahraničí je to však tradične používaný názov pre označenie krajiny. Pri marketingovej prezentácii využíva oranžovú farbu, ktorá rovnako nie je farbou jeho štátnych symbolov, ale s krajinou sa už tradične spája.

Skúsenosti z mnohých krajín ukazujú, že prezentácia krajiny musí vždy začať rozhodnutím na najvyššej úrovni. Či sa už problematikou zaoberá úrad vlády, alebo niektoré z ministerstiev, rozhodovanie o realizácii jednotnej prezentácie krajiny sa musí stať záujmom najvyšších predstaviteľov. V kontexte so schválenou *Koncepciou* bola preto etablovaná **Komisia pre prezentáciu Českej republiky** ako poradný orgán ministra zahraničných vecí, ktorú tvoria zástupcovia vlády, štátni tajomníci vybraných ministerstiev, ďalej predstavitelia Kancelárie prezidenta republiky, Poslaneckej snemovne parlamentu ČR, Asociácie krajov, riaditelia príspevkových organizácií *Českých centier*, *CzechInvest*, *CzechTrade* a *CzechTourismu*. Komisia sa od roku 2005 stretáva minimálne raz ročne, aby prerokovala zásadné koncepčné otázky. Ďalšie zasadnutia komisie prebiehajú na úrovni zástupcov delegovaných jednotlivými ministrami. Ich zasadnutia zvoláva minister zahraničných vecí podľa potreby⁴⁶⁴.

Komisia si vytýčila dlhodobé, strednodobé a krátkodobé ciele⁴⁶⁵ (presný časový harmonogram nebol prijatý):

Medzi dlhodobé ciele *Komisia* zaradila vytváranie podmienok pre jednotnú prezentáciu ČR v zhode s programovým vyhlásením vlády, koordináciu prezentačných aktivít ČR a úsilie o efektivitu vynakladaných ľudských a finančných zdrojov štátnej správy na prezentáciu.

Strednodobými úlohami sú vypracovanie návrhu spolupráce príslušných rezortov vrátane aktivít ich príspevkových organizácií, vytvorenie stratégie pre spoluprácu štátu s významnými českými exportérmi, s mimovládnyimi subjektmi, verejnou správou. Medzi tieto priority patrí tiež návrh na zefektívnenie umiestňovania zahraničných zastúpení štátu, resp. vypracovanie metodiky hodnotenia pôsobenia jednotnej prezentácie ČR podľa jednotlivých segmentov.

Niektoré z cieľov definovaných v krátkodobom horizonte sa už podarilo splniť. Medzi ne patrilo vytvorenie grafickej podoby štátnych symbolov. Zákon Českej národnej rady o štátnych symboloch totiž obsahuje len slovný popis jednotlivých farieb obsiahnutých na štátnych symboloch,

<<http://www.epravo.cz/top/zakony/sbirka-zakonu/zakon-ze-dne-18-zari-2001-o-uzivani-statnich-symbolu-ceske-republiky-a-o-zmene-nekterych-zakonu-2792.html>>.

⁴⁶² Česká republika, Francúzsko, Holandsko, Chorvátsko, Island, Luxembursko, Nórsko, Rusko, Slovensko, Slovinsko, Srbsko a Veľká Británia.

⁴⁶³ V slovenskom jazyku sa tiež používa pre označenie krajiny Holandsko, v mnohých krajinách však názov vychádza z oficiálneho názvu krajiny *Nederland*: Nizozemsko (česky), Netherlands (anglicky), resp. Niederlande (nemecky).

⁴⁶⁴ *Koncepcie jednotné prezentace České republiky*. [online] Dostupné na internete: <http://www.cot.cz/data/cesky/05_10/priloha_C1005.pdf>.

⁴⁶⁵ Tamtiež.

čo spôsobovalo ich rôzne nekvalitné zobrazenia. MZV ČR preto poskytlo na svojej internetovej stránke elektronickú verziu zobrazenia národných symbolov ČR, ktoré boli spracované v profesionálnej tlačovej kvalite. V celkove troch formátoch sú k dispozícii malý štátny znak, vlajka Českej republiky, veľký štátny znak, notový zápis štátnej hymny a vlajka Európskej únie. *Koncepcia jednotnej prezentácie Českej republiky* mala za cieľ tiež vytvorenie jednotného vizuálu pre celú štátnu správu. Vizuálom sa v súčasnosti riadia české zastupiteľské úrady v zahraničí, *České centrá*, niektoré ministerstvá a štátne príspevkové agentúry ako *CzechInvest* a *CzechTrade*. Schválený projekt však nereflektuje paradoxne *CzechTourism*, príspevková organizácia Ministerstva pre miestny rozvoj ČR, ktorá aj naďalej používa štátnu vlajku a svoje aktivity s MZV ČR nekoordinuje.

ZÁVER

Každá krajina, ktorá je schopná citlivo vnímať multiplikačný efekt prameniari z hodnoty svojho imidžu predovšetkým v oblastiach ako zahraničné investície, zahraničný obchod, turistika a zahraničná politika podniká premyslené a systémové kroky, ktoré prispievajú k vzniku, zmene či zošľacht'ovaniu imidžu krajiny. Treba však zdôrazniť, že logo, imidž, alebo značka sú v prípade štátu len marketingovými nástrojmi a pravú podstatu problému nevyriešia. Je tiež preto podstatné, aby štáty narábali so svojimi zdrojmi nanajvýš efektívne, čo platí nielen v časoch globálnej hospodárskej a finančnej krízy. Pokiaľ pozitívne výsledky z niektorých štátov poukázali na výhody jednotnej prezentácie, štáty by mali túto možnosť využiť. Pre malé štáty platí toto pravidlo dvojnásobne, keďže musia na vlastné presadenie sa vynaložiť viac úsilia. Česká republika nie je výnimkou, chýba jej však synergický efekt štátnej správy. Tradicionalizmus a vlastná identita jednotlivých ústredných štátnych orgánov je v českej štátnej správe hlboko zakorenená, čo oslabuje jednotnú prezentačnú konzistentnosť štátnej správy. V dnešnom stále viac prepojenom svete medzinárodných vzťahov budú v získaní svojho vplyvu a prosperity úspešnejšie tie krajiny, ktoré budú svoju značku budovať jednotne a efektívne, s precízne vyprofilovanými cieľmi a s využitím najmodernejších prostriedkov.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. HORVÁTH, M.: *National Branding – komplexný prístup k prezentácii Slovenska* [online]. In: Týždenník Trend, 28.06.2006. Dostupné na internete: <<http://ekonomika.trend.sk/ekonomika-slovensko/nation-branding-komplexny-pristup-k-prezentacii-slovenska-diskusia.html>>.
2. *Koncepcie prezentace ČR na mezinárodních veletrzích a výstavách (2008-2010)* [online] Dostupné na internete: <http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/statni-podpora-exportu/koncepcie-prezentace-cr-veletrhy-08-10/10004_85/53042/>.
3. KOPECKÝ, L.: *Česká republika – jak dobrá je to značka?* [online] Dostupné na internete: <http://www.cuni.cz/IFORUM-3137.html>
4. MIKLOŠ, I.: *Kto padá, kto stúpa a prečo?* [online] Dostupné na internete: <<http://www.ivanmiklos.sk/sk/prednasky/6.-prednaska-kto-pada-kto-stupa-a-preco/>>.
5. PAJTINKA, E.: *Teoretické východiská formovania verejnej diplomacie Slovenskej republiky*. In: Zborník príspevkov z 10. medzinárodnej vedeckej konferencie *Medzinárodné vzťahy 2009*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2010, s. 562-567, ISBN 978-80-225-3024-8.
6. PFLIMPFL, L.: *Veřejná diplomacie versus ekonomická diplomacie: podpora značky státu v zahraničí* [online]. In: *Mezinárodní politika, Časopis Ústavu mezinárodních vztahů – Praha*, roč. XXXIII., č. 5/2009, s. 22. ISSN 0543-7962. Dostupné na internete: <http://www.iir.cz/upload/MP/MPArchive/2009/MP05_09_lore.pdf>.
7. SKŘIVÁNEK, J.: *Jak vměstnat tisíc let historie a deset milionů lidí do kouzla řečeného LOGO?* [online] Dostupné na internete: <<http://www.czechtrade.cz/reference/czechtrade-media/jak-vmestnat-tisic-let-historie-a-deset-milionu-lidi-do-kouzla-receného-logo/>>.

INTERNETOVÉ ZDROJE

1. CZECHINVEST - <http://www.czechinvest.org>;
2. CZECHTOURISM - <http://www.czechtourism.cz>;
3. CZECHTRADE - <http://www.czechtrade.cz>;
4. ČESKÉ CENTRÁ - <http://www.czechcentres.cz>;
5. DENNÍK SME – <http://www.sme.sk>;
6. DENNÍK HOSPODÁRSKE NOVINY - <http://hn.hnonline.sk>;
7. EAST WEST GLOBAL INDEX 200 – <http://www.eastwestcoms.com/global.htm>;
8. INTERBRAND - <http://www.interbrand.com>;
9. MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ ČESKEJ REPUBLIKY – <http://www.mzv.cz>;
10. TÝŽDENNÍK TREND – <http://www.etrend.sk>
11. UNESCO - <http://www.unesco-czech.cz>
12. VLÁDA ČESKEJ REPUBLIKY – <http://www.vlada.cz>;

KONTAKT

Mgr. Boris Mattoš, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

E-mail: mattos@euba.sk

ABSTRAKT

Medzinárodná migrácia sa v posledných rokoch stala kľúčovou prioritou politík vlád v jednotlivých krajinách. Tento príspevok analyzuje hlavné trendy súčasnej medzinárodnej migrácie, faktory vplyvu na medzinárodnú migráciu a ekonomické teórie medzinárodnej migrácie.

Kľúčové slová: migrácia, neoklasická teória, teória novej ekonomiky pracovnej migrácie, trendy v medzinárodnej migrácii

ABSTRACT

International migration has become a key priority in governmental policies of many states during past years. This article analyzes main trends in contemporary international migration, factors of influence and economic theories of international migration.

Keywords: migration, neo-classic theory, new economics of labor migration, trends in international migration

JEL KLASIFIKÁCIA: O15

ÚVOD

Medzinárodná migrácia sa stáva jednou z globálnych otázok súčasného vývoja medzinárodných vzťahov. Podľa údajov Medzinárodnej organizácie pre migráciu sa v roku 2010 predpokladá migrácia 214 mil.⁴⁶⁷ obyvateľov našej planéty. Čo sa týka základnej charakteristiky súčasnej medzinárodnej migrácie, po skončení Studenej vojny je možné identifikovať nasledujúce charakteristiky:

- Rast nepravidelnej migrácie vrátane nelegálneho obchodovania s ľuďmi
- Rast počtu štátov a oblastí dotknutých medzinárodnou migráciou
- Regionálny charakter väčšiny medzinárodnej migrácie
- Medzinárodná migrácia sa stala súčasťou centrálnych politických otázok niektorých štátov (od konca 80. rokov)

1 Súčasný migračný trendy

Medzinárodná migrácia je fenomén, ktorý sa v posledných rokoch dostal do centrálnej pozornosti vlád niektorých krajín sveta. Ide o rozvojové aj vyspelé krajiny, v rámci ktorých dochádza k pohybu obyvateľstva oboma smermi. V rámci celého sveta dochádza k určitým migračným modelom, ktoré zahŕňajú aj nové formy migrácie, napriek tomu môžeme hovoriť

⁴⁶⁶ Tento príspevok je spracovaný v rámci projektu VEGA 1/0911/11, vedúca prof. Ing. Ľ. Lipková, CSc.

⁴⁶⁷ <http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/lang/en>.

o určitých všeobecných tendenciách migrácie v 21. storočí. V rámci súčasných migračných trendov môžeme analyzovať⁴⁶⁸:

- Globalizáciu migrácie,
- Zrýchlenie migrácie,
- Diferenciáciu migrácie,
- Feminizáciu migrácie,
- Spolitizovanie migrácie.

Čo sa týka globalizácie migrácie, môžeme sledovať tendenciu, kedy sa stále viac krajín zapája, prípadne je hlbšie dotknutých, do medzinárodnej migrácie. Dôležitým aspektom je skutočnosť, že v prípade domácich krajín rastie diverzita týchto krajín, čo v hostiteľských (tradičných imigračných) krajinách znamená prílev zahraničného obyvateľstva na rôznych stupňoch ekonomického, sociálneho a kultúrneho rozvoja. Na druhej strane aj tradičné imigračné krajiny získavajú ďalšie konkurujúce krajiny, v súčasnosti desať krajín s najvyšším počtom imigrantov dosahuje na celkovej imigrácii menší podiel ako v roku 2000⁴⁶⁹.

Zrýchlenie migrácie znamená, že medzinárodný pohyb ľudí narastá z kvantitatívneho hľadiska vo všetkých svetových regiónoch. Tento kvantitatívny nárast spôsobuje, že sa medzinárodná migrácia stáva jednou z kľúčových oblastí politiky imigračných krajín, ktoré môžu tento trend do určitej miery zvrátiť prijatím dostatočne efektívnych migračných politík. V priebehu poslednej dekády (2000 – 2010) došlo k nárastu počtu migrantov zo 150 mil. v roku 2000 na 214 mil. v súčasnosti⁴⁷⁰.

Pri diferenciácii migrácie môžeme pozorovať trend rôznych druhov imigrácie v jednej krajine. Nejde len o migráciu pracovnej sily (napr. sezónnu), ale aj o utečencov či migrantov, ktorých hlavným cieľom je trvalé usadenie sa v hostiteľskej krajine. Aj napriek určitej kontrole vlád s cieľom obmedziť imigráciu, trend začne s jedným druhom migrácie (napr. migrácia pracovnej sily), v čase však začne dochádzať k vytváraniu migračných sledov, ktoré naberajú aj iné formy (manžel, v dôsledku push alebo pull faktorov, migruje za prácou do zahraničia. Po určitom čase požiadajú o vydanie povolenia na trvalý pobyt a prichádza za ním manželka s deťmi. V dlhšom časovom horizonte môže dôjsť k vytvoreniu celej komunity migrantov v hostiteľskej krajine, ktorá bude podporovať prílev ďalších generácií migrantov, príbuzných, atď.). Diferenciácia migrácie tak znamená ťažkosti s uplatňovaním pôvodnej koncepcie migračnej politiky v hostiteľskej krajine.

Úloha žien v migračnom procese postupne nabera na význame. Ženy sú dôležitými aktérkami vo všetkých rozvojových regiónoch a v takmer všetkých typoch migrácie. Situácia v oblasti rodovej migrácie sa oproti minulosti značne mení. Pôvodne bola väčšina migrujúcej pracovnej sily a utečencov muži, so ženami sa uvažovalo predovšetkým v rovine opätovného spojenia rodiny po migrácii muža. Od 60. rokov minulého storočia však dochádza k zmene a dôležitú úlohu v migrácii pracovnej sily zohrávajú ženy. Rast počtu žien môžeme pozorovať aj pri pohyboch utečencov. Čo sa týka podielu žien na migrácii z jednotlivých regiónov, najväčší podiel má Európa (viac ako 52 %). Za ňou nasleduje Oceánia (viac ako 51 %), Latinská Amerika a Karibik a Severná Amerika (po 50 %). Najnižší podiel žien na migrantoch z regiónu vykazuje Ázia (necelých 45 %) a Afrika (necelých 47 %)⁴⁷¹.

Spolitizovanie migračného procesu znamená, že dochádza k rastúcemu vplyvu medzinárodnej migrácie na domáce politiky imigračných aj emigračných krajín, na bilaterálne,

⁴⁶⁸ Castles, S. – Miller, M. J.: The Age of Migration. 3rd Edition. Guilford Press: New York. S. 7-9.

⁴⁶⁹ <http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/lang/en>.

⁴⁷⁰ <http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/lang/en>.

⁴⁷¹ http://www.un.org/esa/population/publications/2009Migration_Chart/IttMig_maps.pdf.

regionálne a multilaterálne dohody ako aj na národné bezpečnostné politiky všetkých štátov sveta zasiahnutých týmto fenoménom.

Čo sa týka medzinárodného systému, je možné identifikovať nasledujúce migračné trendy:

- Demografické trendy vo vyspelých a rozvojových krajinách
- Ekonomické disparity medzi vyspelými a rozvojovými krajinami
- Liberalizácia medzinárodného obchodu vyžadujúca stále viac mobilnú pracovnú silu
- Globálne komunikačné siete
- Transnárodná migrácia⁴⁷²

2 Faktory vplyvu na medzinárodnú migráciu

V posledných rokoch sa v oblasti medzinárodnej migrácie začínajú objavovať úvahy o pôsobení viacerých faktorov, nielen finančných, na medzinárodnú migráciu. Preto dochádza k prehodnoteniu niektorých tradičných teórií migrácie a vytváraniu nových koncepcií, ktoré sú schopné obsiahnuť aj najnovšie trendy a faktory medzinárodnej migrácie. Okrem tradičných push a pull faktorov (rozdiely v ekonomickej situácii domácej a hostiteľskej krajiny) sa analyzuje aj pôsobenie ďalších, pomocných, faktorov⁴⁷³:

- Imigračné politiky,
- Nedostatok pracovnej sily
- Kultúrna afinita,
- Podpora zo strany domácej vlády,
- Sociálne siete,
- Geografická proximita,
- Kumulatívna kauzalita.

Imigračná politika hostiteľskej krajiny je pre medzinárodnú migráciu podstatná. Niektoré krajiny migráciu neobmedzujú vôbec, niektoré krajiny prijímajú iba špecifických migrantov (napr. na pracovné pozície, ktoré predstavujú v hostiteľskej krajine dopyt, neexistuje však žiadna ponuka), prípadne obmedzujú počet imigrantov stanovovaním imigračných kvót.

V prípade, že existuje v hostiteľskej krajine nedostatok pracovnej sily (napr. z dôvodu starnutia populácie a nízkej pôrodnosti a plodnosti v krajine), sú firmy ochotnejšie zamestnať aj zahraničných pracovníkov. Nedostatok pracovnej sily postihuje celý trh práce – od dopytu po profesionálov a špecializovaných odborníkov až po dopyt po nekvalifikovanej pracovnej sile. V prípade, že ostatné podmienky zostanú nezmenené, pracovná sila sa bude pri migrácii rozhodovať na základe relatívnych mzdových rozdielov v domácej a hostiteľskej krajine. Je tak možné, že nebude dochádzať k migrácii vysokokvalifikovanej pracovnej sily, pretože rozdiely v mzdách budú minimálne a migrácia sa bude týkať len menej kvalifikovaných prác, kde budú rozdiely vyššie.

Jedným z faktorov, ktoré vplývajú na ochotu migranta migrovať do danej hostiteľskej krajiny a ochotu hostiteľskej krajiny prijať takéhoto migranta je kultúrna afinita. Migrant sa môže

⁴⁷² Bližšie pozri Grešš, M.: Medzinárodná migrácia a jej vplyv na rozvojové krajiny. In: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky, MVK Smolenice, 2009, s. 187-196.

⁴⁷³ Clunies-Ross, Forsyth, Huq: Development Economics. 1st Edition. McGraw-Hill: , 2009. S. 676-677.

rozhodnúť pre krajinu, ktorá má podobný jazyk ako domáca krajina, prípadne tam nájde podobné sociálne zázemie ako v domácej krajine (napr. migrácia Slovákov do Českej republiky, migrácia z bývalých kolonizovaných krajín do krajiny kolonizátora, atď.)

Čo sa týka podpory zo strany domácej vlády, niektoré rozvojové krajiny chápu potenciálne benefity z medzinárodnej migrácie (najmä vo forme remitencií) a preto vystupujú aktívne a poskytujú programy pre emigráciu svojich obyvateľov.

Sociálne siete, alebo aj skupiny „známy a rodina“, sú dôležitou súčasťou migračných pohybov. V prvom rade uľahčujú príchod migranta do hostiteľskej krajiny (ubytovanie, vybavenie príslušných dokladov, hľadanie práce, atď.) a môžu sa tak stať kľúčovým faktorom, na základe ktorého sa bude realizovať migrácia do danej hostiteľskej krajiny.

Z hľadiska nákladov na migráciu môže byť dôležitým faktorom aj geografická proximita. Migrant si vyberá napr. najbližšiu krajinu, pretože to pre neho predstavuje značnú úsporu nákladov. Jednou z možností je aj prítomnosť transnacionálnych korporácií v domácej krajine, ktoré podporujú výmenu pracovníkov v rámci svojich pobočiek.

Kumulatívna kauzalita je dôležitý faktor v migračnom procese, pričom súvisí s vytváraním sociálnych sietí. Prví migranti pripravujú a uľahčujú vstup ďalších migračných vln do hostiteľskej krajiny.

3 Tradičné ekonomické teórie medzinárodnej migrácie

Migrácia je multidisciplinárny a interdisciplinárny fenomén, ktorý priťahuje pozornosť geografov, sociológov, ekonómov, antropológov, politológov, atď.⁴⁷⁴. Čo sa týka hlavných teórií medzinárodnej migrácie, je možné pozorovať v rámci disciplín skúmajúcich medzinárodnú migráciu prevahu ekonómie. Dva hlavné prúdy, ktoré existovali pred vznikom teórie novej ekonomiky pracovnej migrácie boli:

- Teórie vychádzajúce z neoklasickej ekonómie
- Teórie vychádzajúce z historicko-štruktúrneho prístupu

Teórie vychádzajúce z neoklasickej ekonómie majú svojho predchodcu v Ravensteinovom gravitačnom modeli a zákonoch migrácie z 19. storočia. V 20. storočí sa rozpracoval koncept push-pull teórie medzinárodnej migrácie a teória migračného hrbola.

Neoklasická makroekonomická teória medzinárodnej migrácie vznikla v polovici minulého storočia ako pokus o vysvetlenie medzinárodnej migrácie v procese ekonomického rozvoja danej krajiny. Podľa tejto koncepcie dochádza k migračným pohybom z dôvodu mzdového diferenciu, kedy mzda vo vysielajúcej krajine je nižšia ako mzda v prijímajúcej krajine. Migranti preto migrujú do prijímajúcej krajiny čo v konečnom dôsledku bude viesť k vyrovnaní mzdových rozdielov medzi dvoma krajinami.

Neoklasická mikroekonomická teória vychádza z podmienok dokonalej konkurencie a racionálne sa správajúceho jednotlivca. Racionálny jednotlivec je tak dokonale informovaný o všetkých aspektoch medzinárodnej migrácie a na základe racionálnej analýzy nákladov a výnosov (Cost-Benefit Analysis) je schopný sa rozhodnúť pre medzinárodnú migráciu. V prípade, že výnosy z medzinárodnej migrácie budú vyššie ako náklady na migráciu, bude migrovať. Medzinárodná migrácia sa chápe ako investícia do ľudského kapitálu (podobne ako investície do vzdelania, jednotlivec očakáva vyšší príjem a vyššiu návratnosť súčasnej investície v budúcnosti. V prípade medzinárodnej migrácie vyšší príjem zo zamestnania v zahraničí ako náklady na migráciu, ktoré

⁴⁷⁴ <http://www.springerlink.com/content/q6r14x1565711v1k/fulltext.pdf>.

predstavujú náklady na sťahovanie, náklady na štúdium cudzieho jazyka, náklady na opustenie rodiny a priateľov, atď.)

Čo sa týka historicko-štruktúrnej koncepcie, opiera sa predovšetkým o štruktúrny dopyt po pracovnej sile vo vyspelých kapitalistických ekonomikách (základ je v Marxovej politickej ekonómii) a o teóriu svetových systémov (rozdelenie sveta na krajiny jadra a periférie). Koncepcia historicko-štruktúrneho prístupu vznikla v 70. rokoch minulého storočia ako reakcia na nedostatky ekonomických koncepcií medzinárodnej migrácie. Jej základom je marxistická politická ekonómia a teória svetových systémov. Podľa autorov⁴⁷⁵ tohto prístupu je potrebné zdôrazniť nerovnovážnu distribúciu politickej a ekonomickej sily vo svetovej ekonomike. Migrácia sa tak stáva najmä spôsobom mobilizácie lacnej pracovnej sily pre kapitál, tzn. že v rámci svetovej ekonomiky dochádza k rozdielnemu rozvoju v jednotlivých krajinách (vyspelých a rozvojových) a exploatacii prírodných zdrojov chudobných rozvojových krajín, čo v konečnom dôsledku vedie k tomu, že bohaté krajiny neustále viac bohatnú na úkor chudobných krajín. Na rozdiel od ekonomických teórií, ktoré predpokladajú najmä dobrovoľnú migráciu za lepšími mzdovými podmienkami, historicko-štruktúrny prístup predpokladá masové získavanie lacnej pracovnej sily z rozvojových krajín kapitálom vo vyspelých krajinách (v podstate nedobrovoľná migrácia). Dostupnosť lacnej pracovnej sily je pritom pozostatkom kolonializmu ako aj vojen a regionálnych rozdielov v európskych krajinách. Čo sa týka teórie svetových systémov, migrácia pracovnej sily je jedným z hlavných spôsobov vplyvu krajín jadra na chudobné krajiny nerozvinutej periférie. Využívaním pracovnej migrácie dochádza k vytváraniu vzťahov medzi vyspelými a rozvojovými krajinami (krajiny prvého a tretieho sveta), ktoré sú založené na dominancii jadra (vyspelých krajín). Migrácia sa tak stáva neoddeliteľnou súčasťou systému medzinárodných vzťahov a je rovnako dôležitá ako vojenská prevaha prvého sveta a kontrola obchodu a investícií zo strany prvého sveta tak, aby tretí svet zostal v podriadenom postavení a závislý na prvom svete.

Medzi hlavné nedostatky spomínaných prístupov je možné zaradiť predovšetkým:

- Jednoduchosť
- Ahistorickosť
- Jednostranná analýza
- Racionálny jednotlivec
- Dobrovoľnosť
- Abstrahovanie od relevantných faktorov

Tradičné ekonomické teórie medzinárodnej migrácie sú príliš zjednodušujúce, na ich základe nie je možné dostatočne precízne predikovať budúce trendy, formy a smery medzinárodnej migrácie. Tieto koncepcie úplne abstrahujú od významu historických podmienok pre migráciu, pritom často historický vývoj v tradičných vysielajúcich krajinách je predpokladom pre migračné toky z týchto krajín. Historický vývoj môže byť založený na vzťahoch medzi vysielajúcou a prijímajúcou krajinou vo forme bývalých koloniálnych väzieb (napr. migrácia z Indie do Veľkej Británie), obchodu a investícií, atď. Ďalším nedostatkom tradičných ekonomických koncepcií je jednostranná analýza zameraná len na jeden aspekt medzinárodnej migrácie, ktorým sú mzdové rozdiely medzi vysielajúcou a prijímajúcou krajinou. V rámci analýzy motivácie migranta sa absentuje od ostatných faktorov, ktoré môžu byť dôležité pre vyvolanie migračného pohybu a uvažuje sa len s rozdielmi v príjmoch medzi krajinami, pričom sa predpokladá, že ich samotná existencia je schopná generovať migračný pohyb. Neoklasické teórie medzinárodnej migrácie vychádzajú z predpokladu racionálneho jednotlivca, ktorý má k dispozícii všetky informácie týkajúce sa migrácie (spĺňa podmienku dokonalej informovanosti). Súčasný migračný pohyb však nezodpovedá tomuto predpokladu. Čo sa týka rozhodovania o migrácii, neprebíha na úrovni jednotlivca, ale na úrovni väčších jednotiek ako sú rodina, domácnosť, či komunita. Okrem toho nie

⁴⁷⁵ S. Castles a G. Kosack, R. Cohen, S. Sassen.

je možné splniť podmienku dokonalej informovanosti, a tak je rozhodovanie o migrácii založené na nedokonalých a nekompletných informáciách (migrant a jeho rodina nemajú k dispozícii všetky informácie týkajúce sa napr. imigračnej politiky v prijímajúcej krajine a na základe nekompletnej informácie môže padnúť zlé rozhodnutie o migrácii). Neoklasické teórie tiež predpokladajú dobrovoľnú migráciu, ale práve rozhodnutím v rámci väčších jednotiek je často súčasná migrácia nedobrovoľná (migrujúci jednotlivec sa musí podriadiť vôli väčšiny). Čo sa týka abstrahovania od relevantných faktorov, ide predovšetkým o skutočnosť, že tradičné koncepcie vychádzajú z predpokladu voľného trhu, na ktorom sú štátne zásahy nežiaduce a preto sa neberú do úvahy (pri rozhodnutí o migrácii sa vôbec neberie do úvahy imigračná politika prijímajúcej krajiny aj keď je k dispozícii, pretože podľa tradičných koncepcií predstavuje len externalitu, od ktorej je potrebné abstrahovať).

V rámci kritiky predchádzajúcich koncepcií medzinárodnej migrácie došlo k vytvoreniu ďalšej teoretickej koncepcie – teórie migračných systémov. Tá zahŕňa široké spektrum vedeckých disciplín a pokúša sa obsiahnuť všetky aspekty a dimenzie medzinárodnej migrácie. Podľa tejto teórie je migračný systém zložený z dvoch alebo viacerých krajín, medzi ktorými dochádza k výmene migrantov. Prístup teórie migračných systémov predpokladá analýzu oboch strán migračného toku (vysielajúcej aj prijímajúcej krajiny) a vzájomné prepojenie medzi oboma krajinami. Podľa tejto teórie sú migračné pohyby vyvolané predovšetkým existenciou predošlých vzájomných prepojení medzi vysielajúcou a prijímajúcou krajinou, ako napr. kolonizácia, politický vplyv, atď. Teória migračných systémov je založená na multidisciplinárnej analýze medzinárodnej migrácie, ktorej základom je skutočnosť, že akýkoľvek migračný pohyb je dôsledkom vzájomnej interakcie makroštruktúr a mikroštruktúr. Tieto dve úrovne sú navzájom prepojené mnohými medzičlánkami, ktoré sa nazývajú mezoštruktúry. Makroštruktúry predstavujú rozsiahle inštitucionálne faktory, ako je podstata svetového trhu, medzištátne vzťahy, migračná politika v rámci štátov, atď. Podľa tejto teórie sú rozhodujúcimi determinantmi medzinárodnej migrácie na makroúrovni najmä rast rozsahu a významu svetovej ekonomiky, rast ekonomickej interdependencie medzi krajinami, evolúcia výroby, distribúcie a výmeny v rámci svetového hospodárstva a úloha medzinárodných vzťahov a jednotlivých krajín pri organizovaní alebo pomoci migračných pohybov. V rámci mikroštruktúr analyzujeme predovšetkým neformálne sociálne siete, ktoré si budujú samotní migranti v prijímajúcej krajine. Okrem toho sem patria aj zvyky, presvedčenia a názory migrantov. Rodina a komunita sú podstatné zložky migračných sietí. Migrácia sa tak nedeje na základe rozhodnutia jednotlivca, ale na základe rozhodnutia rodiny (typické pre Áziu), prípadne celej komunity (starší v rámci komunity rozhodnú o migrácii, aby sa zabezpečilo prežitie celej komunity). Migračné siete tiež slúžia ako základ pre proces usadzovania sa v prijímajúcej krajine, kedy si migranti vytvárajú svoju vlastnú sociálnu a ekonomickú infraštruktúru (časti miest vo vyspelých krajinách, ktorých obyvateľstvo pochádza výlučne z jednej krajiny, prípadne etnika – čínske a hispánske štvrte v mestách v USA). Čo sa týka mezoštruktúr, v posledných rokoch sa dostal ich výskum do popredia a do centra záujmu výskumu medzinárodnej migrácie. Určití jednotlivci, skupiny prípadne inštitúcie môžu na seba zobrať úlohu mediátora medzi migrantmi a politickými alebo ekonomickými inštitúciami vo vysielajúcej alebo prijímajúcej krajine. Dochádza tak ku vzniku tzv. migračného priemyslu, ktorý obsahuje náborové organizácie, právnikov, sprostredkovateľov, pašerákov a ďalšie medzičlánky. Všetci títo sprostredkovatelia sa delia do dvoch základných skupín: 1. Tí, ktorí pomáhajú medzinárodným migrantom a 2. Tí, ktorí využívajú medzinárodných migrantov. V prípade ilegálnej migrácie, alebo prebytku potenciálnych migrantov dochádza k využívaniu migrantov, ktorí sa môžu ocitnúť bez prostriedkov a pomoci v cudzej krajine.

4 Teória novej ekonomiky pracovnej migrácie

Vzhľadom na nedostatky tradičných ekonomických teórií vznikla v 80. – 90. rokoch minulého storočia tzv. nová ekonomika pracovnej migrácie (ang. New Economics of Labor Migration). Jej vznik bol tiež odrazom potreby integrácie analýzy determinantov a dopadov medzinárodnej migrácie pracovnej sily. Na teoretickej úrovni sa začal výskum v oblasti medzinárodnej migrácie rozširovať aj o ďalšie premenné, ktoré môžu pôsobiť na rozhodnutia o medzinárodnej migrácii. Táto teória predpokladá, že rozhodnutie o migrácii nie je podmienené izolovaným jednotlivcom a jeho racionálnym rozhodnutím, ale je vykonané na úrovni väčších jednotiek, ako sú rodiny, domácnosti, komunity vo vysielajúcej krajine. Predpokladá sa, že ľudia konajú kolektívne, pričom cieľom nie je len dosiahnuť maximálny príjem, ale aj minimalizáciu rizík a zníženie miery obmedzení. Obmedzenia sú dané predovšetkým negatívnymi externalitami, ktoré so sebou prináša trh vo vysielajúcej krajine. Ide najmä o nekompletný (prípadne úplne absentujúci) kapitálový trh. Okrem toho môže byť rozhodnutie o migrácii ovplyvnené aj správaním sa ostatných subjektov (jednotlivcov) v rámci migrantovej sociálnej skupiny. V prípade kolektívneho rozhodnutia o migrácii dochádza k rozdeleniu nákladov a príjmov z migrácie medzi migranta a tých členov skupiny, ktorí zostávajú vo vysielajúcej krajine. Dôležitým komponentom medzinárodnej migrácie sa tak stávajú remitencie, ktoré pracovní migranti posielajú späť do vysielajúcej krajiny svojim rodinám. Remitencie môžu tvoriť významnú zložku rozpočtov domácností vo vysielajúcich krajinách čím majú vplyv na tvorbu a štruktúru HDP krajiny (domáca spotreba). Podľa odhadu Medzinárodnej organizácie pre migráciu remitencie v roku 2009 predstavovali hodnotu 414 mld. USD, z toho 316 mld. USD prúdilo do rozvojových krajín⁴⁷⁶. Štyri krajiny s najvyšším prílevom remitencií v roku 2009 boli India (49,3 mld. USD), Čína (47,6 mld. USD), Mexiko (22,2 mld. USD) a Filipíny (19,7 mld. USD) s úhrnnými remitenciami vo výške 138,8 mld. USD⁴⁷⁷ (33,5 % z celkovej hodnoty remitencií odhadovaných pre rok 2009).

Podľa Starka a Blooma⁴⁷⁸ ľudia často a pravidelne porovnávajú úroveň príjmov v rámci svojej referenčnej skupiny. Vzájomné porovnávanie príjmov generuje psychické náklady alebo výnosy – pocit relatívnej satisfakcie (uspokojenia) alebo pocit relatívnej deprivácie (nedostatku). Jednotlivec na základe generovaných pocitov môže potom migrovať z jedného miesta na druhé (z vysielajúcej krajiny do prijímajúcej krajiny), aby zmenil svoju vlastnú relatívnu pozíciu v danej referenčnej skupine, prípadne aby úplne zmenil referenčnú skupinu. V prípade zmeny vlastnej relatívnej pozície v rámci referenčnej skupiny bude v záujme jednotlivca dosiahnutie vyššieho príjmu na inom mieste, čo spôsobí posun v relatívnej pozícii jednotlivca v referenčnej skupine smerom nahor a rast pocitu relatívnej satisfakcie. To znamená, že psychické výnosy prevážia nad nákladmi. Ďalšou možnosťou je presun z jednej referenčnej skupiny do druhej referenčnej skupiny. Migrant môže preferovať referenčnú skupinu s nízkou úrovňou relatívnej deprivácie oproti referenčnej skupine s vysokou úrovňou relatívnej deprivácie aj napriek tomu, že jeho absolútny príjem v skupine s nízkou úrovňou je nižší. Ako podotýkajú Stark a Bloom⁴⁷⁹, vo všeobecnosti osoba, ktorá sa cíti, prípadne je, relatívne viac sociálne znevýhodnená, bude mať silnejší popud migrovať ako osoba, ktorá sa cíti menej sociálne znevýhodňovaná. Okrem toho referenčná skupina, v rámci ktorej dochádza k vysokým rozdielom príjmovej nerovnosti bude generovať viac relatívnej deprivácie a vyšší sklon k migrácii ako referenčná skupina, kde je príjmová nerovnosť na nižšej úrovni (rovnomernejšie rozdelenie príjmu medzi subjekty skupiny). Ak jednotlivci v rámci referenčnej skupiny začnú migrovať, môže dôjsť k prehodnoteniu relatívnej deprivácie tých členov skupiny, ktorí nemigrujú. V prípade, že ich relatívna pozícia sa zhorší (pokles satisfakcie a rast deprivácie), dôjde k ďalšej migračnej vlne z referenčnej skupiny. Ak budeme relatívnu depriváciu

⁴⁷⁶ World Migration Report 2010: The Future of Migration: Building Capacities for Change. IOM: Geneva, 2010, s. 117.

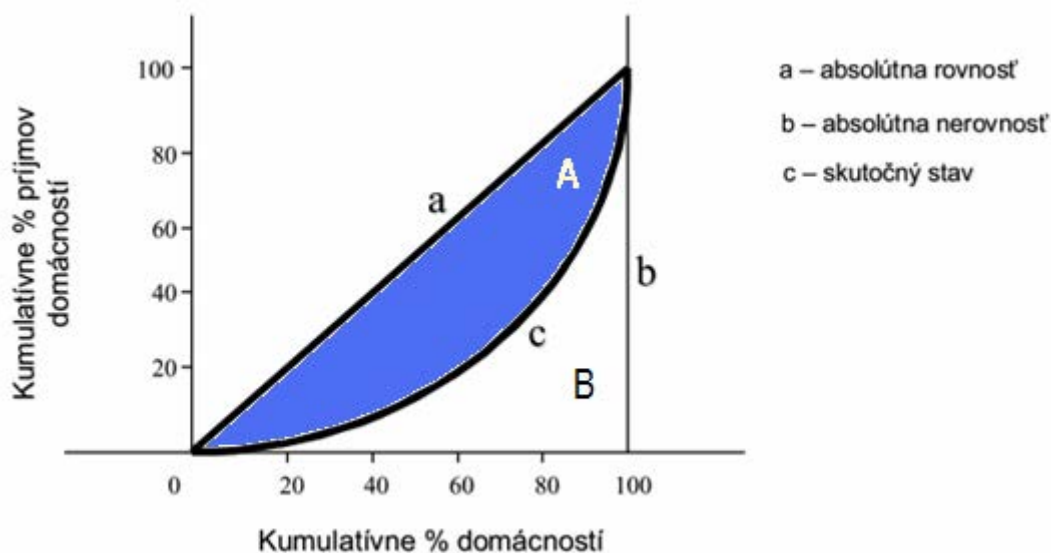
⁴⁷⁷ Tamtiež, s. 118.

⁴⁷⁸ Stark, O. – Bloom, D.E.: The New Economics of Labor Migration. The American Economic Review, Vol. 75, No. 2 (May, 1985), s. 173.

⁴⁷⁹ Tamtiež, s. 174.

merať pomocou príjmu v rámci jednotlivých skupín spoločnosti (dolných 20 % – horných 20 %, tzn. 5 príjmových skupín), migrácia dolnej päťiny (0 – 20 %), ktorá je najviac sociálne znevýhodnená (na základe výšky príjmu) spôsobí zmenu v relatívnej deprivácii druhej päťiny (20 – 40 %), ktorej členovia sa môžu rozhodnúť pre medzinárodnú migráciu, aby si zvýšili relatívnu satisfakciu na úkor deprivácie. Na vyjadrenie príjmovej nerovnosti medzi jednotlivými skupinami obyvateľstva v rámci krajiny je možné použiť Lorenzovu krivku, ktorá znázorňuje rozdelenie príjmov medzi jednotlivými domácnosťami.

Obrázok 1 Lorenzova krivka

Prameň: Lisý, J. a kol.: *Ekonomia, štvrté vydanie. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 249.*

Na obrázku je možné identifikovať tri rôzne úrovne Lorenzovej krivky. V prípade *krivky a* (sklon od osi x je 45°) hovoríme o absolútnej rovnosti, tzn. že každá päťina domácností v krajine má rovnakú úroveň dôchodku (príjmu)⁴⁸⁰. V prípade *krivky b* (sklon od osi x je 90°) ide o absolútnu nerovnosť, kedy jedna domácnosť poberá 100 % všetkých dôchodkov v krajine. Posledným prípadom Lorenzovej krivky je *krivka c*, ktorá znázorňuje skutočné rozdelenie dôchodkov v danej krajine. Čím je krivka *c* bližšie ku krivke *b*, tým je nerovnosť v dôchodkoch v krajine vyššia a naopak, čím bližšie je krivka *c* ku krivke *a*, tým je nerovnosť medzi domácnosťami v danej krajine nižšia⁴⁸¹. Na matematické vyjadrenie dôchodkovej nerovnosti môžeme použiť Giniho koeficient, ktorý sa vypočíta ako pomer medzi obsahom plochy A (plocha medzi krivkou absolútnej rovnosti a a krivkou skutočného stavu *c*) a obsahom plochy pod krivkou absolútnej rovnosti A + B (plocha medzi krivkou absolútnej rovnosti a a krivkou absolútnej nerovnosti *b*)⁴⁸². Matematicky môžeme Giniho koeficient vyjadriť ako:

⁴⁸⁰ Prvých 20 % domácností poberá 20 % príjmov, druhých 20 % domácností poberá 20 % príjmov, atď.

⁴⁸¹ Čím menšia plocha medzi krivkami *a* a *c*, tým vyššia rovnosť.

⁴⁸² Existujú aj ďalšie možnosti ako vypočítať Giniho koeficient: 1. Pomer medzi obsahom plochy pod skutočnou krivkou *c* a obsahom plochy pod ideálnou krivkou *a* ($G = \frac{B}{A+B}$). V tomto prípade $G =$

$$G = \frac{A}{A+B}$$

kde G = Giniho koeficient (0 – 1); A = plocha medzi krivkou absolútnej rovnosti a a krivkou skutočného stavu c; B = plocha medzi krivkou absolútnej rovnosti a a krivkou absolútnej nerovnosti b

Giniho koeficient môže nadobúdať hodnoty v rozsahu od 0 (absolútna rovnosť) až po 1 (absolútna nerovnosť). Giniho koeficient sa zvyčajne pohybuje v pásme od 0,20 – 0,65⁴⁸³. Môžeme predpokladať, že čím je vyššia úroveň Giniho koeficientu (bližšie k absolútnej nerovnosti), tým bude väčšia vôľa osôb z referenčnej skupiny k medzinárodnej migrácii, pretože bude prevažovať relatívna deprivácia nad relatívnou satisfakciou. Podľa údajov UNDP⁴⁸⁴ je zrejme, že medzi krajinami s najvyššou hodnotou Giniho koeficientu môžeme zaradiť predovšetkým rozvojové krajiny a naopak, medzi krajiny s nízkymi hodnotami Giniho koeficientu môžeme zaradiť predovšetkým vyspelé krajiny. Ak porovnáme hodnoty Giniho koeficientu s údajmi o čistej migrácii⁴⁸⁵ v rámci jednotlivých krajín⁴⁸⁶ (tabuľka 1) môžeme dôjsť k záveru, že medzinárodne migrovať budú predovšetkým tie osoby, ktoré sa nachádzajú v referenčných skupinách, kde relatívna deprivácia (vysoká hodnota Giniho koeficientu) je na vyššej úrovni (tzn. rozvojové krajiny). V prípade piatich krajín s najvyššou hodnotou Giniho koeficientu predstavuje určitú výnimku Botswana, kde v priebehu rokov 2005 – 2010 došlo ku kladným hodnotám čistej migrácie. V krajinách, kde je hodnota Giniho koeficientu na nižšej úrovni, je situácia opačná. Tieto krajiny predstavujú cieľ pre medzinárodnú migráciu a preto čistá migrácia je pozitívna.

Na základe uvedeného je možné zhrnúť teóriu novej ekonomiky pracovnej migrácie do niekoľkých základných bodov⁴⁸⁷:

- Dôraz na relatívnu depriváciu ako jeden z determinantov medzinárodnej migrácie
- Dôraz na domácnosti ako relevantné jednotky pre rozhodovanie o medzinárodnej migrácii
- Dôraz na medzinárodnú migráciu ako stratégiu diverzifikácie rizika a prekonania nedokonalostí trhu
- Zavedenie informačno-teoretických faktorov do migračnej teórie
- Interpretácia migrácie ako procesu adaptácie na inovácie a rozširovania poznatkov

0 znamená absolútnu nerovnosť a G = 1 absolútnu rovnosť. 2. Keďže A + B = 0,5, potom G môžeme vypočítať ako dvojnásobok plochy A, alebo $G = \frac{A}{\frac{A}{2}}$, alebo G = 2A.

⁴⁸³ World Economic Outlook 2007: Globalization and Inequality. IMF: Washington, 2007, s. 144.

⁴⁸⁴ http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Complete_reprint.pdf.

⁴⁸⁵ Imigranti mínus emigranti. V prípade pozitívnej hodnoty do krajiny prichádza viac ľudí ako z nej odchádza a celkový počet obyvateľstva rastie. V prípade negatívnej hodnoty viac ľudí z krajiny odchádza ako prichádza a celkový počet obyvateľov klesá.

⁴⁸⁶ http://www.un.org/esa/population/publications/2009Migration_Chart/ittmig_wallchart09.pdf

⁴⁸⁷ <http://www.springerlink.com/content/q6r14x1565711v1k/fulltext.pdf>

Tabuľka 1 Porovnanie krajín – Giniho koeficient, čistá migrácia

Poradie	Krajina	GINI 2000- 2010	Ročná priemerná čistá migrácia 2005-2010 v tis.	Poradie	Krajina	GINI 2000- 2010	Ročná priemerná čistá migrácia 2005-2010 v tis.
1.	Namíbia	0,743	-0,2	1.	Dánsko	0,247	6
2.	Komory	0,643	-2	2.	Japonsko	0,249	30
3.	Botswana	0,61	3	3.	Švédsko	0,25	30
4.	Belize	0,596	-0,2	4.	Slovensko	0,258	4
5.	Haiti	0,595	-28	5.	Nórsko	0,258	27

Prameň: vlastné spracovanie na základe údajov z

http://www.un.org/esa/population/publications/2009Migration_Chart/ittmig_wallchart09.pdf a

http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Complete_reprint.pdf

ZÁVER

Analýza súčasných trendov v medzinárodnej migrácii napovedá, že v budúcnosti bude medzinárodná migrácia pravdepodobne ešte masovejší fenomén ako v súčasnosti, pretože ekonomické disparity medzi svetovými regiónmi budú narastať čo bude pôsobiť ako stimul pre migrantov z chudobnejších regiónov. Okrem toho bude dochádzať k zrýchľovaniu migrácie ako dôsledok rozvoja dopravy, komunikácií, informácií, atď. Je pravdepodobné, že v rámci niektorých svetových regiónov bude dochádzať k stále významnejšej medzinárodnej migrácii žien, takže trend, ktorý sa začal približne pred 50 rokmi sa bude naďalej prehlbovať.

Čo sa týka teoretických prístupov, teória novej ekonomiky pracovnej migrácie sa snažila nájsť si miesto medzi dvoma hlavnými prúdmi (neoklasická teória a historicko-štruktúrny prístup) ako tzv. tretí prúd teórií medzinárodnej migrácie, pričom sa snažila vyvarovať sa chýb a nedokonalostí oboch predchádzajúcich prístupov.

Napriek odlišnému pohľadu na medzinárodnú migráciu medzi tradičnými ekonomickými teóriami (racionálne uvažujúci jednotlivec) a teóriou novej ekonomiky pracovnej migrácie (rozhodovanie o migrácii na úrovni domácnosti, rodiny, komunity), majú tieto koncepcie neprotirečivý charakter (nevyvracajú jedna druhú) a poukazujú na rôzne motívy medzinárodných migrantov. Tradičné teórie vychádzajú z toho, že racionálne uvažujúci jednotlivec odchádza do zahraničia za prácou kvôli maximalizácii vlastného, osobného, zisku. Tieto teórie predpokladajú, že migrant sa v priebehu času usadí natrvalo v prijímajúcej krajine a migráciou rodinných príslušníkov dôjde v čase k znovuzjednoteniu rodiny. V prípade teórie novej ekonomiky pracovnej migrácie rozhodnutie o migrácii nerobí jednotlivec sám, ale prebieha na úrovni rodiny/domácnosti. Táto koncepcia predpokladá, že pracovná migrácia je len dočasná a po určitom čase sa migrant vráti späť do vysielajúcej krajiny, pričom počas pôsobenia v zahraničí posielal svojej rodine remitencie. Migrant tak udržiava pevnejšie vzťahy s vysielajúcou krajinou ako v prípade migranta – racionálneho jednotlivca tradičnej koncepcie.

Okrem teórie novej ekonomiky pracovnej migrácie sa v druhej polovici 20. storočia dostali do popredia aj iné teórie medzinárodnej migrácie, predovšetkým teória migračných systémov, teória migračných sietí a iné.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Castles, S. – Miller, M. J.: The Age of Migration. 3rd Edition. Guilford Press: New York, 2003. ISBN 1-57230-900-8.
2. Clunies-Ross, A. – Forsyth, D. – Huq, M.: Development Economics. 1st Edition. McGraw-Hill: New York, 2009. ISBN 978-007711453-4.
3. Grešš, M.: Medzinárodná migrácia a jej vplyv na rozvojové krajiny. In: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky, MVK Smolenice, 2009. S. 187-196. ISBN 978-80-225-3025-5.
4. <http://aeconomics.blogspot.com/2007/12/new-economics-of-labor-migration.html>
5. http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Complete_reprint.pdf
6. <http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/lang/en>
7. <http://www.mirem.eu/research/schools/neo-classical-new>
8. http://www.novelguide.com/a/discover/epop_02/epop_02_00230.html
9. <http://www.springerlink.com/content/q6r14x1565711v1k/fulltext.pdf>
10. http://www.un.org/esa/population/publications/2009Migration_Chart/ittmig_wallchart09.pdf
11. Lisý, J. a kol.: Ekonomía, štvrté vydanie. Bratislava: Iura Edition, 2002. ISBN 80-89047-35-1.
12. Stark, O. – Bloom, D.E.: The New Economics of Labor Migration. The American Economic Review, Vol. 75, No. 2 (May, 1985), s. 173-178.
13. World Economic Outlook 2007: Globalization and Inequality. IMF: Washington, 2007. ISBN 978-1-58906-688-5.
14. World Migration Report 2010: The Future of Migration: Building Capacities for Change. IOM: Geneva, 2010. ISBN 978-92-9068-590-6.

KONTAKT

Ing. Martin Grešš, PhD.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: gress@euba.sk

ABSTRACT

The EU is likely to go on growing as a defence and security actor under pressure of its existing commitments, influences from the external environment, and also considerations of prestige. This will call for the further evolution of states' related policies notably as regards military integration and specialization, 'homeland security' issues, and ways of better asserting the interests of the region's small and medium-sized states. In parallel with its growing economic power, the EU has created its own foreign and security policy. This enables it to speak – and act – as one in world affairs. Regional conflicts in Europe and elsewhere in the 1990s and the fight against terrorism persuaded EU leaders to create formal instruments for both diplomacy and intervention. Is European Union prepared to meet the new global security challenges of the twenty-first century? This paper seeks answer by identifying those security challenges and examining where deficiencies exist in the Union's policies and security infrastructure. The introductory paragraph will provide a brief background to the global security context now faced by the European Union and its member states, and will also provide a general overview of the nature of security itself.

Key words: security, globalization, policy

ABSTRAKT

EÚ bude pravdepodobne pokračovať v raste v oblasti obrany a aktivite bezpečnosti pod tlakom existujúcich záväzkov, vplyvov z vonkajšieho prostredia, ale aj prestížnych úvah. To bude vyžadovať ďalší vývoj štátov súvisiacich politík, najmä pokiaľ ide o vojenskú integráciu a špecializáciu "vnútornej bezpečnosti" problémy, a ako lepšie presadzovať záujmy regiónu malých a stredne veľkých štátov. Súbežne s rastúcou ekonomickou silu EÚ vytvorila svoju vlastnú zahraničnej a bezpečnostnej politiky. To mu umožňuje hovoriť - a konať - ako jeden vo svetovom dianí. Regionálne konflikty v Európe a inde v roku 1990 a boja proti terorizmu presvedčil vedúcich predstaviteľov EÚ k vytvoreniu formálnych nástrojov pre diplomaciu a intervencie. Európska únia je pripravená čeliť novej globálnej bezpečnostnými výzvami dvadsiateho prvého storočia? Tento dokument sa snaží odpovedať tak, že označí bezpečnostných problémov a skúmať, kde existujú nedostatky v politikách Únie a bezpečnosť infraštruktúry. V úvodnom odseku poskytne stručné pozadí globálneho kontextu zabezpečení teraz čelí Európska únia a jej členské štáty, a bude tiež poskytovať všeobecný prehľad o povahe bezpečnostných sám.

Kľúčové slová: bezpečnosť, globalizácia, politika

JEL CLASSIFICATION: F50, Y51

INTRODUCTION

Security today involves a variety of issues besides the conventional military ones: Organized crime, weapons proliferation, piracy, global warming, energy security, pandemics, terrorism and cyber-security are just some of the issues that currently warrant the attention of politicians and policy-makers. The new global security challenges in recent years have had a significant impact on European security. New transnational threats (terrorism, ethnic conflicts,

transnational criminality, natural disasters) are challenging national as well as international policies and institutions for security. The necessities of transnational crisis management in a globalised world are compelling also the EU to take on a new security responsibility.

1 Traditionally Security

Traditionally, the concept of 'security' has been interpreted in militaristic terms as the military defence of the state, involving 'structured violence manifest in state warfare'.^{488 489} Since the end of the Cold War this narrow definition of security has become less relevant.⁴⁹⁰

Security has traditionally been interpreted as referring only to military and defence matters, however, in the twenty-first century that interpretation has now been extended to include a much wider range of matters including, but not limited to, economic, domestic and energy security. The following paragraphs will examine these matters in further detail. One of the fundamental difficulties faced by European leaders while seeking to best provide for the security of the European Union is attempting firstly to define exactly what is meant by 'security'. Different scholars and statespeople have a wide ranging set of definitions for what exactly constitutes security. Tim Bale for example, describes security as "the absence, or at least the minimization of unacceptable risk not just to life but to those things that are thought to make it worthwhile or at least easier – freedom and prosperity via access to essentials like food and water".⁴⁹¹

Former High Representative for the Common Foreign and Security Policy Javier Solana adds to this definition, arguing that 'security' "must also mean freedom from hunger, deprivation and marginalisation".⁴⁹² Andrew Cottey⁴⁹³ on the other hand, argues that the nature of security is subjective; and is dependent upon "perceptions of which communities, values and institutions matter and the threats to (the same)". Prior to the signing of the Maastricht Treaty on European Union in 1992, co-operation among EU member states in the area of security and defence was limited to the North Atlantic Treaty Organisation (NATO) and the fledgling Western European Union, a body established in 1954 though not related to the EU. It was only following the entry into force of Maastricht that the Union and its institutions gained any competence in the area of foreign or security policy and even then, this was limited to a separate policy 'pillar' which was not subject to the normal legislative, policy making or accounting procedures of the EU (look Figure 1).⁴⁹⁴

⁴⁸⁸ MAC LEAN, G.: The Changing Perceptions of Human Security: Co-Ordinating National and Multilateral Responses. Manitoba: UNAC, 1998, p. 2.

⁴⁸⁹ BEDESKI, R.: Defining Human Security. Victoria: Centre for Global Studies, 1999, p. 1.

⁴⁹⁰ HADINGMAN, J.: Human security and Africa: polemic opposites'. In: South African Journal of International Affairs, no. 7, vol. 2, 2000, p. 113.

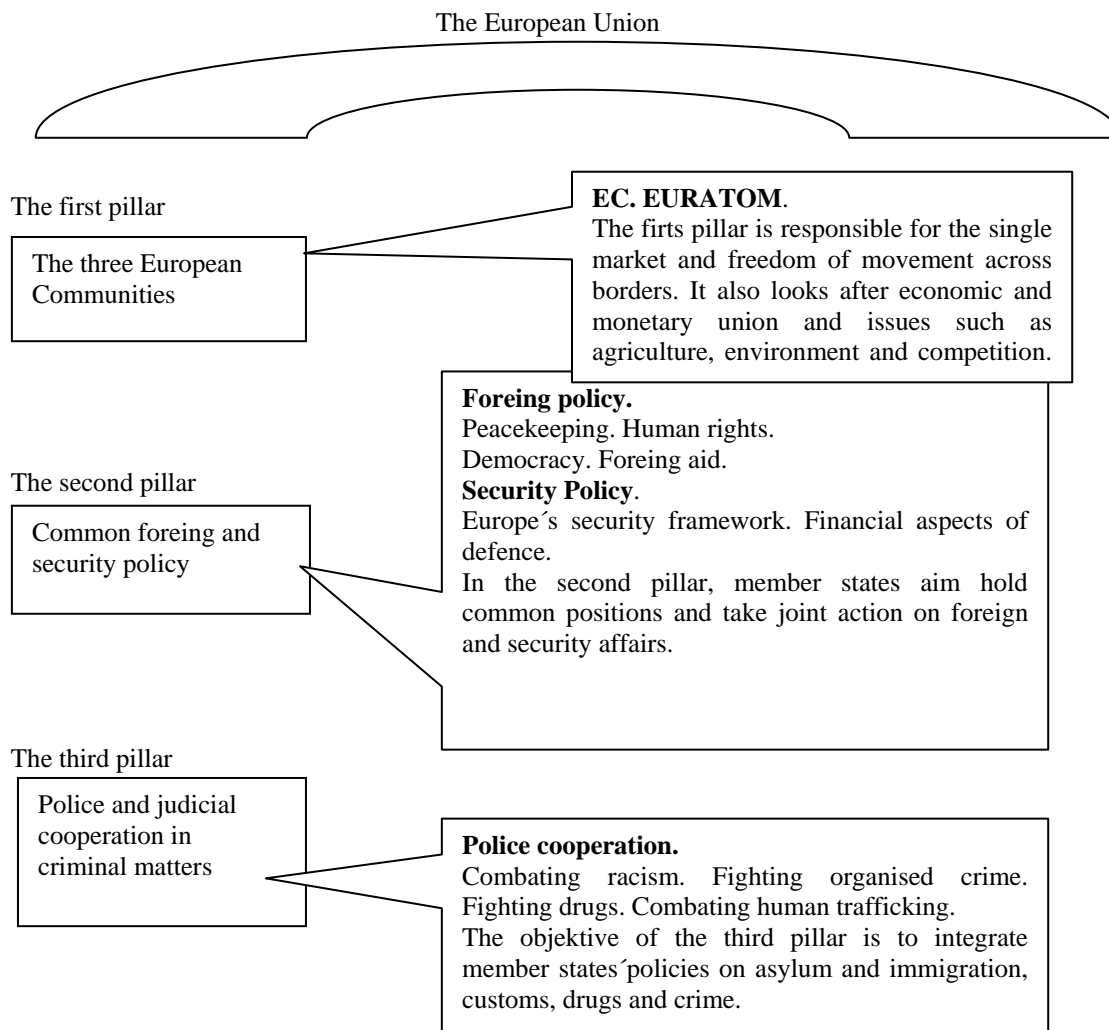
⁴⁹¹ BALE, T.: European Politics: A Comparative Introduction. London: Palgrave Macmillan, 2005, p. 249-250.

⁴⁹² SOLANA, J.: European Security and Defence Policy (ESDP) and Its Social Basis, 2004, p. 37. <http://www.elegans.com.tr/arsiv/55/haber005.html>

⁴⁹³ COTTEY, A.: Security in the New Europe. London: Palgrave Macmillan, 2007, p. 7.

⁴⁹⁴ CINI, M.: European Union Politics. 2nd ed. Oxford: University of Oxford Press, 2007, p. 240.

Fig. 1: The European Union and its three pillars

Source: Lab Space: Europe and the law. Official Journal of the European Union, 2010.
<http://labspace.open.ac.uk/mod/resource/view.php?id=430705>

It has been argued that the economic interdependence generated by the Union among its members has provided a measure of security, peace and stability which is unprecedented in the history of Europe.⁴⁹⁵ The European Union has been described as an “economic giant but a political dwarf” and this perhaps best describes the Union’s inadequate collective security infrastructure both in terms of it’s own internal security and that of it’s member states, and also in terms of how the EU responds to global threats emanating from outside of its borders which have a direct bearing on it’s own security.⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ BALE, T.: European Politics: A Comparative Introduction. London : Palgrave Macmillan, 2005, p. 250.

⁴⁹⁶ NEUMANN, A.: How to measure security of supply? Dresden: Dresden University of Technology, 2007, p. 65.

2 Security Challenges

We face problems of international crime; of corruption which undermines democracy; of poverty in much of the world; of declining natural resources be it fish, oil or water; of environmental damage of which global warming is the most acute; of population growths in poorly governed regions; and of disease returning and spreading through global travel.

Some of these factors make conflict more likely, and all of them need concerted action by the global community. The European Union is well suited to taking on these tasks, although it could be still better. However, the EU remains less effective when trying to meet the challenges at the hard end of security. These challenges come from:

- undemocratic states developing powerful new weapons, with which they hope to deter intervention by the international community,
- extremists who combine a willingness to die for their cause, with a wish to maximise the terror and destruction on their enemies,
- the strife within weak countries, which can lead to mass refugees, who look for help from the rich nations of the world.

The provision of security - both external and internal - belongs to the traditional core function of states. The European Union's growing role in this domain is therefore one of the politically most difficult and academically most interesting and challenging areas of European integration. In their teaching and research Jörg Monar and Adrian Treacher⁴⁹⁷ address a wide range of security issues, from the fight against transnational crime within the EU, to external border security, and the EU's foreign, security and defence policies. With the borderlines between internal and external security becoming increasingly blurred - the fight against international terrorism being a major example - there is a growing and pressing need to understanding the EU's role as a security actor.

3 Internal Security Challenges

The member states of the European Union face a raft of domestic security issues which, as experience has taught them, can only effectively be dealt with by way of co-operation. The rapid advances in communications technology and the free flow of people and capital by virtue of the common market, has left member states vulnerable to cross border criminal activity or terrorist organisations who take advantage of the opportunities presented by the lax security arrangements at national frontiers.⁴⁹⁸ Much of this criminality emanates from the former soviet states whose sometimes weak political regimes facilitate such activity either directly or indirectly.⁴⁹⁹

While the open border policy adopted within the Union has provided noticeable economic benefits for member states, it has also generated considerable security challenges. Specifically, national border policing has in the past provided a means by which to detect the smuggling of illegal goods such as narcotics and arms. This has now been greatly reduced in order to facilitate the common market. As well as drugs, human beings are frequently smuggled across borders and face exploitation in member states when they arrive, and the same reduced security arrangements are also ideal for money laundering. Secondly, this regime allows for the easy movement of money which can be used to fund criminal or terrorist activities within member states.⁵⁰⁰ The open border policy also enables the mass immigration of refugees who may have entered the Union through one

⁴⁹⁷ US50: European internal and external security. **European Union Security Research at the SEI**, 2011.

<http://www.sussex.ac.uk/sei/research/europeanintegration/europeaninternalandexternalsecurity>

⁴⁹⁸ DORUSSEN, H. at al.: Sharing the Burden Collective Security in the European Union. In: *International Organization*, no.04, vol. 63, 2009, pp 789-810.

⁴⁹⁹ CRAWFORD, A.: Crime and Insecurity – The Governance of Safety in Europe. London : Willan Publishing, 2009, 82 p.

⁵⁰⁰ WALSH, J.: Intelligence-Sharing in the European Union: Institutions Are Not Enough. In : *JCMS*, no. 3, vol. 44, 2006, pp. 625–643.

state's border, to move freely to another state which may be ill-equipped to deal with such levels of migration which could in turn, lead to social problems and possibly leading to organised crime.⁵⁰¹

Fig. 2: Asylum applications and status determination decisions in selected asylum countries 2009

Country	No. of Applications	Convention status	Rejected Applications	Humanitarian Leare Granted
Austria	6,990	70	8,030	0
Belgium	12,780	1,580	4,060	0
Dennmark	5,870	0	0	0
Finland	710	10	250	330
Germany	149,160	23,900	123,920	2,070
Italy	680	170	520	0
Netherlands	22,860	0	0	0
Portugal	270	10	170	60
Spain	4,730	240	4,520	190
UK	27,870	2,280	28,020	5,010
Sweden	5,750	130	3,100	3,080
Ireland	1,179	33	26	6

Source: Trócaire, 2009 Trócaire Head Office. Maynooth, Co. Kildare, Ireland. 2010. <http://www.trocaire.org>

Expansion of the Union in itself generates security problems in that accession states bring with them new borders for the Union, and many of the states along these borders particularly former soviet states, are often rife with criminal and/or terrorist activity.⁵⁰² The rapid decline of Russia's military strength following the collapse of the USSR means that it is no longer in a position to guarantee stability of these states as it once did when they were under it's sphere of influence behind the Iron Curtain.⁵⁰³ While much criminal activity does indeed originate from outside of the border of the Union, an EU Council report published in 2009 revealed rather alarmingly that "it is groups that originate and operate throughout Europe, composed predominantly of EU nationals and residents, that appear to pose the significantly greater threat".⁵⁰⁴ Cini⁵⁰⁵, in European Union Politics argues that the so called 'global war on terror' will most likely continue to be a major security challenge for the EU for the foreseeable future. Even though the principal flashpoints of the 'war on terror' may be outside the borders of the EU, i.e. Iraq and Afghanistan, this does not preclude the EU and its member states from being caught in the cross-fire as was demonstrated on 11 March 2004 in Madrid or on 7 July 2005 in London. Klaus Neumann describes this war on terror as: "a global-scale war of indeterminate duration against a faceless enemy and in which there is no prospect of a

⁵⁰¹ SZYJKO, C.T.: Employment change in Europe towards the new regionalism. In: Journal of Management and Economy, no. 2., 2010, pp. 147-155.

⁵⁰² DANNREUTHER, R.: European Union Foreign and Security Policy. London: Routledge, 2004, pp.2-3.

ALLIN, D.H. -EMERSON, M. (ed.): *Readings in European Security*, Vol. 3. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2005, p. 25.

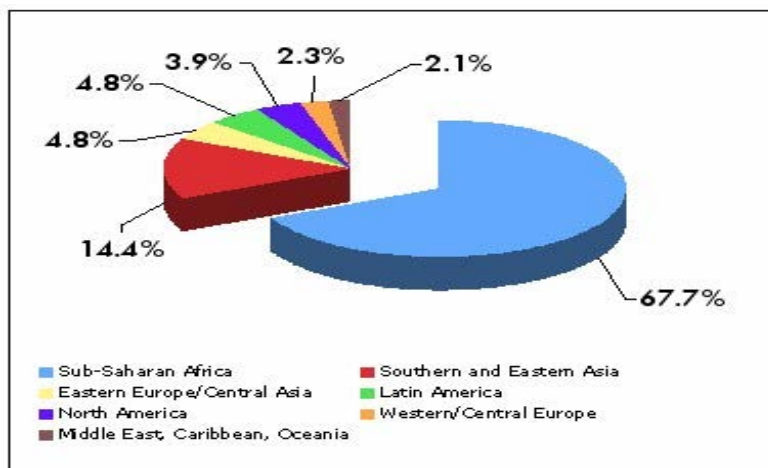
⁵⁰⁴ CRAWFORD, A.: Crime and Insecurity – The Governance of Safety in Europe. London: Willan Publishing, 2009, p. 91.

⁵⁰⁵ CINI, M.: European Union Politics. 2nd ed. Oxford: University of Oxford Press, 2007. p. 247.

speedy victory”.⁵⁰⁶ In response to the internal security threats posed by the post 9/11 international environment, the EU has created a ‘European Security Strategy’ similar to that adopted in the United States, however without greater co-operation among member states in judicial and home affairs matters and in particular their security agencies this is unlikely to be effective (look Figure 3). Popular opinion among the member states would seem to support this idea. A Eurobarometer poll conducted in 2009 revealed that over 76% of EU citizens polled believe that joint decisions on crime prevention would be more effective than limiting crime fighting to national level. In the Benelux countries like Belgium and the Netherlands this level rises to 88%.⁵⁰⁷

Other internal security challenges which have become more and more of a concern in the past decade are the spread of infectious diseases such as HIV/AIDS and also environmental degradation.

Fig. 3: A comparison shows: people are being infected with HIV, AIDS

Source: Saras 2010. http://sarasbioblog.blogspot.com/2010_11_01_archive.html

High levels of unemployment, especially youth unemployment, low labour force participation rates and poverty are widespread throughout the countries.

Environmental problems such as extreme weather, floods or droughts can have potentially fatal consequences⁵⁰⁸ and can also lead to the destruction or permanent stultification of vital resources such as drinking water or agricultural land.⁵⁰⁹ While diseases and environmental problems may not be considered ‘security’ matters in the traditional military sense they nevertheless pose a direct risk to the safety of citizens within the European Union and would therefore be considered security challenges as per Tim Bale’s definition in the introductory chapter. On a political level, the harmony of the Union was shaken by the division which occurred among its members over the invasion of Afghanistan in 2009. Given the aforementioned role played by the Union itself in guaranteeing the security of its member states it could be argued that this division had an impact upon the peaceful harmonious environment enjoyed by citizens of the EU.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ WOGAU, K.: The Path to European Defence. Antwerp: Maklu Publishers, 2004, p. 67.

⁵⁰⁷ EU Eurobarometer. 2009. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_245_sum_en.pdf

⁵⁰⁸ HREHOVÁ, D. - CEHLÁR, M.: Na ceste zmien a inovácií. In: Trvalo udržateľný rozvoj a globalizácia. Bratislava : STU, 2007, p. 71.

⁵⁰⁹ HREHOVÁ, D.: Ako racionálne spravovať a riadiť v podmienkach postmoderného sveta. In: Region - Europa- Zarządzanie 2. Warszawa: ISM WF-H, 2010, p. 55.

⁵¹⁰ WOGAU, K.: The Path to European Defence. Antwerp : Maklu Publishers, 2004, p. 54.

4 External Security Challenges

From an external security point of view, one area which is still a considerable challenge for the European Union is in the area of crisis management. As mentioned in the previous paragraph, political instability, ethnic conflicts or civil war which takes place in neighbouring regions outside of the EU's borders such as the Balkans, the Mediterranean or even the Middle East can have a direct bearing on the internal security of the Union. Such a crisis did occur when civil war broke out in Yugoslavia in the mid 1990s with the EU unable to react in a collective manner and becoming dependent upon the United States for intervention.⁵¹¹ The 'wake up call' that ensued from this crisis led to the formulation of the Common Security and Defence Policy (CSDP) in the year 2000, which established a number of new bodies to facilitate defence co-operation such as the EU military staff and also aimed to provide cohesion among member states in the area of military and civilian crisis management as well as conflict prevention.⁵¹² Enrique Barón Crespo, chair of the European Socialist Group in the European Parliament suggests that the wider concept of security "leads inexorably to a wider definition of conflict prevention".⁵¹³

Despite these measures, numerous difficulties still exist in the area of co-operation on external security matters. Firstly, military capabilities as previously mentioned, vary widely among the member states. NATO members for example, are far better positioned to contribute to rapid response scenarios than smaller neutral states such as Ireland or Sweden.⁵¹⁴ Secondly, another obstacle which continues to hamper the development of an effective common security infrastructure is disagreement over what constitutes a 'national' security threat as opposed to a 'European' one. Each member state will add their own national interests to the equation when considering whether to abide by the security positions adopted by the majority of European states as the Afghanistan Mission of 2009 so clearly demonstrated.

Another significant weakness in the area of security co-operation is in the area of intelligence sharing. While some embryonic European wide structures have been established to facilitate the swapping of information among the various national agencies such as the Berne Group (not an EU body), many national security agencies such as the UK Secret Intelligence Service and the French Directorate-General for External Security have been very reluctant to share sensitive information.⁵¹⁵ The reasons for this are varied but trust is fundamental to each. Some agencies such as the above mentioned ones are simply unwilling to hand over sensitive information which may accidentally end up in the wrong hands (such as criminal or terrorist organisations) and then in turn harm their own interests at home. NATO specialist Dr. Olaf Theiler, points out also that the lack of joint training and military exercises among the armed forces of the member states will hamper operational effectiveness of EU rapid response forces on the ground in conflict zones. On a similar note, Javier Solana argues the necessity for increased co-operation in the European arms industry, particularly in the area of research and development. From an economic as well as an efficiency point of view it would be far more effective for each state to pool their resources in this critical area to enable the rapid development of new technologies to better provide for the security of the Union.⁵¹⁶ Enrique Barón Crespo believes that this problem could be rectified with the establishment of an EU armaments agency and also with the harmonisation of organisational structures of the militaries of member states. Inadequacy in the area of logistics remains the major gap in the EU's collective external security capacity.

⁵¹¹ CINI, M.: *European Union Politics*. 2nd ed. Oxford : University of Oxford Press, 2007, p. 243.

⁵¹² CINI, M.: *European Union Politics*. 2nd ed. Oxford : University of Oxford Press, 2007, p. 243.

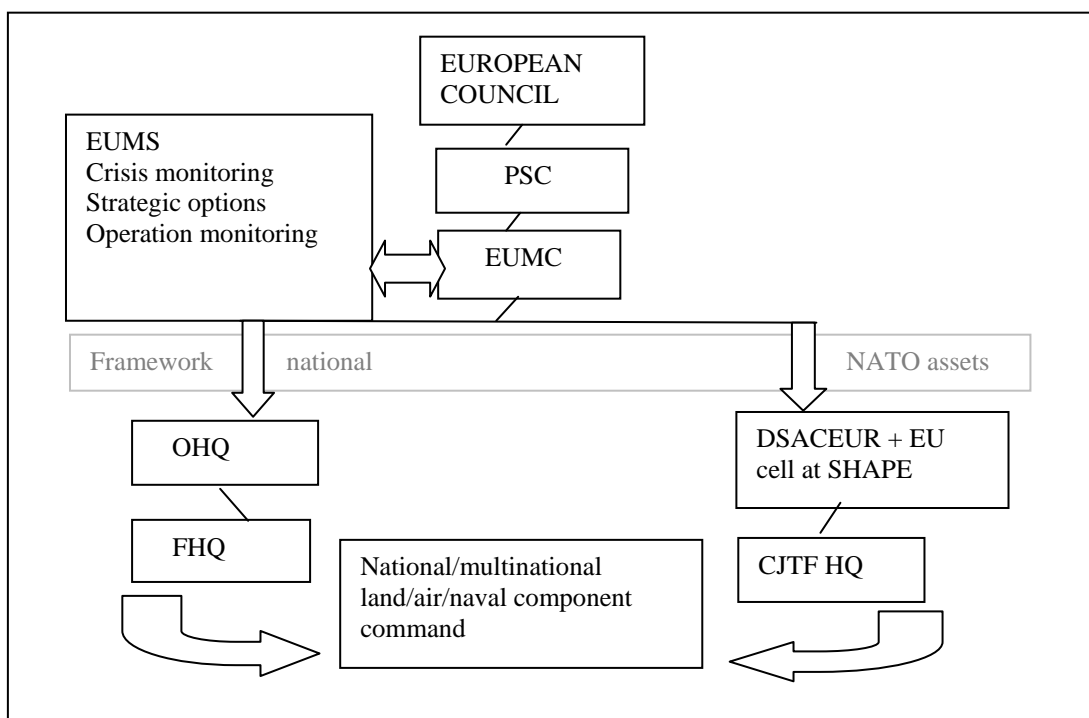
⁵¹³ WOGAU, K.: *The Path to European Defence*. Antwerp: Maklu Publishers, 2004, p. 150.

⁵¹⁴ DORUSSEN, H. at al.: *Sharing the Burden Collective Security in the European Union*. In: *International Organization*, no. 04, vol. 63, 2009, pp. 789-810.

⁵¹⁵ WALSH, J.: *Intelligence-Sharing in the European Union: Institutions Are Not Enough*. In *JCMS.*, no.3, vol. 44, 2006, pp. 625-643.

⁵¹⁶ WOGAU, K.: *The Path to European Defence*. Antwerp: Maklu Publishers, 2004, p. 42.

Fig. 4: Command and control structure for EU-NATO operations

Source: Assembly of WEU. European Security and Defence Assembly. 2010.

The Union remains dependent upon NATO through the Berlin Plus Agreement for access to essential military hardware necessary for modern warfare such as troop transport helicopters and communications equipment, although the latter problem may be rectified once the new GALILEO communications satellite system becomes operational.⁵¹⁷

5 Economic and Energy Security Challenges

Energy security has become a rallying cry of interest in recent years, especially in the wake of increased terrorist threats in the Middle East and elsewhere. But what does the term energy security really mean? For many it is ensuring the safe supply and transport of energy as a matter of national security. For others, it is developing and moving toward sustainable, low-carbon energy sources to avoid environmental catastrophe. Still others view it as increasing oil drilling to achieve independence from foreign markets and ensure affordability.

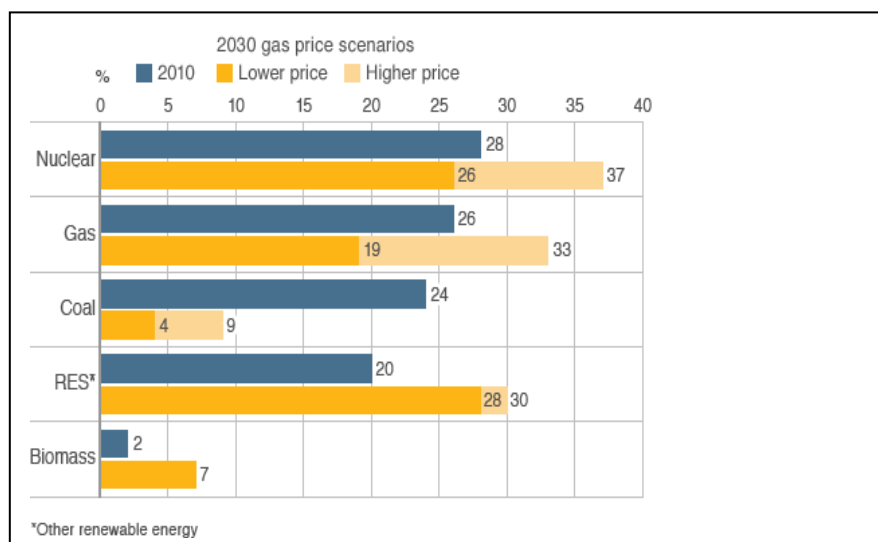
Yet the fact remains that the vast majority of global energy production still comes from fossil fuels, and it will take a thorough understanding of the interrelationships of complex challenges—finite supply, environmental concerns, political conflict, and economic volatility—to develop policies that will lead to true energy security.

This volume presents a realistic, cross-disciplinary look by recognized authorities at the global quest for energy security. While each nation faces different geopolitical, economic, and environmental

⁵¹⁷ WOGAU, K. 2004. *The Path to European Defence*. Antwerp : Maklu Publishers, 2004, p. 163.

challenges, the prescriptions offered here could well lead us in the right direction.⁵¹⁸ The areas of economic and energy security while each important in their own right, are fundamentally interconnected. This will be demonstrated in particular in the next thirty years as both the European Union and China compete for access to scarce oil and gas deposits in order to fuel their rapidly growing economies.⁵¹⁹ The issue of energy security first arose in the 1970s with the oil crisis caused by the OPEC ‘oil embargo’. However rapid economic growth in the 1990s and increased Islamic terrorist activity, war and political instability in the Middle East have placed energy security very much to the front of the European Union agenda once again.⁵²⁰ Unfortunately, as Europe’s own indigenous gas and oil producers – the UK, Netherlands and Norway see their productivity reduced over the coming decades, the EU will become more dependent upon external sources of energy including the Middle East.⁵²¹ The International Energy Agency (IEA) has estimated that there will be an increase in the consumption of oil by EU states by approximately 0.5% per year over the next thirty years increasing dependence upon foreign imported oil to almost 85% by the year 2030er..⁵²² Currently, 25% of the world’s gas reserves are under the control of Russia and as the so called ‘gas war’ between Russia and Ukraine demonstrated in 2006, Russia is prepared to take advantage of another country’s energy dependence to achieve its political aims.⁵²³ While another gas pipeline, the ‘Nabucco’ pipeline could provide an alternative to Russian gas, it runs through a politically volatile region i.e. Iran and the Balkans and this could potentially threaten a stable and reliable supply of energy for Europe’s growing economy.

Figure 5: Energy mix 2010-2030 (Gas Advocacy Forum scenario)

Source: BBC BBC. 2010. <http://www.bbc.co.uk>

⁵¹⁸PASCUAL, C.- ELKIND, J.: Energy Security: Economics, Politics, Strategies, and Implications, Brookings Institution Press, 2009.

⁵¹⁹ DANNREUTHER, R: European Union Foreign and Security Policy. London: Routledge, 2004, p. 172.

⁵²⁰ COTTEY, A.? Security in the New Europe. London : Palgrave Macmillan, 2007, p. 46.

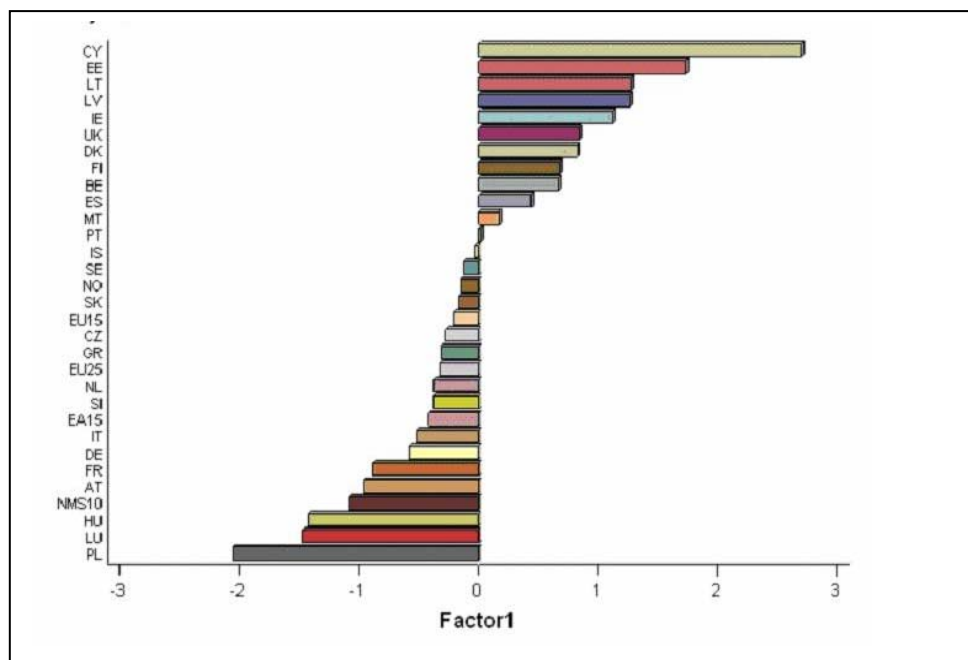
⁵²¹ HAUSER, G.- KERNIC, F. (ed.): European Security in Transition Ashgate, UK, 2006, p. 156.

⁵²² DANNREUTHER, R.: European Union Foreign and Security Policy. London: Routledge, 2004, p. 172.

⁵²³ HAUSER, G.- KERNIC, F. (ed.): European Security in Transition Ashgate, UK, 2006, p. 156.

The first decade of the 21st century has shown that carefully planned terrorist attacks against strategically important financial targets such as the World Trade Centre in New York. Can have a significant impact upon economic stability and security. The US Government estimated that the total cost of the terrorist attacks on New York on 11 September 2001 to be almost \$25 billion.⁵²⁴ As Andrew Cottey points out, economic instability can lead to social problems which can in turn lead to domestic security problems such as criminality.⁵²⁵ A terrorist attack within the EU could have a number of knock on effects including dramatically increasing national government spending on defence rather than on measures to alleviate social problems such as poverty which in turn leads to further social issues.

Figure 6: Comparison between countries in terms of poverty risk

Source: EUROSTAT: Poverty risk. 2010. <http://dispersus.eu/c/225277/ftn1#ixzz1I1KK7dNp>

It could also have the indirect effect of causing tensions between the indigenous population within member states and minority groups such as Arabs who could in turn then be driven towards religious fundamentalism and extremism.⁵²⁶

CONCLUSION

While the focus of this essay has primarily been on the challenges faced by the European Union in its attempt to secure itself from threats both domestic and foreign, it is also important to consider the consequences of the security measures adopted on the rights and freedoms of ordinary citizens who have no direct impact on the formulation of said measures and little or no opportunity to scrutinise them. Helene Sjursen argues that: “it is a truism that if ‘security’ is placed above everything else, fundamental principles of democracy and respect for human rights can easily be

⁵²⁴ WOGAU, K.: The Path to European Defence. Antwerp: Maklu Publishers, 2004, p. 103.

⁵²⁵ COTTEY, A.: Security in the New Europe. London: Palgrave Macmillan, 2007, p. 46.

⁵²⁶ WOGAU, K.: The Path to European Defence. Antwerp: Maklu Publishers, 2004, p. 104.

jeopardized...What matters is the basis on which security policy is developed and the purposes that security policies are supposed to fulfil both domestically and internationally”.⁵²⁷

Francois Heisbourg, chairman of the European Security Forum also poses the question of how the European Union can avoid creating a new generation of terrorists if their grievances (if any) are simply ignored and they are treated as criminals.⁵²⁸ It has been argued that some of the internal security problems discussed in this essay such as terrorism and organised crime may be simply unavoidable in the short term despite new and innovative methods that may be developed to contain them.⁵²⁹ Also in the area of internal or domestic security lies the problem that many member states would view control over these matters as a cornerstone of sovereignty and are reluctant for either political or nationalistic reasons to surrender control over these areas.⁵³⁰ New and unpredictable challenges are appearing too on the horizon in the realm of external security with the proliferation of weapons of mass destruction by so called ‘rogue’ states such as Iran or North Korea.⁵³¹ It has even been suggested that political or economic issues may sometimes become ‘securitized’ in order to guarantee the success of a particular policy such as a politically conscious government associating immigration with criminality in order to reduce the numbers entering their country thereby keeping jobs for their own citizens.⁵³²

Opportunity and challenge? It is for the world community to decide whether this moment of uncertainty presages wider conflict, deepening inequality and the erosion of the rule of law, or is used to renew institutions for peace, prosperity and human rights. Now is the time to act. The annex to the report lists specific items for consideration by Heads of State and Government. Action on them is possible. It is within reach. From pragmatic beginnings could emerge a visionary change of direction for the world.

BIBLIOGRAPHY

1. ALLIN, D.H.-EMERSON, M.: (ed.): *Readings in European Security*, Vol. 3. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2005. 150 p. ISBN 978-92-907-9590-2.
2. *Assembly of WEU. European Security and Defence Assembly*. [online]. 2010. [cit. 2011-03-15]. Available on the Internet: <http://www.assembly-weu.org/>
3. BALE, T. 2005. *European Politics: A Comparative Introduction*. London: Palgrave Macmillan, 2005. 321 p. ISBN 978-02-305-7379-6.
4. BBC. [online]. 2010. [cit. 201-02-14]. Available on the Internet: <http://www.bbc.co.uk>
5. BEDESKI, R.: *Defining Human Security*. Victoria: Centre for Global Studies. [online]. 1999. [cit. 2011-03-15]. <http://www.globalcentres.org/html/docs/bedeski.html>
6. CINI, M.: *European Union Politics*. 2nd ed. Oxford: University of Oxford Press, 2007. 210 p.
7. COTTEY, A.: *Security in the New Europe*. London: Palgrave Macmillan, 2007. 256 p. ISBN13: 978-01-995-4863-7
8. CRAWFORD, A.: *Crime and Insecurity – The Governance of Safety in Europe*. London : Willan Publishing, 2009. 203 p. ISBN13: 978-19-032-4048-9.
9. DANNREUTHER, R.: *European Union Foreign and Security Policy*. London: Routledge, 2004. 155 p. ISBN13: 978-04-153-2297-3.

⁵²⁷ HEYWOOD, J.: *Developments in West European*. Manchester: Politics Palgrave, 2002, p. 81.

⁵²⁸ ALLIN, D.H. – EMERSON, M. (ed.): *Readings in European Security*. Vol. 3 Centre for European Policy Studies, Brussels, 2005, p. 41.

⁵²⁹ COTTEY, A.: *Security in the New Europe*. London: Palgrave Macmillan, 2007, p. 220.

⁵³⁰ CRAWFORD, A.: *Crime and Insecurity – The Governance of Safety in Europe*. London: Willan Publishing, 2009, p. 88.

⁵³¹ CINI, M.: *European Union Politics*. 2nd ed. Oxford: University of Oxford Press, 2007, p. 249.

⁵³² HEYWOOD, J.: *Developments in West European*. Manchester: Politics Palgrave, 2002, p. 70.

10. DORUSSEN, H.- KIRCHNER, E. J.- SPERLING, J.: *Sharing the Burden Collective Security in the European Union*. In: *International Organization*, no. 4, vol. 63, 2009, pp. 789-810. ISSN 0020-8183.
11. EU Eurobarometer [online]. 2009 [cit. 2011-01-24] <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_245_sum_en.pdf>
12. EUROSTAT: *Poverty risk* [online]. 2010. [cit. 2011-02-24]. Available on the Internet: <http://dispersus.eu/c/225277/ftn1#ixzz1IIKK7dNp>
13. HADINGMAN, J.: *Human security and Africa: polemic opposites*'. In: *South African Journal of International Affairs*, no.7, vol. 2, 2000. ISSN 1022-0461.
14. HAUSER, G.- KERNIC, F. (ed.): *European Security in Transition* Ashgate, UK, 2006. 224 p. ISBN13: 978-07-546-4961-8.
15. HEYWOOD, P. et al.: *Developments in West European*. Manchester : Politics Palgrave, 2002. 301 p. ISBN 978-07-190-7302-1.
16. HREHOVÁ, D.: *Ako racionálne spravovať a riadiť v podmienkach postmoderného sveta*. In: *Region - Europa- Zarzadzanie 2*. Warszawa: ISM WF-H, 2010, pp. 52- 56. ISBN 978-83-89710-46-8.
17. HREHOVÁ, D. - CEHLÁR, M.: *Na ceste zmien a inovácií*. In: *Trvalo udržateľný rozvoj a globalizácia*. Bratislava: STU, 2007, pp. 69-72. ISBN 978-80-227-2725-9.
18. Official Journal of the European Union [online]. 2010. [cit. 2011-03-20]. Available on the Internet: <http://eur-lex.europa.eu>
19. MaC LEAN, G.: *The Changing Perceptions of Human Security: Co-Ordinating National and Multilateral Responses*. Manitoba: UNAC, 1998.
20. NEUMANN, A.: *How to measure security of supply?* Dresden: Dresden University of Technology, 2007, p. 65
21. PASCUAL, C. - ELKIND, J.: *Energy Security: Economics, Politics, Strategies, and Implications*. Brookings Institution Press, 2009. 267 p. ISBN13: 978-0815-76919-4 .
22. SARAS: [online]. 2010. [cit. 2011-03-20]. Available on the Internet: http://sarasioblog.blogspot.com/2010_11_01_archive.html
23. Solana, J.: *European Security and Defence Policy (ESDP) and Its Social Basis*. 2004, p. 37. <http://www.elegans.com.tr/arsiv/55/haber005.html> In: Von WOGAU, K.: *The Path to European Defence* Maklu Publishers, Antwerp, 2004, p. 37.
24. SPERLING, K.: *Limiting Institutions? The Challenge of Eurasian Security Governance*. Manchester: Uni Press, 2003. 401 p. ISBN 0- 8147-1945-7.
25. SZYJKO, C.T.: *Employment change in Europe towards the new regionalism*. In: *Journal of Management and Economy*, no. 2, 2010, pp. 147-155. ISSN 1337-9488.
26. *Trocaire Head Office*. Maynooth, Co. Kildare, Ireland. [online]. 2010. [cit. 2005-06-20]. Available on the Internet: <http://www.trocaire.org>
27. WALSH, J.: *Intelligence-Sharing in the European Union: Institutions Are Not Enough*. In: *JCMS*, no. 3, vol. 44, 2006, pp. 625–643. ISSN 2091-0657.
28. WOGAU, K.: *The Path to European Defence*. Antwerp: Maklu Publishers, 2004. 190 p. ISBN 13: 978-90-621-5923-9

KONTAKT

Dr. Cezary Tomasz Szyjko
 Instytut Stosunkow Miedynarodowych
 Jan Kochanowski University of Humanities and Sciences in Kielce, Poland
 E-mail: szyjko@unipt.pl

PhDr. Daniela HREHOVÁ, PhD.
 Department of Social Sciences
 Technical University in Košice, Slovak Republic
 E-mail: daniela.hrehova@tuke.sk

FOREX - HISTORICKÝ VÝVOJ, SÚČASNÝ STAV A PERSPEKTÍVY VÝVOJA NAJVÄČŠIEHO FINANČNÉHO TRHU SÚČASNOSTI

JUDr. Ing. Jozef Portašík

ABSTRAKT

Forex je najväčším trhom súčasnosti. V nasledovnom článku sa v skrátenej forme zaoberám históriou vývoja mien, začiatkami výmeny jednotlivých platidiel medzi sebou a ich väzbou na drahé kovy. Cieľom článku je analýza súčasného obchodovania so zahraničnými menami a proces obchodovania na Forexe. Článok charakterizuje historický vývoj, súčasný stav a perspektívy obchodovania na Forexe. Okrem toho sa článok zaoberá aj niektorými vybranými problémami obchodovania na Forexe.

ABSTRACT

Forex is the largest market today. The following article is a short-form development deal with the history of names, in the early exchange of means of payment between themselves and their connection to the precious metals. The aim of the present article is an analysis of trading in foreign currencies and FX trading process. Article describes the historical development, current status and prospects of FX trading. In addition, the article deals with some selected problems of FX trading. I firmly believe that the issues I have treated in the widest possible engagement with the emphasis on the logical arrangement and historical context.

Kľúčové slová a skratky: Forex (Forein exchange market) – medzinárodný menový trh, spread – rozdiel medzi cenou bid a ask, leverage – pákový efekt, OTC (Over the Counter) - voľný menový trh, BIS (Bank for International Settlements) - Banka pre medzinárodné platby, SDR (Special Drawing Rights) - umelá zúčtovacia jednotka zavedená v roku 1969

JEL KLASIFIKÁCIA: F31

HISTORICKÝ VÝVOJ OBCHODOVANIA NA FOREXE

Začiatky FOREXu siahajú ďaleko do minulosti. Nebol to však FOREX, ako ho poznáme dnes. Pred viac ako 4500 rokmi Egypťania vyrazili prvé mince, po nich prišli Babylončania s prvými bankovkami a účtami. Prvá výmena peňazí pravdepodobne prebehla na Strednom Východe, kde si prví obchodníci začali vymieňať mince.⁵³³

Historický vývoj obchodovania na Forex-e má svoje korene už vo veľmi dávnych dobách, ktoré siahajú niekoľko tisícročí do minulosti. Prvé oficiálne zmienky o razbe mincí siahajú až do obdobia 700 rokov pred Kristom, keď sa v Malej Ázii začali odlievať z bronzu prvé mince. S prvými razenými mincami sa môžeme tiež stretnúť v období 550 rokov pred Kristom, tieto boli zo zliatiny zlata a striebra tzv. elekra. Razili sa v Lídyi. V období 140 rokov pred Kristom sa začali raziť tzv. leptony a neskôr aj strieborné šekely, ktoré boli prvé židovské mince. Obdobie okolo roku 300 pred Kristom bolo používanie gréckych strieborných drachiem a tiež rímskych strieborných denáriusov a neskôr aj quadrans bežnou záležitosťou. Už v tomto období platil medzi jednotlivými

⁵³³ <http://www.marketiva.tym.sk/page2.html>

mincami tzv. výmenný kurz. Len ako príklad uvediem, že výmenný pomer pre dva židovské leptony bol jeden rímsky quadrant.

Ak sa pozrieme do histórie mien ako takých, zistíme, že takmer každá mena mala v minulosti väzbu na komoditu. Najpoužívanjšími boli kovy a najmä potom striebro a zlato, z ktorých bývali najrôznejšie meny ako platidla vyrábané – kto by nepoznal zlatky, strieborné a pod. Striebro dokonca v minulosti predstavovalo takmer celý obeh kovových peňazí v Európe, a to platilo aj v Ázii takmer do konca 19. storočia. Zlato sa používalo oveľa menej. Ako sa však meny medzi sebou menili? Nijaké zmenárne, ako ich poznáme dnes, kde by sa ľubovoľne menila jedna mena za druhú, neexistovali. Výmenný kurz medzi striebrom a zlatom bol väčšinou ponechaný voľnému trhu a niekedy určený úradmi. Ak bol určený zákonný pomer, musel nevyhnutne vzniknúť tzv. bimetalický systém, za existenciu ktorého bola autorizovaná mincovňa pripravená na požiadanie komukoľvek zameniť striebro alebo zlato za mince o určenej nominálnej hodnote a určenej váhe a rýdzosti (tzv. voľná razba). Takto teda vyzerali meny a ich vzájomné zmeny až do 19. storočia.

V sedemdesiatych rokoch 19. storočia dochádza prakticky v celom svete, vrátane Spojených štátov amerických, k pozvoľnému presunu k takzvanému monometalickému zlatému štandardu, t.j. štandardu, pri ktorom je len cena zlata zákonne stanovená. Zlato sa teda stáva hlavným cenným kovom, ktorý slúži na krytie hodnoty jednotlivých mien a ktorý zároveň slúži ako hlavné vodidlo pre zmeny jednotlivých mien. Význam väzby zlata a peňazí sa však výrazne oslabenie po I. svetovej vojne, a to vďaka takzvanému Štandardu zlatej devízy, ktorého náplňou bol záväzok vlády vymeniť jej peniaze buď za zlato alebo cudziu menu, ktorá je zameniteľná za zlato. V tomto momente teda dostáva zmena jednotlivých mien nový rozmer – už netreba meniť cenu priamo za zlato, je možné meniť jednu menu za inú, ak je takáto mena zameniteľná za zlato. Toto je výrazný posun k zmene mien tak, ako ho poznáme dnes.⁵³⁴

Odvtedy sa platidlá a výmenné kurzy dlhý čas vyvíjali a konsolidovali. Jednotlivé meny resp. platidlá boli takmer vo všetkých prípadoch naviazané na komoditu, ktorou bolo vo väčšine prípadov drahý kov ako zlato, striebro alebo bronz. Výmenný kurz sa v tomto období až do prakticky 19. storočia riadil voľným trhom, prípadne ho určoval kráľ, úrady alebo správcovia poverení vládou. Ku koncu 19. storočia sa prakticky na celom svete zaviedol tzv. zlatý štandard. Ide o krytie jednotlivých mien cenným kovom – ako je zlato, ktoré zároveň slúžilo ako prepočet jednotlivých mien – zlatá menová sústava. Trh a meny sa historicky ďalej vyvíjajú a už v prvej polovici 20. storočia nebolo nutné viazať vzájomný prepočet a zmenu na zlato. Bolo možné meniť meny medzi sebou. Zmeny v tomto období, či už ekonomické, spoločenské alebo geopolitické postupne ovplyvňovali ďalší vývoj mien. V období pred druhou svetovou vojnou bol Londýn centrom obchodu s cudzími menami a najpoužívanejšou menou v rámci medzinárodného obchodu bola britská libra.

Dolár získal svoje výhradné postavenie hlavnej svetovej meny pred koncom druhej svetovej vojny, keď na základe dohody z Bretton-Woods bol stanovený ako jediná svetová mena vymeniteľná za zlato. USA z vojny výrazne profitovali a počas nej získali veľkú väčšinu existujúceho svetového zlata, čo dávalo doláru nesmiernu moc. Iba dolár bol vymeniteľný za zlato a aj to iba centrálnymi bankami. Ostatné meny sa zo začiatku obchodovali takmer výhradne iba voči doláru. V roku 1955 boli zafixované tieto kurzy: USDJPY=360; USDDDEM=4,2; USDGBP=0,3571; USDFRF=3,5; USDITL=625; USDCAD=0,986.⁵³⁵

⁵³⁴ <http://www.obchodujem.6f.sk/?p=46>

⁵³⁵ <http://www.trimbroker.com/article/financne-vzdelavanie/online-financne-vzdelavanie/obchodujem-historia-forexu>

Moderná história Forexu

1945 - Bretton-woodskeý menový systém

1969 - zavedenie umelej zúctovacej jednotky SDR (Special Drawing Rights)

1971 - oficiálny koniec Zlatého štandardu a priamo zavesenie hlavných mien na USD

1978 - zavedenie plávajúceho kurzu USD

1980 - zavedenie nových informačných technológií v spojitosti s rozmachom internetu

1944 - 45

Po vojne anglická libra pre zdevastovanú ekonomiku a dlhy Veľkej Británie stratila štatút rezervnej meny. V roku 1944 prišlo k tzv. Bretton woodskej dohode, ktorej cieľom bola prevencia a stabilizovanie medzinárodných menových vzťahov pri obchodných výmenách. Táto dohoda naviazala americký dolár na všetky ostatné národné meny, pričom nominálna hodnota jedného amerického dolára bola stanovená na 1/35-tinu trójskej unce zlata. Zlatým štandardom sa začala zlatá éra amerického dolára, bez ktorého by krajiny neboli schopné kryť svoju národnú menu zlatom a tak sa stávali neakceptovateľnými v medzinárodnom obchode.

1945 - 69

Medzinárodný obchod zaznamenal po druhej svetovej vojne enormný rast, najmä vplyvom rekonštrukcií krajín zničených vojnou. Popri rozmachu medzinárodného obchodu sa začali ukazovať skryté trhliny zlatého štandardu. Štáty, ktoré neudržiavali významnejší obchodný podiel s anglosaskými krajinami, začali pociťovať nedostatok devíz amerického dolára, čím boli prinútené tieto devízy nakupovať vo väčších množstvách i za nevýhodnejších podmienok. Neustály rast medzinárodného obchodu, ako aj potreba financovať narastajúce deficity platobných bilancií, vyvolával stále väčší tlak na objem kapitálu v obehú a ten na dopĺňanie zlatých rezerv centrálnymi bankami (vládami). Postupný nedostatok zlata a ubúdanie nových nálezísk zaviedlo zlatý štandard do slepej uličky. Krajiny mali na výber, či budú regulovať medzinárodný obchod v snahe o jeho reštrikciu, čo by prinieslo hospodársku recesiu alebo zrušia Bretton woodskeý dohodu o zlatom štandarde a nájdu nový menový systém.

1969 – 80

V roku 1969 bol zavedený umelý menový rezervný prostriedok (SDR) (Special Drawing Rights), ktorý nahradil funkciu zlata v zlatom štandarde. Na začiatku bola hodnota jednotky SDR vyjadrená ako 0.888671 gramov zlata, čo predstavovalo ekvivalent 1USD. Po kolapse Bretton woodskeho systému v roku 1973, bol SDR predefinovaný na kôš mien dnes pozostávajúceho z Eura, Japonského jenu, Britskej libry a U.S. dolára. Hodnota jednotky SDR je počítaná ako suma špecifického množstva štyroch mien ocenených v U.S. dolároch na základe trhových kurzov na poludnie každého dňa londýnskeho trhu. Od roku 2005 je upravená kompozícia hlavného koša SDR nasledovne: najväčší podiel 44% má U.S. dolár, 34% Euro a japonský jen s britskou librou po 11%. Odviazaním SDR od zlata prišlo prakticky k uvoľneniu menovej fixácie, na čo naviazala i nová dohoda členských krajín MMF v Kingstone z roku 1976. Zmena nového menového systému spočívala v ustanovení riadenia pohyblivých menových kurzov, tvorby kurzu na základe dopytu a ponuky, demonetizácie mien a reguláciu menového trhu delegovala na centrálné banky.

V 80. rokoch rozvoj počítačového a internetového priemyslu akceleroval medzinárodný trh mien najmä medzi bankami a silnými finančnými inštitúciami, ktorých prepojenie vytvorilo celosvetový medzi-bankový trh spájajúci obchody medzi ázijskou, európskou a americkou časovou zónou.⁵³⁶

⁵³⁶ <http://www.cikomodity.com/index.php?action=vzdelavanie-historia-forexu>

SÚČASNÝ STAV

Pojem Forex

Obrovský menový trh je koncept cudzí priemernému človeku. Avšak ak sa prevedie do jednoduchých slov, človek začne chápať trh zahraničných mien a vidieť akou promenádou plyúcich ziskov môže byť účasť na forexových obchodoch. Či ste si toho vedomí, či nie, svoju rolu na trhu zahraničných mien, známom ako Forex, už hráte aj vy. Holý fakt, že máte vo vrecku peniaze, ako i hotovosť úspory na vašom účte v banke z Vás robí menového investora.⁵³⁷

Forex je slovo, ktoré vzniklo z angličtiny spojením anglických slov „foreign exchange“. Vo voľnom preklade to znamená obchodovanie so zahraničnými menami. Forexový trh (správnejšie International Interbank Foreign Exchange) je obchodovanie s menami, ktoré sa obchodujú po celom svete prostredníctvom elektronických systémov a sietí, ktoré sú navzájom prepojené. Forexový trh nemá svoje centrálné miesto, t.j. neexistuje nijaká burza na realizáciu obchodov. Takýto trh sa nazýva mimoburzový alebo over-the-counter (OTC). Spotový forexový trh je teda pavučinou finančných inštitúcií, pričom neexistuje nijaký dozorný orgán, ktorý by zastrešoval forexové transakcie. Neexistuje preto ani oficiálna minimálna alebo maximálna cena dosiahnutá za daný deň.

Zrýchlovať operácie na Forex-e pomáhajú moderné technológie ako je napr. internet. Ide o najväčší a najlikvidnejší finančný trh na svete. Obchodovanie na Forexe prebieha nepretržite od nedele 23:00 hod. nášho času až do piatka 23:00 hod. nášho času, čiže je to obchodovanie 24 hodín denne, päť dní v týždni.

Forex existuje v kyber priestore ako kumulatívny trh vytvorený bankami obchodujúcimi medzinárodné meny. Tento proces sa označuje ako „menové swapy“. Keď určitá banka obchoduje meny priamo s inou bankou, robí to prostredníctvom „interbankového obchodovania“. Pokiaľ banky obchodujú meny prostredníctvom brokera, ide o „forexové obchodovanie“. Obchodovanie prostredníctvom brokerov nie je vyhradené iba bankám. Každý, kto má dostatočne veľký marginový účet, môže obchodovať forex prostredníctvom brokera a v niektorých prípadoch aj priamo cez banky, kde banka vystupuje ako broker.⁵³⁸

Obchodné pásma

Skôôr ako sa pozrieme na najlepší čas na obchodovanie, musíme vedieť, ako vyzerá 24-hodinový deň na trhu Forex na celom svete. Forex môže byť rozdelený do troch najvýznamnejších obchodných častí: Tokijská, Londýnska a New Yorská. Medzi každou časťou je časový interval, kde sú dve časti otvorené zároveň. Od 9 – 10 nášho času sú otvorené trhy v Tokiu a Londýne a od 14-18 trhy v Londýne a v New Yorku. Prirodzene toto sú najaktívnejšie časy obchodovania na trhu, pretože je tu väčší objem obchodov, keď sú otvorené dve obchodné časti súčasne.⁵³⁹

Výhody Forexu

Forexový trh ponúka niekoľko nesporných výhod oproti obchodovaniu s akciami, dlhopismi či derivátmi. Medzi tieto výhody môžeme zahrnúť:

- vysoké objemy obchodov každý deň, ktoré sú absolútne najväčšie z celosvetového hľadiska,

⁵³⁷ NÉMETH, Jozef: Ako dosiahnuť finančnú nezávislosť úspešným obchodovaním na medzinárodnom menovom trhu Forex. Global Profit Associates, 2003, 6 s.

⁵³⁸ ROSS, Joe: Jak vydělávat denním obchodováním na burze. Trading Educators, 2009. 208 s.

ISBN 0-976-4029-0-4

⁵³⁹ str. 26-27, TUREK, Ludvík – HARTMAN, Ondřej: Manuál forexového obchodníka.

- extrémne vysoká likvidita,
- dlhý obchodný čas (ako som už spomínal 24 hodín denne, 5 dní v týždni),
- široký ekonomický záber a spoločenský vplyv, ktorý pôsobí na menové kurzy,
- nízky spread – marža pre obchodníkov od brokerov poskytujúcich prepojenie na forexový trh,
- možnosť využitia leverage - páky , ktorá môže dosahovať hodnoty od 1:1 až do hodnoty 1:500 alebo aj viac v závislosti od výberu brokera.
- sofistikované platformy, ktoré ponúkajú automatické a poloautomatické nastavenia a pomôcky, ako aj obchodovanie v reálnom čase s reálnymi cenami.

Vďaka týmto zásadným výhodám sa dá hovoriť o trhu Forex ako o takmer dokonalom trhu, ak neberieme do úvahy trhové manipulácie zo strany centrálnych bánk.

Na Forexe sa uskutoční iba 5-10% objemov skutočných obchodov, ktoré uskutočňujú firmy a vlády nakupujúce a predávajúce tovar a služby v zahraničí a až 90-95% obchodov tvoria investície a špekulácie s cieľom dosiahnuť zisk.

Čo sa týka objemu obchodov, tie neustále narastajú a v súčasnom období je denný objem obchodov 3,98 bilióna dolárov. Len na porovnanie je to 40 násobok celkového objemu zobchodovaného na všetkých amerických akciových burzách dohromady alebo 60 násobok ako na najväčšej americkej akciovej burze NEW YORK STOCK EXCHANGE (NYSE).

Tabuľka č. 1: Priemerný objem obchodov na Forexe za deň podľa inštrumentu v miliardách USD

	1998	2001	2004	2007	2010
Spotové transakcie	568	386	631	1 005	1 490
Forwardové transakcie	138	137	230	393	518
Swapové transakcie	734	656	954	1 714	1 765
Opcie a iné	87	60	119	212	207
Spolu	1 527	1 239	1 934	3 324	3 981

Zdroj: BIS – apríl 2010

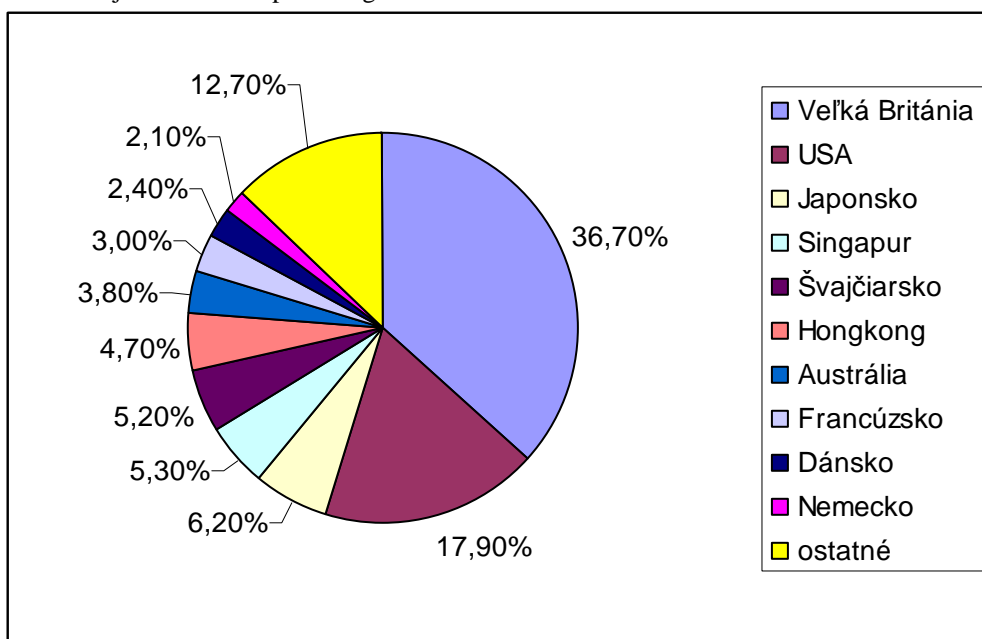
Z tabuľky č.1 názorne vidieť, že najväčšiu časť transakcií predstavujú tzv. swapy, Sú to obchody na pohyb úrokových sadzieb medzi rôznymi menami a nie obchody na pohyb kurzov. Druhá najväčšia skupina obchodov sú spotové transakcie kde sa denne zobchoduje cca. 1,5 bilióna dolárov, čo spolu s forwardmi tvorí denne objem približne 2 bilióny dolárov.

Tabuľka č. 2: Objem obchodov na Forexe podľa štátov

	1998	2001	2004	2007	2010
Veľká Británia	32,6%	32,0%	32,0%	34,6%	36,7%
USA	18,3%	16,1%	19,1%	17,4%	17,9%
Japonsko	7,0%	9,0%	8,0%	5,8%	6,2%
Singapur	6,9%	6,1%	5,1%	5,6%	5,3%
Švajčiarsko	4,4%	4,5%	3,3%	5,9%	5,2%
Hongkong	3,8%	4,0%	4,1%	4,2%	4,7%
Austrália	2,3%	3,2%	4,1%	4,1%	3,8%
Francúzsko	3,7%	2,9%	2,6%	3,0%	3,0%
Dánsko	1,3%	1,4%	1,6%	2,1%	2,4%
Nemecko	4,7%	5,4%	4,6%	2,4%	2,1%

Zdroj: BIS – apríl 2010

Graf č. 1: Objem obchodov podľa regiónu na Forexe

Zdroj: BIS – apríl 2010

Ako vyplýva z tabuľky č. 2 a následne aj z grafu č.1, centrom svetového obchodovania s menami je Londýn s 36,7% celkového zobchodovaného objemu a spolu s Európou ide o viac ako polovicu celkového objemu. Na druhé miesto sa radia Spojené štáty americké, ktoré majú podiel na menových obchodoch 17,9%. Za USA nasleduje Ázia, kde denne prebieha silný boj o hegemoniu medzi Tokiom, Singapurom, Hongkongom, ku ktorým sa pričleňuje aj Švajčiarsko. Na treťom mieste je však Japonsko so 6,2%. V tesnom závесе nasleduje Singapur, Švajčiarsko a Hong Kong s cca. 5% podielom a Austrália s takmer 4% podielom na trhu. Zaujímavosťou je aj silný pokles obchodovania v Nemecku a naproti tomu výrazný nárast obchodovania v Dánsku

Hlavné meny a menové páry

Až 90% obchodov predstavujú obchody, ktoré sa zrealizujú na siedmich hlavných svetových menách, ktorými sú: americký dolár (USD), euro (EUR), japonský jen (JPY), britská libra (GBP), švajčiarsky frank (CHF), kanadský dolár (CAD) a austrálsky dolár (AUD).

V súčasnosti je viac ako 90% všetkých mien obchodovaných proti americkému doláru. Pre US dolár sú štyri najviac obchodovateľné meny Euro dolár (EUR), Libra šterlingov (GBP), Švajčiarsky frank (CHF) a Japonský jen (JPY). Sú k dispozícii v dostatočnom množstve na spotových i forwardových trhoch.

Americký dolár je hlavná svetová rezervná mena a tiež univerzálne meradlo ohodnotenia inej meny obchodovanej na FX trhu. Všetky meny sú všeobecne kótované z hľadiska US doláru. Pri medzinárodných hospodárskych a politických nestabilitách je americký dolár hlavná bezpečná mena, čo sa osvedčilo obzvlášť dobre v priebehu Ázijskej krízy v roku 1997 – 1998. Americký dolár sa stal tiež poprednou menou ku koncu druhej svetovej vojny, keď ostatné meny boli prakticky fixované proti doláru. Po zavedení Euro doláru v roku 1999 sa význam amerického doláru postupne znížil len minimálne.

Euro bolo navrhnuté na to, aby sa stalo vedúcou menou pri obchodovaní. Podobne ako americký dolár má euro silný medzinárodný pôvod od jednotlivých členov Európskej menovej únie. Mena je ovplyvnená rozdielnym rastom ekonomík, vysokou nezamestnanosťou a vládnym odporom ku štrukturálnym menám.

Japonský jen je tretou najviac obchodovanou menou na FX trhu, i keď medzinárodný výskyt je omnoho nižší než americký dolár alebo euro. Jen je veľmi likvidný po celom svete – nepretržite 24 hodín denne. Prírodná požiadavka obchodovať jen sa sústreďuje väčšinou medzi japonskými keiretsu (ekonomické a finančné konglomeráty). Jen je veľmi citlivý na úspechy Nikkei indexu, na správanie japonského trhu s cennými papiermi a trhu s nehnuteľnosťami.

Britská libra - do konca druhej svetovej vojny bola libra 1. rezervnou menou. Mena je intenzívne obchodovaná proti euru a americkému doláru, ale nepravidelne oproti ďalším menám. Pred zavedením eura libra ťažila z určitých pochybností o menovej konvergencii. Po zavedení eura sa Anglická banka pokúša znížiť vysoké UK sadzby na úroveň nízkych sadzieb v eurozóne.

Švajčiarsky frank je jedinou menou hlavných európskych krajín, ktorá nepatrí do Európskej menovej únie a ani medzi krajiny G-7. Hoci je švajčiarska ekonomika relatívne malá, jej mena je jednou zo štyroch hlavných mien a silou je podobná sile a kvalite švajčiarskej ekonomiky a financií. Švajčiarsko má veľmi úzke ekonomické vzťahy s Nemeckom a tiež nepatrí do euro zóny. Preto v prípade politickej neistoty na východe, švajčiarsky frank je zvýhodňovaný vo všeobecnosti pred eutom. Je pravdepodobnejšie, že švajčiarsky frank je stabilná mena. Z hľadiska FX trhu je švajčiarsky frank dosť podobný štruktúre eura, chýba mu však jeho likvidita. Akonáhle požiadavka na frank prekročí jeho zásobu, môže byť viac volatilný než euro.⁵⁴⁰

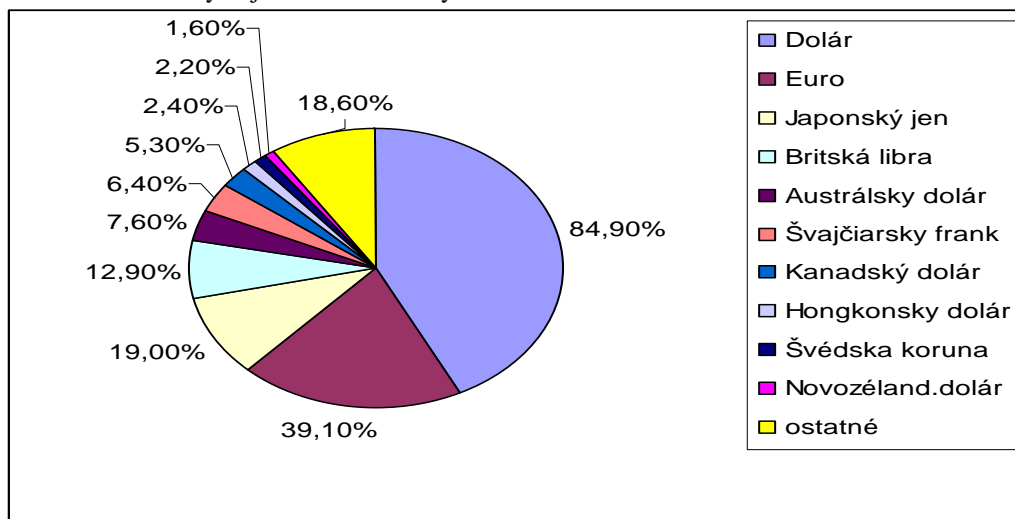
Tabuľka č.3: Priemerný objem zobchodovaných mien na forexe. Poznámka: keďže pri obchodovaní sú zastúpené dva páry, súčet je 200%.

	1998	2001	2004	2007	2010
Dolár	86,8%	89,9%	88,0%	86,0%	84,9%
Euro	-	37,9%	37,4%	37,0%	39,1%
Japonský jen	21,7%	23,5%	20,8%	17,2%	19,0%
Britská libra	11,0%	13,0%	16,5%	14,9%	12,9%
Austrálsky dolár	3,0%	4,3%	6,0%	6,6%	7,6%
Švajčiarsky frank	7,1%	6,0%	6,0%	6,8%	6,4%
Kanadský dolár	3,5%	4,5%	4,2%	4,3%	5,3%
Hongkonský dolár	1,0%	2,2%	1,8%	2,7%	2,4%
Švédská koruna	0,3%	2,5%	2,2%	2,7%	2,2%
Novozéland.dolár	0,2%	0,6%	1,1%	1,9%	1,6%

Zdroj: BIS – apríl 2010

⁵⁴⁰ TUREK, Ludvík – HARTMAN, Ondřej: Manuál forexového obchodníka. Czechwealth, 2009. 23-25 s.

Graf č.2: Priemerný objem zobchodovaných mien na forexe.

Zdroj: BIS – apríl 2010

Pri vzájomnom obchode jednotlivých mien má americký dolár dominantné postavenie a je zastúpený v 84,9% všetkých zobchodovaných obchodoch. Na druhom mieste sa umiestnilo euro, ktoré sa objavuje v 39,1% všetkých obchodov. Na treťom mieste je japonský jen s 19% a nasledujú britská libra s 12,9%, austrálsky dolár 7,6% a švajčiarsky frank 6,4%.

Tabuľka č.4: Najpoužívanejšie meny na Forexe a ich medzinárodný ticker

Názov meny	Ticker meny	Názov meny	Ticker meny
Euro	EUR	Maďarský forint	HUF
Americký dolár	USD	Česká koruna	CZK
Britská libra šterlíg	GBP	Ruský rubel'	RUB
Austrálsky dolár	AUD	Turecká líra	TRY
Novozélandský dolár	NZD	Juhoafrický rand	ZAR
Kanadský dolár	CAD	Mexické peso	MXN
Švajčiarsky frank	CHF	Čínsky juan	CNY
Nórska koruna	NOK	Singapurský dolár	SGD
Švédská koruna	SEK	Japonský jen	JPY
Dánska koruna	DKK	Hongkonský dolár	HKD
Poľský zlotý	PLN	Rumunská lei	RON

Zdroj: BIS – apríl 2010

Tabuľka č.5: Najčastejšie zápisy hlavných menových párov a krossov

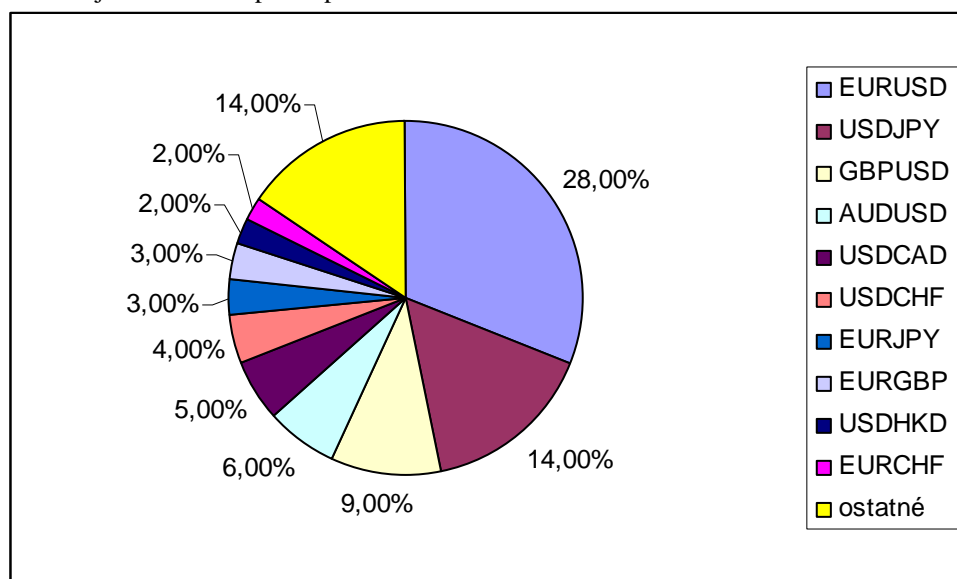
EUR/USD	GBP/USD	USD/CHF	USD/CAD
AUD/USD	NZD/USD	EUR/JPY	GBP/JPY
EUR/CHF	EUR/GBP	GBP/CHF	EUR/SEK
EUR/NOK	EUR/DKK	EUR/PLN	EUR/HUF
EUR/CZK	EUR/TRY	USD/MXN	USD/ZAR
USD/JPY	AUD/JPY	USD/SGD	PLN/JPY

Zdroj: BIS – apríl 2010

V tabuľkách č.4 a č.5 uvádzam najpoužívanejšie meny na Forexe a ich medzinárodný ticker a najčastejšie zápisy hlavných menových párov a krossov.

Tabuľka č.6: Objem obchodov podľa párov a krossov

EURUSD	28,0%	USDKRW	1,0%
USDJPY	14,0%	USDSEK	1,0%
GBPUSD	9,0%	USDINR	1,0%
AUDUSD	6,0%	EURSEK	1,0%
USDCAD	5,0%	USDCNY	1,0%
USDCHF	4,0%	USDBRL	1,0%
EURJPY	3,0%	USDZAR	1,0%
EURGBP	3,0%	AUDJPY	1,0%
USDHKD	2,0%	EURCAD	0,8%
EURCHF	2,0%	EURAUD	0,7%

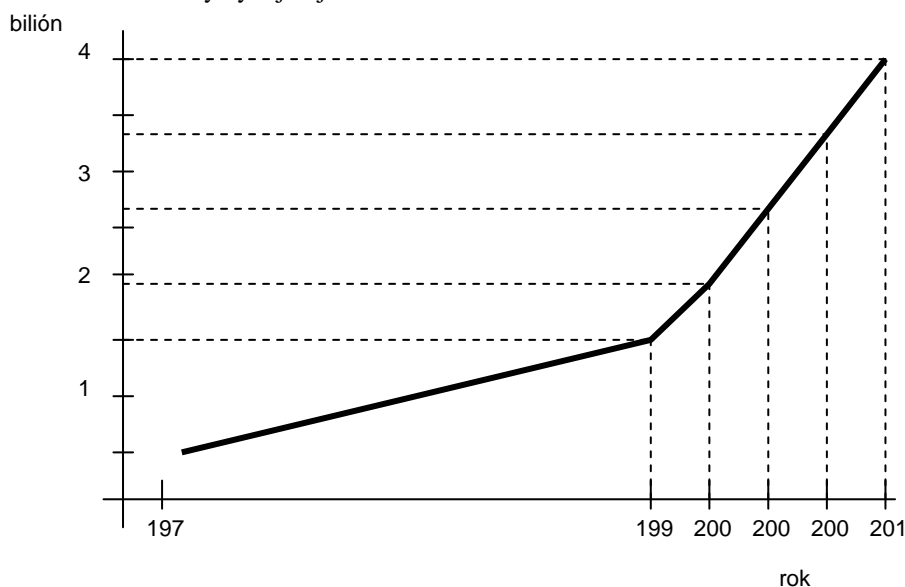
Zdroj: BIS – apríl 2010**Graf č.3:** Objem obchodov podľa párov a krossov**Zdroj:** BIS – apríl 2010

V tabuľke č.6 a následne v grafe č.3 sa uvádza objem obchodov podľa párov a krossov. Čo sa týka obchodovania menových párov, najobchodovanejším a nazývaným aj kráľovským menovým párom je menový pár EUR/USD s 28%, za ktorým nasleduje menový pár USD/JPY s podielom 14% a na treťom mieste je tzv. Cable GBP/USD s 9% podielom na všetkých obchodoch forexového trhu.

PERSPEKTÍVY VÝVOJA

Forex, ako už bolo uvedené, je v súčasnosti najväčším svetovým trhom. Svedčia o tom aj objemy obchodov, ktoré sú dennodenne realizované na Forexe. Vývoj objemu obchodov za posledné štyri desaťročia je stále rastúci a za posledné sledované obdobia od roku 1998 zaznamenal prudký a dynamický rozmach a nárast objemov. Kvôli zjednodušeniu uvádzam vývoj objemu obchodov na forexe v grafe č. 4, kde je jasne vidieť, že hlavne obdobie po roku 1998 je pre nárast objemu obchodov na forexe zásadný.

Graf č.4: Historický vývoj objemu obchodov na Forexe

Zdroj: BIS – apríl 2010

Banka pre medzinárodné platby – BIS (Bank for International Settlements) zverejnila výsledky prieskumu aktivity na menovom trhu, ktorý spracováva každé tri roky. Z tohto nového prieskumu vyplýva, že celkový obrat na menovom trhu sa od roku 2007 (od posledného prieskumu) zvýšil o 20% na 4 bilióny dolárov denne z pôvodných 3,3 bilióna. Svetová finančná kríza tak aktivitu na Forexe nijako neznížila, aj keď čiastočne zbrzdila dynamiku jej rastu. Trh síce prekonal rekordnú štvorbiliónovú hranicu, napriek tomu medzi rokmi 2004 až 2007 došlo k nárastu obchodov na menových trhoch až o 70%. Denný objem obchodov na globálnych menových trhoch v roku 1998 bol okolo 1,5 bilióna dolárov.

Za týchto posledných dvanásť rokov sa vývoj takmer strojnásobil na 4 bilióny dolárov. Z prieskumu je tiež zrejmé, že ekonomická kríza donútila mnohých bohatších investorov obrátiť sa na menové trhy s cieľom diverzifikovať svoje portfólio. Na menových trhoch sa najviac v posledných rokoch začali nad doposiaľ dominantnými bankovými hráčmi presadzovať predovšetkým Hedge fondy a ďalšie fondy, poisťovne, ale i centrálné banky. Táto kategória za posledné tri roky navýšila objem obchodov o 42%.⁵⁴¹

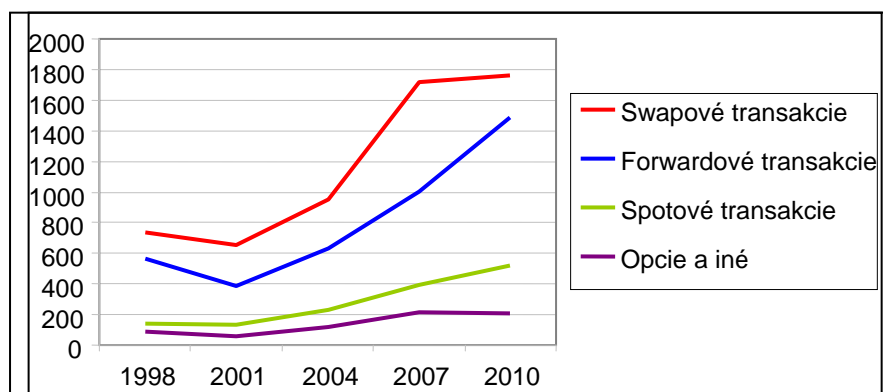
Podľa Bank for International Settlements je priemerný denný objem obchodov na trhu Forex zhruba 3,98 bilióna dolárov. Zhruba 80% tohto objemu prebehne v hlavných finančných centrách sveta v nasledovnom delení:

- 1,005 bilióna USD v spotových transakciách
- 362 miliárd USD v tzv. „out right“ transakciách
- 1,72 bilióna USD v menových swapoch
- 129 miliárd USD je „chyba zo zaokrúhlenia“⁵⁴²

⁵⁴¹ <http://www.finance.cz/zpravy/finance/280191-forex-vyvoj-menoveho-trhu-a-rekordni-objemy-obchodu/>

⁵⁴² <http://finweb.hnonline.sk/c3-46108700-kP0000-d-fore-takmer-dokonal-y-svet>

Graf č.5: Historický vývoj objemu obchodov na Forexe podľa inštrumentu

Zdroj: BIS – apríl 2010

Pri analýze celkového objemu obchodov je korektné povedať, že len 5% objemu obchodov tvoria obchody uskutočnené firmami a vládami na pokrytie nákupu a predaja tovaru a služieb v zahraničí. Až 95% objemu obchodov tvoria investície, ktoré majú špekulatívny charakter.

Perspektívy vývoja forexového trhu sú nedozierne. Už v súčasnom období ide o najväčší celosvetový trh. Na vývoj forexového trhu budú mať určité dopad aj zásahy vlád. Pravdepodobne toto bude začiatok novej éry vývoja výmenných kurzov mien a len čas ukáže, akým spôsobom a do akej miery, budú vlády zasahovať do vývoja tvorby cien. Toto samozrejme ovplyvní aj neustále narastajúci objem obchodov. V prípade, že prídu do obchodovania s menami zásahy vlád, ovplyvní to aj naštartovaný expanzívny vývoj objemu obchodov. Objemy obchodov sa môžu po takýchto vládných reštrikciách aj rapídne znížiť, ale v súčasnom naštartovanom trende to nie je veľmi pravdepodobné. V budúcnosti budú určite zaznamenané rôzne vládne opatrenia svetových vlád a tieto budú posúvať vývoj obchodovania s menami dopredu.

Ako príklad môžem uviesť aj udalosti okolo čínskeho jüanu. V nedávnom období sa prejavila snaha vlád Číny a USA o nápravu a korekciu prudkých výkyvov na menovom trhu. V budúcnosti ide o koordinovaný prístup zo strany oboch partnerov.

Čína sa už v krátkom čase vzdá prísnej kontroly svojej meny voči doláru a umožní, aby dosiahla plávajúci kurz. Uviedol to dnes v rozhovore pre britskú BBC americký finančník George Soros. "Teraz sa vytvorila vo svetovej ekonomike mimoriadna situácia, lebo Čína fakticky kontroluje globálny menový systém," pokračoval George Soros. Podľa neho to Peking dosahuje dvoma spôsobmi: kontrolou výmenného kurzu jüanu vo svojich bankách a vytvorením obrovských devízových rezerv, v ktorých je najväčší podiel dolárov. "Takáto situácia vytvára vo svetovej ekonomike silnú nerovnováhu, ktorú treba odstrániť," zdôraznil finančník. Pripomenul, že rovnováhu narušil veľký a dlhodobý prebytok čínskeho zahraničného obchodu a veľký a dlhodobý schodok amerického rozpočtového deficitu a amerického štátneho dlhu. "Táto situácia nemôže trvať dlho. Nerovnováha sa musí vyriešiť rastom vnútornej spotreby Číny a rastom amerického exportu," pokračoval George Soros. Toto sa dá dosiahnuť len zhodnotením jüanu a umožnením jeho neregulovaného kótovania. Avšak nerovnováhu bude treba znižovať nanajvýš opatrne.⁵⁴³

⁵⁴³ <http://www.pluska.sk/ekonomika/financie/g-soros-cina-kontroluje-svetovy-menovy-system.html>

ZÁVER

Ako bolo uvedené, perspektívy vývoja najväčšieho svetového trhu súčasnosti sú obrovské. Situácia okolo nestability výmenných kurzov vo veľkej miere zabezpečuje aj čoraz stále väčšie možnosti pri obchodovaní na forexovom trhu. Vysoká volatilita zapríčinená nestabilitou výmenných kurzov dáva možnosť vysokého potenciálneho zisku a tým stále viac a viac privádza nových investorov a obchodníkov na prevádzanie svojich finančných špekulácií na forexe. Ako som už písal v príspevku, forex má svoje nesporné výhody oproti inému spôsobu obchodovania, a tým otvára svoje brány stále väčšiemu množstvu prichádzajúceho kapitálu a investorov. V článku uvádzam obrovské nárasty obchodov na forexe čias jeho vzniku, ktoré neklesajú ani počas krízy. Práve naopak. Veľký záujem investorov sa odzrkadľuje v neustálom náraste objemu obchodov. Tie sú z hľadiska nášho ponímania už v súčasnosti nepredstaviteľné. V globálnom ponímaní neexistuje väčší trh ako je forex.

Možno povedať, že v krátkodobom, ale i dlhodobom horizonte bude forex aj naďalej najväčším svetovým trhom. Závratné finančné objemy obchodov zrealizovaných na forexe v rámci jedného dňa, týždňa či roka udržiavajú forexový trh jasne na výsluní a pre mnohých investorov predstavujú možnú a vítanú alternatívu. Forexový trh so svojimi prednosťami je predurčený jedným zo základných elementov fungovania finančného a menového sektoru. Do čias, keď vznikne jednotná svetová mena, má svoje opodstatnené miesto na poli finančných inštrumentov. Až čas ukáže, či ho predstihne iný svetový trh, čo sa týka objemu obchodov. Nateraz však forexový trh zostáva svetovou jedničkou a možno povedať, že forexový trh je trhom budúcnosti.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. DRASNAR, George: Hazardní hry – Úvod do spekulace s cennými papíry. Academia Praha, 1995. ISBN 80-200-0510-2.
2. ELDER, Alexander: Tradingem k bohatství. Impossible s.r.o., 2006. ISBN 80-239-7048-8.
3. ELDER, Alexander: Vstupte do mé obchodní místnosti. Centrum finančního vzdělávání s.r.o., 2008. ISBN 978-80-903874-3-0.
4. WILLIAMS, Larry: Dlouhodobá tajemství krátkodobých obchodů. Centrum finančního vzdělávání s.r.o., 2007. ISBN 978-80-903874-1-6.
5. WILLIAMS, Larry: Kompletní průvodce obchodováním komodit. Centrum finančního vzdělávání s.r.o., 2008. ISBN 978-80-903874-2-3.
6. TUREK, Ludvík: Manuál technické analýzy. Czechwealth, 2009.
7. TUREK, Ludvík – HARTMAN, Ondřej: Manuál forexového obchodníka. Czechwealth, 2009.
8. ROSS, Joe: Jak vydělávat denním obchodováním na burze. Trading Educators, 2009. ISBN 0-976-4029-0-4.
9. ROSS, Joe: Trading je byznys. Trading Educators, 2009.
10. HARTMAN, Ondřej: Jak se stát forexovým obchodníkem. FX STREET s.r.o., 2009, ISBN 978-80-90-4418-0-4.
11. NÉMETH, Jozef: Ako dosiahnuť finančnú nezávislosť úspešným obchodovaním na medzinárodnom menovom trhu Forex. Global Profit Associates, 2003.

Internetové odkazy

<http://www.finance.cz/zpravy/finance/280191-forex-vyvoj-menoveho-trhu-a-rekordni-objemy-obchodu/>
<http://finweb.hnonline.sk/c3-46108700-kP0000-d-fore-takmer-dokonal-y-svet>
http://www.earnforex.com/forex_ebooks/beginner_forex_trading/FOREX_ON_LINE_MANUAL_for_SUCCESSFULL_TRADING.pdf

<http://ekonomika.sme.sk/c/5547062/spor-o-vymenny-kurz-janu-sa-dostava-do-novej-fazy.html>
<http://www.pluska.sk/ekonomika/financie/g-soros-cina-kontroluje-svetovy-menovy-system.html>
<http://www.pluska.sk/ekonomika/financie/g-soros-cina-kontroluje-svetovy-menovy-system.html>
<http://ekonomika.sme.sk/c/5547062/spor-o-vymenny-kurz-janu-sa-dostava-do-novej-fazy.html>
<http://finweb.hnonline.sk/c3-46108700-kP0000-d-fore-takmer-dokonal-y-svet>
<http://www.finance.cz/zpravy/finance/280191-forex-vyvoj-menoveho-trhu-a-rekordni-objemy-obchodu/>
<http://www.cikommodity.com/index.php?action=vzdelavanie-historia-forexu>
<http://www.trimbroker.com/article/financne-vzdelavanie/online-financne-vzdelavanie-obchodujem-historia-forexu>
<http://www.obchodujem.6f.sk/?p=46>

KONTAKT

JUDr. Ing. Jozef Portašík
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: jozefportasik@gmail.com

**DOHOVOR O PREPRAVNEJ ZMLUVE V MEDZINÁRODNEJ CESTNEJ NÁKLADNEJ DOPRAVE
(CMR) Z ROKU 1956 A JEHO ZMENY**

JUDr. Katarína Harajdová

ABSTRAKT

Autorka sa v článku zaoberá unifikáciou právnej úpravy medzinárodnej cestnej nákladnej dopravy tovaru prostredníctvom Dohovoru o prepravnej zmluve v medzinárodnej cestnej nákladnej doprave (CMR) z roku 1956 v znení neskorších novelizácií, najmä jeho základnou charakteristikou a obsahom. Článok zároveň pojednáva o Protokole k Dohovoru o prepravnej zmluve v medzinárodnej cestnej nákladnej doprave z roku 1978, ktorý novelizuje limitáciu náhrady škody dopravcu upravenú v čl. 23 Dohovoru CMR a Dodatkovom protokole k Dohovoru o prepravnej zmluve v medzinárodnej cestnej nákladnej doprave (CMR), týkajúcom sa elektronického nákladného listu z roku 2008.

Kľúčové slová: medzinárodná preprava, Dohovor o prepravnej zmluve v medzinárodnej cestnej nákladnej doprave (CMR), odosielateľ, dopravca, príjemca, nákladný list, protokol, zodpovednosť dopravcu, zlatý frank, špeciálne práva čerpania, elektronický nákladný list

JEL KLASIFIKÁCIA: K33

ÚVOD

Vývoj medzinárodného obchodu a potreba transportu tovaru z jedného štátu do druhého viedol k rozvoju medzinárodnej prepravy. Medzinárodná preprava býva definovaná ako preprava, ktorej miesto odoslania tovaru a miesto dodania tovaru sa nachádzajú v rôznych štátoch (ale aj preprava, pri ktorej miesto odoslania a miesto dodania sa nachádzajú v tom istom štáte, avšak časť prepravy sa uskutočňuje na území iného štátu). Medzinárodná preprava sa realizuje ako železničná, letecká, cestná, vnútrozemská vodná a námorná preprava. V jednotlivých druhoch prepravy existuje rozsiahla unifikovaná právna úprava obsiahnutá v mnohostranných medzinárodných zmluvách, a to v Dohovore o zjednotení niektorých pravidiel o medzinárodnej leteckej doprave, Dohovore o prepravnej zmluve v medzinárodnej cestnej nákladnej doprave (CMR), Dohode o medzinárodnej železničnej preprave (COTIF), Dohode o medzinárodnej preprave tovarov na podklade karnetov TIR, ako aj ďalších medzinárodných dohovoroch. V tomto článku by som sa chcela zamerať na právnu úpravu medzinárodnej cestnej nákladnej dopravy.

Potreba jednotnej úpravy medzinárodného zmluvného práva v oblasti medzinárodnej nákladnej cestnej dopravy vzrástla po druhej svetovej vojne. Táto doprava je v súčasnosti považovaná za relatívne rýchly, dostupný a flexibilný spôsob prepravy tovaru.

Medzinárodnú cestnú nákladnú prepravu tovaru upravuje Dohovor o prepravnej zmluve v medzinárodnej cestnej nákladnej doprave (CMR), v Zbierke zákonov uverejnený ako vyhláška č. 11/1975 Zb. (ďalej len „Dohovor CMR“), ktorý bol uzatvorený 19. mája 1956 v Ženeve. Aj keď Dohovor CMR je do značnej miery považovaný za prácu Výboru OSN, pôvodný podnet prišiel z UNIDROIT⁵⁴⁴. Už v marci roku 1948, UNIDROIT navrhol jednotnú úpravu medzinárodnej cestnej

⁵⁴⁴ Medzinárodný inštitút pre unifikáciu súkromného práva (UNIDROIT) je nezávislá medzivládna organizácia so sídlom v Ríme, ktorá vznikla v r. 1926. Jeho cieľom je skúmať spôsoby harmonizácie a koordinácie súkromného práva štátov a skupín štátov a postupnú prípravu na prijatie jednotných zásad súkromného práva týmito štátmi.

prepravy tovaru formou unifikácie právnej úpravy, ktoré už prebehli pri všetkých ostatných druhov dopravy. Iniciatívu UNIDROIT prijal podvýbor Výboru pre vnútrozemskú dopravu z Hospodárskej komisie OSN pre Európu (UNECE). Hospodárska komisia OSN pre Európu pripravila návrh dohovoru, ktorý bol napokon prijatý v Ženeve 19. mája 1956 deviatimi štátmi. Tento dohovor bol posledným dohovorom v oblasti právnej úpravy medzinárodnej prepravy⁵⁴⁵. K Dohovoru CMR pristúpila aj Československá socialistická republika, pre ktorú nadobudol platnosť na základe článku 43 3. decembra 1974. Slovenská republika pristúpila k dohovoru sukcesiou 28. mája 1993⁵⁴⁶.

1 Základná charakteristika a obsah Dohovoru CMR

Dohovor CMR je mnohostrannou medzinárodnou zmluvou patriacou medzi medzinárodné unifikované priame normy⁵⁴⁷. Medzinárodné unifikované priame normy slúžia na odstránenie rozdielov v jednotlivých národných právnych poriadkoch. Dohovor CMR platí od roku 1956 a dodnes prešiel dvomi novelizáciami, ktorým sa budem venovať v nasledujúcich častiach tohto článku.

Dohovor CMR upravuje sprievodnú dokumentáciu prepravovaných zásielok, zásady zodpovednosti dopravcu a postup pri uplatňovaní nárokov na náhradu škody. Vzťahuje sa na každú zmluvu o preprave zásielok za odplatu cestným vozidlom, ak miesto prevzatia zásielky a predpokladané miesto jej dodania, ležia v dvoch rôznych štátoch, z ktorých aspoň jeden je zmluvným štátom Dohovoru CMR, a to bez ohľadu na trvalé bydlisko a štátnu príslušnosť strán. Aplikácia Dohovoru CMR sa tak predpokladá aj pre prípady, keď je stranou prepravnej zmluvy štát, ktorý nie je zmluvným štátom Dohovoru CMR, pokiaľ miesto prevzatia tovaru alebo miesto dodania tovaru je na území zmluvného štátu Dohovoru CMR. V tomto prípade totiž je vylúčená aplikácia kolíznych noriem, aj keď dopravca bude mať sídlo (bydlisko) v nezmluvnom štáte, kde sa napríklad tovar aj nakladá, no pokiaľ sa tovar vykladá v zmluvnom štáte, na prepravnú zmluvu sa bude aplikovať Dohovor CMR, aj keby príslušné kolízne normy zmluvného štátu odkazovali na právny poriadok nezmluvného štátu⁵⁴⁸. Napriek uvedenému ustanoveniu je zrejmé, že nezmluvný štát, ktorý nie je priamou úpravou – Dohovorom CMR viazaný, môže postupovať podľa vlastných právnych (prípadne kolíznych) noriem⁵⁴⁹.

Dohovor CMR sa nevzťahuje na prepravy uskutočňované v rámci medzinárodných poštových dohovorov, prepravy tiel mŕtvych osôb a prepravy sťahovaných zvrškov. Ak sa naložené vozidlo prepravuje v niektorom úseku dopravnej cesty po mori, železnici, po vnútrozemskej vodnej ceste alebo vzduchom, vzťahuje sa tento Dohovor na celú prepravu, pokiaľ zásielka, nebola preložená⁵⁵⁰. Podľa čl. 22 Dohovoru CMR ak odosielateľ odovzdáva na prepravu nebezpečnú zásielku, je povinný upozorniť dopravcu na presnú povahu nebezpečenstva, ktoré z

⁵⁴⁵ Prvý dohovor upravujúci železničnú prepravu bol prijatý v roku 1890, v roku 1924 bol prijatý dohovor upravujúci prepravu tovaru na mori a v roku 1929 pre medzinárodnú prepravu tovaru a osôb v leteckej doprave.

⁵⁴⁶ http://dal.hnonline.sk/2-24930490-k60000_d-63, 29.05.2011

⁵⁴⁷ Spolu s kolíznou metódou tvoria dve základne metódy úpravy.

⁵⁴⁸ Kučera Z., Mezinárodní právo soukromé, Brno, 2004, str. 212

⁵⁴⁹ Kučera Z., Mezinárodní právo soukromé, Brno, 2004, str. 212

⁵⁵⁰ Ak sa však preukáže, že stratu, poškodenie alebo prekročenie dodacej lehoty, ktoré vznikli počas prepravy iným druhom dopravy než cestnej, nespôsobil konanie alebo opomenutie cestného dopravcu, ale udalosť, ku ktorej mohlo dôjsť len počas a z dôvodu prepravy týmto iným druhom dopravy, neposudzuje sa zodpovednosť cestného dopravcu podľa tohto Dohovoru; v takom prípade zodpovedá cestný dopravca v rozsahu, v akom by zodpovedal dopravca iného druhu dopravy než cestnej, keby došlo medzi ním a odosielateľom k uzavretiu prepravnej zmluvy podľa predpisov platných pre príslušný druh dopravy. Ak však takýchto predpisov niet, posudzuje sa zodpovednosť dopravcu podľa tohto Dohovoru.

tejto zásielky vyplýva, prípadne mu oznámiť, aké bezpečnostné opatrenia treba urobiť. (...) ⁵⁵¹. Podrobnosti prepravy nebezpečných vecí upravuje Európsky dohovor o medzinárodnej cestnej preprave nebezpečných vecí z roku 1957.

Dohovor CMR tiež upravuje uzatváranie a vykonávanie prepravných zmlúv. Nedá sa však povedať, že by obsahoval komplexnú úpravu prepravnej zmluvy, upravuje prevažne základné náležitosti prepravnej zmluvy. Jedným z nedostatkov Dohovoru CMR je, že neobsahuje definíciu prepravnej zmluvy. Ak chceme definovať prepravnú zmluvu v medzinárodnej cestnej doprave tovaru, v súlade s ust. § 756 Obchodného zákonníka, musíme vychádzať z ust. § 610 Obchodného zákonníka, podľa ktorého Zmluvou o preprave vecí sa dopravca zaväzuje odosielateľovi, že prepraví vec (zásielku) z určitého miesta (miesto odoslania) do určitého iného miesta (miesto určenia), a odosielateľ sa zaväzuje zaplatiť mu odplatu (prepravné).

Ani Dohovor CMR, ani zákon neupravujú formu prepravnej zmluvy. Podľa čl. 4 Dohovoru CMR však dokladom o uzavretí prepravnej zmluvy je nákladný list obsahujúci údaje uvedené v čl. 6 Dohovoru CMR ⁵⁵². Odosielateľ zodpovedá dopravcovi za všetky výdavky a škody, ktoré dopravcovi vzniknú v dôsledku nepresnosti a nejasnosti údajov uvedených v nákladnom liste. Dopravca môže po prehliadnutí zásielky zapísať do nákladného listu „výhrady“ týkajúce sa údajov v ňom uvedených a skutočného stavu zásielky.

Odosielateľ je oprávnený disponovať zásielkou počas prepravy, až do jej odovzdania príjemcovi. Po vykonaní dopravy, vydá dopravca tovar príjemcovi spolu s druhým nákladným listom (nákladné listy sa vydávajú v 3 vyhotoveniach pre odosielateľa, dopravcu a príjemcu), za potvrdenie o prevzatí tovaru príjemcom.

Dopravca zodpovedá za úplnú alebo čiastočnú stratu zásielky alebo za jej poškodenie, ktoré vznikne od okamihu prevzatia zásielky na prepravu až do okamihu jej vydania, ako aj za prekročenie dodacej lehoty. Ide o objektívnu zodpovednosť s liberačnými dôvodmi uvedenými v čl. 17 Dohovoru CMR, ktorých existenciu musí preukázať dopravca. Na základe Dohovoru CMR je zodpovednosť dopravcu určená dvoma spôsobmi, a to cenou zásielky alebo sumou zvláštneho záujmu na dodaní zásielky, pokiaľ sú tieto uvedené v nákladnom liste alebo prepravnej zmluve. Ak v nákladnom liste alebo v prepravnej zmluve nie je uvedená ani cena zásielky, ani zvláštny záujem na dodaní, zodpovednosť dopravcu podlieha ustanoveniam Dohovoru CMR, konkrétne je limitovaná článkom 23 Dohovoru CMR.

Podľa čl. 29 Dohovoru CMR sa dopravca nemôže odvolávať na ustanovenia, ktoré vylučujú alebo obmedzujú jeho zodpovednosť alebo prenášajú dôkazové bremeno, ak bola škoda spôsobená úmyselne alebo takým zavinením, ktoré sa podľa práva súdu, na ktorom sa právna vec prerokúva, považuje za rovnocenné úmyslu. Toto ustanovenie vyvoláva diskusie formuláciou pojmu

⁵⁵¹ Článok 22 Dohovoru o prepravnej zmluve v medzinárodnej cestnej nákladnej doprave (CMR) z roku 1956

⁵⁵² Podľa čl. 6 Dohovoru CMR Nákladný list musí obsahovať tieto údaje: a) miesto a dátum vystavenia, b) meno a adresu odosielateľa, c) meno a adresu dopravcu, d) miesto a dátum prevzatia zásielky a miesto jej určenia, e) meno a adresu príjemcu, f) obvyklé pomenovanie povahy prepravovanej veci a druh obalu; pri veciach nebezpečnej povahy ich všeobecne uznávané označenie, g) počet kusov, ich zvláštne značky a čísla, h) hrubú váhu zásielky alebo iným spôsobom vyjadrené množstvo tovaru, i) náklady spojené s prepravou (dovozné, vedľajšie poplatky, clá a ostatné výdavky vznikajúce od okamihu uzavretia zmluvy až do vydania zásielky), j) pokyny potrebné pre colné a iné úradné konania, k) údaj o tom, že preprava aj napriek akejkol'vek opačnej doložke podlieha ustanoveniam Dohovoru.

úmysel, keď hovorí o „škode spôsobenej úmyselne alebo takým zavinením, ktoré sa podľa práva súdu, u ktorého sa vec prerokúva, považuje za rovnocenné úmyslu.“ Rozdielnosť v prístupoch jednotlivých zmluvných štátov je viditeľná najmä v judikatúre. Francúzsky Najvyšší súd „faute lourde“ (čo by sa dalo preložiť ako hrubá nedbalosť) kladie na roveň úmyslu v zmysle čl. 29 Dohovoru. Opačný názor zastáva belgická judikatúra, avšak tá eventuálne pripustila aj opomenutie ako ekvivalent úmyselného konania. Talianske, švajčiarske a anglické súdy sa v tejto otázke prikláňajú skôr k prísnejšiemu francúzskemu vnímaniu a príslušné orgány v Holandsku zas naopak k poňatiu belgickému. Nemecká judikatúra nie je v tomto smere jednotná a je treba čakať na ďalší vývoj⁵⁵³.

Spory vzniknuté z preprav podliehajúcich Dohovoru CMR môže žalobca podľa čl. 31 Dohovoru CMR viesť, pokiaľ ich nevedie na súdoch zmluvných štátov určených dohodou strán, na súdoch toho štátu, na území ktorého má žalovaný trvalé bydlisko, hlavné sídlo podniku alebo pobočku alebo zastupiteľstvo, ktorých prostredníctvom bola prepravná zmluva uzavretá, alebo leží miesto, kde sa zásielka prevzala na prepravu alebo miestu určené na jej vydanie. Na iných súdoch nemôže žalobca spor viesť. Podľa čl. 33 Dohovoru CMR prepravná zmluva môže tiež obsahovať doložku zakladajúcu príslušnosť rozhodcovského súdu, ale iba za predpokladu, že doložka predpokladá, že rozhodcovský súd bude rozhodovať podľa Dohovoru CMR.

Nároky z Dohovoru CMR sa podľa čl. 32 Dohovoru CMR premlčujú po jednom roku. V prípade úmyslu po troch rokoch. Reklamácie strát a poškodení musia byť oznámené dopravcovi pri zjavne znateľných poškodeniach a stratách najneskoršie pri prevzatí zásielky; ak ide o straty alebo poškodenia zjavne neznateľné, najneskoršie do 7 dní odo dňa vydania zásielky, nepočítajúc do toho nedele a uznané sviatky. Nárok na náhradu za prekročenie dodacej lehoty možno uplatniť len vtedy, ak sa dopravcovi zaslala písomná výhrada do 21 dní po tom, čo ako príjemca prebral zásielku.

Z hľadiska právnej povahy Dohovoru je dôležité ustanovenie čl. 41, podľa ktorého všetky dojednania, ktoré sa priamo alebo nepriamo odchyľujú od ustanovení Dohovoru CMR, sú neplatné a právne neúčinné. Neplatnosť takých dojednaní nemá za následok neplatnosť ostatných ustanovení zmluvy. Týmto je zrejme, že ustanovenia Dohovoru CMR majú kogentný charakter.

2 Protokol k Dohovoru o prepravnej zmluve v medzinárodnej cestnej nákladnej doprave z roku 1978

Ako som už uviedla, dopravca zodpovedá za úplnú alebo čiastočnú stratu alebo poškodenie zásielky od okamihu prevzatia zásielky na prepravu až do okamihu jej vydania, a to cenou zásielky, sumou zvláštneho záujmu na dodaní zásielky, pokiaľ sú tieto uvedené v nákladnom liste alebo prepravnej zmluve alebo spôsobom podľa čl. 23 Dohovoru CMR.

Uvedený článok 23 Dohovoru CMR bol z dôvodu zmien v menových a kurzových podmienkach novelizovaný prostredníctvom Protokolu k Dohovoru CMR, ktorý bol prijatý 5. júla 1978 v Ženeve a účinnosť nadobudol v súlade s článkom 43 ods. 1 Dohovoru CMR 28. decembra 1980.

Uznesením č. 797/2007 zo 19. septembra 2007 schválila vláda Slovenskej republiky Protokol k Dohovoru CMR. Národná rada SR s Protokolom k Dohovoru CMR vyslovila súhlas svojím uznesením č. 572 z 18. októbra 2007 a rozhodla, že ide o medzinárodnú zmluvu podľa čl. 7 ods. 5 Ústavy SR, ktorá priamo zakladá práva a povinnosti fyzických aj právnických osôb, a na

⁵⁵³ Fojtík Ľ., Mezinárodní silniční přeprava zboží – díl 2, <http://www.elaw.cz/cs/mezinarodni-pravo-a-pravo-eu/124-mezinarodni-silnini-peprava-zboi-dil-ii-odpovdnostni-vztahy.html>, 20.10.2009

ktorej vykonanie netreba zákon. Prezident SR Protokol k Dohovoru CMR ratifikoval 22. januára 2008. Ratifikačná listina bola 20. februára 2008 uložená u Generálneho tajomníka OSN a pre SR nadobudol v súlade s článkom 43 ods. 2 Dohovoru CMR účinnosť deväťdesiaty deň od uloženia ratifikačnej listiny, a to 20. mája 2008. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí SR o podpísaní Protokolu k Dohovoru CMR bolo zverejnené v Zbierke zákonov SR pod č. 163/2008 Z. z.⁵⁵⁴.

Podľa pôvodného znenia čl. 23 Dohovoru CMR náhrada škody nesmela presahovať 25 frankov za kilogram chýbajúcej hrubej váhy, pričom frankom sa rozumie zlatý frank hmotnosti 10/31 a rýdzosti 0,900. Ak teda v rámci prepravy došlo k poškodeniu alebo k strate zásielky, dopravca zodpovedal za škody maximálne do výšky 25 frankov za každý poškodený alebo stratený kilogram zásielky. Zlatý frank (gold franc, GF) bol pôvodne účtovnou jednotkou Banky pre medzinárodné platby (BIS) v Bazileji a používal sa až do 31.03.2003, keď ho nahradili zvláštne práva čerpania SDR. Posledná hodnota zlatého franku je udávaná z roku 1979, keď sa 1 GF rovnal 1,94149 USD⁵⁵⁵.

Po prijatí Protokolu k Dohovoru CMR platí, že náhrada škody nesmie prekročiť 8,33 číselnej jednotky za kilogram chýbajúcej celkovej hmotnosti, pričom číselnou jednotkou sa v tomto prípade rozumie špeciálne práva čerpania (angl. Special Drawing Right, ďalej v len „SDR“), obdobne ako je tomu v prípadoch iných mnohostranných medzinárodných zmlúv upravujúcich námornú, železničnú alebo leteckú prepravu.

Zvláštne práva čerpania - SDR sú od roku 1969 jednotnou menovou a účtovnou jednotkou používanou v rámci [Medzinárodného menového fondu](#). Pôvodne bola jednotka SDR viazaná na zlato (0,888671 g rýdzeho zlata, čo zodpovedalo vtedajšej parite amerického dolára). Od roku 1974 sa na hodnotenie jednotky SDR používa technika štandardného koša mien, ktorý najprv tvoril súbor rôzne vážených 16 svetových mien a od roku 1981 ho tvorí len 5 mien: [USD](#), [DEM](#), [JPY](#), [FRF](#) a [GBP](#), pričom zloženie koša sa upravuje každých 5 rokov.

Prijatie uvedeného protokolu malo pre slovenských dopravcov veľký význam, nakoľko v období, keď SR nebola signatárskou krajinou Protokolu k článku 23 Dohovoru CMR, zodpovednosť slovenských dopravcov bola približne 4,5-krát vyššia ako zodpovednosť dopravcov v krajinách, ktoré k tomuto Protokolu pristúpili.

3 Dodatokový protokol k Dohovoru o prepravnej zmluve v medzinárodnej cestnej nákladnej doprave (CMR) týkajúci sa elektronického nákladného listu

Rastúci objem obchodov, dodávok tovaru, ale najmä rozvoj nových technológií, si vyžiadali ďalšie zefektívnenie transportu tovaru. K druhej zmene Dohovoru CMR došlo 27. mája 2008, keď sedem krajín Hospodárskej komisie OSN pre Európu (UNECE)⁵⁵⁶ podpísalo v Palais des Nations nový Dodatokový protokol k Dohovoru CMR (ďalej len „Dodatokový protokol“), ktorý uľahčuje medzinárodnú cestnú nákladnú dopravu tým, že umožňuje používanie elektronických nákladných listov. Dodatokový protokol nadobudol platnosť 5. júna 2011, v súlade s článkom 8 ods. 1 Dodatokového protokolu, v zmysle ktorého protokol nadobúda platnosť deväťdesiaty deň po tom, ako päť štátov uvedených v článku 7, odsek 3 tohto protokolu, uloží svoje listiny o ratifikácii alebo o pristúpení, po tom čo, Litva ako piaty štát, 7. marca 2011 ratifikovala Dodatokový protokol⁵⁵⁷.

⁵⁵⁴ <http://www.ulelegal.com/sk/novinky/novinky/1276-zmeny-v-dohovore-cmr>

⁵⁵⁵ <http://www.dnoviny.cz/financni-sluzby/nahrada-skody-pri-preprave2858>

⁵⁵⁶ Dňa 27. mája 2008 podpísalo Dodatokový protokol Belgicko, Fínsko, Lotyšsko, Litva, Nórsko, Švédsko a Švajčiarsko. Holandsko sa k Protokolu pridalo 28. mája 2008.

⁵⁵⁷ Dodatokový protokol ratifikovali: Holandsko – 7.01.2009, Švajčiarsko - 26.01.2009, Lotyšsko – 03.02.2010, Litva – 07.03.2011. K Dodatokovému protokolu pristúpili: Bulharsko – 15.09.2010, Česká republika - 14.04.2011, Španielsko – 11.05.2011.

Česká republika pristúpila k Dodatkovému protokolu dňa 14. 04. 2011, Slovenska republika napriek deklarovanej záujmu zatiaľ k Dodatkovému protokolu nepristúpila⁵⁵⁸.

Zavedenie elektronického nákladného listu predstavuje významný krok vpred, ktorým chce UNECE reagovať na technologický pokrok. Dodatkový protokol stanovuje právny rámec a normy na používanie elektronických prostriedkov zápisu a ukladania údajov v nákladnom liste, na rýchlejšiu, efektívnejšiu a bezpečnejšiu výmenu dát a informácií. Elektronický nákladný list, nazývaný aj „e-CMR“, obmedzuje doterajší rozsah chýb pri identifikácii a autentifikácii podpisu.

Dodatkový protokol definuje elektronický nákladný listu ako nákladný list vystavený prostredníctvom elektronickej komunikácie dopravcom, odosielateľom alebo inou osobou, ktorá má záujem na plnení zmluvy o preprave, na ktorú sa Dohovor CMR vzťahuje, vrátane údajov logicky spojených s touto elektronicou komunikáciou prostredníctvom príloh alebo inak spojených s touto elektronicou komunikáciou, súčasne s jej vydaním alebo po jej vydaní, tak, aby sa stali súčasťou elektronického nákladného listu⁵⁵⁹. Formou elektronického záznamu môžu byť vykonávané okrem nákladného listu aj rôzne požiadavky, vyhlásenia, príkazy, požiadavky a akákoľvek ďalšia komunikácia, ktorá je spojená v výkone príslušnej zmluvy o preprave podľa Dohovoru CMR.

Elektronický nákladný list, ktorý je vydaný v súlade s ustanoveniami Dodatkového protokolu sa považujú za rovnocenný nákladnému listu podľa Dohovoru CMR a musí obsahovať rovnaké údaje ako Dohovor CMR vyžaduje pre „papierový“ nákladný list⁵⁶⁰.

Elektronický nákladný list musí byť overený zmluvnými stranami zmluvy o preprave prostredníctvom autentického elektronického podpisu⁵⁶¹. Autentickosť elektronického podpisu sa predpokladá, ak nie je preukázaný opak, ak elektronický podpis:

- a) je jednoznačne spojený s podpisujúcou osobou,
- b) je schopný identifikovať podpisujúcu osobu,
- c) je vytvorený s využitím prostriedkov, ktoré sú výhradne pod kontrolou podpisujúcej osoby a
- d) je prepojený s dátami, ktorých sa týka takým spôsobom, že je možné zistiť akékoľvek ďalšie zmeny týchto dát⁵⁶².

Autentickosť elektronického nákladného listu môže byť overená aj inými elektronicými metódami v zmysle právnej úpravy štátu, v ktorom bol elektronický nákladný list vystavený. Údaje obsiahnuté v elektronicom nákladnom liste, musia byť prístupné všetkým stranám, ktoré majú na ne nárok⁵⁶³.

Zmluvné strany si dohodnú v súlade s Dohovorom CMR a jeho novelizáciami, najmä: spôsob vystavenia a doručenie elektronického nákladného listu oprávnenej osobe; zabezpečenie integrity elektronického nákladného listu, spôsob, ktorým si oprávnená strana z elektronicého nákladného listu uplatní svoj nárok, spôsob potvrdenia doručenia tovaru príjemcovi, postupy na

⁵⁵⁸ file:///C:/Users/MISS/Desktop/ViewDetails.aspx.htm

⁵⁵⁹ Article 1 of Additional protocol to the convention on the contract for the international carriage of goods by road (CMR) concerning the electronic consignment note, 2008

⁵⁶⁰ Article 2 of Additional protocol to the convention on the contract for the international carriage of goods by road (CMR) concerning the electronic consignment note, 2008

⁵⁶¹ Article 3 of Additional protocol to the convention on the contract for the international carriage of goods by road (CMR) concerning the electronic consignment note, 2008

⁵⁶² Article 3 of Additional protocol to the convention on the contract for the international carriage of goods by road (CMR) concerning the electronic consignment note, 2008

⁵⁶³ Article 4 of Additional protocol to the convention on the contract for the international carriage of goods by road (CMR) concerning the electronic consignment note, 2008

doplnenie a zmenu elektronického nákladného listu a postupy na prípadnú výmenu elektronického nákladného listu za nákladný list vydaný iným spôsobom⁵⁶⁴.

ZÁVER

Medzinárodná nákladná cestná doprava tovaru je jedným z najviac sa rozvíjajúcich druhov preprav, je relatívne rýchla, dostupná a vie sa rýchlo prispôbiť požiadavkám na trhu. V posledných obdobiach však medzinárodná nákladná doprava prekonáva krízu. Prekvapivé je, že aj keď náklady na tento druh prepravy sú vyššie ako pri iných druhoch prepravy, ceny za prepravu sú naopak nižšie.

Vzhľadom na samotnú povahu tohoto, ale aj ostatných druhov preprav, pri ktorých sa vytvárali vzťahy s cudzím prvkom, si táto oblasť vyžadovala prijatie unifikovanej právnej úpravy. Medzinárodná nákladná cestná doprava tovaru bola poslednou z medzinárodných preprav, ktorá bola jednotne upravená v medzinárodnom dohovore, a to Dohovorom o prepravnej zmluve v medzinárodnej cestnej nákladnej doprave (CMR) z roku 1956. Tento dohovor v novelizovanom znení platí dodnes. Kurzové a menové zmeny (nahradenie zlatého franku špeciálnymi právami čerpania) priniesli zmeny v rozsahu náhrady škody dopravcom, a to Protokolom z roku 1978. V dôsledku rozvoja technológií a elektronickej komunikácie došlo k ďalšej zmene prijatím Dodatočného protokolu k Dohovoru CMR, ktorý zavádza elektronický nákladný list, ktorý nadobudol platnosť dňa 5. júna 2011.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Dohovor o prepravnej zmluve v medzinárodnej cestnej nákladnej doprave (CMR) z roku 1956.
2. Protokol k Dohovoru o prepravnej zmluve v medzinárodnej cestnej nákladnej doprave z roku 1978.
3. Additional protocol to the convention on the contract for the international carriage of goods by road (CMR) concerning the electronic consignment note, 2008
4. Zákon č. 513/1991 Zb. Obchodný zákonník v znení nehorších predpisov
5. Roubal V. a Trebeška M., Prepravná zmluva v medzinárodnej cestnej doprave nákladov, Výklad a texty Dohovoru CMR a súvisiacich predpisov, ČESMED Slovakia, 2008.
6. Kučera Z., Mezinárodní právo soukromé, Brno, 2004.
7. Fojtík L., Mezinárodní silniční přeprava zboží – díl 1, <http://www.elaw.cz/cs/mezinarodni-pravo-a-pravo-eu/119-mezinarodni-silnini-peprava-zboi-dil-1.html>, 12.10.2009.
8. Fojtík L., Mezinárodní silniční přeprava zboží – díl 2, <http://www.elaw.cz/cs/mezinarodni-pravo-a-pravo-eu/124-mezinarodni-silnini-peprava-zboi-dil-ii-odpovdnostni-vztahy.html>, 20.10.2009.
9. Fojtík L., Mezinárodní silniční přeprava zboží – díl 3, <http://www.elaw.cz/cs/mezinarodni-pravo-a-pravo-eu/128-mezinarodni-silnini-peprava-zboi-dil-3-aloby-a-jurisdikce.html>, 29.10.2009.
10. Poliak M., Zmeny v Dohovore CMR. <http://www.logistickymonitor.sk/en/images/prispevky/zmeny-v-cmr.pdf>

⁵⁶⁴ Article 5 of Additional protocol to the convention on the contract for the international carriage of goods by road (CMR) concerning the electronic consignment note, 2008

11. Rozehnalová N., Právo mezinárodního obchodu, Praha: ASPI, a.s., 2006.
12. Vládní návrh na přístup České republiky k Dodatkovému protokolu k Úmluvě o přepravní smlouvě v mezinárodní silniční nákladní dopravě (CMR), týkající se elektronického nákladního listu.
13. <file:///C:/Users/MISS/Desktop/ViewDetails.aspx.htm>

KONTAKT

JUDr. Katarína Harajdová
Katedra mezinárodního a evropského práva
Právnická fakulta
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
E-mail: katarina.Harajdova@umb.sk

ABSTRAKT

Medzinárodné ekonomické právo tvorí pododvetvie medzinárodného práva verejného, a upravuje medzinárodné ekonomické vzťahy medzi štátmi. Štáty ako primárne subjekty medzinárodného práva verejného disponujú ekonomickou suverenitou, ktorú v menšej či väčšej miere prostredníctvom zakladajúcich zmlúv prenášajú na medzinárodné ekonomické organizácie. Medzinárodné finančné organizácie sú špecifické subjekty vykonávajúce svoju činnosť v medzinárodnej finančnej a menovej oblasti.

Kľúčové slová: medzinárodné ekonomické právo, medzinárodné finančné organizácie, ekonomická suverenita.

ABSTRACT

International Economic Law is a branch of International Public Law, and governs international economic relations among states. States as the primary subjects of public international law have economic sovereignty, which in lesser or greater extent, by founding Treaties confer on the international economic organizations. International financial institutions are specific entities carrying their activities in international financial and monetary field.

Key words: International Economic Law, international financial institutions, economic sovereignty.

JEL KLASIFIKÁCIA: K33, F33

ÚVOD

Medzinárodné ekonomické právo ako pododvetvie medzinárodného práva verejného sa zaoberá veľmi širokým okruhom tém. Pod tento pojem zahŕňame všetky ekonomické vzťahy medzi štátmi, ktoré sa uskutočňujú tak na bilaterálnej ako aj multilaterálnej úrovni, pričom v súčasnosti ekonomicko-právne vzťahy medzi štátmi vznikajú, menia sa a zanikajú najmä v rámci medzinárodných ekonomických organizácií. Medzinárodnoprávna zmluvná úprava Svetovej obchodnej organizácie, medzinárodné finančné a menové právo (upravené najmä právom Medzinárodného menového fondu a skupiny Svetovej banky označovanými ako finančné medzinárodné organizácie), medzinárodné investičné právo spadajú do rámca medzinárodného ekonomického práva.

Na medzinárodný ekonomický poriadok možno nazerať z rôznych hľadísk, popri právnom a ekonomickom, aj z politického, filozofického, kultúrneho, historického, individuálneho (vo vzťahu k ľudským právam) pohľadu. Z právneho hľadiska, chápanie medzinárodného ekonomického práva je komplexom zahŕňajúcim nielen odborné znalosti z oblasti medzinárodného verejného práva, ale zároveň určité povedomie o základoch medzinárodnej ekonómie a politiky.

Definícia medzinárodného ekonomického práva, určenie jeho obsahu a vymedzenie jeho povahy

Medzinárodné ekonomické právo sa začalo prudko rozvíjať od konca Druhej svetovej vojny. Súčasný medzinárodný ekonomický systém je založený na medzinárodnoprávných základoch, ktoré boli vytvorené Bretton Woodskou konferenciou v roku 1944. Medzinárodné ekonomické právo možno ponímať viacerými spôsobmi. V praxi ani v teórii nebola vytvorená jasná definícia. V širšom zmysle slova medzinárodné ekonomické právo zahŕňa rozsiahle množstvo predmetov, ktoré sa

nachádzajú v rozmedzí medzinárodného verejného práva k medzinárodnému súkromnému právu a k istým aspektom práva medzinárodného obchodu a práva medzinárodných financií a investícií.

„Nedôkladný, nevyčerpávajúci, neúplný zoznam predmetov tvorí:

- (1) Medzinárodné obchodné právo zahŕňajúce právo WTO a GATT – a domáce obchodné právo,
- (2) Medzinárodné ekonomické integračné právo zahŕňajúce právo Európskej únie, NAFTA a Mercosur,
- (3) Medzinárodné právo súkromné – zahŕňajúce medzinárodnú voľbu práva, právo medzinárodného obchodu,
- (4) Medzinárodná úprava podnikania – zahŕňajúca protitrustové a súťažné právo, medzinárodné právo životného prostredia (environmentálne právo),
- (5) Medzinárodné finančné právo – právo priamych zahraničných investícií alebo medzinárodné menové právo, právo MMF a Svetovej banky,
- (6) Medzinárodné daňové právo,
- (7) Medzinárodné právo duševného vlastníctva⁵⁶⁵.

„V najvšeobecnejšom zmysle slova by sa za medzinárodné ekonomické právo mohol považovať súbor právnych pravidiel, ktoré upravujú hospodársku činnosť s medzinárodným prvkom“.⁵⁶⁶

V užšom zmysle slova možno medzinárodné ekonomické právo ako súčasť medzinárodného práva verejného, definovať ako pododvetvie práva, ktoré zahŕňa všetky subjekty medzinárodného práva disponujúce oboma – medzinárodným a ekonomickým komponentom. Na základe tohto možno medzinárodné ekonomické právo charakterizovať ako:

„Právo medzinárodných ekonomických vzťahov v jeho najširšom zmysle slova zahŕňa súbor právnych noriem upravujúcich všetky medzinárodnoprávne vzťahy spojené s ekonomickými transakciami (ekonomickými výmenami), ktoré prekračujú hranice štátov, alebo ktoré majú dopad na viac ako jeden štát, ako napríklad zahŕňajúce pohyb tovarov, služieb, osôb, kapitálu, technológií, pravidiel alebo lietadiel.“⁵⁶⁷

1 Subjekty medzinárodného ekonomického práva (MEP)

MEP sa zaoberá v rôznej miere vzťahmi medzi štátmi ako subjektmi medzinárodného práva, medzi individuálnymi subjektmi, medzi štátom a jednotlivcami, medzi štátom a medzinárodnými ekonomickými organizáciami a medzi medzinárodnými ekonomickými organizáciami navzájom. Subjekty sú tie entity, ktoré majú ekonomické práva a povinnosti v rámci medzinárodného ekonomického systému. Disponujú uznanou subjektivitou, ktorá ich oprávňuje pôsobiť na medzinárodnom poli. Preto oprávnenie zahŕňa napríklad spôsobilosť uzatvoriť medzinárodnú ekonomickú dohodu, spôsobilosť presadiť plnenie medzinárodnej economickej zmluvy, spôsobilosť podieľať sa na mechanizmoch urovnávania sporov zahŕňajúcich ekonomické práva.

V MEP vystupujú najmä traja účastníci - aj keď s rôznou mierou subjektivity. Po prvé, primárnymi subjektmi medzinárodného práva verejného sú **štáty**. Je to práve štát, jeho činnosť alebo nečinnosť, ktorá je predmetom medzinárodnej economickej regulácie. Rovnako sú to štáty, ktoré sú zásadne zodpovedné za rozvoj MEP. Pri rozvoji MEP treba zvlášť vyzdvihnúť úlohu ekonomicky silných štátov. Tie štáty alebo regionálne hospodárske organizácie, ktoré majú rozhodujúce postavenie (vzhľadom na množstvo hlasovacích práv) v medzinárodných finančných organizáciách, a ktoré majú možnosť ponúknuť viac, pokiaľ ide o obchodné koncesie, budú takmer nevyhnutne mať väčšiu úlohu pri formovaní rozvoja medzinárodného ekonomického práva.

Vo svojej podstate sa medzinárodné ekonomické právo týka uplatňovania hospodárskej suverenity štátu, a to z dôvodu, že ekonomická suverenita štátu tvorí základ jeho vnútorných a vonkajších ekonomických vzťahov. Obe tieto oblasti sú predmetom MEP. „Minimálne sa od

⁵⁶⁵ EVANS, M.D.: International Law, 2006, s. 690.

⁵⁶⁶ BALAŠ, V.- ŠTURMA, P.: Kurs mezinárodního ekonomického práva, 1997, s. 4.

⁵⁶⁷ EVANS, M.D.: International Law, 2006, s. 690.

suverénneho štátu očakáva zvrchovanosť nad troma elementmi, a to územím, obyvateľstvom a štátnou mocou, pričom suverénny štát musí mať de facto nadvládu a kontrolu (aspoň do určitej miery) nad obyvateľstvom a územím, čo predstavuje najvyšší zdroj autority nad vnútornými záležitosťami.⁵⁶⁸ V rámci medzinárodného práva mimo danej vnútornej suverenity, poznáme aj vonkajšiu, na základe ktorej sa „prikazuje štátom, aby jednak rešpektovali obmedzenie, ktoré medzinárodné právo ustanovuje pre uplatňovanie suverenity vo vzťahoch navonok voči iným rovnako suverénnym subjektom tohto práva (kategória rovnosti štátov), jednak nezasahovali do vnútorných vecí, ktoré sú vyhradené vzťahom danej štátnej moci k jej podriadeným subjektom vnútroštátneho práva (kategória nezasahovania do vnútorných štátnych záležitostí)“⁵⁶⁹.

Ekonomickú suverenitu, v skratke, možno opísať ako súhrn ekonomických právomocí štátu, rovnako ako jeho rovnoprávne postavenie v medzinárodných ekonomických vzťahoch. V tomto rámci zvrchovanosť štátu implikuje právnu nezávislosť štátnych orgánov v medzinárodných hospodárskych vzťahoch, v rámci medzinárodného práva, a je to umocnené zásadou rovnosti medzi štátmi. Tak, čl. 2 (1) Charty OSN konkrétne potvrdzuje zvrchovanú rovnosť štátov.⁵⁷⁰ Podobne zásady rovnosti a nezávislosti boli potvrdené v rôznych rezolúciách OSN týkajúcich sa ekonomickej oblasti, ako aj v súdnych rozhodnutiach⁵⁷¹.

V medzinárodnom práve verejnom suverenita a rovnosť štátov sú opísané ako základné ústavné doktríny práva národov⁵⁷². V MEP sa funkcie suverenity a rovnosti štátov chápu ako základné ústavné doktríny. Suverenita v medzinárodnej ekonomickej sfére sa týka predovšetkým trvalých zdrojov štátu, jeho ekonomického systému a pravidiel zapojenia do medzinárodných ekonomických vzťahov. Ekonomická suverenita zahŕňa, ako logický dôsledok pojmov rovnosti a nezávislosti, práva a povinnosti štátov. Na ekonomickú suverenitu štátu možno nazerať v dvoch dimenziách - vnútornej a vonkajšej.

Vo všeobecnej rovine, **vnútorná suverenita** je výstižne opísaná ako schopnosť štátu slobodne a autonómne sa sám organizovať, a vykonávať monopol legitímnej moci na svojom území. Dôležitým aspektom tejto suverenity je právo na rozvoj, ktoré je uznané ako jedna zo zásad medzinárodného práva. Presnejšie povedané, nasledovné základné a vzájomne prepojené problémy môžeme prezentovať v súvislosti s vnútorným aspektom ekonomickej suverenity v rámci všeobecného medzinárodného ekonomického práva:

- a) štát disponuje trvalou suverenitou nad svojimi prírodnými zdrojmi,
- b) štátna zvrchovanosť nad neprírodnými zdrojmi alebo ekonomickou činnosťou v rámci svojej územnej právomoci - vrátane ich ľudských zdrojov,
- c) štát má neodňateľné právo vybrať si a vykonávať vlastný ekonomický systém, t.j. má právo na ekonomické sebaurčenie a riadenie (schopnosť štátu organizovať svoje prírodné a neprírodné bohatstvo na svojom území),
- d) štát má právo na nezasahovanie do jeho ekonomických záležitostí, najmä prostredníctvom hrozby silou alebo použitím sily.

Prvé dva problémy v podstate opisujú zvrchovanosť nad ekonomických zdrojmi štátu. Tie sú tradične rozdelené do dvoch kategórií - prírodné zdroje (napr. pôda, voľne žijúce živočíchy, prírodné zásoby), a neprírodné zdroje (napr. práca, kultúrne bohatstvo, služby, napríklad finančné služby). Táto vnútorná sféra zvrchovanosti sa skladá z personálnej suverenity štátu, teritoriálnej suverenity a jeho funkčnej suverenity.

⁵⁶⁸ RING, D.M.: What's at Stake in the Sovereignty Debate?: International Tax and the Nation-State, 2008, s. 160.

⁵⁶⁹ ČEPELKA, Č. – ŠTURMA, P.: Mezinárodní právo veřejné, 1997, s. 51.

⁵⁷⁰ Pozri: Deklarácia zásad medzinárodného práva týkajúcich sa priateľských vzťahov a spolupráce medzi štátmi v súlade s Chartou OSN.

⁵⁷¹ Tamtiež.

⁵⁷² BROWNLIE, I.: Principles of Public International Law, 1998, s. 289.

„Personálna zvrchovanosť súvisí s mocou štátu nad „jeho subjektmi“ nech sú kdekoľvek. Teritoriálna zvrchovanosť sa odvoláva na právomoc štátu na svojom území nad osobami a jej prírodnými a neprírodnými zdrojmi.“⁵⁷³ Funkčná zvrchovanosť je obmedzený druh suverenity nad konkrétne vymedzenými oblasťami, a to vo vzťahu k moru, napríklad kontinentálny šelf, výlučná ekonomická zóna, morské dno a podzemie širšieho mora.

Existuje diskusia medzi štátnym výkladom a formou akademického výkladu pojmu suverenity štátu nad prírodnými zdrojmi. Vo vzťahu k právam štátu nad svojimi prírodnými zdrojmi, Nico Schrijver vymenováva práva vzťahujúce sa na danú zvrchovanosť nasledovne:

1. vlastníctvo a sloboda využívať a nakladať s prírodnými zdrojmi,
2. voľné stanovenie a kontrola pri vyhladávaní, prieskume, vývoji, využívaní, používaní a uvádzaní na trh - prírodných zdrojov,
3. riadenie a zachovanie prírodných zdrojov štátu podľa jeho vnútroštátneho vývoja a politiky životného prostredia,
4. regulácia zahraničných investícií, vrátane nariadení na prijímanie zahraničných investícií a činnosti zahraničných investorov, vrátane odlevu kapitálu,
5. právo na zoštatnenie alebo vyvlastnenie majetku štátnym občanom ako aj cudzincom.

Vo vzťahu k zodpovednosti štátu pri výkone jeho trvalej suverenity nad svojimi prírodnými zdrojmi Schrijver identifikuje najmä tieto povinnosti: Po prvé, požiadavka, aby výkon zvrchovanosti nad hospodárskymi zdrojmi smeroval k národnému rozvoju a blahu obyvateľov ako celku. Po druhé, požiadavka na dodržiavanie práv a záujmov pôvodných obyvateľov, hoci tie v konečnom dôsledku závisia od uváženia štátu. Po tretie, predpoklad spolupráce na globálnom vývoji, smerujúci najmä k pomoci rozvojovým štátom. Po štvrté, povinnosť týkajúca sa ochrany životného prostredia (ide o požiadavku o zachovanie a trvalo udržateľné využívanie prírodného bohatstva a zdrojov). V súčasnosti existuje očividný záväzok štátov konať tak, aby nedochádzalo k poškodzovaniu životného prostredia iných štátov. Okrem toho sa v súčasnosti uznáva princíp trvalo udržateľného rozvoja podľa medzinárodného práva, ktorý vyplýva z rezolúcií OSN, zmluvnej praxe a právnych systémov a kultúr sveta. Po piate, existuje požiadavka, aby prírodné zdroje, ktoré prekračujú štátne hranice (t.j. spoločné prírodné zdroje dvoch štátov, napríklad voda, olej, plyn, zdroj rýb), boli zdieľané spravodlivo.

Vonkajšia sféra ekonomickej suverenity štátu predstavuje medzinárodný ekonomický status a schopnosť pôsobiť v medzinárodnom meradle. Tento status a spôsobilosť sú formou nezávislosti a rovnosti vo vzťahu k iným subjektom. Pojem zvrchovanej rovnosti je obzvlášť dôležitý v diskurze o vonkajšej oblasti ekonomickej suverenity štátu. V externej sfére suverenity treba rovnosť riešiť v rôznych podobách. Z právneho hľadiska môže mať zvrchovaná rovnosť dve zložky. Je to požiadavka rovnosti, ale môže tiež znamenať rovnaké zaobchádzanie za podobných podmienok.

Ako požiadavka rovnosti to znamená najmä nasledovné:

1. Všetky štáty sú si podľa medzinárodného práva rovné. Všetky štáty požívajú rovnakú úroveň ochrany na základe medzinárodného práva.
2. Všetky štáty majú rovnakú schopnosť nadobúdať práva a prijímať povinnosti.
3. Všetky štáty majú rovnakú medzinárodnoprávnú spôsobilosť a majú rovnoprávne postavenie v rámci riešenia sporov.
4. Všetky štáty majú v rámci medzinárodného vzťahov právo na úctu a ohľaduplnosť.
5. Existencia rozdielnej úpravy musí byť odôvodnená relevantnými a objektívnymi skutočnosťami.

Požiadavka rovnakého zaobchádzania za rovnakých podmienok môže zahŕňať rozdielnu úpravu. Podľa Phillippe Culleta⁵⁷⁴ rozdielne zaobchádzanie sa vzťahuje na prípady, kde je zásada zvrchovanej rovnosti odsunutá do pozadia v súvislosti s pôsobením vonkajších vplyvov, akými sú napríklad rozdielna úroveň hospodárskeho rozvoja alebo nerovnaká schopnosť riešiť daný

⁵⁷³ RING, D.M.: What's at Stake in the Sovereignty Debate?: International Tax and the Nation-State, s. 163.

⁵⁷⁴ CULLET, P.: Differential Treatment in International Law: Towards a New Paradigm of Inter-state Relations, 1999, s. 550.

problém.⁵⁷⁵ Ide o užitočný, ale problematický opis, čo znamená, že rozdielne zaobchádzanie nie je výsledkom zvrchovanej rovnosti, je skôr dôsledkom jej substitúcie.

Hoci v medzinárodných ekonomických vzťahoch je rozdielne zaobchádzanie zvyčajne založené na úrovni hospodárskeho rozvoja (HDP na obyvateľa), môže tiež vyplývať z iných dôvodov, napr. z podielu na medzinárodnom obchode, prírodných zdrojov v rámci územnej zvrchovanosti štátu a geografickej polohy. Rozdielne zaobchádzanie môže mať rôzne formy, napríklad „nereciprocitu“ v medzinárodných ekonomických vzťahoch, rôzne obdobia implementácie, technická pomoc alebo podpora. Preto rozdielne zaobchádzanie môže byť hmotného a procesného charakteru. Ciele rozdielneho zaobchádzania boli opísané nasledovne⁵⁷⁶:

1. napomôcť skutočnej rovnosti v medzinárodnom systéme založenom na formálnej rovnosti,
2. uľahčiť vzájomnú spoluprácu medzi štátmi,
3. napomôcť lepšej a efektívnejšej implementácií.

Do druhej kategórie subjektov zahŕňame **medzinárodné ekonomické organizácie**, na ktoré primárne subjekty, to jest štáty prenášajú časť svojej suverenity. Tieto organizácie môžu byť považované za subjekty v systéme MEP, aj keď nie sú v prísnom zmysle slova aj príjemcami medzinárodnej ekonomickej regulácie ako ďalšie dva. V skutočnosti subjektivita, ktorú požívajú medzinárodné ekonomické organizácie, všeobecne inklinuje k splyvaniu s ich členstvom - právna analýza statusu medzinárodných organizácií naznačuje, že majú odlišnú subjektivitu, a že ich spôsobilosť sa bude stále viac rozširovať tak, aby sa priznala väčšia nezávislosť týchto inštitúcií.

Medzinárodné ekonomické organizácie nie sú striktne tvorcami prameňov MEP. Ich legislatívne funkcie sú uzákonené prostredníctvom tradičných prameňov medzinárodného práva⁵⁷⁷. Podľa Zamorasovej analýzy legislatívne procesy, ktoré sa uskutočňujú v rámci medzinárodnej ekonomickej organizácie, sú prevažne päťdielne. Po prvé, medzinárodné ekonomické organizácie sú nápomocné pri zrode medzinárodných dohôd. Po druhé, prostredníctvom praxe medzinárodných ekonomických organizácií sa realizujú zámery členských štátov. „Treba poznamenať, že vplyv na činnosť medzinárodných ekonomických organizácií, môže mať vývoj obyčajového MEP, a prax týchto medzinárodných organizácií je obmedzená ich mandátom, ktoré na nich ich členovia preniesli, a taktiež nechota štátov udeliť príliš široký mandát“⁵⁷⁸. Po tretie, medzinárodné ekonomické organizácie prispievajú k dosiahnutiu harmonizácie vnútroštátnych právnych predpisov, a tým k rozvoju medzinárodného obyčajového práva a všeobecných právnych zásad. Po štvrté, medzinárodné ekonomické organizácie prispievajú k rozvoju *soft law*, a to najmä prostredníctvom prijímania uznesení a ustanovení kódexov správania. Po piate, medzinárodné ekonomické organizácie vytvárajú vnútorné administratívne pravidlá, ako aj pravidlá upravujúce ich vzťah s členskými štátmi.

Tretia kategória subjektov zahŕňa **jednotlivcov**. Úloha jednotlivcov v MEP je v súčasnosti výraznejšia, vzhľadom na liberálne obchodné zameranie MEP, ktoré kladie dôraz na individuálne práva, moc nadnárodných spoločností a ich sprievodnej zodpovednosti, rastúcu konsolidáciu vnútroštátnych právnych prostriedkov nápravy pre jednotlivcov vo vzťahu k medzinárodným štandardom, rovnako ako aj dostupnosť medzinárodných mechanizmov riešenia sporov⁵⁷⁹. „Jednotlivci sú subjektmi medzinárodného práva do tej miery, do akej majú práva a povinnosti zverenú prostredníctvom medzinárodných dohôd“⁵⁸⁰. Nakoniec netreba opomenúť úlohu mimovládnych organizácií v rozvoji medzinárodných ekonomických vzťahov.

⁵⁷⁵ Tamtiež. S. 551.

⁵⁷⁶ BHALA, R.: Trade, development, and Social Justice, 2003, s. 225.

⁵⁷⁷ Článok 38 Štatútu Medzinárodného súdneho dvora.

⁵⁷⁸ SEIDL-HOHENVELDERN: International Economic Law, 1992, s. 79.

⁵⁷⁹ Napríklad dostupnosť súdnych preskúmaní rozhodnutí týkajúcich sa medzinárodného obchodu v rámci WTO kódexu správania.

⁵⁸⁰ SEIDL-HOHENVELDERN: International Economic Law, 1992, s. 13.

2 Medzinárodné finančné organizácie

Medzinárodné finančné inštitúcie (international financial institutions, ďalej len IFIs) majú duálny charakter. Po prvé, IFIs sú medzinárodnými organizáciami, ktoré sú vytvorené štátmi na verejné účely a ich autorita a mandát sú založené na medzinárodnej dohode, ktorej stranami sú všetky zakladajúce štáty. Ako subjekty medzinárodného práva, ich práva a povinnosti vyplývajú z platných princípov medzinárodného verejného práva. Po druhé, IFIs sa zúčastňujú na finančných transakciách, ktoré napriek ich verejnému účelu, sú svojou podstatou podobné trhovým finančným transakciám. Z právneho hľadiska disponujú znakmi porovnateľnými s finančnými zmluvami súkromného sektora. Avšak, na rozdiel od súkromnej sféry, transakcie medzinárodných finančných inštitúcií sa uskutočňujú na základe dohôd medzi medzinárodnými organizáciami a štátmi.

Kombinácia duálneho charakteru a nejednoznačne definovaných medzinárodnoprávných princípov aplikovateľných na ich operácie majú pre IFIs rôzne špecifické dôsledky. Po prvé, vyvolávajú problémy s medzinárodnými záväzkami IFIs, ktoré sa týkajú plánovania, hodnotenia a implementácie projektov, aktivít a politík financovaných jednotlivými organizáciami. Po druhé, IFIs sú konfrontované s problémom či majú nejaké špecifické medzinárodnoprávne povinnosti, ktoré musia plniť pri vytváraní a koncipovaní svojich finančných transakcií. Po tretie, problémom je odpoveď na otázku, či IFIs sú len pasívnymi príjemcami medzinárodných práv a povinností alebo či prostredníctvom svojich operácií plnia úlohu pri vytváraní a interpretácii medzinárodného práva.

Bretton-Woodske inštitúcie predstavujú najdôležitejšie a najväčšie medzinárodné finančné organizácie. „Medzinárodné finančné organizácie vznikli s cieľom zmierniť chudobu, hospodársky rast a ochranu životného prostredia.“⁵⁸¹ Dvoma najvýznamnejšími medzinárodnými finančnými organizáciami sú MMF a Skupina Svetovej banky. „Bretton-Woodske inštitúcie vytvorili právny základ svetovým medzinárodným finančným organizáciám.“⁵⁸² „Medzinárodný menový fond na základe svojho medzinárodného menového a makroekonomického zamerania sa považuje za najvplyvnejšiu medzinárodnú finančnú organizáciu s jedinečnými funkciami, ktorá má podobnú právnu a systémovú štruktúru ako Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj (ďalej len IBRD), ktorá je primárnou entitou v Skupine Svetovej banky“⁵⁸³. Pochopenie práva MMF a Skupiny Svetovej banky poskytuje základ pre pochopenie medzinárodnoprávných princípov aplikovateľných na operácie IFIs.

Medzinárodné finančné inštitúcie a ich vystupovanie pred národnými súdmi

Medzinárodné finančné inštitúcie zvyčajne vykonávajú svoju činnosť na medzinárodnom poli, a to najmä cez úverové operácie so štátmi alebo prostredníctvom regulovania ich menovej politiky. Keďže niektoré úverové operácie sa dotýkajú súkromných osôb, medzinárodné finančné inštitúcie disponujú právnou subjektivitou v rámci vnútroštátneho práva, a v zásade sú považované za právnickú osobu, ktorá je oprávnená vystupovať pred národným súdom. „Takéto vystupovanie“ zvyčajne upravujú špecifické právne predpisy, ktoré sú obsiahnuté v rámci vnútroštátneho vymedzenia právnej spôsobilosti.

Treba poznamenať, že len veľmi zriedkavo sa medzinárodné finančné inštitúcie stávajú stranami vnútroštátneho sporu, a to z dôvodu, že sú žalovateľné pred vnútroštátnym súdom len zo strany fyzických alebo právnických osôb, nie členských štátov. Táto skutočnosť vyplýva zo zakladajúcich štatútov, a dôvodom daného ustanovenia je predchádzanie negatívnemu vplyvu na úverovú bonitu finančných inštitúcií.

⁵⁸¹ BUITER, W. – LANKES, H.P.: International Financial Institutions - Adapting to a World of Private Capital Flows, 2001, s. 5.

⁵⁸² Global Financial Crisis and the Clamor for a New World Financial Order. [online]. [cit.2010-03-24] Dostupné na internete <<http://www.ccsenet.org/journal/index.php/jpl/article/viewFile/3682/3270>>, s. 1.

⁵⁸³ BRADLOW, D.D.- HUNTER, D.B.: International Financial Institutions, 2010, s. 20.

3 Pramene medzinárodného ekonomického práva aplikovateľné na medzinárodné finančné organizácie

V zásade existujú dva rozmary chápania prameňov MEP. Súčasné formálne pramene medzinárodného práva verejného, a povaha týchto zdrojov v kontexte MEP. Medzinárodné právo, považované iba za súbor pravidiel, sa skladá z tých prameňov práva, ktoré sú vymenované v článku 38 (1) Štatútu Medzinárodného súdneho dvora.

Avšak medzinárodné právo nie je definované všeobecne len ako súbor jednotlivých pravidiel. Niektorí autori berú do úvahy širšie poňatie medzinárodného práva. Aj keď táto širšia definícia obsahuje pramene uvedené v článku 38, širšie poňatie tohto právneho odvetvia sa chápe ako rozhodovací proces⁵⁸⁴, alebo inak povedané, ako proces komunikácie⁵⁸⁵. Podľa Reismana, právny predpis zahŕňa ustanovenie, právomoc prikázať jeho uskutočňovanie a právnu silu, schopnosť a ochotu učiniť z neho efektívny predpis. Dôraz sa tu kladie na to, ako je formulované rozhodnutie príslušnými „zákonodarcami“ a pravdepodobne aj ich mocou.

Pramene medzinárodného ekonomického práva sa v zásade nelíšia od prameňov medzinárodného práva verejného. Faktom však zostáva, že úprava medzinárodných hospodárskych vzťahov sa uskutočňuje skoro výlučne prostredníctvom medzinárodného zmluvného práva. Prostredníctvom dvojstranných zmlúv si štáty vo väčšine poskytujú určité preferencie. Na druhej strane, mnohostranné zmluvy zväčša upravujú všeobecne platné pravidlá v danej oblasti (buď v rámci medzinárodného obchodu alebo medzinárodných financií ap.). Medzi mnohostranné zaraďujeme aj zakladajúce zmluvy (štatúty) medzinárodných organizácií. „Medzinárodná zmluva, na základe ktorej sa zriaďuje medzinárodná organizácia je spravidla mnohostranná, a ide o medzinárodnú zmluvu sui generis (zvláštneho druhu), ktorá sa zvyčajne označuje ako štatút.“⁵⁸⁶ Jej zvláštnosťou je, že neustanovuje iba práva a povinnosti, ale že súčasne vytvára medzinárodnú organizáciu, jej orgány a ich právomoci, upravuje právne postavenie členských štátov, rozsah medzinárodnoprávnej spôsobilosti ap. Ide o dohodu medzi štátmi, v ktorej sú zároveň stanovené aj ciele medzinárodnej organizácie.

„Pramene, ktoré sú medzinárodným právom aplikovateľné na medzinárodné finančné organizácie, sú tvorené najmä zo zakladajúcich štatútov jednotlivých medzinárodných organizácií, ďalej iných dohôd, ktorými sú tieto organizácie zmluvnými stranami, platným medzinárodným obyčajovým právom, a z tradičných princípov akceptovaných medzi štátmi.“⁵⁸⁷

Medzinárodné ekonomické právo tvoria najmä dohody uzavreté medzi štátmi, a to buď na dvojstrannej, regionálnej alebo multilaterálnej úrovni. Medzinárodná ekonomická zmluvná prax sa často vyvíja z dvojstranných do multilaterálnych dohôd. Avšak existencia siete dvojstranných dohôd môže tiež viesť k spomaleniu postupu k multilaterálnym dohodám, keďže vznik multilaterálnych zmlúv si vyžaduje zrušenie rozsiahlej siete dvojstranných dohôd. Ale to nie je nevyhnutne nezdolateľná prekážka, a mechanizmy na riešenie týchto spomaľovačov treba preskúmať.

Existuje rad problémov, ktoré sú spojené s týmto prameňom MEP. Nejasnosti vznikajú napríklad pri koordinácii medzinárodno-ekonomických záväzkov. Štát môže uzavrieť mnohostranné, regionálne a bilaterálne dohody týkajúce sa tej istej predmetnej veci. V danom prípade treba zabezpečiť zamedzenie protichodných záväzkov v jednotlivých zmluvných dojednaniach. Rovnako môže nastať rozpor medzi dohodami týkajúcimi sa regionálnej integrácie, a multilaterálnymi záväzkami. Regionálne bloky majú schopnosť zmať uplatňovanie mnohostranných noriem, ktoré sú súčasťou medzinárodných ekonomických vzťahov.

⁵⁸⁴ HIGGINS, R.: Problems and Process: International Law and How We Use It, 1994, s. 15. „Ide o rozhodovací proces oprávnených medzinárodných „zákonodarcov“, v rámci ktorého dochádza k zhode authority a moci“.

⁵⁸⁵ REISMAN, W.M.: International Law Making: A Process of Communication, 1981, s. 56.

⁵⁸⁶ POTOČNÝ, M.: Mezinárodní organizace, 1980. S. 36.

⁵⁸⁷ BRADLOW, D.D. – HUNTER, D.B.: International Financial Institutions. S. 17.

Proces interpretácie medzinárodných ekonomických dohôd môže spôsobovať špecifické ťažkosti. Interpretčné nejasnosti môžu prameniť z jazyka samotnej zmluvy (čo môže niekedy chrániť rozdielne názory medzi štátmi), z inštitucionálnych procesov v medzinárodných ekonomických inštitúciách, z rozdielov v interpretácii medzinárodných dohôd vnútroštátnymi súdmi, pri stanovovaní postavenia medzinárodnej interpretácie vo vnútroštátnom práve. Najmä mechanizmy interpretácie a implementácie medzinárodných dohôd zahŕňajú často osvojené mechanizmy výkladu a riešenia sporov. Ďalej, vzhľadom na množstvo medzinárodných hospodárskych dohôd a rôznych zásad stanovených na základe všeobecného medzinárodného práva, spôsob interpretácie konkrétnych medzinárodných ekonomických dohôd musí brať do úvahy korpus práva, pretože upravuje vzťahy medzi stranami.

Zmluvné MEP sa nachádza v bilaterálnych, regionálnych a multilaterálnych dohodách. Príklady takýchto dvojstranných dohôd sú dohody o priateľských obchodných plavbách, dohody o dvojitom zdanení, obchodné dohody, bilaterálne investičné dohody. Príkladmi regionálnych dohôd sú väčšinou tie, ktoré uľahčujú regionálnu hospodársku integráciu, napr. dohody o voľnom obchode a dohody o zriadení colných únií. Príklady multilaterálnych dohôd zahŕňajú najmä tie, ktoré zakladajú medzinárodné ekonomické organizácie (napr. Medzinárodný menový fond a WTO) a tie, ktoré vznikajú v ich rámci.

Zmluvami, ktoré majú najväčší význam pre Medzinárodný menový fond (ďalej len „MMF“) a skupinu Svetovej banky (ďalej len „SB“) sú ich zakladajúce štatúty. Podľa týchto dohôd sa od Banky a Fondu očakáva, že budú prispievať k rastu a rozvoju svojich členov, a to spôsobom, ktorý je v súlade s celkovým rastom medzinárodného obchodu a stabilitou medzinárodného finančného a menového systému. MMF a SB v rozsahu stanovených cieľov a právomocí disponujú voľnosťou pri ich aplikovaní a plnení, v prípade ak to považujú za vhodné pre svoje operácie. V zakladajúcich štatútoch MMF a SB sa nachádzajú ustanovenia určujúce, ktoré orgány sú oprávnené na interpretáciu článkov. Viedenský dohovor o zmluvnom práve z roku 1969 obsahuje hlavný návod na interpretáciu medzinárodných zmlúv, medzi ktoré zaraďujeme aj zakladajúce štatúty týchto organizácií. „Výkladom alebo interpretáciou medzinárodnej zmluvy nazývame myšlienkové postupy, ktorými podľa pravidiel poznania, hlavne logických a jazykových, zaisťujeme skutočný zmysel ustanovenia zmluvy a jej právne účinky, zamýšľané stranami zmluvy.“⁵⁸⁸ Viedenský dohovor ustanovuje, že zmluva musí byť interpretovaná v dobrej viere, v súlade s obvyklým významom vyjadreným v zmluve a s prihliadnutím na predmet a účel zmluvy⁵⁸⁹. S prihliadnutím na jednotlivé ustanovenia týkajúce sa interpretácie zakotvené v samotných zakladajúcich dohodách možno skonštatovať, že ich jazyk poskytuje určitú flexibilitu pri výbere interpretačných postupov. Nedostatok precíznych ustanovení (v rámci DoMMF a DoSB) poskytuje priestor na meniace sa globálne podmienky, a zároveň spochybňuje MMF a SB. Prostredníctvom skresľujúceho výkladu je možné reagovať na meniace sa podmienky v medzinárodnom menovom systéme, pričom tento výklad možno na druhej strane spochybnit’.

V prípade SB má oprávnenie vykladať články DoIBRD Zbor Výkonných riaditeľov. V MMF interpretáciu poskytuje Výkonná rada, pričom arbitrom v spore o výklad medzi členským štátom a Výkonnou radou je Zbor guvernérov. Články IBRD a IDA explicitne zakazujú týmto organizáciám uskutočňovanie politických rozhodnutí, resp. zakomponovanie politických úvah do svojich operácií. Napr. čl. IV časť 10 DoIBRD pod názvom Zákaz politickej činnosti ustanovuje nasledovné: *Banka a jej úradníci nesmú zasahovať do politických záležitostí ani jedného člena. Nesmú vo svojich rozhodnutiach dať na seba pôsobiť politickou povahou člena alebo členov, ktorých sa vec týka. Iba hospodárske zretele budú určovať ich rozhodnutia a tieto zretele sa budú zvažovať nestranne, aby sa dosiahli účely ustanovené v článku I.* Napriek tomu, že tento zákaz je definovaný viac-menej jednoznačne, môže dôjsť k prekročeniu tohto limitu, ak sa Banka sústreďí na ekonomické faktory, resp. dosiahnutie ustanovených cieľov cez politické záležitosti, alebo naopak, odvolávajúc sa na skutočnosť, že pomoc pri konsolidácii politických problémov povedie k ekonomickému rozvoju. „S cieľom podporiť záujem Banky v napomáhaní členským štátom

⁵⁸⁸ MRÁZ, S.: Medzinárodné právo verejné, 2007, s. 308.

⁵⁸⁹ Pozri čl. 31 Viedenského dohovoru o zmluvnom práve.

vyrovnať sa s pochybením ich vlád, Generálna rada Svetovej Banky využila nepresnosť článkov, aby rozšírila rozsah daného mandátu, pričom do neho zahrnula aj niektoré otázky, ktoré by mohli byť považované za politické.⁵⁹⁰ Banka tieto otázky definovala ako skutočnosti, ktoré majú priamy, rozhodujúci a zrejmý účinok na ekonomický rozvoj štátu. Banka sa v súčasnosti venuje financovaniu aj takých aktivít, akými je napr. financovanie právnického vzdelania, protikorupčných programov, demobilizácie vojakov v krajinách po konflikte. Všetky tieto aktivity považuje za faktory, ktoré majú vplyv na ekonomiku.

MMF má väčší priestor na rozšírenie svojho mandátu, keďže neexistuje obmedzenie týkajúce sa jeho oprávnenia obdobné ako v prípade Banky. Fond vo vzťahu k výmenným kurzom a platobným bilanciam disponuje relatívne slobodnou voľbou. Po kolapse systému nominálnej hodnoty sa MMF začal zaoberať každým problémom, ktorý ovplyvňuje devízové trhy a platobnú bilanciu členských štátov, a to najmä prostredníctvom dohľadu a kondicionality. Treba podotknúť, že explicitný politický zákaz sa v rámci ustanovení DoMMF nenachádza.

Existujú dve skupiny kritikov, ktoré sa nestotožňujú s rozširovaním právomoci Fondu a Banky. Prvá skupina kritikov tvrdí, že spolitizovanie oboch organizácií vedie k oslabovaniu ich pôsobnosti. Obrancovia tvrdia, že ich mandáty sú dostatočne flexibilné, aby sa prostredníctvom dobre použitých interpretačných prostriedkov prispôbili rozličným typom vykonávaných operácií. Druhá skupina kritikov sa zameriava na obsah operácií finančných organizácií, pričom títo kritici poukazujú na fakt, že medzinárodné finančné organizácie z titulu, že sú subjektmi medzinárodného práva, majú prinajmenšom povinnosť podieľať sa na napomáhaní plnenia medzinárodných záväzkov (najmä oblasť ľudských práv a ochrany životného prostredia) členských štátov, ale že sú tiež povinné rešpektovať mandát a odsunúť tieto dôležité záležitosti na iné medzinárodné organizácie s väčšou autoritou a kompetenciou v danej oblasti.

Medzinárodné finančné organizácie sú oprávnené uzatvárať zmluvy, a to so štátmi alebo inými medzinárodnými organizáciami. IFIs sa stali špecializovanými organizáciami OSN na základe špeciálnej medzinárodnej dohody (Relationship Agreement), v rámci ktorej sú vymedzené podmienky vzťahu medzi OSN a MMF, a kľúčovými organizáciami skupiny Svetovej Banky. Tieto dohody ustanovili, že MMF a Skupina Svetovej banky majú špecializovaný mandát a kvalifikáciu, a nie sú zaviazané plniť príkazy OSN s výnimkou rezolúcií Bezpečnostnej rady OSN. Ďalej tieto organizácie majú uzavreté medzinárodné dohody o zriadení sídla s hositeľskými štátmi a obdobné medzinárodné zmluvy so štátmi, v ktorých majú kancelárie. IBRD a IDA, rovnako aj iné medzinárodné finančné organizácie (nevzťahuje sa to na MMF), vstupujú do medzinárodných zmlúv s členskými štátmi, a to pri uzatváraní pôžičiek alebo záručných dohôd. „Pravidlá zmluvného práva týkajúce sa uzatvárania medzinárodných zmlúv medzi štátmi a medzinárodnými organizáciami, resp. medzinárodnými organizáciami navzájom, sú pokrokovito rozvinuté a kodifikované vo Viedenskom dohovore o zmluvnom práve medzinárodných organizácií z roku 1986.“⁵⁹¹

ZÁVER

Na medzinárodnom poli existuje celý rad medzinárodných organizácií, orgánov, zoskupení štátov a rôznych právnych entít, ktoré vytvárajú globálny regulačný rámec ustanovujúci pravidlá spolupráce medzi štátmi v rámci medzinárodného ekonomického, finančného a menového systému.

Štáty ako primárne subjekty medzinárodného práva verejného disponujú ekonomickou suverenitou, ktorú je možné rozdeliť na vnútornú a vonkajšiu. Vo svojej podstate sa medzinárodné ekonomické právo týka uplatňovania hospodárskej suverenity štátu, a to z dôvodu, že ekonomická suverenita štátu tvorí základ jeho vnútorných a vonkajších ekonomických vzťahov. Obe tieto oblasti sú predmetom MEP.

⁵⁹⁰ BRADLOW, D.D. – HUNTER, D.B.: International Financial Institutions, 2010, s. 14.

⁵⁹¹ MRÁZ, S.: Medzinárodné právo verejné, 2007, s. 267.

Bretton-Woodske inštitúcie predstavujú najdôležitejšie a najväčšie medzinárodné finančné organizácie. Dvoma najvýznamnejšími medzinárodnými finančnými organizáciami sú Medzinárodný menový fond a Skupina Svetovej banky, ktoré tvoria právny základ medzinárodných finančných inštitúcií. Zmluvami, ktoré majú najväčší význam pre Medzinárodný menový fond a skupinu Svetovej banky sú ich zakladajúce štatúty. Podľa týchto dohôd sa od Banky a Fondu očakáva, že budú prispievať k rastu a rozvoju svojich členov, a to spôsobom, ktorý je v súlade s celkovým rastom medzinárodného obchodu a stabilitou medzinárodného finančného a menového systému. Pochopenie práva MMF a Skupiny Svetovej banky poskytuje základ pre pochopenie medzinárodnoprávnych princípov aplikovateľných na operácie IFIs.

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. BAKS, K.P., - KRAMER, Ch. 1999. Global Liquidity: Measurement, Implications, and Spillovers. In: *International Monetary Fund Working Paper*, WP/99/168.
2. BALAŠ, V.- ŠTURMA, P. 1997. *Kurs mezinárodního ekonomického práva*. Praha: C.H.Beck, 1997. ISBN 80-7179-150-4.
3. BHALA, R. 2003. *Trade, development, and Social Justice*. North Carolina: Carolina Academic Press, 2003. ISBN 0-89089-384-5.
4. BRADLOW, D.D. – HUNTER, D.B. 2010. *International Financial Institutions and International Law*. Netherlands: Kluwer Law International, 2010. ISBN 978-90-411-2881-2.
5. BROWNLIE, I. 2002. *Principles of Public International law*. New York: Oxford University Press, 2002. ISBN 0-19-876298-4.
6. BUITER, W. – LANKES, H.P. 2001. *International Financial Institutions - Adapting to a World of Private Capital Flows*. In: *Perspectives in Global Finance*, 2001, Routledge, London & New York.
7. ČEPELKA, Č., ŠTURMA, P. 2003. *Mezinárodní právo veřejné*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. ISBN 80-86432-57-2.
8. CULLET, P. 1999. Differential Treatment in International Law: Towards a New Paradigm of Inter-state Relations. In: *European Journal of International Law*, 1999, Vol. 10, s. 549-582.
9. EVANS, M.D. 2006. *International Law*. New York: Oxford University Press, 2006. ISBN 0-19-928270-6.
10. FRIEDEN, J.A. *The Dynamics of International Monetary Systems: International and Domestic Factors in the Rise, Reign, and Demise of the Classical Gold Standard*. Dostupné na <http://www.people.fas.harvard.edu/~jfrieden/Selected%20Articles/Articles/dynamic.pdf>, 10.5.2010).
11. HIGGINS, R. 1994. *Problems and Process: International Law and How We Use It*. Oxford: Clarendon, 1994.
12. KRÁLIK, J. – JAKUBOVIČ, D. 2004. *Finančné právo*. Bratislava: Vydavateľstvo VEDA, 2004. ISBN 80-224-0804-2.
13. LIPKOVÁ, E. a kol. 2006. *Európska únia*. Bratislava: Sprint vfra, 2006. ISBN 80-89085-65-2. ISBN 978-80-89393-37-4.
14. LIPKOVÁ, E. a kol. 2006. *Medzinárodné hospodárske vzťahy*. Bratislava: Sprint, 2006. ISBN 80-89085-55-5.
15. LIPKOVÁ, E. a kol. 2011. *Medzinárodné hospodárske vzťahy*. Bratislava: Sprint, 2011. ISBN 978-80-89393-37-4.
16. LOWENFELD, A.F. 2008. *International Economic Law*. New York: Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-922694-8.

17. MARREWIJK, A. 2004. An Introduction to International Money and Foreign Exchange Markets. In: *Centre for International Economic Studies*, 2004, Discussion Paper No. 0407, University of Adelaide.
18. MATSUMOTO, A. 2011. Global Liquidity: Availability of Funds for Safe and Risky Assets. [online] In: *International Monetary Fund Working Paper*, WP/11/136. (Dostupné na <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11136.pdf>, 11.4.2010).
19. MRÁZ, S., POREDOSĚ, F., VRŠANSKÝ, P. 2005. *Medzinárodné verejné právo*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, 2005. ISBN 80-7160-202-7.
20. MRÁZ, S. 2007. *Medzinárodné právo verejné*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2007. ISBN 978-80-8083-451-7.
21. POTOČNÝ, M. 1980. *Mezinárodní organizace*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1980.
22. REISMAN, W.M. 1981. International Law-making: A Process of Communication. In: *Journal of American Society of International Law*, 75 ASIL 101, 1981, vol. 28, s. 38 – 64.
23. SEIDL-HOHENVELDERN, I. 1999. *International Economic Law*. Hague: Kluwer Law International, 1999. ISBN 978-9041112194.
24. SOUSA, J. - ZAGHINI, A. 2007. Monetary Policy Shocks in the Euro Area and Global Liquidity Spillovers. In: *Working Papers of Bank of Italy Temi di discussione* (Economic workingpapers) 629.
25. WEISS, F.- DENTERS, E.- WAART, P. 1998. *International Economic Law with Human Face*. Hague: Kluwer Law International, 1998. ISBN 90-411-1001-1.
26. ZIEGLER, A.R. – QURESHI, A.H. 2007. *International Economic Law*. London: Sweet and Maxwell, 2007. ISBN 978-0-421-94720-7.

KONTAKT

Mgr. Klaudia Pytel'ová
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: klaudia.pytelova@smail.euba.sk

RECENZIA

MGR. BORIS MATTOŠ, PHD.: DIPLOMATICKÝ PROTOKOL SLOVENSKEJ REPUBLIKY (VYBRANÉ ASPEKTY), VYDAVATELSTVO EKONÓM, BRATISLAVA, 2010, 118 S.

PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD.

JEL klasifikácia: Y30

Už starovekí vladári si uvedomovali, že diplomacia spoluvytvára pozitívny obraz o štáte a pomáha budovať jeho prestíž. Integrálnou súčasťou tohto procesu je aj diplomatický protokol, ktorý je témou monografie Mgr. Borisa Mattoša, PhD. *Diplomatický protokol Slovenskej republiky (vybrané aspekty)*. Zanedbanie, resp. podcenenie zaužívaných pravidiel diplomatického protokolu nielenže zanecháva zlý dojem, ale môže navyše viesť k zhoršeniu postavenia štátu na medzinárodnom poli. Takejto zbytočnej chybe sa malé štáty (samozrejme nielen tie), medzi ktoré Slovenská republika patrí, musia vyhnúť. Sú to práve malé štáty, ktoré sa v medzinárodnej politike veľakrát nemôžu spoľahnúť na nič iné ako na kvalitnú diplomaciu ako jednu z duchovných zložiek moci, resp. na medzinárodné právo.

Autor monografie *Diplomatický protokol Slovenskej republiky (vybrané aspekty)* si za cieľ stanovil „charakterizovať, analyzovať a objasniť vybrané protokolárne pravidlá Slovenskej republiky a zároveň identifikovať tie skutočnosti, ktoré sú pre ňu špecifické a jedinečné.“ B. Mattoš prácu rozdelil do piatich obsahových kapitol, v ktorých sa postupne venuje teoretickým východiskám problematiky, protokolárnemu prednostnému poradiu, charakteristike protokolárných návštev, štátnym symbolom v diplomatickej praxi a protokolárnym normám a pravidlám.

V prvej, teoretickej časti autor korektne pripomína práce a pracoviská, ktoré sa v našom prostredí problematike venujú. Zdôrazňuje fakt, že autormi doteraz publikovaných diel na predmetnú tému boli najmä autori z akademického prostredia a to či už z bratislavského (EU, UK) alebo z banskobystrickej UMB. Pripomína však, že doterajšie práce sa téme diplomatického protokolu venovali zvyčajne okrajovo a diplomatický a štátny protokol tvoril skôr časť všeobecnejšie zameranej práce. Logicky je obsahom danej kapitoly aj definovanie predmetnej terminológie (už úvod monografie uvádza v tejto súvislosti uvádza že, „*exaktné vymedzenie protokolárneho pojmoslovía je nevyhnutné nielen z hľadiska tejto publikácie, ale tiež v súvislosti s poukázaním na nesprávne používanie uvedených pojmov v praxi*“), resp. charakteristika významu diplomatického protokolu.

Obsahom druhej kapitoly je protokolárne prednostné poradie. Jeho význam nie je spájaný len so súčasnosťou, keďže už v minulosti mohlo mať jeho nedodržanie „*často vážne politické dôsledky*“ (str.24). Aj keď gro kapitoly sa venuje pravidlám uplatňovaným v Slovenskej republike, je daná časť obohatená i o historizujúci a komparatívny prístup, ktoré čitateľa do problematiky uvádzajú a ponúkajú mu možnosť porovnať pravidlá z minulosti (prednosť pápeža, poradie európskych monarchov, rozdiely v ich oslovovaní, spor o protokolárne poradie diplomatických zástupcov európskych veľmocí), súčasnú klasifikáciu poradia diplomatických zástupcov (podľa Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch z roku 1961), aktuálnu situáciu vo vybraných krajinách (Česko, Francúzsko, Nemecko, Rakúsko, Spojené štáty americké, Španielsko, Spojené kráľovstvo) a v Slovenskej republike.

Tretia kapitola sa sústredila na charakteristiku protokolárných návštev. Monografia pripomína nutnosť nezanebávať danú otázku aj vzhľadom na to, že „*príprava návštev najvyšších predstaviteľov krajiny kladie mimoriadne nároky na protokolárne úrady oboch krajín a na ich zastupiteľské úrady a vyžaduje vysokú mieru precíznosti a organizácie, starostlivosti a tiež*

politického citu“ (str. 44). Autor sa postupne venuje všetkým typom protokolárnych návštev, ktoré medzinárodná prax rozlišuje – oficiálnej, štátnej, pracovnej, neoficiálnej, súkromnej. Okrem terminologického vymedzenia každej z nich opäť zasadzuje problematiku do širšieho kontextu a nezanedbáva súvislosti, ktoré sa s protokolárnou návštevou spájajú (zloženie delegácie, program štátnej návštevy, otázka výsad a imunit). Podobne ako predchádzajúca časť aj táto aplikuje úvodnú teóriu na slovenské prostredie, venuje sa oficiálnym, resp. pracovným návštevám predstaviteľov SR v zahraničí, ale aj naopak, najvyšších zahraničných predstaviteľov v Slovenskej republike.

Predposledná kapitola pojednáva o štátnych symboloch v diplomatickej praxi. Potreba precíznosti v tomto smere je podčiarknutá aj tým, že *„každé neštandardné narábanie so štátnou vlajkou, prípadné jej poškodenie sa považuje za akt namierený proti príslušnému štátu“* (str. 64). V súvislosti so Slovenskou republikou sú v práci osobitne spomenuté štátne symboly Slovenskej republiky (znak, vlajka, pečať, hymna), zmena, ktorá nastala po vstupe krajiny do Európskej únie, či spôsob používania jednotlivých symbolov vrátane vlajky Európskej únie. Výklad je zároveň doplnený o definovanie základných rozdielov medzi používaním vlajky na území SR a v ďalších krajinách (Nemecko, Spojené štáty americké) a o problematiku udeľovania štátnych vyznamenaní v Slovenskej republike.

Piata, posledná časť monografie sa venuje protokolárnym normám a pravidlám. Analýzu danej témy autor otvoril otázkou právnych ukotvení protokolárnych noriem a pravidiel. Prináša prehľad najdôležitejších medzinárodno-právnych dokumentov, ktoré pravidlá protokolu upravujú a tradične sa v druhej časti kapitoly venuje spôsobu, akým je daná téma upravená na území Slovenskej republiky. Autor pripomína jednotlivé dokumenty, ktoré postupne upravovali protokol v Slovenskej republike (Zásady diplomatického protokolu z roku 1993, Jednotný štátny protokol z roku 1995, Pravidlá diplomatického protokolu z roku 2007). Tak ako v predchádzajúcich kapitolách sa autor snaží vymedziť celú šírku problému, neobmedzuje sa len na zbežné vymenovanie hlavných dokumentov, ale pripomína napr. aj protokolárne pravidlá, ktoré v súčasnosti na území Slovenskej republiky platia, príp. otázku potreby zabezpečenia jednotného výkladu a praktickej realizácie diplomatického protokolu v rôznych oblastiach medzinárodných stykov. Kapitolu uzatvára časť venujúca sa oficiálnym protokolárnym písomnostiam a korešpondencii.

Monografia je doplnená o bohatý register bibliografických odkazov a prílohovú časť, v ktorej autor uvádza praktické príklady oslovenia najvyšších ústavných činiteľov (počnúc prezidentom, bývalým prezidentom, kráľom až po veľvyslanca, resp. veľvyslankyňu), ako aj odporúčanie MV SR na používanie vlajky Európskej únie.

Záverom možno konštatovať, že predložená publikácia je informačne bohatým dielom, ktoré bezpochyby vyplní medzeru v doterajšom prístupe k spracovaniu predmetných otázok. Autor sa neobmedzil len na prezentovanie a zosumarizovanie pravidiel, ktoré diplomaticky protokol upravujú. Naopak, úspešne sa mu podarilo na pozadí charakteristiky historického, resp. geografického a kultúrneho kontextu spracovať sledované aspekty problematiky komplexne, vedecky a zároveň pre čitateľa pútavým spôsobom.

KONTAKT

PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD.
Fakulta medzinárodných vzťahov EU
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: rudolf.kucharcik@euba.sk

Medzinárodné vzťahy Journal of International Relations 1/2011

Ročník IX.
Volume IX.

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, ročník IX., 1/2011.

Hlavná redaktorka: prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.
Redakčná rada: prof. Ing. Vít'azoslav Balhar, CSc.
prof. Dr. Otmar Höll
prof. PhDr. Zuzana Lehmanová, Csc.
prof. PhDr. Peter Kulašik, CSc.
doc. PhDr. Ján Liďák, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
Mgr. Boris Mattoš, PhD.
prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
doc. Ing. Pavel Nezval, PhD.
prof. Dr. Joachim Osinski
JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
prof. Ing. Dana Zadražilová, CSc.
doc. Mykola Palinčak, CSc.
doc. Mykola Sidak, DrSc.
doc. Mgr. Sergej Vojtovič, DrSc.

Časopis je zaregistrovaný na Ministerstve kultúry Slovenskej republiky,
registračné číslo 2761/2002
ISSN 1336 - 1562